

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Akvilė
NAUDŽIŪNIENĖ

Tautinės mažumos Lietuvos istorijos mokykliniame naratyve 1918-2018 m.

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija H 005

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2013-2019 metais Vilniaus universitete.

Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba ir *Memorial Foundation for Jewish Culture* (MFJC).

Mokslinė vadovė - doc. dr. Jurgita Verbickienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005).

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1. TAUTINIŲ MAŽUMŲ ISTORIJS IR KULTŪROS REPREZENTACIJOS MOKYKLOJE IDĖJINIAI KONTEKSTAI: TRIJŲ <i>LIETUVŲ</i> ISTORINIS PJŪVIS	32
1.1. Lietuvių tapatybės pa(si)tvirtinimas per santykį su kitomis tautomis tarpukario Lietuvoje	34
1.1.1. Valstybė ir jos Tauta: Lietuvos istorijos lituanizacija tarpukariu	34
1.1.2. Istoriografija apie Lietuvos tautines mažumas kaip žinių šaltinis istorijos ir krašto pažinimo vadovėliams.....	43
1.1.2.1. Nepriklausomos Lietuvos istorijos vadovėlių prototipai	44
1.1.2.2. Kazio Pakšto socioistorinė perspektyva	46
1.1.2.3. Lietuvių paieška Lietuvos istorijoje: Adolfo Šapokos suredaguotas pasakojimas	48
1.1.2.4. Tarpukario istoriografija apie tautines mažumas Lietuvoje	54
1.2. LTSR istorijos mokymas ir tautiškumo temos problematika	58
1.3. Antroji Lietuvos respublika (1990-2018 M.): tolerancijos diskursas ir tautinių mažumų vieta Lietuvos istorijoje.....	66
1.3.1. Istrijos mokymo prasmės apie tautines mažumas suvokimas viešajame diskurse.....	66
1.3.2. Vertybinių nuostatų ugdymas ir istorijos mokymo programos Lietuvoje po 1990 m.....	72
1.3.2.1. Edukacinių programų vertybinės nuostatos ir jų sąlytis su tautinių mažumų istorijos bei kultūros tematinio lauku.....	76
1.3.3. Dorinio ugdymo intriga	87
1.4. Istrijos mokytojo vaidmuo Lietuvos tautinių mažumų istorijos mokyme nuo 1990 m.....	91
1.4.1. Interviu su istorijos mokytojais metodologijos aptarimas	91

1.4.2.	Interviu medžiagos analizė	93
1.4.2.1.	Mokytojas kaip mediumas tarp programos ir vadovėlio	93
1.4.2.2.	Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymo probleminiai taškai	99
2.	LIETUVOS ISTORIJS VADOVĖLIAI IR TAUTINIŲ MAŽUMŲ REPREZENTACIJA: UŽMIRŠTI (,) NEGALIMA (,) PAŽINTI.....	108
2.1.	Lietuvos istorija – lietuviams? Tautinių mažumų pristatymas tarpukario istorijos, geografijos ir krašto pažinimo vadovėliuose.....	108
2.1.1.	Tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėlių charakteristika.....	109
2.1.2.	Tautiškumo ir pilietiškumo suvokimas bei vertinimas.....	112
2.1.3.	Nutautinimas ar nutautėjimas? Tautinės savimonės problema.	118
2.1.4.	Vytautas Didysis kaip tautinių mažumų Lietuvoje istorijos pasakojimo ašis.....	124
2.1.5.	Prieš politinio korektiškumo Lietuvos istorijos edukacijoje atsiradimą	125
2.1.6.	Iliustratyvumas	129
2.2.	Lietuviai be Lietuvos arba išskirtinė rusų tautos vieta lietuvių tautos istorijoje: sovietinės Lietuvos istorijos edukacijos atvejis.....	132
2.2.1.	Mažumos mažumoje arba skirtingos tautinės bendruomenės Lietuvos istorijoje.....	135
2.2.2.	Holokausto istorijos sovietizacija ar niveliacija?	138
2.3.	Tautinių mažumų istorijos reprezentavimas bendrojo lavinimo istorijos vadovėliuose 1992-2017 m.....	141
2.3.1.	Šiuolaikinių istorijos ir literatūros vadovėlių (1992-2017 m.) charakteristika	141
2.3.2.	Tautinių mažumų tematikos vieta didžiajame Lietuvos istorijos naratyve	142
2.3.2.1.	LDK kaip daugiakultūrio (su)gyvenimo idealas	143
2.3.2.2.	Išskirtinis dėmesys žydų istorijai Lietuvoje	144

2.3.2.3.	Tautinių mažumų vieta Lietuvos valstybingumo projekte	152
2.3.2.4.	Tarpukario Lietuva: kultūrinė autonomija kaip panacėja.	154
2.3.3.	Etniškumas kaip duotybė ir etniškumas kaip pasirinkimas: Lietuvos lenkų atvejais.....	158
2.3.4.	Holokaustas kaip esminė žydų istorijos Lietuvoje dalis.....	172
2.3.5.	Nutylėjimai	182
2.3.6.	Tautinių mažumų istorijos iliustravimas per vizualiką ir šaltinius bei užduotis	184
2.3.6.1.	Tautinių mažumų istorijos ir paveldo vizualizavimas	184
2.3.6.2.	„Pirminiai šaltiniai“ ir jų užduotys	186
2.3.7.	Tautinių mažumų pristatymo variacijos bei istorinės interpretacijos išskirtiniuose Lietuvos istoriją pristančių vadovėlių projektuose	190
2.4.	Tautinės mažumos ir jų kūrėjai Lietuvos literatūros istorijos kontekste nuo 1990 m.....	199
2.4.1.	Lietuvių kalbos ir literatūros programos mokykloms: ego-dokumentų kontekstualizavimas literatūros istorijoje	199
2.4.2.	Ką ego-dokumentai pasakoja apie Holokaustą Lietuvoje? Istorikų naratyvas akistatoje su asmeninėmis patirtimis	206
2.4.2.1.	Lietuvos žydų istorija ir Holokausto istorija: vadovėlių autorių pasakojimai	206
2.4.2.2.	Ego-dokumentai: darbo su šiais istoriniais šaltiniais specifi-ka	208
2.4.3.	Tarp ego-dokumentų ir pusiau ego-dokumentų: vadovėlių pasirinkimai ir analizės kriterijai	211
	IŠVADOS.....	215
	LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	220
	Šaltinių sąrašas	220
	Literatūros sąrašas	228
	PRIEDŲ SĄRAŠAS	240

PRIEDAS NR. 1. Analizuoti tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai 1918-1939 m.	241
PRIEDAS NR. 2. Lietuvos tautinių mažumų iliustracija tarpukario geografijos vadovėlyje	247
PRIEDAS NR. 3. Analizuoti LTSR istorijos vadovėliai mokykloms (1957-1988 m.)	248
PRIEDAS NR.4. Analizuoti 1992-2017 m. laikotarpio istorijos vadovėliai 5-12 klasėms	250
PRIEDAS NR. 5. Analizuoti literatūros vadovėliai mokykloms, 1990-2017 m.....	255
PRIEDAS NR. 6. Pusiau struktūruoto interviu klausimynas istorijos mokytojams, pradėjusiems mokyti istorijos mokyklose po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.....	257
PRIEDAS NR. 7. Rekomendacijos mokytojams	258

IVADAS

*Mitų pasaulis yra ne tėvynė, o labirintas,
iš kurio, norint išsaugoti savo tapatybę,
būtina pasprukti.
(Max Horkheimer, Theodor W. Adorno)*

Vadovėlinis istorijos naratyvas ir istorijos edukacijos gairės mokykloje gali būti suvokiami kaip įsivaizduojama tikrovė *per se* - t.y. ne kaip sąmoningas istorinės tikrovės iškraipymas, bet kaip didžiosios visuomenės dalies priimtas/patvirtintas vaizdinys, kuriuo remiamasi konstruojant ir perduodant jai priimtinas vertybes. Galima numanyti, jog kuo ilgiau laikosi tas pats istorinis naratyvas, tuo jis komfortiškesnis visuomenei, arba valstybėje nesant unifikacinės politikos istorijos mokymo atžvilgiu, gali paraleliai formotis mažieji naratyvai¹, tampantys pagrindu kvestionuoti didžiojo naratyvo pristatytą istorinę tikrovę ir su ja susietą dabarties suvokimą. Tokių skirtingų naratyvinių prieigų prie tos pačios šalies istorijos išdava – kognityvinis disonansas, kai toje pačioje istorinėje tikrovėje atsiskleidžia vertybiniai prieštaravimai. Tai gali būti suvokiama tiek kaip kultūrinė varomoji jėga, skatinanti permąstyti tam tikras mąstymo klišes ar faktų interpretacijas, tiek kaip lakmuso popierėlis, padedantis įvertinti, kokios vertybės yra aktualiausias skirtingais šalies gyvavimo laikotarpiais. Istorinis švietimas, priklausomai nuo jo pateikiamos istorijos interpretacijos, gali būti tiek potenciali priemonė konfliktiškų situacijų prevencijai, tiek paskata negatyvioms įtampoms tarp skirtingų tautinių bendruomenių. Šiame kontekste istorijos vadovėliai, mokymo programos, istorijos mokslo populiarinimo leidiniai bei viešojo istorijos didaktikos problematika besidominčiųjų intelektualų raiška yra unikalūs šaltiniai, padedantys pažinti tiriamą laikmetį ir tuometinę visuomenės savivoką (ar sovietinės Lietuvos atveju – padedantys pažinti, kokia turėjusi būti įsivaizduota pavyzdinė visuomenės savivoka), o tiriant skirtingus istorinius tos pačios valstybės gyvavimo periodus – ir paraleliai įvertinti istorijos edukacijos ir visuomenės savivokos kaitos procesus.

Tyrimo problema. Nenuvertinant ar nepervertinant nūdienoje aktualių daugiakultūriškumo bei tautinės įvairovės pabrėžimo tendencijų, verta į jas pažiūrėti iš istorinės perspektyvos - palyginti tarpukariu egzistavusį požiūrį į tautinę įvairovę (kai tautinių mažumų dalyvavimas Lietuvos politinėje, ekonominėje bei kultūrinėje veikloje buvo daug intensyvesnis², bet kaip ir

¹ LYOTARD, Jean-Francois. Postmodernus būvis: ataskaita apie žinojimą. Vilnius: Baltos lankos, 2009. ar BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Vilnius: VUL, 2009. pp. 14-47.

² Turimas omenyje politinis dalyvavimas iki 1926 m. gruodžio perversmo, tačiau reikia atkreipti dėmesį, jog po šio tautininkų atėjimo į valdžią buvo suvaržytas ne tik

šiandien dominavo tautinės lietuvių valstybės idėja), sovietinės Lietuvos laikotarpiu oficialiai propaguotą internacionalinio, tautinės valstybės ribas peržengiančio gyvenimo (ir švietimo) idėją su situacija Lietuvoje po 1990m., kuomet atsikūrė sąlyginai homogeniška³ tautinė Lietuvos valstybė. Toks idėjiškai skirtingų „trijų Lietuvų“ padalijimas tyrime kaip išeities taškas leistų įvertinti tautinių mažumų istorijos pristatymo problematiką platesnėje perspektyvoje bei atvertų galimybę per panašumų ir skirtumų dinamikos analizę išvelgti esminius jos trūkumus bei privalumus, jų priežastis bei galimas alternatyvas. Ne mažiau svarbu įvertinti, ar dabartiniame Europos Sąjungos (toliau ES) kontekste, taikomos tolerancijos ir daugiakultūriškumo idėjos nėra tik idealizuota vizija⁴, o istoriografijoje tarpukario laikotarpiui apibrėžti dažnai naudojama autoritariškos valstybės ir tautininkiškai orientuotos visuomenės⁵ sąvoka nėra pernelyg siaura kalbant apie tuometinę istorinę visuomenės savivoką bei tautinių mažumų klausimus.

Kai Europos Sąjungos kontekste svarstome apie daugiakultūrinį ugdymą, kalbame apie imigrantus ir emigrantus, apie pokolonijines valstybes ir kolonializmo pasekmes Vakarų Europoje, o ne apie istorines tautas ir jų sąsajas su dabartinėmis nacionalinėmis valstybėmis, tačiau dabartinės etniškai homogeniškos Lietuvos atveju daugiakultūriškumo perspektyva atsiveria tik per istorinę dėmenį. Įtraukiant ir sovietinės istorijos ideologijos realijas, atkreiptinas dėmesys į tai, kaip iš tiesų virštautinės valstybės ideologijos principas buvo įgyvendinamas edukacinėje sistemoje, kaip tuometinė situacija galėjo keisti ar perkurti tarpukariu plėtotą Lietuvos

specifiškai tautinių mažumų politinis aktyvumas, bet bendrai siekta atsiriboti nuo skirtingos ideologijos politinių jėgų.

³ 1989 m. lietuviai (pagal tautybę) sudarė 79,58 proc. tuometinės LTSR gyventojų, 2001 m. – 83,45 proc. tuometinės Lietuvos Respublikos gyventojų (kai didžiausia koncentracija kitų tautybių gyventojų – Vilniaus apskrityje). Duomenys pagal Lietuvos statistikos departamento ataskaitą (2013), p. 7, žr. plačiau: https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f [žiūrėta 2019-02-15]

⁴ Naujausiuose istorijos edukacijos sąsajos su daugiakultūre aplinka, globalizacijos veiksniais ir pan. tyrimuose nuolat pasikartojantis svarstymas: „*Ar mūsų neapgauna globalizacijos retorika, ir ar nėra taip, kad tiesiog labai maža dalis (tačiau labai matoma) sėkmingų miestiečių diskutuoja apie daugiakultūriškumą ir jo svarbą, kai tuo tarpu likusi naujai nepriklausomybę atkūrusių valstybių populiacijos dalis vis dar mąsto tradicinėmis sąvokomis?*“ In: JANMAAT, Jan Germen. The ethnic ‘other’ in Ukrainian history textbooks: the case of Russia and the Russians. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 37:3, 2007, p. 14.; ar panaši retorika: SZAKACS, Simona. Now and then: national identity construction in Romanian history. A comparative study of communist and post-communist school textbooks. *Internationale Schulbuchforschung*, 29 (1). pp. 23-47.

⁵ IVANOVAS, Bernaras. *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*. Vilnius: Versus aureus, 2005. ar LOPATA, Raimundas. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: LII, 1998.

istorijos naratyvą tautinių mažumų atžvilgiu, ir kokios įtakos šis „sovietinis filtras“ turi dabartinės Lietuvos istorijos didaktikai. 2013 m. pasirodžiusi Lietuvos istorijos instituto mokslininkų kolektyvinė monografija – „Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje“⁶ – parodo kelis laikotarpius jungiančių (o ne dalinančių) darbų poreikį ir svarbą nūdienos Lietuvoje – platesnė laiko perspektyva atveria galimybę įvertinti kaitos procesus, išryškina esmines stagnacijos nišas bei tuo pačiu vykdo didaktiškai prasmingą misiją – tam tikro laikotarpio diskurso istorija pateikiama ne kaip vienalytis, ore pakibęs subjektas, o kaip vienas iš bendro kelio elementų, sąlygojantis reikšmingą įvykių seką.

Temos aktualumas. Nuo pat vadovėlių studijų pradžios, kuri po Pirmojo Pasaulinio karo buvo inicijuota tarptautinės Tautų Lygos, buvo nuolat akcentuotas tas pats tikslas - kovoti prieš ksenofobiją ir padėti atsikratyti stereotipų. Po karo nualintoje Europoje šis tikslas motyvuotas stabilumo pasaulyje palaikymu, o tautinių mažumų reprezentacijos mokyklinėje istorijos edukacijoje tematika yra tiesiogiai susijusi su šiuo globaliu ir per šimtmetį aktualumo nepraradusiu tikslu. Vis tik Lietuvoje nei tarpukariu, nei LTSR ar atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m. ši tema akademinėje erdvėje nesusilaukė atskiro dėmesio. Galima kelti hipotezę, jog marginalią šios temos situaciją lemia skirtingais Lietuvos valstybingumo laikotarpiais egzistavęs siekis (per)konstruoti pačios tautinės daugumos (lietuvių) istorijos naratyvą. Tam tikros šios temos pristatymo užuomazgos nepriklausomoje Lietuvoje matyti vyriausybinių ir nevyriausybinių organizacijų lygmeniu, tačiau jos daugiau primena administracinio pobūdžio ataskaitas⁷ ir nepretenduoja į akademinę problemos studiją. Nors tiek buvusio Lietuvos edukologijos universiteto, tiek Vilniaus Universiteto Istorijos ir Filosofijos fakultetų mokslininkai yra atlikę ir publikavę įvairiakrypčių tyrimų tautinių mažumų istorijos Lietuvoje, Lietuvos švietimo istorijos bei atskirai tautinių mažumų edukacijos Lietuvoje tema, būtent tautinių mažumų istorijos pristatymo dėmuo bendrame Lietuvos švietimo istorijos kontekste liko neužpildyta ar tik sporadiškai nagrinėta niša⁸. Komparatyvinė tarpukario, sovietmečio ir nepriklausomos Lietuvos po 1990 m. edukacinės sistemos raidos analizė taip pat nesusilaukia atskiro dėmesio historiografijoje. Šiuo atveju, siekiant įvertinti, kokios įtakos tautinių mažumų istorijos Lietuvoje dėmuo turi bendram Lietuvos istorijos pasakojimui mokykloje, svarbu

⁶ *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Sud. LAURINAVIČIUS, Č. Vilnius: LII, 2013.

⁷ Pavyzdžiui, geriausiai šios temos kryptį atspindinti LR Švietimo ir mokslo ministerijos užsakyto tyrimo ataskaita: Piliietinių ir tautinių vertybių raiška socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose. Tyrimo grupės vadovas: Linas Jašinauskas. Vilnius, 2008. Prieiga internetu: <https://sodas.ugdome.lt/metodiniai-dokumentai/perziura/3483> [peržiūrėta 2019-01-12]

⁸ Žr. Tyrimo istoriografijos pristatymą, pp. 21-29.

žvilgsnis tiek į edukacinės sistemos prioritetus tautinių mažumų istorijos atžvilgiu, kurie iš dalies nusako ir visuomenėje vyraujančias šių grupių vertinimo tendencijas, tiek į bendros tautiškumo sampratos pokyčius Lietuvos istorijos didaktikos raidoje. Minėtieji dėmenys, pasitelkiant tautinių mažumų pristatymo prizmę, suteikia galimybę įvertinti Lietuvos istorijos mokymo minties tęstinumą, tautinės savivokos kaitą bei visuomenės daugumos santykį su istorinėmis Lietuvos tautinėmis mažumomis ideologiškai skirtingais Lietuvos valstybingumo periodais. Iš pastarojo siekinio kildinamas ir išskirtinai lietuviakalbio Lietuvos istorijos naratyvo mokyklinėje edukacijoje pasirinkimas tyrimui, kadangi jis egzistavo nepertraukiamai (nors ir su pokyčiais) visą analizuojamą laikotarpį (Lietuvos istorijos mokyklinio naratyvo kitomis kalbomis nebuvo tiek sovietmečiu, tiek dalį tarpukario Lietuvos gyvavimo laiko, tiek dabartinėje Lietuvoje nuo 2011 m.). Atskiras tautinių mažumų mokyklose reprezentuojamo Lietuvos istorijos pasakojimo apie pačias tautines mažumas tyrimas taip pat suvokiamas kaip aktualus ir keliant papildomus klausimus galintis ateityje pildyti šio tyrimo išvadas. Šios tematikos aktualumas panašaus pobūdžio tyrimuose dažniausiai nurungiamas tautinėje perspektyvoje per daugumos santykį su mažumomis analizuojant, kaip ir ko yra/buvo mokomasi tautinių mažumų mokyklose, bei, kiek tai atitinka tautinės lietuvių valstybės interesus⁹. Dar skurdesnė šiuo požiūriu yra Lietuvos istorijos didaktikos sritis – be bendrųjų mokymo programų, kuriose nubrėžiamos gairės gali būti laikytinos tam tikros didaktinės linijos išskyrimu, istoriografijoje yra itin mažai darbų, skirtų išsamiai istorijos didaktikos Lietuvoje analizei arba istorijos didaktikos metodikai¹⁰. Juolab, tikėtina dėl tokio nedidelio darbų diapazono, nėra skiriama dėmesio konkrečiai tautinių mažumų istorinės reprezentacijos klausimui, kuris iš esmės tiesiogiai siejasi su istorinės Lietuvos samprata, glaudžiai persipina su būtent lietuvių tautos šiame regione istorija ir įgalina nūdienoje itin aktualių tautiškumo, nacionalizmo, tolerancijos sąvokų permąstymą. Visų minėtųjų dėmenų analizės apjungimas suteikia galimybę kompleksiskai įvertinti tautinių mažumų diskurso pristatymą Lietuvos istorijos edukaciniame lauke.

Pasirinktos tyrimo temos kaip tyrimo objekto aktualumą papildo ir

⁹ ŠETKUS, Benediktas. *Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius: VPU, 2000. ar SAUGĖNIENĖ, Nijolė. *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste.* Kaunas: Technologija, 2003. Taip pat didelį visuomenės ir akademikų dėmesį tokio pobūdžio problematikai parodo vykstančios konferencijos: *Tautinių mažumų švietimas Lietuvoje: teoriniai ir praktiniai aspektai: konferencijos medžiaga.* Vilnius: Tautinių bendrijų namai, 2001. arba *Švietimas daugiakultūrinėje aplinkoje - Europos dimensija: tarptautinės konferencijos medžiaga.* Sud. MELIANAS, Imantas. Vilnius: Inforastras, 2008.

¹⁰ Net ir egzistuojančių tokio pobūdžio darbų kontekste ryškiai matyti, jog publikacijos yra neišbaigtos ir dabar jau „moraliskai“ pasenusios, pavyzdžiui, *Istoriografija ir atvira visuomenė.* Tarptautinės konferencijos medžiaga. Sud. BUMBLAUSKAS A.; et al. Vilnius: Vaga, 1998., ar STASAITIS, Stanislovas. *Istorijos didaktika ir jos uždaviniai.* Vilnius: VPU, 2002.

antrasis, visuomeninės prigimties, dėmuo – poreikis atsakyti į per pastaruosius kelerius metus Europoje bei Šiaurės Amerikoje išaugusias populistines tendencijas¹¹, kurios tiek oficialiajame politiniame diskurse, tiek atskiromis iniciatyvomis gajos ir Lietuvoje¹². Šiame kontekste išryškėja istorijos mokslo kaip įrankio populistiniams tikslams patenkinti naudojimas, iškraipant egzistuojančią situaciją ir be pagrindo primetant įvairius kaltinimus dėl lietuvių tautos ar kultūros menkinimo dabartiniame istorijos mokyme¹³. Dėl lengvo prieinamumo ir plataus naudojimo istorijos programos ir vadovėliai viešojoje erdvėje tampa ne analizės objektu, o ekspertine sritimi visiems, kurie kada nors yra vartę bent porą vadovėlių. Manytina, jog prie tokios situacijos prisideda ir vientisos tautinės istorijos vadovėlių aspiracijas analizuojančių vadovėlių bei edukacinių programų mokslinės analizės, kaip atskaitos taško, nebuvimas.

Dvilypis tyrimo tikslo pobūdis. Tarpdisciplininis tyrimo pobūdis, apjungiantis istorinį tyrimą su didaktikos sritimi ir turintis sociologinės analizės požymių, atsispindi ir šio tyrimo **tiksluose**. Tyrimo tikslo dvilypumą nusako du paraleliai tekste pateikiami dėmenys – vertybinis/didaktinis istorijos edukacijos aspektas ir istorinio visuomenės paveiklo atkūrimas. Toks pats dvilypis yra ir vertybiškai orientuotos edukacijos (kokia šio tyrimo ribose ir yra laikoma istorijos edukacija mokyklose) bei visuomenės santykis – iš to ir kildinama pamatinė šio tyrimo prielaida, jog per istorijos mokymą suteikiamos žinios ir ištransliuojamos vertybės ugdo ir formuoja visuomenę bei jos individus, tačiau lygiai tiek pat tikėtina, jog mokyklinėje edukacijoje pateikiamos žinios ir suponuojamos vertybės yra laikotarpio visuomenės žinojimo ir supratimo atspindys. Tad šiuo tyrimu siekiama (1) apžvelgus bendrąsias tiek Lietuvoje, tiek užsienyje plėtotas istorijos mokymo teorijas, išsiaiškinti, kokie istorijos didaktikos aspektai atsispindėjo tautinių mažumų reprezentacijoje Lietuvos istorijos didaktikoje tarpukariu ir sovietmečiu, įvertinti kaip šie aspektai reflektuojami nūdienos edukacinėse istorijos programose, kaip vienu ar kitu

¹¹ Apie augančias populistines tendencijas žr. tematinis JAV publikuojamo *Foreign affairs* žurnalo leidimas – *Foreign affairs*. Vol. 95, no. 6. November/December, 2016. Lietuvos kontekstui aktualiausi straipsniai šiame leidinyje: MUDDE, Cas. Europe's populist surge. A long time in the making. pp. 25-30. Ir BERMAN, Sheri. Populism is not fascism. But it could be a harbinger. pp. 39-45.

¹² Viena iš ryškiausių tokio pobūdžio idėjinų grupių – Vilniaus forumas (bei besikuriančios jo idėjinės atšakos – pvz, Klaipėdos forumas) daug dėmesio skiria būtent valstybės politikos istorinio švietimo atžvilgiu kvestionavimui, pabrėžiant istorinės savivertės gražinimą lietuvių tautai bei unitarinės istorijos idėją, kurioje yra vietos tik vienam didžiajam politiškai sankcionuotam naratyvui, kurį pasiūlyti ir turėtų minėtojo forumo nariai.

¹³ Įvairaus pobūdžio pasisakymai šiais klausimais viešojoje erdvėje pasirodo nuolat, pavyzdžiui: Edvardas Kriščiūnas, Kosmopolitizmas ir lietuviškumas istorijoje, 2013 09 23. Prieiga internetu: <http://www.propatria.lt/2013/08/edvardas-krisciunas-kosmopolitizmas-ir.html> [žiūrėta 2018-07-18]

laikotarpiu jie papildomi ar pakeičiami priklausomai nuo vyraujančių visuomenės nuostatų bei mokslo populiarinimo leidinių įtakos.

Tolygiai svarbu išsiaiškinti, (2) koks iš istorijos edukacijoje pateikiamų tekstų susidaro lietuvių tautos vaizdinys Lietuvos tautinių mažumų pristatymo kontekste XX-XXI a. Paraleliai analizuojant istorijos mokytojų (interviu) bei vadovėlių rengėjų (vadovėliai) duomenis išryškinti sąmoningai pateikiamus nacionalistinius vaizdinius ir nesąmoningai (per simbolius, semiotiką) formuojamą istorinį suvokimą.

Šiems tikslams pasiekti išsikelti šie **uždaviniai**:

1. Atlikti Lietuvos istorinio švietimo programų ir vizijų analizę politinėje trijų skirtingų Lietuvos valstybingumų aplinkoje, siekiant identifikuoti tautinių mažumų istorijos ir tautiškumo sampratos pristatymo raidą.

2. Pateikti bendrąją Lietuvos ir užsienio istorijos mokymo teorijų apžvalgą tautinių mažumų pristatymo aspektu, nusakant istorijos vadovėlio reikšminį statusą istorijos mokymui. Nustatyti Lietuvos istorijos švietimo procesų 1918 – 2018 m. raidos tendencijas ir dinamiką, o sovietinio LTSR istorijos mokymo atžvilgiu įvertinti šiame mokyme tautinių mažumų istorijos pristatymo (ne)specifiškumą kitų tiriamų laikotarpių (1918-1940 m. ir 1990-2018 m.) kontekste.

3. Rekonstruoti trijų tiriamų periodų vadovėlių ir pagalbinių mokymo priemonių rengimo aplinkybes, identifikuoti vadovėlių pasirinkimo galimybių spektrą. Atlikti tiek tarpukario Lietuvos istorijos, geografijos ir krašto pažinimo vadovėlių analizę atsižvelgiant į tautinių mažumų diskursą bei plėtojamą tautiškumo sampratą, tiek sovietinės Lietuvos istorijos vadovėlių analizę tautiškumo sampratos ir tautinių mažumų pristatymo fone, tiek XX a. paskutinio dešimtmečio - XXI a. pr. Lietuvos istorijos bei literatūros vadovėlių analizę minėtajame kontekste. Palyginti tarpukario, sovietmečio ir dabartinės Lietuvos vadovėlių faktografinę informaciją apie tautines mažumas bei aptarti vadovėliuose pateikiamos informacijos interpretacijos skirtumus bei panašumus. Atskleisti dažniausiai pasitaikančias vadovėlines spragas, faktografines klaidas ir tirti jų atsiradimo aplinkybes Lietuvos istorinių etninių bendruomenių pristatyme.

4. Parengus klausimyną ir atlikus interviu su dabartiniais istorijos mokytojais apie tautinių mažumų reprezentaciją istorijos pamokose ir apie tautiškumo sampratos formavimą mokykloje, išanalizuoti interviu metu gautus duomenis, ir juos susisteminti, pateikti pagrindines istorijos mokymo dabartinėje Lietuvos mokykloje apie tautines mažumas tendencijas.

5. Palyginti istorijos mokytojų pateiktą suvokimą apie tautinių mažumų reprezentaciją mokykliniame ugdyme su nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos istorijos vadovėlių bei mokymo programų turiniais.

6. Pagal analizuotų interviu su mokytojais medžiagą, 1918-2018 m. Lietuvos socialinių mokslų vadovėlių medžiagą, mokymo programas, istoriografiją apie tautines mažumas Lietuvoje bei kitų šalių patirtis šioje

sirtyje pateikti rekomendacijas švietimui apie tautinių mažumų istoriją Lietuvoje.

Temos chronologija ir geografija. Šio darbo chronologinės ribos apima tris skirtingus Lietuvos istorijos periodus 1918-2018 m. laikotarpiu:

1. 1918 - 1940 m. – tarpukario Lietuva. Nors pirmojo chronologinio laikotarpio ribos pasirinktos konkrečiai pagal Lietuvos valstybingumo laikotarpį tarpukariu taip susiejant istorijos mokymą mokykloje su Lietuvos valstybine švietimo politika (tai ypač aktualu mokymo programų bei mokymui patvirtintų vadovėlių atvejais), tačiau ne giluminio, bet kontekstinio tyrimo chronologinės ribos yra šiek tiek platesnės – jos apima ir iki-valstybinę Lietuvą XIX a. pab.-XX a. pr., kadangi dalis XX a. 3-4 deš. populiarių Lietuvos istorijos vadovėlių ar Lietuvos istorijos sintezių buvo parašyti dar iki 1918 m. Vasario 16-osios¹⁴. Atkreiptinas dėmesys, jog į tyrimą neįtraukiami Lietuvos istorijos vadovėliai leisti ir naudoti 1920-1939 m. Vilniaus krašto lietuvių mokyklose, kadangi šis regionas tuo metu priklausė Lenkijai, tad lietuvių kaip Lenkijos tautinės mažumos situacija ir jos švietimo problematika reikalauja atskiro tyrimo, apimančio ir Lenkijos istorijos edukacijos padėtį duotuoju laikotarpiu.

2. 1945 m. – 1988 m. – sovietinės Lietuvos istorijos mokymo analizės laikotarpis. 1957-ieji metai šiame etape yra vieni esminių, nes nužymi datą, kuomet išleistas pirmasis atskiras ir jau sovietinėje Lietuvoje parengtas LTSR istorijos mokymo vadovėlis bei sankcionuotas LTSR istorijos mokymas lietuvių mokyklose, o 1988 m. užbaigiamas šis periodas su paskutiniu dar sovietinėje Lietuvoje išleistu jau Lietuvos istorijos vadovėliu. Antrasis Pasaulinis karas (1939-1945 m. imtinai) tiek dėl karinės padėties šalyje, kuri trikdė įprastą edukacinę veiklą, tiek dėl besikeičiančio Lietuvos pavaldumo statuso šiuo laikotarpiu, neįtraukiamas į tyrimą. Tad sovietine Lietuva šiuo atveju įvardijama Lietuva tik po antrosios sovietų okupacijos 1944 m.

3. 1990 m. - 2018 m. – nepriklausomybę atkūrusi Lietuva. Suvokiant šį periodą kaip politiškai ir kultūriškai nevienalytį etapą Lietuvos istorijoje galime jo ribose išskirti 1990-2004 m. - kaip unikalų periodą Lietuvos edukacinėje sistemoje istorijos mokymo(si) atžvilgiu, kadangi šiuo metu Lietuvoje istorinis mokymas buvo susietas ir įpareigotas tik savo titulinės tautos istorijos mokymui, ir neturintis tiesioginių įsipareigojimų išorinėms politinėms jėgoms¹⁵. Du esminiai faktoriai, pakeitę šią padėtį buvo

¹⁴ Žr. Priedas nr. 1 Analizuoti tarpukario Lietuvos vadovėliai. Nors iš dabartinės perspektyvos kalbant apie tarpukario istoriją kaip mokslą ir istorinį žinojimą kaip istorijos sintezės etalonas pasitelkiamas A. Šapoka su „Lietuvos istorija“, tačiau iš esmės visą tarpukario laikotarpį tokiais populiariaisiais „etaloniniais“ veikalais laikyti visai kiti darbai – daugiau skaityta ir mokyta iš romantiko Maironio, nes Šapokos sintezė pasirodė tik 1936 m.

¹⁵ Pirmieji ir pamatiniai šio laikotarpio dokumentai: Tautinė mokykla. Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija. Vilnius: „Žinija“, 1989.; Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius: Leidybos centras, 1992. Prieiga internetu:

palaiapsninis įsitraukimas nuo valstybės nepriklausomybės atkūrimo į UNESCO veiklą bei 2004 m. įstojimas į Europos Sąjungą bei NATO, kuris nulėmė ir naujų gairių istorijos mokymui atsiradimą bent viešajame oficialiajame diskurse. Vis tik šių gairių praktinis pritaikymas ir įtraukimas į Lietuvos istorijos mokymą šiame darbe nėra priimamas kaip savaime suprantama Lietuvos įstojimo į ES išdava, todėl tekste bus aptariamas ir analizuojamas kaip naujai atsivėrusi galimybė ir teorinis laukas, bandant įvertinti jo empirinį pritaikomumą mokyklinėje erdvėje pristatant tautinių mažumų istoriją ir su tuo susijusias problemas. 2018 m. kaip galutinė tyrimo chronologinių ribų data nužymi paskutinius metus, kuriais išleista tyrime naudota, tautinių mažumų istorijos mokymui Lietuvoje aktuali, literatūra.

Nors chronologiškai šį periodą sudėtinga apibrėžti, tačiau išskiriant šiuos tris idėjiškai skirtingus Lietuvos valstybingumo periodus, reikšminga atkreipti dėmesį ir į unikalų vienos sistemos keitimo kita momentą kalbant apie perėjimą nuo sovietinio prie nepriklausomos Lietuvos istorijos mokymo, kai lygiagrečiai galėjo egzistuoti ir skirtingi istorijos mokymo perspektyvų modeliai – įsigalintis ir pasitraukiantis (perėjimas nuo tarpukario prie sovietinio mokymo nėra atskirai fiksuojamas, kadangi a) jis visų pirma vyko karo metu ir karo sąlygomis; b) jis vyko ne savanoriškai iš lietuvių tautos pusės, o buvo priverstinio-okupacinio proceso dalis. Tyrime siekiama apčiuoti, kaip šis specifinis kaitos momentas galėjo sąlygoti besikeičiantį pasakojimą apie tautines mažumas Lietuvoje.

Tyrimo metodologinės priegios ir jų pasirinkimo motyvai. Tyrimui atlikti pasitelkiami tiek kokybiniai, tiek kiekybiniai tyrimo metodai. Jie tyrime suvokiami kaip papildantys vienas kitą. Kokybiniai metodai, priskirtini naratologinės interpretacijos sričiai, padeda išsiaiškinti, kokias vertybes teksto autoriai siekia perduoti skaitytojui, o kiekybiniai metodai įgalina objektyviai įvertinti, kas pabrėžiama tiriamuose tekstuose ir kokie yra edukacinių programų, vadovėlių, istorijos mokytojų medžiagos atrankos kriterijai. Analizuojant tiek kokybinius, tiek kiekybinius duomenis taikoma ir dedukcinė, ir indukcinė prieiga. Dedukcinė prieiga aktualiausia edukacinių istorijos programų, egzistuojančios istoriografijos bei vadovėlių tekstų palyginime, vertinant išorinius impulsus, kurie potencialiai turėtų nulemti vadovėlio teksto ideologinę orientaciją. Indukcinis metodas papildoma dedukcinį metodą dirbant su ta pačia informacija, kadangi jis nurodo siekį ne tik pristatyti šaltiniuose randamą medžiagą apie tautines mažumas Lietuvoje ir jų koreliaciją su šios tematikos reikalavimu edukacinėse programose ar populiarumu to laikotarpio lokaliajame istoriografijoje, tačiau ir atkurti tendencingą laikotarpiui (ir jį reprezentuojantiems vadovėlių autoriams bei mokytojams) istorinį supratimą, kuris nulėmė turinio (ne)pasirinkimą bei pristatymo formą. Tokia diskurso analizė orientuota ne į vadovėlių kaip

<http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/koncepcija1.htm> [žiūrėta 2018-11-12].; Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai. Mokyklos samprata. Red. LUKŠIENĖ, Meilė; JACKŪNAS, Žibartas; ir KUOLYS, Darius. Vilnius: LR švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1994.

žinių šaltinio turinį, bet į didaktinę raišką mokymo priemonėse, klausiant, ką autorius laiko (ne)svarbiu dalyku, kam skiriamas papildomas dėmesys, o kas parengta atmetinai, kokios (ir ar skirtingos) papildomos priemonės naudojamos tautinių mažumų temų pristatymui etc.

Vadovėlių turinio kokybinei ir kiekybinei analizei atlikti buvo keliami skirtingi probleminiai klausimai priklausomai nuo analizuojamų vadovėlių leidimo laikotarpio, siekiant netaikyti tų pačių kultūrinių konstrukto laikotarpiams, kuriuose jie buvo nenaudoti ar nepažinūs/neaktualūs. Vis tik kaip pagrindas kontekstiniam vertinimui prieš konkrečią diskurso analizę naudotas trijų vertinimo punktų metodas, pateiktas UNESCO vadovėlių analizės rekomendacijose: faktų atitikimas, turinio informacijos atrankos balansas bei nešališkas vertybiškai orientuotų temų pristatymas¹⁶. Kiekybinio temos tyrimo, kai vertinami iš pažinimo itin elementarūs rodikliai (pvz., skirtingų tautinių bendruomenių paminėjimo skaičius vadovėliuose ir programose ar iliustracijų apie tautines bendruomenes skaičius vadovėliuose), svarbą pabrėžia prieinamumo euristicos principas, kuris statistiškai pagrindžia tai, jog žmonės reiškinį svarbumą platesniu mastu vertina pagal tai, ar lengvai juos atsimena, o atsimenama tuo lengviau, kuo dažniau apie jas girdima viešojoje erdvėje¹⁷. Toks grįžtamasis vertinimo ryšys itin svarbus kalbant ne tik apie žiniasklaidą, bet ir apie edukacines priemones, su kuriomis susiduriama nuolat, tad tai kiek galime sužinoti apie tautines mažumas mokykloje galime priskirti prieinamumo euristicos sričiai ir bandyti statistiškai įvertinti tokį prieinamumą bei jo suponuojamas visuomenės žinias.

Pagrindinis kokybinis **tyrimo metodas** šiame darbe – skirtingų Lietuvos laikotarpių šaltinių (vadovėlių, populiariųjų istorijos sintezių, tarpukario, sovietmečio bei dabartinių publikacijų viešojoje erdvėje istorinio švietimo tematika bei visų laikotarpių istorijos, geografijos, krašto pažinimo bei literatūros mokymo programų) analizė, kuria siekiama išryškinti, kiek ir kaip istorijos, geografijos, krašto pažinimo bei literatūros pamokų metu buvo/yra akcentuojama tautinių mažumų istorija Lietuvoje, į kokį istorinių įvykių, laikotarpių kontekstą jos įtraukiamos, ir, kokie istorinių mažumų įvaizdžiai vyrauja šiame pristatyme. Tyrime siektina dvinario supratimo – tiek paskirybės, tiek visuma yra svarbios, viena kitą paremiančios tyrimo dalys: tad tautinių mažumų aspektai ne tik „ištraukiami“ iš bendrojo vadovėlių temų bei vadovėlių paruošimo sąlygų konteksto, bet analizuojami į šiuos dėmenis atsižvelgiant. Tai ypač aktualu nagrinėjant trijų ideologiškai skirtingų periodų mokomąsias priemones. Dėmesys darbe sutelkiamas į „žinojimo“ sociologijai būdingą klausimo formą – *kodėl ir kaip*.¹⁸ Tyrimo

¹⁶ PINGEL, Falk. UNESCO guidebook on textbook research and textbook revision. Georg Eckert Institute for international textbook research (Germany), Paris/Braunschweig, 2010.

¹⁷ KAHNEMAN, Daniel. Mąstymas, greitas ir lėtas. Vilnius: Eugrimas, 2016. p. 20

¹⁸ BERGER, L. Peter; ir LUCKMANN, Thomas. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999. pp. 33-67.

metu bus klausama, *kodėl ir kaip* vaizduojamos tautinės mažumos, *kodėl ir kaip* jų kontekste gali orientotis lietuviškų mokyklų moksleiviai, nors neatsiribojama ir nuo pastabų apie vadovėliuose esančių duomenų apie tautines mažumas turinį. Greta šaltiniotyrimo metodo, kaip gretutinė prieiga, pasitelkiama ir tematiką atspindinčios istoriografijos analizė bei interpretacija, suteikianti teorinį pagrindą empirinei tyrimo daliai. Taip pat remiantis istoriografija, pristatančia skirtingų tautinių mažumų istoriją Lietuvoje, konstruojami pasiūlymai įdomesnei ir objektyvesnei tautinių mažumų reprezentacijai edukaciniame lygmenyje, kurie pristatomi darbo pabaigoje¹⁹. Darbo specifika iš esmės sąlygoja ir *komparatyvinio metodo* naudojimą tyrime lyginant to paties objekto raišką skirtingais istoriniais laikotarpiais.

Tarpdisciplininį šio tyrimo pobūdį išryškina dar vienas tyrimo metodologinis dėmuo – tai *pusiau struktūruoti interviu* su istorijos mokytojais. Šiems interviu sudarytas klausimynas²⁰, remiantis kokybinio interviu atlikimui rekomenduotomis gairėmis²¹. Interviu atlikti 2017 m. sausį-balandį Lietuvoje, apklausta 14 istorijos mokytojų, iš 13 mokyklų 3 miestuose (Vilniuje, Kaune, Panevėžyje). Respondentų charakteristikos (lytis, darbo mokykloje stažas, mokyklų tipas) kaip kontekstinė informacija interviu analizei susistemintos ir pateiktos atskiroje lentelėje interviu analizės dalyje²². Respondentų paieškose taikytas „sniego gniūžtės“ metodas, o pačiai interviu analizei pasitelkiamas kokybinis tyrimo metodas. Nors socialiniuose moksluose gana dažnas ir palankiai vertinamas „sniego gniūžtės“ metodas buvo veiksmingai taikytas kaip priemonė surasti respondentus, tačiau jo taikymas sąlygojo ir tai, jog visi tyrimo respondentai yra tik iš didžiųjų Lietuvos miestų bei, tikėtina, reprezentuoja visuomeniškai aktyvesnius istorijos mokytojus. Visgi paties esminio šiai tyrimo daliai pusiau struktūruotų interviu metodo pasirinkimas leidžia į analizuojamą reiškinį pažvelgti holistiškai, atskleidžiant įvairias egzistuojančias nuomones, subjektyvias motyvacijas, argumentacijos logiką ir pan.

Tyrimui itin svarbios kartinės socialinių ir humanitarinių mokslų vertybinį ir idėjinį kryptingumą nusakančios **sąvokos**: tautinis ugdymas, daugiakultūriškumas, tolerancijos edukacija, taikos edukacija bei kultūralizmas (angl. *culturalism*). Pastaroji sąvoka yra pati naujausia idėjinėje plejadoje ir pasiūlyta 2001 m. provokatyvaus Jeruzalės universiteto istoriko Yuval Noah Harari kaip idėjinė linija, keičianti rasistinį ar

¹⁹ Žr. Priedas nr. 7. Rekomendacijos mokytojams.

²⁰ Žr. Priedas nr. 6. Pusiau struktūruoto interviu klausimynas istorijos mokytojams, pradėjusiems mokyti istorijos mokyklose po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.

²¹ GAIŽAUSKAITĖ, Inga; ir VALAVIČIENĖ, Natalija. Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu: vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2016.

²² Žr. Poskyris. 1.4. Istorijos mokytojo vaidmuo tautinių mažumų istorijos mokyme istorijos pamokų metu Lietuvoje nuo 1990 m.

primordialistiškai tautinį visuomenės supratimą²³. Kultūralizmo rėmuose tam tikri visuomenės segmentai yra suprantami, kaip kultūriškai nulemti ir apriboti, konkretizuojant galima pateikti tautinių mažumų galimo pristatymo kultūralizmo įtakoje pavyzdį - tam tikros tautinės bendruomenės nariai turi tendenciją elgtis vienaip ar kitaip ne dėl savo tautiškai/biologiškai nulemtų savybių, bet dėl savo bendruomenės kultūrinės tradicijos. Kultūralizmas dažnai persipina su tolerancijos edukacija, pabrėžiant, jog nepaisant to, kad vienos kultūrinės grupės elgesys kitai kultūrinei grupei atrodo nepriimtinas, jo smerkti nederėtų, nes tai kultūrinei grupei priklausantys asmenys taip elgiasi nesąmoningai, o veikiami abstrakčios kultūrinės terpės įtakos. Kitaip nei kultūralizmas, kuris pabrėžia kultūrų skirtumus ir iš to kylančias neišvengiamas problematiškas pasekmes skirtingų kultūrinių grupių santykiams visuomenėje, daugiakultūriškumas siekia švęsti kultūrų įvairovę joms suteikdamas pozityvias kanotacijas, tačiau tokios daugiakultūriškai orientuotos edukacijos šalininkai pabrėžia, jog ji nėra savaiminė, o reikalauja specifinių priedų²⁴. Pats daugiakultūriškumas tyrime analizuojamų šaltinių kontekste apibrėžiamas itin plačiai – jis apima ir daugiakonfesiškumo, ir multietniškumo definicijas, tyrimo šaltiniuose retai brėžiama skirtis tarp daugiakultūriškumo, daugiakonfesiškumo ir multietniškumo – juos visus jungia skirtingumas nuo valstybėje ar etninėse lietuvių žemėse dominuojančios tautinės ir religinės tapatybės, tačiau šio skirtingumo lygmuo nėra matuojamas. Tad daugiakultūriškumas kaip sąvoka (o ne edukacinė prieiga) šiame tyrime suvokiamas kaip skirtingų kultūrinių grupių (kalbiniu, kultūriniu ar konfesiniu aspektu) koegzistavimas vienoje aiškiai apibrėžtoje teritorijoje (šiuo atveju – Lietuvos valstybėje), tačiau jis neimplikuoja šių grupių tarpusavio santykių vertinimo, tik nusako įvairiakultūrę demografinę situaciją. Tolerancijos edukacija (UNESCO pasiūlytas terminas) skiriasi nuo daugiakultūrinės edukacijos ar kultūralizmo ne savo paskirtimi – siekiu sumažinti diskriminaciją bei negatyvias konfrontacijas visuomenės viduje (tą patį pabrėžia ir kitos minėtosios priegios), bet savo požiūriu į skirtingų tautinių grupių sugyvenimą kartu – joms nebūtina viena kitą mėgti ar švęsti, bet būtina išmokti koegzistuoti greta besiremiant bendražmogiškais normomis. Pragmatiška tolerancijos edukacija, kitoniškumu besimėgaujantis daugiakultūriškumas, viską paaiškinantis ir pateisinantis kultūralizmas ir titulinės tautos išskirtinumą proteguojantis tautinis ugdymas yra galimi bendro eklektiško Lietuvos istorijos švietimo XXI a. komponentai, kurių variacijos ir dominavimas priklausomai nuo skirtingų istorinių kontekstų ir politinių poreikių reiškingai kinta tiek vadovėliuose, tiek mokymo programose ar viešojoje

²³ “Kultūralizmas“ kaip keičiantis rasizmą – „tokia jau jų kultūra...“ In: HARARI, Yuval Noah. Sapiens: glausta žmonijos istorija. Kitos knygos, 2018. p. 282.

²⁴ BALŽEKIENĖ, Aistė; LAPIENIENĖ, Audronė; MERKYS, Gediminas; ir TELEŠIENĖ, Audronė. Daugiakultūrio ir daugiakalbčio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione. *Etniškumo studijos*. 2008/1-2. pp. 146-171.

erdvėje. Ši kaita ir jos lūžiniai momentai fiksuojami šiame tyrime būtent per tautinių mažumų istorinio pristatymo perspektyvą.

Pati tautinės mažumos sąvoka yra itin problemiška – iš vienos pusės dėl jos turinio kaitos kiekvienu iš trijų aptariamų laikotarpių, iš kitos pusės – dėl jos vartojimo neapibrėžtumo pagrindiniuose tyrimo šaltiniuose – vadovėliuose bei interviu respondentų atsakymuose. Tautinių mažumų sąvoka problemiškesnė sovietinės Lietuvos laikotarpio kontekste, kai egzistuojant „aiškiam“ skyrimui pagal tautybę (dokumentuose), neegzistavo oficialus tautinių mažumų skyrimas sovietinėse respublikose, jis keistas titulinės respublikos tautos ir netitulinė tautinių grupių skirtimi. Vis tik šiame tyrime tautinių mažumų sąvoka suvokiama kaip XIX a. Europos konstruktas glaudžiai susietas būtent su tautinių valstybių atsiradimu bei nacionalizmo diskursu, tautinėmis mažumomis vadinant tas tautines grupes nacionalinėje valstybėje (arba sovietinėje respublikoje), kurios (1) procentaliai pagal gyventojų skaičių mažesnės už daugumą, (2) nebūtinai neturi pasaulyje savo tautinės valstybės, (3) kurių atstovai sąmoningai nelaiko savęs valstybės (ar sovietinės respublikos) daugumos tautos dalimi ir puoselėja savo atskirą tautinį identitetą. Dėl tyrimo specifikos, kai vadovėlių autoriai kalba apie kitas nei lietuviai tautines ar religines grupes LDK ar ATR kaip apie tautines mažumas dar iki XIX a., tyrime ieškoma ir analizuojama, kaip šios tautinės grupės pristatomos, tačiau nemanoma, jog jos tuo metu turi tautinės mažumos statusą. Iš kitos perspektyvos į tokio pristatymo analizę galime žvelgti kaip į vėliau jau tautinių mažumų statusą Lietuvoje įgijusių tautinių grupių pristatymo genezę.

Kita tyrime naudojamų sąvokų grupė: tautinis identitetas, pilietinis identitetas, valstybinė tapatybė bei pilietinė visuomenė. Tautinis identitetas kaip sąvoka šiame tyrime naudojamas remiantis konstruktyvistine nacionalizmo studijų teorine prieiga²⁵, t.y. ne kaip istoriškai ar iš prigimties nulemta savybė, bet kaip modernus konstruktas, sietinas su XIX a. nacionaliniais judėjimais. Būtent jo kaip konstrukto suvokimas sąlygoja tautinio identiteto kaip kintančio vertinimą tyrime, taip pat pabrėžiant asmens ar asmenų grupės galimybę sąmoningai rinktis, priskirti ir (per)konstruoti tautinį identitetą. Sąvokos pilietinis identitetas bei valstybinė tapatybė ir pilietinė visuomenė darbe naudojamos paraleliai, taip pat remiantis konstruktyvistine prieiga ir traktuojant šiuos identitetus kaip kintančius, pasirenkamus ir kuriamus. Pilietinis identitetas nusako asmens savivoką visų pirma (arba greta) ne etniniu pagrindu, bet per valstybę, kurioje gyvenama. Taip tyrime atsiranda ir sąvoka – pilietinis lietuviškumas – nusakanti bet kurios tautybės Lietuvos gyventojų savitapatinimąsi su Lietuva kaip valstybiniu dariniu, su Lietuvoje kuriama kultūra kaip visų Lietuvos piliečių kultūra (pilietinė visuomenė) nepaisant jų tautinės ar kalbinės priklausomybės ne lietuvių tautinei bendruomenei. Šiame tapatybinės apibrėžties kontekste svarbi ir lituanizacijos sąvoka, kuri tyrime

²⁵ GELLNER, Ernest. Tautos ir nacionalizmas. Vilnius: Pradai, 1996.

vartojama nusakyti procesą nepriklausomybę paskelbusioje Lietuvoje nuo 1918 m., kai per Lietuvos istorijos, geografijos bei krašto pažinimo edukaciją mokykloje buvo siekiama įtvirtinti ir legitimuoti lietuviškosios tautinės (ne pilietinės) tapatybės dominavimą Lietuvos valstybėje.

Istoriografija. Kol kas konkrečiai su tyrimu analizuojama tematika susijusios istoriografijos laukas yra gana siauras. Plačiau lietuviškoje istoriografinėje tradicijoje orientuojamasi į tautinių mažumų adaptacijos Lietuvos visuomenėje sunkumus bei būtent tautinių mažumų mokyklų ir jų edukacijos vietą bendrame švietimo sistemos Lietuvoje kontekste²⁶, šiame tyrime atvirkščiai – orientuojamasi į lietuvių tautos susipažinimo su Lietuvos tautinėmis mažumomis bei sugebėjimo suprasti, (pri)pažinti jų kultūrą ir paveldą kaip visaverčius Lietuvos valstybės simbolius, problematiką. Istoriografiją, aktualią šiam tyrimui, pagal skirtingas mokslines prieigas (istorija, edukologijos istorija, edukologija, sociologija) galima skirti į kelias dalis:

1. *Darbai, aptariantys istorijos didaktikos tiek mokykloje, tiek bendrame visuomenės švietime įvairius aspektus, besiorientuojantys tiek į turinio, tiek į formos, analizę.* Šiuo atveju itin aktualus tiek Lietuvos mokslininkų žvilgsnis į istorinės didaktikos dilemas²⁷, istorijos politikos Lietuvoje problematiką²⁸, nacionalizmo, etnokultūriškumo ir daugiakultūriškumo sąveiką, tiek problematiką praplečiantys ar užpildantys esamas teorines spragas užsienio tyrėjų darbai²⁹, formuojantys istorijos didaktikos filosofiją ir keliantys naujus iššūkius istorijos mokymui moderniais laikais. Startinę poziciją šio tyrimo teoriniame kontekste užima vokiečių istoriko ir filosofo Jörn Rüsen siūloma istorinės didaktikos samprata³⁰. Konkrečiai tautinių mažumų diskurso istorinėje didaktikoje tyrimui aktualus Jörn Rüsen, kaip neohermeneutikos šalininko, skatinimas atsigręžti nuo didžiojo prie mažojo istorinio naratyvo. Šiuo atveju – tai

²⁶ *Švietimas daugiakultūrinėje aplinkoje - Europos dimensija: tarptautinės konferencijos medžiaga...*2008.

²⁷ *Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: dabarties vizija.* Sud. REPŠIENĖ, Rita. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009., *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas.* Sud. BUMBLAUSKAS, A.; LIEKIS; ir POTAŠENKO, G. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009., STAŠAITIS, Stanislovas. *Istorijos didaktika ir jos uždaviniai.* Vilnius: VPU, 2002.

²⁸ MERKINAITĖ, Simona; ir RADŽVILAS, Vytautas. *Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema.* In *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema.* Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

²⁹ ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą.* Vilnius: Baltos lankos, 1999.; JOYCE, Appleby; LYNN, Hunt; ir MARGARET Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją.* Vilnius: Margi raštai, 1998.; WHITE, Hayden. *Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę.* Baltos lankos (5). Vilnius: Baltos lankos, 2002. ar BLACK, Jeremy. *Clio's battles: historiography in practice.* Indiana university press, 2015.

³⁰ RÜSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė.* Vilnius: Margi raštai, 2007.

žvilgsnis į Lietuvos tautinių mažumų istorijos vietą didžiajame Lietuvos istorijos naratyve ar greta jo. J. Rūsen skatinama postmodernios hermeneutikos prieiga yra orientuota ne į atskirus individus ir jų bendravimo formas, bet į struktūrines, simbolines sistemas, kurios ir pasirenkamos analizuoti šiame darbe – t.y. vadovėliai ir mokymo programos. Prie analizuojamos istorijos didaktikos teorinės krypties literatūros dėl tyrimo temos specifikos priskirtini ir nacionalizmo studijų darbai, besikoncentruojantys į tautinių santykių tarpusavio specifiką, ypač titulinės tautos santykį su kitomis tautomis nacionalinėje valstybėje bei daugiakultūriškumo vizijos realumą tautiniame projekte. Vienas iš artimiausiai šią tematiką palietusių nacionalizmo studijų teoretikų - Rogers Brubaker, kuris kvestionuoja intensyvaus politinio fokusavimo į daugiakultūriškumo ugdymą pasėkmes. Jis teigia, kad pagrindinis iššūkis nacionalinei valstybei ir jos identiteto politikai atsiranda iš bendros pozicijos kultivuoti ir netgi švęsti kolektyvinius identitetus bei ištikimybes vietoj valstybinių identitetų³¹. Šios jo išvalgos yra reikšmingos norint suprasti Lietuvos edukacinių reformų, pokyčių reikšmę naudojantis tautinio „išskyrimo“ taktika prieš bandant iš naujo išmokyti skirtingas Lietuvos tautines bendruomenes sugyvenimo kartu.

2. Siekiant tikslingai susipažinti tiek su edukacinių programų mokyklose, tiek su vadovėlių rengimo specifika ir problematika tiek dabartinėje nepriklausomoje Lietuvoje, tiek sovietmečiu ir tarpukariu pasitelkiamos *istorijos didaktikos specialistų, nagrinėjančių šią temą, publikacijos*. Vienas iš glaudžiai susijusių su šia tematika tyrimų dar XX a. 10-ajame deš. buvo atliktas Vilniaus pedagoginio universiteto mokslininko Tado Tamošiūno, kuris nagrinėjo edukacinį kryptingumą įvairiautėje aplinkoje³² bei rėmėsi tiek vadovėlių analize, tiek moksleivių apklausomis³³.

Tolygiai atsižvelgiant ir į tarpukario Lietuvos bendrojo lavinimo sistemos bei jos raidos kontekstą itin aktuali Sauliaus Kaubrio monografija³⁴, kurioje pateikta išsami laikotarpio mokyklinę sistemą pristatanti statistinė duomenų bazė, objektyviai atspindinti mokyklų, mokomųjų dalykų, mokymo kalbų *et cetera* pasiskirstymą tarpukariu. Pastarasis leidinys itin vertingas iš dalies kaip tarpukario švietimo sistemos dokumentų publikacija, iš dalies kaip koncentruota statistinių duomenų apie laikotarpio švietimo sistemą bazė,

³¹ BRUBAKER, Rogers. Myths and misconceptions in the study of nationalism. *The State and the Nation.*, ed. HALL, John. Cambridge university press, 1998. pp. 273-306.

³² TAMOŠIŪNAS, Tadas. *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje*. Vilnius: VPU, 2000.

³³ Tačiau derėtų pabrėžti, jog T. Tamošiūno tyrime, nors ir vertingame kiekybine, statistine informacija, jaučiamas neišbaigtumas – daugiau dėmesio skirta moksleivių apklausų analizei, o vadovėlių analizės diapazonas gana menkas. Todėl šiame darbe pastarasis tyrimas pasitelkiamas kaip faktinės, o ne teorinės informacijos šaltinis.

³⁴ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis*. Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000.

tačiau vis tik reikėtų pabrėžti, jog pasigendant kritiškesnės istoriko refleksijos, ši monografija tyrime dažniau naudojama kaip duomenų šaltinis nei kaip istoriografinė pozicija vertinant tarpukario švietimo sistemą. Tarpukario laikotarpio Lietuvoje idėjinį lauką edukacinėje sistemoje ir jos politiniame formavime padeda perprasti ir Dangiro Mačiulio monografija „Tautinė mokykla: žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką“³⁵, kurios pavadinimas gali šiek tiek suklaidinti – nors istorikas koncentruojasi būtent į tautininkų ideologinės linijos pažinimą, tačiau tyrime nemažai dėmesio skiriama ir kitų Lietuvos politinių jėgų, dar prieš tautininkams ateinant į valdžią, pozicijoms švietimo klausimais aptarti. Monografijoje išryškinama religinio dėmens svarba tarpukario švietimo politikoje iki Antano Smetonos perversmo, pristatoma oficialioji valstybinė švietimo pozicija, jos idėjiniai ir ideologiniai pokyčiai. Ir nors „tautinės mokyklos turinys kaip buvo taip ir liko miglotas“³⁶, tačiau aprašyti kaitos taškai leidžia klausti ir vertinti, ar oficialioji kaita atsispindėjo praktiniame švietimo lauke – vadovėliuose, programose, mokytojų pozicijoje tautiškumo temų atžvilgiu.

Kadangi lietuviškosios mokyklos ir edukacinės sistemos kūrimas tarpukariu buvo tęstinis procesas, prasidėjęs kartu su XIX a. pab. - XX a. pr. vadinamuoju „tautiniu atgimimu“³⁷, į šio darbo empirinę analizę bus įtraukiami ir mokomojo pobūdžio istorijos ar geografijos leidiniai, paskelbti 1905-1918 m. Jų tyrimą papildė kol kas pora skirtingų kryptų istoriografinių pozicijų, paliečiančių Lietuvos istorijos mokymą būtent šiuo laikotarpiu – tai Vlodo Pupšio koncentruota iki-valstybingumo laikotarpio lietuviškos mokyklos istorijos apžvalga³⁸ bei Aurelijaus Giedos iširta tuometinės istorinės kultūros vizija (pastarasis tyrimas aprėpia platesnį laikotarpį – 1904-1940 m. – jo įžvalgos ir empirinė informacija naudojami kaip istoriografinės atspirties taškai ir tarpukario Lietuvos istorijos mokymo programų bei vadovėlių analizei papildyti)³⁹.

Sovietmečio edukacinės sistemos istoriografinį lauką sudaro dviejų tipų darbai – tai tyrimai, skirti bendram sovietinės edukacijos aptarimui visoje SSRS⁴⁰ bei sovietinių istorijos vadovėlių iš kitų SSRS respublikų teminės

³⁵ MAČIULIS, Dangiras. Tautinė mokykla: žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.

³⁶ Ibid. p. 62.

³⁷ Ši sąvoka čia vartojama kaip bendrinė ir nusistovėjusi laikotarpio lietuvių intelektualų idėjoms ir veiklai apibrėžti, tačiau šio darbo autorė pritaria prof. A. Bumblausko pateiktoms idėjoms apie šios sąvokos istorinį neadekvatumą. Žr. plačiau: BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Vilnius: VUL, 2009. pp. 14-47.

³⁸ PUPŠYS, Vladas. *Lietuvos mokykla: atgimimo metai (1905-1918)*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 1995.

³⁹ GIEDA, Aurelijus. Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883-1940 metais. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

⁴⁰ GRANT, Nigel. Soviet education. Penguin books, 1964.

analizės⁴¹ ir konkrečiai Lietuvos istorijos edukacijos sovietmečiu temas paliečiantys darbai⁴². Lietuvos edukologijos universiteto mokslininkų ir didikų Stanislovo Stašaičio⁴³ bei Benedikto Šetkaus⁴⁴ tyrimai, skirti ir nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos istorijos edukacijos atskirų aspektų analizei, taip pat papildo bendrojo lavinimo sistemos kaitos Lietuvoje ir vadovėlių rengimo teorinį kontekstą. Vis tik, S. Stašaičio darbai, nors vertingi faktografiniais aspektais, identifikuojantys, įvykusius nutarimus ugdymo klausimais tarpukariu ar sovietmečiu, tačiau gausūs išankstinių ideologinių implikacijų, kai, pavyzdžiui, kalbant apie sovietinės ideologijos diegimą Lietuvos mokyklose iš anksto teigiama, kad siekiama „parodyti, jog daugumai mokytojų brukama sovietinė ideologija buvo nepriimtina“⁴⁵. Benedikto Šetkaus tyrimai, nors ir išlaiko akademinį objektyvumą, tačiau labiau koncentruojasi į tam tikrų tendencijų istorijos mokyme išskyrimą ir aptarimą ir kiek mažiau į konkrečių atvejų analizę⁴⁶, tad juose gausu apibendrinančio pobūdžio svarstymų apie istorijos mokymo padėtį Lietuvoje. Tad šie tyrimai padeda kontekstualizuoti disertacijoje analizuojamą tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymo klausimą siejant jį su kitomis istorijos mokymo(si) tendencijomis, tačiau nepadeda paaiškinti istorinio pasakojimo kūrimo proceso.

Nors naujausioje empiriniais tyrimais paremtoje istoriografijoje kalbant apie istorijos mokymo tradicijos tąsą tarp Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikų vienareikšmiškai teigiama, jog tautinis istorijos pasakojimo tipas

⁴¹ ROUVINSKI, Vladimir. Ethnic enclosure in Soviet and Post-Soviet School textbooks. *The Humanities: Peace Studies and Peace Discourse in Education*. Vestnik of the Tomsk State Pedagogical University Vol. 1 (64). 2007.

⁴² IVANAUSKAS, Vilius. *Tarp liaudies ir tautos: kultūrininkų veikla ir etniškumo projekcijos / Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius, 2013, pp. 243-286; VYŠNIAUSKAS, Arūnas. Konfliktų dėl Vilniaus vaizdavimas tarybinio laikotarpio lietuviškuose vadovėliuose. *Europa Orientalis. Studia Dziejów Europy wschodniej; panstw Baltyckich* 2 (2010). p. 256.

⁴³ STAŠAITIS, Stanislovas. *Istorijos didaktika ir jos uždaviniai*. Vilnius: VPU, 2002.

⁴⁴ ŠETKUS, Benediktas. Kai kurie užduočių ir klausimų istorijos vadovėliuose pateikimo aspektai. *Istorija* (LVII). Vilnius: VPU, 2003. pp. 62-67. , ŠETKUS, Benediktas. Istorija bendrojo lavinimo mokykloje. *Istorija* (LXI). Vilnius: VPU, 2004. pp. 65-68. ir ŠETKUS, Benediktas. Istorijos mokymo Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje tobulinimo kryptys. *Istorija* (LIII). Vilnius: VPU, 2002. pp. 90-97.

⁴⁵ STAŠAITIS, Stanislovas. Istorija Lietuvos mokykloje 1940-1941 metais: tautiškumo naikinimas ir sovietinės ideologijos diegimas. „Istorija“. Mokslo darbai. 70 tomas, 1995.

⁴⁶ ŠETKUS, Benediktas. Istorijos mokymo Lietuvoje bendrojo lavinimo mokykloje tobulinimo kryptys. *Istorija*. T. LIII, 2002. pp. 90-97. Ar ŠETKUS, Benediktas. „Mažoji žmogaus“ istorinė atmintis: edukaciniai aspektai. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 9., 2009. pp. 167-175.

neatgimė nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje⁴⁷, tačiau kvestionuotina, ar šitokia pozicija nėra tinkama tik tuo atveju, jei naujųjų laikų Lietuvos istorijos vadovėliuose ieškosime visiškai nepakitusio ir vientiso tautininkiškojo naratyvo. Tyrimo, nuneigiančio tautininkiškojo naratyvo tąsą šių laikų istorijos vadovėliuose, autoriai, S. Merkinaitė ir V. Radžvilas, bando žvelgti „giliau“: „juk įmanoma, kad tautiški tokio pasakojimo [*istorinio pasakojimo vadovėliuose* – A.N.] elementai tėra išviršinis retorinis sluoksnius, slepiantis visai kitokį pasakojimą grindžiančią gelminę istorinės sąmonės struktūrą“⁴⁸ ar „apeliuojant į LDK daugiaetniškumą ir daugiakonfesiškumą ne tik siekiama išryškinti jos savitumą, bet ir priartinti jį prie šiuolaikinės Europos tapatumo sampratos sugestijuojant vaizdinį, kad LDK buvo ypatinga valstybė, puoselėjusi kone šiuolaikines pliuralizmo ir tolerancijos idėjas“⁴⁹. Tačiau tokios išvados gali būti priimtinos tik žvelgiant vien į nūdienos situaciją, tačiau paraleliai su dabartine analizuojant sovietmečio ir tarpukario laikotarpių Lietuvoje vadovėlių istorinės didaktikos viziją bei jos perimamumą šiandien, siekiame įrodyti, jog šios vieno laikotarpio analizės išvados tėra iš dalies teisingos.

3. Nesant gausos adekvačių istorijos didaktikos santykio su tautinių mažumų ir tautiškumo reprezentacija tyrimų Lietuvos akademiniėje erdvėje, ypač svarbios *užsienio mokslininkų analizės*, atliktos kaip bendras projektas Rytų Europoje (Lenkijoje⁵⁰, Slovakijoje⁵¹, Čekijoje⁵² ir Vengrijoje⁵³) bei Rusijoje⁵⁴ (1998-2001), skirtos būtent žydų istorijos ir

⁴⁷ MERKINAITĖ, Simona; ir RADŽVILAS, Vytautas. Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011. p. 136.

⁴⁸ Ibid. p. 130.

⁴⁹ Ibid. p. 141.

⁵⁰ WĘGRZYNEK, Hanna. *Treatment of Jewish Themes in Polish Schools*. Prieiga per internetą: [http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment Jewish Themes Polish Schools.pdf](http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment%20Jewish%20Themes%20Polish%20Schools.pdf) [žiūrėta 2018-01-13]

⁵¹ SALNER, Peter; and SALNEROVA, Eva. *Treatment of Jewish Themes in Slovak Schools*. Prieiga per internetą: [http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment Jewish Themes Slovak Schools.pdf](http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment%20Jewish%20Themes%20Slovak%20Schools.pdf) [žiūrėta 2018-01-13]

⁵² PAWLAT, Leo. *Treatment of Jewish Themes in Czech Schools*. Prieiga per internetą: [http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment Jewish Themes Czech Schools.pdf](http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment%20Jewish%20Themes%20Czech%20Schools.pdf) [žiūrėta 2018-01-13]

⁵³ KOVACS, Monika. *Treatment of Jewish Themes in Hungarian Schools*. Prieiga per internetą: [http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42d75369-d582-4380-8395-d25925b85eaf%7D/treatment jewish themes hungarian schools.pdf](http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42d75369-d582-4380-8395-d25925b85eaf%7D/treatment%20jewish%20themes%20hungarian%20schools.pdf) [žiūrėta 2018-01-13]

⁵⁴ KRICHEVSKY, Lev. *Treatment of Jewish Themes in Russian Schools*. Prieiga per internetą: [http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42d75369-d582-4380-8395-d25925b85eaf%7D/treatment jewish themes russian schools.pdf](http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42d75369-d582-4380-8395-d25925b85eaf%7D/treatment%20jewish%20themes%20russian%20schools.pdf) [žiūrėta 2018-01-13]

kultūros tematikos reprezentacijai šių šalių mokyklose. Nors šiame darbe siektina apžvelgti ne tik žydų Lietuvoje reprezentaciją, vienodai aktuali visų istorinių Lietuvos tautinių grupių refleksija iš daugumos pozicijos edukacinėje sistemoje, minėtieji užsienio tyrėjų darbai per žydų istorijos pristatymo aspektą pateikia teorinį pavyzdį adekvačios problematikos analizei. Juolab vertinga tai, jog šie tyrimai atlikti kultūriškai ir istoriškai skirtingais bruožais Lietuvai artimose valstybėse. Deja, šis tarptautinis projektas, kurio metu buvo atlikti aptartieji tyrimai kaimyninėse šalyse (pačių vietinių mokslininkų), aplenkė Lietuvą – tai suponuoja šios krypties specialistų bei tokios specifinės problematikos suvokimo trūkumą šalyje. Tyrimai, bendrais bruožais (nesigilinant į konkrečios tematikos problematiką) aptariantys edukacines programas ir jų kaitą, egzistuoja ir Lietuvoje, o šiam darbui iš tokių tyrimo tarpo atsirinkta būtent istoriografija, paliečianti vadovėlių problematiką⁵⁵.

Pastarieji pora dešimtmečių Europos ir JAV akademinėje erdvėje išskirtini kaip vadovėlių tyrimų nacionaliniuose kontekstuose suintensyvėjimo laikotarpis, kuomet paskatinti globalių daugiakultūrinio ir tolerancijos ugdymo idėjų, tyrėjai ėmėsi kvestionuoti tautinio ugdymo ir Europos Sąjungos gairių istoriniam švietimui suderinamumą⁵⁶ ar istorinio švietimo apie kitas tautines grupes sąsajas su valstybės užsienio politika⁵⁷. Tokį suintensyvėjimą rodo ne tik atskiros publikacijos, bet ir tendencingas istorijos didaktikos akademinės polemikos įtraukimas į bendrą nacionalinių valstybių istorinių tyrimų darbotvarkę⁵⁸. Tokio pobūdžio publikuoti tyrimai bei konferencijų medžiaga šiame darbe naudojami kontekstiniam palyginimui.

4. *Istorinės monografijos ar straipsniai skirti konkrečioms Lietuvos tautinių mažumų istorijos aspektams nagrinėti.* Norint išvengti istorinio didaktiškumo vadovėliuose prasilenkimo su realybe (kaip realybė šiuo atveju traktuojami profesionalių istorikų pateikti šaltiniais paremti

⁵⁵ Mokykliniai istorijos vadovėliai ir europinės visuomenės ugdymas Rytų ir Vidurio Europos šalyse. Konferencijos medžiaga. Vilnius: VPU, 2006. ar SVĖRIENĖ, Audronė. Istorijos vadovėlio kultūra (1999-2002 m.). *Knygotyra*, nr. 43. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

⁵⁶ Rumunijos atvejis: SZAKACS, Simona. Now and then: national identity construction in Romanian history. A comparative study of communist and post-communist school textbooks. *Internationale Schulbuchforschung*, 29 (1). Pp. 23-47.

⁵⁷ Ukrainos atvejis: JANMAAT, Jan Germen. The ethnic 'other' in Ukrainian history textbooks: the case of Russia and the Russians. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 37:3, 2007, pp. 307-324.

⁵⁸ Pavyzdžiui, Lenkijoje jau tris kartus per pastaruosius du dešimtmečius rengtoje tarptautinėje Lenkijos istorijos tyrėjų konferencijoje buvo organizuojama atskira sekcija, skirta skirtingų šalių istorijos vadovėliuose pateikiamam Lenkijos-Lietuvos valstybės, Lenkijos ar lenkų įvaizdžiui, lenkų santykiui su kitomis tautomis atvaizdavimui mokyklinėje erdvėje. Su paskutinės (3-iosios) konferencijos programa galima susipažinti internetu: https://coph2017.syskonf.pl/conf-data/coph2017/files/PROGRAM_3Kongres_ANG.pdf [žiūrėta 2018-12-11]

faktai), šiame darbe į pagalbą bus pasitelkiami istorikų, kurie tiria konkrečių tautinių mažumų problematiką, darbai. Jais remiantis tikrinamas kvestionuotinių aspektų, kurie vadovėliuose pateikiami kaip faktai, o ne autoriaus interpretacija, pagrįstumas. Žinoma, šiame kontekste nepreziumuojama, kad tai yra išbaigtas žinojimo laukas, kadangi laikotarpio specifiška, įgalinanti plačią žinių sklaidą ir prieinamumą per gausybę internetinių platformų, įgalina pasaulėvokos formavimąsi, remiantis daugialypiais šaltiniais. Tad suvokiant, jog „...iš tikrųjų, kiekvienas naratyvas, koks „išbaigtas“ jis beatrodytų, yra kuriamas remiantis aibe įvykių, kurie galėjo būti įtraukti, tačiau nebuvo paminėti; ir tai tinka tiek įsivaizduojamiems, tiek realistiniams naratyvams“⁵⁹, svarbu atkreipti dėmesį į egzistuojančius istoriografinius pavyzdžius įvykių ar pasakojimų, kurie galėjo būti įtraukti į Lietuvos istorijos pasakojimą mokiniams, ir kodėl vieni jų vis tik buvo įtraukti, o kiti liko istorijos mokymo užribyje (t.y. akademinuose tyrimuose).

XIX a. totorių istorijos Lietuvoje temas savo tyrimuose lietusios istorikės Tamaros Bairašauskaitės darbai⁶⁰ naudojami bandant parodyti vadovėliuose pasitaikančius netikslumus apie totorių padėtį Lietuvai patekus į Rusijos imperijos sudėtį. Karaimų etninės grupės Lietuvoje istorijos pateikčiai vadovėliuose įvertinti kaip atskaitos taškas pasirinkti pagrindinės karaimikos tyrėjos Lietuvoje – Dovilės Troskovaitės nusistovėjusius mitinius karaimų istorijos Lietuvoje siužetus kvestionuojantys straipsniai⁶¹. Oponuojant vadovėliuose pateiktiems tiek faktiniams, tiek bendrojo suvokimo netikslumams (kitai – stereotipams) žydų istorijos Lietuvoje tema pasitelkiami veikalai, plačiau supažindinantys su Rytų Europos regiono žydų istorija – 2012 m. pasirodžiusi Lietuvos istorikų kolektyvinė monografija „Lietuvos žydai“⁶², santykių dinamiką tarp lietuvių ir žydų tarpukario Lietuvoje analizuojanti straipsnių rinktinė „Abipusis pažinimas“⁶³, bei atskiros Lenkų-žydų studijų instituto Oksforde leidžiamų straipsnių rinktinių „Polin“ dalys⁶⁴ ir Ezros Mendelsono Vidurio ir Rytų Europos žydų

⁵⁹ WHITE, Hayden. Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę. Baltos lankos (5). Vilnius: Baltos lankos, 2002. p. 45.

⁶⁰ BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1996.

⁶¹ TROSKOVAITĖ, Dovilė. Myth as a Way to Co-existence: A Case of Karaites Community in the 18th - 20th Centuries, Values and Memories. Multiethnicity in the European Past (8th-20th c.), *Cohesion building of multiethnic societies, 10th-21st c.*, ed. Przemysław Wiszewski, vol. 1, Wrocław, 2019; ar TROSKOVAITĖ, Dovilė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdiniai Lietuvos ir Lenkijos karaimų tautiniame naratyve. *Naujausios tyrimų kryptys ir perspektyvos, Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai* t. 4, Vilnius, 2012, pp. 48–67.

⁶² *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Sud. SIRUTAVIČIUS, V.; STALIŪNAS, D.; ir ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, J. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

⁶³ *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

⁶⁴ Ypač aktualus 25-tasis POLIN tomas, dedikuotas žydų istorijai buvosiose LDK

gyvenimo tarpukariu studija⁶⁵. Tokia perspektyva itin aktuali didaktiniame žydų istorijos pristatymo kontekste kaip skatinanti apsvarstyti galimą Lietuvos žydų bendruomenės ne tik kaip integralios ATR ar Lietuvos Respublikos visuomenės dalies, bet ir kaip integralios (ir svarbios) visos Rytų Europos žydų diasporos dalies pristatymą. Lietuvos rusų bei sentikių tautinių grupių pristatymo vadovėliuose analizei papildyti bei įvertinti pateiktą informaciją pasitelkiami tiek Natalijos Kasatkinos ir Andriaus Marcinkevičiaus tyrimai⁶⁶, tiek pagrindinio sentikių istorijos Lietuvoje klausimus nagrinėjančio mokslininko, Grigorijaus Potašenko, darbai⁶⁷. Tarpukario vokiečių ir lietuvių sambūvio Lietuvoje realiųjų ir vokiečių tautinės grupės pristatymui Lietuvos istorijos pasakojime mokykloje į kontekstinimui remiamasi bene vienintele šiai temai skirta Sauliaus Kaubrio ir Mindaugo Tamošaičio studija „Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai“⁶⁸. Aptariant dabartiniu metu vienos didžiausių etninių mažumų grupių Lietuvoje ir tuo pačiu istorinėje perspektyvoje kultūriškai artimiausios lietuviams etninės grupės – lenkų – pristatymą Lietuvos istorijos švietime išskirtinė istoriografinė pozicija šiame kontekste – Krzysztof Buchowski studija „Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX a. pusėje“⁶⁹, skatinanti per akademinio objektyvumo prizmę permąstyti politiškai komplikuotas lietuvių ir lenkų tarpusavio santykių istorines patirtis. Taip pat šiam tyrimui svarbu išskirti ir istoriografiją, skirtą sudėtingos Holokausto temos pristatymui⁷⁰ ir Antisemitizmo Lietuvos istorijoje analizei⁷¹ bei didaktinei Holokausto refleksijai⁷², tiek dėl to, jog

žemėse nuo 1772 m. Žr. POLIN. *Studies in Polish Jewry. Jews in the former Grand Duchy of Lithuania since 1772*. Ed. LIEKIS, Šarūnas; POLONSKY, Antony; and FREEZE, Chaeran. Vol. 25. Oxford: The Littman Library of Jewish civilization, 2013.

⁶⁵ MENDELSON, Ezra. *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Indiana University Press, 1987.

⁶⁶ KASATKINA, Natalija; ir MARCINKEVIČIUS, Andrius. *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918-1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 2009.

⁶⁷ Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė. Sud. POTAŠENKO, Grigorijus; ir MOROZOVA, Nadežda. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.

⁶⁸ KAUBRYS, Saulius; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai*. Gimtasis žodis, 2013.

⁶⁹ BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX a. pusėje*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

⁷⁰ SNYDER, Tymothy. *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*. Vilnius: Tyto alba, 2011. ar Holokaustas Lietuvoje 1941-1944 m. Sud. BUBNYS, Arūnas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011.

⁷¹ STALIŪNAS, Darius. *Enemies for a day: antisemitism and anti-Jewish violence in Lithuania under the Tsars*. Budapest: CEU Press, 2015.

⁷² *Pavyzdžiui, Why should we teach about the Holocaust?* Ed. AMBROSEWICZ-

Holokausto istorija yra integrali Lietuvos žydų istorijos dalis, tiek dėl šios temos užimamos išskirtinės pozicijos istorijos švietimo programose⁷³.

Šiame tyrime į istorijos edukacijos analizės sritį patenka skirtingi, tačiau tarpusavyje besisiejantys komponentai - tiriamos pagrindinės keturios skirtingos **šaltinių** grupės, atliepančios istorijos edukacijos tautinių mažumų tematika Lietuvoje XX a. – XXI a. pr., tyrimo klausimus:

1. *Vadovėliai ir mokymo programos*: tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo mokykliniai vadovėliai, sovietinės Lietuvos istorijos vadovėliai, šiuolaikinės Lietuvos istorijos ir literatūros vadovėliai bei visų trijų laikotarpių istorijos, literatūros bei krašto pažinimo mokymo programos⁷⁴, skirtos visoms Lietuvos mokykloms ir nustatančios gaires tiek istorijos vadovėlių rengimui, tiek istorijos mokymui pamokų metu, metodiniai nurodymai istorijos mokytojams ar mokytojams organizuojamų mokymų medžiaga⁷⁵. Prie šios šaltinių grupės priskirtini ir į oficialias istorijos mokymo programas nepatekę vidiniai istorijos mokymo gairių nustatymo aptarimai sovietmečiu⁷⁶, kurie dėl šio laikotarpio specifikos suprantami kaip šaltiniai, reikšmingai papildantys tuometines oficialiąsias istorijos mokymo programas. Vadovėliai, pasirinkti tautinių mažumų istorijos pristatymo klausimo analizei, varijuoja priklausomai nuo tiriamojo laikotarpio – visuose trijuose perioduose analizuojami tik Lietuvos (ar LTSR) istorijos vadovėliai. Tarpukariu prisideda dar ir krašto pažinimo bei geografijos vadovėliai, o vėlesniais periodais jų analizės atsisakoma (pačių krašto pažinimo vadovėlių visiškai nelieka), kadangi keičiasi jų pobūdis – tarpukariu pastarieji vadovėliai daugiau pasakojamojo tipo, juose neretai ir skleidžiasi Lietuvos istorijos pasakojimas, kai tuo tarpu vėlesniais periodais pasakojimo elementas eliminuojamas, koncentruojamasi į faktų žinojimą. Nuo 1990 m. analizuojami ir literatūros vadovėliai, kadangi atskirame Lietuvos literatūros kurse atsiranda ne tik skaitiniai, bet ir istoriniai temų ir autorių pristatymai. Tad apibendrinus, galime apsibrėžti, jog pagrindinis

JACOBS, Jolanta. Judaica Foundation Center for Jewish Culture, 2004. ar BERESNIOVA, Christine. Holocaust education in Lithuania: community, conflict and the making of civil society. Lanham MD: Lexington books, 2017.

⁷³ Žr. Poskyris 2.4.4. Holokaustas kaip esminė žydų istorijos Lietuvoje dalis.

⁷⁴ Žr. Tikslus analizuojamų programų sąrašas pateikiamas Šaltinių sąrašė. Prieduose (Nr. 1; Nr. 3; Nr. 4 ir Nr. 5) pateikiama lentelėse susisteminta informacija apie analizuotus vadovėlius bei jų sąrašai chronologiniu principu.

⁷⁵ Pavyzdžiui, BANYS, Bronislavas. *Lietuvos tautinės mažumos: mokymo priemonė: mokiniams, studentams, mokytojams, dėstytojams*. Vilnius: Rosma, 1998; GENIUŠAS, Juozas. *Epizodiško istorijos kurso metodika*. Kaunas: Mokytojo knygynėlis, 1927.; Knyga mokyklai apie Holokaustą. Kaip mokyti Holokausto istorijos. Vertimas iš: Teaching about the Holocaust. United States Holocaust memorial museum, Washington D.C. Red. Audra Kairienė. R.Paknio leidykla, 1999.

⁷⁶ Du dokumentai apie tai, kaip buvo rašomas istorijos vadovėlis sovietinėje Lietuvoje 1956 metais. SIRUTAVIČIUS, Vladas. Lietuvos istorijos metraštis. 2017 metai, 1, 2017, pp. 211-221.

analizuojamų dalykų vadovėlių pasirinkimo kriterijus – jų kaip istorinio pasakojimo kūrėjų galimybės.

Aptariant šią šaltinių grupę reikšminga išskirti, jog sąmoningai kiekvieno laikotarpio visų metų ir visų klasių vadovėliai analizuojami lygiagrečiai siekiant pateikti kiekvieno laikotarpio visuminę istorinio naratyvo apie Lietuvos tautines mažumas dėlionę. Tokią prieigą paskatino ir tyrime imtų interviu su istorijos mokytojais medžiaga, kuri padėjo identifikuoti, jog mokytojai vienu metu ruošdamiesi pamokoms naudoja ne vieną (ir nebūtinai naujausią) vadovėlį, o kiekvienai temai iš skirtingų vadovėlių dėliojamas bendras pasakojimas, tad net ir išimti iš galiojančių ir rekomenduotinių naudoti vadovėlių sąrašų senieji vadovėliai kaip žinių ir mokymo(si) šaltinis vis dar cirkuliuoja edukacinėje sistemoje. Žinoma, jei analizės metu užčiuopiama tam tikra kaita tautinių mažumų istorijos Lietuvoje klausimu vadovėliuose vienu ar kitu laikotarpiu, ji identifikuojama ieškant kontekstinio istoriografinio ar geopolitinio paaiškinimo šiam pokyčiui.

2. Atskirą šaltinių grupę sudaro tiek tarpukariu pasirodžiusios *Lietuvos istorijos sintezės*, tiek sovietmečiu leisti sintetiniai Lietuvos istorijos veikalai, tiek antruoju Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu pasirodę Lietuvos istorijos leidiniai, orientuoti į bendresnio pobūdžio visuomenės švietimą Lietuvos istorijos klausimais. Iš sintetinių istorijų analizei ir gretutiniam jų ir vadovėlių medžiagos apie tautines mažumas palyginimui atrinkti leidiniai, susilaukę didesnio visuomenės dėmesio (pavyzdžiui, tarpukariu pasirodę Adolfo Šapokos „Lietuvos istorija“⁷⁷, Kazio Pakšto „Baltijos respublikų politinė geografija“⁷⁸ ir Augustino Janulaičio sintezė „Žydai Lietuvoje“⁷⁹, sovietinėje Lietuvoje išleisti Juozo Jurginio istorinio pobūdžio tekstai⁸⁰ ar geografinės istorijos apžvalgos⁸¹, bei tokie šiuolaikiniai istorijos populiarinimo leidiniai, kaip Zigmanto Kiaupos Lietuvos istorijos sintezė⁸², žydų istorijos apžvalga „Žydai Lietuvoje“⁸³ ar plačiosios visuomenės supažindinimas su skirtingų kultūrinių ir religinių grupių istorija bei tradicijomis Lietuvoje daugiaautoriniame leidinyje

⁷⁷ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų Leidimo Komisija, 1936.

⁷⁸ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija: politinės geografijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą*. Kaunas: Instituti Geographici Universitatis Lithuanæ, 1929.

⁷⁹ JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a.* Kaunas, 1923.

⁸⁰ JURGINIS, Juozas. Tautybių santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilnius: s.n., 1982.

⁸¹ Geografijos istorija, istorinė geografija. Vilnius: Lietuvos TSR geografinė draugija, 1976.

⁸² KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII a. (1733-1795 m.)*. VII tomas, I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

⁸³ *Žydai Lietuvoje. Istorija, kultūra, paveldas*. Sud. ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita; ir LEMPRTIENĖ, Larisa. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009.

„Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas“⁸⁴). Šie leidiniai suteikia galimybę įvertinti istoriografinį laikmečio kontekstą, kuris yra neatsiejama istorijos, geografijos, krašto pažinimo bei literatūros vadovėlių analizės dalis.

Kaip naujo istoriografinio modelio pavyzdys, kuris atkartojamas ir istorijos vadovėliuose, pasirinkta viena iš naujausių Lietuvos istorijos sintezių, parengta Zigmanto Kiaupos⁸⁵, – nors iš esmės leidinyje gaivinama tarpukario istorijos tradicija, tačiau žvilgsnis į lietuvių nutautėjimo problematiką santykyje su kitomis tautinėmis grupėmis nėra toks vienpusiškas, autorius plėtoja XVIII a. LDK kaip daugelio tautų ir konfesijų valstybės sampratą. Visgi, ir tokia aptarime neišvengiama esminių faktografinių klaidų, liečiančių Lietuvos tautinės mažumas, pavyzdžiui, romai (leidinyje – čigonai) priskiriami nekrikščionių etnokonfesinėms bendrijoms, taip jie gana netikslingai aptariami greta Lietuvos totorių bei karaimų⁸⁶. Itin aktualu, jog tokia autoriaus pozicija – ne nežinojimo išdava, o netgi emocinės interpretacijos padarinys: „Lietuvoje čigonai buvo laikomi krikščionimis, nors jų gyvenimo būdas ne itin derėjo prie šios tikybos“⁸⁷. Tokia istoriją pasakojančiojo prieiga ne tik atskleidžia autoriaus subjektyvumą konkrečia tema, bet ir verčia abejoti likusio teksto interpretaciniais pagrindais, tuo pačiu glaudžiai siejasi su tarpukario istorinio pasakojimo jausmingos kalbėsenos bei emocinės interpretacijos tendencijomis.

3. Bendram XX a.-XXI a. pr. skirtingų ideologinių periodų Lietuvos edukacinės sistemos aptarimui, tautiškumo sąvokos kaitos fiksavimui bei edukacinės sistemos analizės konteksto papildymui itin reikšmingi šaltiniai – *publikacijos iš Lietuvos periodinės spaudos*, skirtos mokytojams, vadovėlių bei mokomųjų programų rengėjams. Struktūruota forma (pagal tematiką) dauguma šių publikacijų, aprėpiančių būtent istorijos, krašto pažinimo ir geografijos dalykų mokymo problematiką tarpukariu, pateikiamos dvejose rinktinėse - antologijose „Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 m.“⁸⁸ bei „Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.“⁸⁹ Antologijoje „Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.“ taip pat pateikiamos ir tarpukario mokymo programos bei

⁸⁴ Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas. Sud. ČEKMONAS, Valerijus; FIRKAVIČIŪTĖ, Karina; KIŠKIENĖ, Virginija, ir POTAŠENKO, Grigorijus. Vilnius: Krona, 2001.

⁸⁵ KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII a. (1733-1795 m.)...* 2012.

⁸⁶ Ibid. p. 311.

⁸⁷ Ibid. p. 319.

⁸⁸ *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais: antologija*. Sud. ŠETKUS, B.; GRIGARAVIČIŪTĖ, S.; ir SETKUVIENĖ, R. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.

⁸⁹ *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.: antologija*. Sud. BUKAUSKIENĖ, T. Vilnius: Mintis, 1996.

gairės aktualios kaip šaltinis, leidžiantis plačiau susipažinti su laikmečio didaktinėmis nuostatomis istorijos dalyko dėstymo atžvilgiu. Istorijos didaktikos atgarsiams visuomenėje atspindėti pasirinkti šiek tiek platesnio pobūdžio, tarp publicistikos ir akademybės (kokia ji buvo sovietmečiu) balansuojantys leidiniai, kurių autoriai problemiška žiūri į istorijos mokymo sritį⁹⁰. Šiuolaikinės Lietuvos visuomeninės savivokos istorijos didaktikos ir tautiškumo klausimais analizei pasirenkama koncentruotis į istorijos mokymo programas, švietimo strategijas ir panašaus pobūdžio dokumentus, aptartus pirmojoje šaltinių grupėje. Taip pat šio klausimo analizę nūdienoje papildo toliau aptariamų pusiau struktūruotų interviu su istorijos mokytojais tyrimas.

4. Dabartinės Lietuvos situacijos istorijos didaktikos srityje atspindėjimui atlikti *pusiau struktūruoti interviu* su istorijos mokytojais. Kadangi interviu analizės objektas nėra pats istorijos mokytojas, o mokyklinis istorijos mokymas apie Lietuvos tautines mažumas, tad tyrime nesiekama pateikti istorijos mokytojo Lietuvoje charakteristikos ar rekonstruoti socialinio portreto. Pagrindinis interviu medžiagos analizės tikslas – palyginti oficialiąją valstybinę poziciją (kurią atstovauja Lietuvos Švietimo ministerijos aprobuoti vadovėliai ir mokymo programos) su kasdienėmis istorijos mokymo praktikomis Lietuvos mokyklose.

Tyrimo hipotezės ir klausimai. Šiuo tyrimu yra siekiama patikrinti hipotezę, preziumuojančią, jog tautinės ideologijos (su akcentu į tarpukario Lietuvą) elementas, nepaisant sovietmečio spąstų, tam tikra, modifikuota forma pasiekė ir nūdieną, kurioje šias idėjas bandoma integruoti su daugiakultūriškumo idėjomis, perimamomis iš dabartinės Vakarų kultūros. Manoma, jog tokia eklektiška istorijos didaktikos prieiga formuoja destrukūrizuotą ir tautinei Lietuvos bendruomenių santarvei nepalankų tautinių mažumų istorijos pristatymą. Šiai situacijai apibūdinti itin tinkamas pasakymas, jog „visiems geras nebūsi“, - istorijos didaktika, bandydama balansuoti tarp tautininkiškojo ir daugiakultūrio Lietuvos istorijos naratyvo, išbalansuoja istorinę savos ir gretimų tautų refleksiją.

Antroji tyrime keliami hipotezė preziumuoja, jog istorijos mokymo programų ir vadovėlių medžiaga daugiau atspindi tam tikro laikotarpio visuomenei būdingas vertybines ir ideologines nuostatas nei formuoja naujas, kadangi rengiantieji edukacinius planus, vadovėlius ir kitą mokymo medžiagą, remiasi baigtiniu, konkretaus laikotarpio visuomenei būdingu žinojimu, praradusiu dinamiškumą, jie neatlieka tyrėjų ar kūrėjų funkcijos⁹¹. Juolab, istorinis švietimas nacionalinėje valstybėje yra hierarchiškai

⁹⁰ *Pavyzdžiui*, ČAIKOVSKIS, Arnoldas. Ideologinių diversijų užkulisiuose: medžiaga lektoriui. Vilnius: Žinija, 1988. ar *Kai kurios Lietuvos TSR istorijos problemos*. Sud. LAZUTKA, S.; et al. Vilnius, 1988. ar RUKŠA, Antanas. *Kai kurios šių dienų Lietuvos švietimo problemos*. Nida, 1973.

⁹¹ Su retomis išimtimis – pavyzdžiui, Maironis, In: GIEDA, Aurelijus. *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883-1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

struktūruotas, tad švietimo institucijų vadovai nesiekia ugdyti revoliucingos istorinį švietimą ir mąstymą keičiančios kartos – kaip ir daugelio kitų valstybinių institucijų atveju yra siekiama egzistuojančios tvarkos (dominuojančio naratyvo) palaikymo, o ne pokyčių (alternatyvų), kurių valdymas reikalauja nuolatinių pastangų. Edukacinės programos ir yra būtent tokios tvarkos palaikymo gairės, pristatančios norimos sukurti (bet ne jau egzistuojančios) visuomenės vertybinį žemėlapi. Žinoma, su šiek tiek skirtinga situacija gali būti susiduriama persiformuojančioje ir savo istorinio švietimo gaires peržiūrinčioje valstybėje, kai pokyčiai hierarchiškai yra skatinami iš viršaus. Pastaruoju atveju šio tyrimo kontekste svarbu įvertinti, kokie pokyčiai tautinių mažumų istorijos suvokime per istorinį švietimą buvo inicijuoti Lietuvoje edukacinių pertvarkų metu, kas juos stimuliuo ir kokia jų sąsaja su istorijos apie tautines mažumas mokymo tradicija Lietuvoje.

Trečiasis tyrimo metu keltinas klausimas – tai populiariosios (mokslinės) literatūros įtaka kitiems istorijos didaktikos elementams – ne tik istorijos mokytojams, bet ir vadovėlių, mokymo programų rengėjams. Tyrime bus siekiama įvertinti galimą/ar aiškiai išreikštą šių edukacinių priemonių autorių orientaciją į tam tikru laikotarpiu itin populiarias istorijos vertinimo idėjas, tikrinant hipotezę, jog tokio istorijos populiarinimo kūriniai ir yra pagrindinis vadovėlių autorių bei mokytojų šaltinis, papildomai nesidomima naujausiais istoriniais akademiniais tyrimais.

Pabrėžtina, jog tyrime atsiribojama nuo išankstinių normatyvinių prielaidų, būdingų instituciniam vertinimui, ir teigiančių, jog vadovėlių ar mokymo programų pagerinimas turi tiesioginį efektą mokymosi rezultatams, bei nuo politinių prielaidų, konstatuojančių, jog gerai parengta mokymo programa ir geras vadovėlis formuoja gerą pilietį. Manoma, jog atsižvelgiant į šio tyrimo tematines ribas bei pobūdį (turinio analizė; istoriografijos analizė; o ne sociologinis tyrimas ar psichologinė apžvalga) tokių prielaidų patikrinti neįmanoma.

Darbo struktūra. Darbą sudaro tyrimą ir jo problematiką pristatantis įvadas, dvi tiriamosios dėstymo dalys ir išvados. Darbo pabaigoje pateikiami naudotų šaltinių ir literatūros sąrašai bei priedai (lentelės, klausimynas, rekomendacijos mokytojams tautinių mažumų istorijos Lietuvoje mokymo klausimais). Disertacijoje pasirinktas pirma probleminis, o tik tada – chronologinis, teksto struktūravimas, atsispindi ir dėstymo dalyse. Pirmojoje dėstymo dalyje rekonstruojami tautinių mažumų istorijos ir kultūros pristatymo mokykloje idėjiniai kontekstai ir jų skirtumai bei panašumai tarpukario, sovietmečio ir nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje. Antrojoje dalyje pateikiama šių trijų laikotarpių vadovėlių turinio tautinių mažumų istorijos klausimu analizė, kurioje identifikuojamos pagrindinės pasakojimų apie Lietuvos tautinių mažumų istoriją problemos. Remiantis šio tyrimo metu atlikta analize rekomendacijose (Priedas nr. 7) mokytojams pateikiamos struktūruotos, ne metodinio, bet patariamojo pobūdžio idėjos, kaip mokyti(s) apie vietos tautinių mažumų istoriją.

1. TAUTINIŲ MAŽUMŲ ISTORIJS IR KULTŪROS REPREZENTACIJOS MOKYKLOJE IDĖJINIAI KONTEKSTAI: TRIJŲ LIETUVŲ ISTORINIS PJŪVIS

Šiame skyriuje analizuojamas istorijos didaktika besirūpinančių tarpukario, sovietmečio bei nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos švietėjų, visuomenininkų ir akademikų plėtojamas požiūris į tautinių mažumų reprezentacijos reikalingumą ir galimybes istorijos mokyme bei mokymo programose, nusakoma istorijos, literatūros, geografijos ir krašto mokslo vizija mokyklose. Šio tipo dokumentai bei literatūra tiek įgalina idėjinio istorijos edukacijos lauko Lietuvoje pažinimą, tiek suteikia galimybę įvertinti vietos tautinių mažumų istorijos bei kultūros sklaidos galimybes skirtingais laikotarpiais Lietuvos visuomenėje stebint paradigmu kaitą istorinėje edukacijoje kaip istorinio mąstymo modelio pokyčius. Kadangi tokio pobūdžio pokyčiai nenutinka savaime, o reikia, kad kas nors juos inicijuotų, atsispiriant nuo konstruktyvizmo prieigos siekiama atpažinti, kaip per tautinių mažumų istorijos ir paveldo pristatymą edukacijoje formuojamas ir kuriamas lietuvių tautinis tapatumas, kaip keičiasi tautiškumo samprata ir santykis su kitomis tautomis. Pastarieji dėmenys suvokiami kaip dinamiškos idėjos, pavaldžios istorinei indoktrinacijai.

XX a. II pusės ir XXI a. pr. istorijos filosofai, apmąstę vaizduotės svarbą istorinio pasakojimo kūrimo(si) procese, provokuoja samprotaudami, jog visuomenei duodama tokia istorijos versija, kokios didžioji konkrečios visuomenės dalis pageidauja, ar bent viliasi išskaityti⁹². Taip implikuojamas tautinėse valstybėse vyraujančių istorinių pasakojimų kūrimas pagal konkrečią dominuojančią tautinę ideologiją, o vienu iš netiesioginių istorijos pasakojimo kūrėjų tampa istorinė sąmonė, legitimuojanti (arba ne) istorinių faktų interpretaciją. Būtent per bendrąjį pasakojimą kuriamos visuomenės (tautos) socialinės kompetencijos, tačiau toks pasakojimas tiek fiziškai, tiek idėjiškai nepajėgia sutalpinti visų galimų praeities interpretacijų – tad dalis praeities, kuri nepraeina pro dabarties reikšmės filtrą, paliekama užmarščiai.⁹³ Taip istorinis naratyvas naudojamas kaip tam tikrų reiškinių (pavyzdžiui, tautinės valstybės susikūrimo) paaiškinimas, o ne analizė.⁹⁴ Tautinė ideologija šiame tyrime įvardijama nebūtinai radikalizuotos homogeniškos nacionalinės valstybės kūrimo idėjos, tautinė ideologija suponuoja konkrečiu tautinės valstybės egzistavimo periodu viešojoje erdvėje ir tapatybę konstruojančiose institucijose (pavyzdžiui, mokyklose)

⁹² WHITE, Hayden. Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę. Baltos lankos (5). Vilnius: Baltos lankos, 2002. ar BLACK, Jeremy. Clío's battles: historiography in practice. Indiana university press, 2015.

⁹³ RŪSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai, 2007. p. 423.

⁹⁴ BLACK, Jeremy. Clío's battles: historiography in practice. Indiana university press, 2015. p.18.

priimtą kalbėjimo apie tautos ir tautinės valstybės raidą idėjinę orientaciją. Šis daugialypis, kuriamo ir save bekuriančio istorinio pasakojimo momentas esmingai svarbus ir istorijos edukacijos plotmėje, kadangi čia atsiveria tiesioginės galimybės (per)kurti istorinį pasakojimą⁹⁵, o pati tautiškumo idėja yra reikšminga tiek, kiek ji yra institucionalizuota, kadangi jos raiška aktyviausiai ir vyksta būtent per institucijas⁹⁶. Tad nuolatinė interakcija tarp visuomenės veikėjų siūlomų istorijos edukacijos idėjų ir jų perimamumo istorijos mokyme mokykloje yra kaip lakmuso popierėlis, įgalinantis tyrėją įvertinti, kaip vyraujančioji tautinė bendruomenė yra pasiryžusi matyti save ir kitas šalia gyvenančias tautines bendruomenes.

Kontekstualiai svarbu atkreipti dėmesį, kad apie tautinių mažumų ir skirtingų tautinių bendruomenių nacionalinėse valstybėse pristatymo reikalingumą ir problematiką Europoje imta kalbėti su Tautų lygos susikūrimu po Pirmojo Pasaulinio karo. 1937 m. 26 valstybės (Lietuvos tarp jų nebuvo) pasirašė deklaraciją, kuri iki šiol laikytina pamatiniu dokumentu, atspirties tašku kalbant apie bendro tarpusavio supratimo siekimą per istorijos mokymą. Centriniai šios deklaracijos principai nurodė valstybinėms mokymo programoms paskirti kuo daugiau vietos kitų tautų istorijos mokymui, tautų tarpusavio interakcijoms bei užtikrinti, kad mokymo priemonės neskatintų nepagrįstų nusistatymų prieš kitas tautas.⁹⁷ Lietuvos periodikoje jau prieš tai reaguota į šias europiniu lygmeniu inicijuojamas istorijos mokymo tarptautine dvasia tendencijas, jos kritikuotos kaip neatitinkančios tautinės valstybės poreikių. Po Antrojo Pasaulinio karo UNESCO perėmė šios krypties Tautų lygos darbus, nuo to laiko buvo parengtos universalios mokymo programos, skatinančios tarptautinį supratimą (1974 m.)⁹⁸, bendradarbiavimo ir taikos edukaciją apie žmogaus teises ir fundamentalias laisves (2006 m. UNESCO Tarpkultūrinės edukacijos gairės)⁹⁹. Pastarosios gairės kaip ir kiti UNESCO nuostatai nuo 1991 m., kai ji tapo UNESCO valstybe nare, galioja ir Lietuvoje.

⁹⁵ Tad tyrime simboliškai atliekamas istorinis *trijų Lietuvos* pjūvis siekiant atkentuoti tris tokio perkūrimo etapus: 1) 1918-1940 m; 2) 1945-1988 m. 3) 1990-2018 m.

⁹⁶ BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe*. London: Cambridge university press, 1997.

⁹⁷ PINGEL, Falk. *UNESCO guidebook on textbook research and textbook revision*. Georg Eckert Institute for international textbook research (Germany), Paris/Braunschweig, 2010. pp. 9-10.

⁹⁸ *Ibid.* p. 13.

⁹⁹ *Ibid.* p. 16.

1.1. Lietuvių tapatybės pa(si)tvirtinimas per santykį su kitomis tautomis tarpukario Lietuvoje

Šiame poskyryje, remiantis viešojo tarpukario diskurso istorijos mokymo ir tautiškumo klausimais analize, siekiama nustatyti, kokią reikšmę Lietuvos kaip jaunos tautinės valstybės saviformacijoje galėjo turėti viešai per istorijos mokymą ištransliuojamas santykis su kitomis tautinėmis bendruomenėmis Lietuvoje. Pirmojoje skyriaus dalyje nagrinėjama, kaip tarpukariu buvo suprantama Lietuvos istorijos lituanizacijos reikšmė (pasitelkiant tarpukario mokytojams skirtą periodiką ir joje esančius straipsnius, liečiančius istorijos mokymo ir tautiškumo tematiką) ir kaip realiai ši istorijos lituanizacija buvo įgyvendinama (analizuojant tarpukariu priimtas oficialiąsias valstybinio istorijos mokymo programas). Antrojoje skyriaus dalyje tiriama, koks buvo egzistuojančios tuometės lietuviškosios istoriografijos santykis su tautinių mažumų istorijos Lietuvoje temomis, keliant klausimą, kaip ir kiek šios populiariosios istoriografinės pozicijos buvo atliepiamos istorijos mokyme.

1.1.1. Valstybė ir jos Tauta: Lietuvos istorijos lituanizacija tarpukariu

XIX-XX a. sandūroje vykęs lietuvių tautinio identiteto formavimasis nekoreliavo su pilietinės visuomenės kūrimosi procesu, atvirkščiai – dėl etninių skirtumų 1918 m. Lietuvos valstybėje vyravo būtent etnokonfesinė saviidentifikacija, kuomet visuomenės narių savęs supratimas buvo labiau susietas ne su savęs kaip Lietuvos piliečių identifikavimu, bet su savęs vertinimu pagal priklausymą etninei (totariams, lenkams, latviams, lietuviams etc.) ar religinei (katalikams, krikščioniams ortodoksams, reformatams, judėjams etc.) grupei.¹⁰⁰ Nors greta egzistavo ir aiškus siekis kurti modernią pilietinę visuomenę, tačiau jis nuolat konkuravo su tradiciniu etnokonfesiniu tapatumu.¹⁰¹ Tokia sudėtinga situacija besikuriančioje tautinėje valstybėje skatino moksleivių auklėjimą ne *gerais* (sąmoningais) Lietuvos piliečiais ir lojalumo valstybei kaip politiniam dariniui akcentavimą, bet mokymą būti „geresniais lietuviams“¹⁰² ir būtent tautiniais pagrindais grįstą lojalumą.

¹⁰⁰ MAČIULIS, Dangiras; NIKŽENTAITIS, Alvydas; ir SAFRONOVAS, Vasilijus. Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. p. 106.

¹⁰¹ TRIMAKAS, Ramūnas. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesionalizmo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940). Sociologija. Mintis ir veiksmas. T. 5. Nr. 3., 1999. p. 78.

¹⁰² AVIŽONIS, K. Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje. In *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...* p. 57.

Skirtingų tautinių Lietuvos bendruomenių atžvilgiu tokia idėjinė prieiga gali būti laikytina įžeidžia, kadangi tokią minties kryptį sekancčiame Lietuvos istorijos pasakojime tarpukariu egzistuoja itin uždaros ideologinės implikacijos, suponuojančios, kad tautinių mažumų atstovai Lietuvoje nenori ar negali tapatintis su Lietuvos valstybe¹⁰³. Pavyzdžiui, 1931 m. tuometinis *Lietuvos Aido* redaktorius Valentinas Gustainis įžanginiame dienraščio žodyje teigia: „<...> tautos vienybės pamatu negali būti tolerancija bei sąžinės laisvė su svetimų įsitikinimų gerbimu, nei kažkoks politinis ar valstybinis popiežius <...> Tautos vienybės pamatu gali būti tiktai tautiškoji ideologija, tautos idealas“¹⁰⁴. Taip pat ir tuometinis tautininkų ideologas, Izidorius Tamošaitis, intensyviai siūlė apibrėžti tautinių mažumų identiteto raiškos erdvę, kurios nepaisymas reikštų nelojalumą lietuvių tautai ir Lietuvos valstybei.¹⁰⁵ Toks tautinių mažumų Lietuvoje ir lietuvių erdvės atskyrimas motyvuotas tautinių mažumų kultūrinio pavojingumu lietuvių tautinio identiteto raidai. Šiame kontekste pabrėžtina, kad taip sąlygojant tautinių mažumų išstūmimą iš viešosios erdvės, bendrojo valstybės istorinio naratyvo, gali būti formuojamas būtent negatyvus tautinių mažumų tapatumas, atsietas nuo naujai besikuriančios Lietuvos sampratos.

Siekiant formuoti naujos modernios valstybės vienijantį istorinį pasakojimą, geriausiai galėjo pasitarnauti būtent istorijos ar krašto pažinimo mokymas (bendrai vadintas semiotiškai reikšminga „tėvinžinybės“ sąvoka) kaip atveriantis plačiausias galimybes supažindinti su lietuvių bei kitų tautų palikimu šalyje, o susipažinus - palyginti ir įvertinti šį įnašą¹⁰⁶. Istorijos vadovėliai tarpukariu Lietuvos viešojoje erdvėje buvo suvokiami kaip turintys reikšmingos įtakos tautos savimonės formavimuisi, kaip svarbi niša lituanizacijos procesui¹⁰⁷, daugiausia skirta būtent *sulietuvinti lietuvius* (t.y.

¹⁰³ Nors taip tikrai nebuvo atskirų iniciatyvų lygmenyje – tai rodo tiek žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės kovose pavyzdžiai, tiek menininkai ar mokslininkai, veikę kaip ne tik kaip žydų bendruomenės atstovai, bet ir kaip sąmoningi Lietuvos piliečiai (du ryškūs tokios savivokos pavyzdžiai - bibliografas Izidorius Kisinas ir kalbininkas Chackelis Lemchenas).

¹⁰⁴ GUSTAINIS, Valentinas. Tautos vienybės klausimu. *Lietuvos Aidai*, nr. 167, 1931. p. 1. Cituojama pagal: IVANOVAS, Bernaras. *Tautinių mažumų įvaizdžio samprata lietuvių tautininkų sąjungos ideologinėse nuostatose*. Kaunas: VDU, 2002. Prieiga per internetą: http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/2002-2_26/str4.pdf [žiūrėta 2018-01-04]

¹⁰⁵ IVANOVAS, Bernaras. *Tautinių mažumų įvaizdžio samprata lietuvių tautininkų sąjungos ideologinėse nuostatose*. Kaunas: VDU, 2002. p. 5. Prieiga per internetą: http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/2002-2_26/str4.pdf [žiūrėta 2018-01-04]

¹⁰⁶ Palyginimo ir įvertinimo galimybės tik preziumuojamos – iš tiesų tarpukario vadovėliuose ir mokymo programose šis aspektas visiškai neakcentuojamas, senoji didaktikos forma – tik pristatyti egzistuojančią faktinę informaciją, interpretacija – reta reiškinio palydovė, ypač geografijos vadovėliuose.

¹⁰⁷ SOBLYS, V. Tarptautinis istorijos mokslo normavimas ir mokykla. Švietimo darbas. Red. A. Kasakaitis. Rugsėjis, 9 (132). Klaipėda: Akc. „Ryto“ b-vės

suformuoti lietuvišką lietuvių tapatybę). Tad į „tėvinžinybės“ vadovėlių problematiką buvo itin skaudžiai reaguojama kaip į veiksnį pakertantį lituanizacijos plėtros procesą: „didžiulė problema, kad gyvenant persilaužtinį istorijos momentą, nepaprastą mirties ar išlikimo etapą, istorijos krizės laiką, kai praeities atminimas ir pažinimas turi pavirsti išmintimi ir gyvąja jėga, tam kad pasiaukoti ateičiai <...> lietuvių tauta neturi tinkamo istorijos vadovėlio“¹⁰⁸. Šioje vietoje akcentuotina, jog Lietuvos istorijos vadovėlis suvoktas kaip lietuvių tautinio susipratimo „bagažo“ dalis, vadovėlio pritaikomumas kitoms tautinėms bendruomenėms, gyvenančioms Lietuvoje, ir besimokančioms Lietuvos istorijos, niekuomet nesvarstomas nei viešajame diskurse, nei oficialiose programose. Tai galime suvokti kaip prezumpciją, jog Lietuvos istorijos mokymas(is) gali vykti tik pačių lietuvių sukurtomis sąlygomis ir parinktais naratyvais, nes net ir moderni Lietuvos istorija vis dar yra tik lietuvių tautos istorija. Tautiškai susiaurinamas Lietuvos istorijos laukas leidžia atsisakyti politiškai nepatogių temų, liečiančių kitų tautinių bendruomenių interesus į vietos kultūros erdvę.

Istorijos mokymo padėtimi buvo susirūpinę nemažai tarpukario intelektualų bei mokytojų: „dėstoma pradžios, vidurinės ir aukštesniosios mūsų mokyklose istorija yra nuskriaustas mokslo dalykas: jam skiriama mažiausia pamokų; <...> istorijos programos kopijuojamos iš prieškarinių rusų gimnazijų programų, neatsižvelgiant į vaikų psichologiją ir jų susidomėjimo evoliuciją“¹⁰⁹. Kritikuotos tiek mokymo programos: „dėl per daug didelio programos ekstensyvumo (platumo) labai nukenčia jos intensyvumas (gilumas) – mokiniui prikemšama pilna galva faktų ir datų, bet nedaug joje belieka pagrindinių ir aiškių žinių bei vaizdų iš Lietuvos praeities, nes visi tie faktai perteikiami mechaniškai, giliau jų nenagrinėjant, neįvertinant, be glaudesnio tarpusavio sąryšio, nes tam dėl programos platumo nebelieka laiko“¹¹⁰ (kalbama apie 1930 m. paskelbtą naująją mokymo programą¹¹¹), tiek greta to sekantis istorijos kaip mokslo klaidingas supratimas ir panaudojimas: „istorijos mokslas negali susidėti iš elementarių istorinių faktų – vardų ir karų, jis turi mokiniui sudaryti nepamirštamą žmonijos kultūros skaidos ir raidos vaizdą, padėti suprasti artimiausiąją žmonijos praeitį <...> ir bevykstančiąją dabartį“ (1935).¹¹² Dar dešimtmečiu anksčiau Švietimo ministerijos mėnesiniame laikraštyje „Švietimo darbas“ mokytoja, vadovėlių autorė ir visuomenininkė Sofija Čiurlionienė aptardama patriotizmo reikšmę tautiniame auklėjime skatino ne tiek išskirti

spaustuvė. 1930. pp. 909-910.

¹⁰⁸ ŠTUOPIS, P. *Ex praeterito spes in futurum* (Lietuvos istorijos reikalai). *Lietuvos aidas*, nr. 199, 1934. p. 2.

¹⁰⁹ Prakalba. In: GENIUŠAS, Juozas. *Epizodiško istorijos kurso metodika*. Kaunas: Mokytojo knygynėlis, 1927.

¹¹⁰ AVIŽONIS, K. *Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje...* p. 54.

¹¹¹ Lietuvos istorijos programa: vidurinės ir aukštesniosioms mokykloms. Švietimo darbas, Nr. 11. 1930. pp. 543-545.

¹¹² ŠTUOPIS, P. Istorijos mokymo reikalai. *Tautos mokykla*, nr. 10, 1935. p. 222.

savo tautybę, kiek įprasminti savo atsidavimą tautai darbu: „Tokio patriotizmo reikalaučiau iš mokytojo. Gilus tautybės jausmas neliepia rėkti ant kiekvieno žingsnio. „Mes lietuviai!..dėstyti savo nuopelnus“ ir visam pasauliui grasyti. Tai dargi ne mūsų stiliuje! Priešingai: kada lūpos tyli – širdis dega ir į darbą veda“ (1923).¹¹³ Visgi, autorės nusakymas, ko nederėtų daryti, suponuoja, jog atitinkamos praktikos egzistavo mokytojų tarpe.

Kol tarpukario intelektualai savo negausioje terpėje kovojo su jaunos valstybės senos istorijos mokymo problemomis, tie, kurie tiesiogiai dirbo istorijos mokymo darbą mokyklose ir naudojosi tais, pasak nemenkos dalies tarpukario intelektualų, kritikuotiniais vadovėliais¹¹⁴, buvo konservatyvesnių pažiūrų, nematė tokių egzistencialistinių problemų istorijos ar krašto pažinimo mokyme: „Mes, mokytojai, prašytumėm palikti mus ramiai dirbti mūsų mėgstamą darbą, palikti ramybėje mūsų vadovėlių autorius, rašytojus ir leidėjus“¹¹⁵. Vis tik toks mokytojų reikalavimas nebuvo adekvatus atsižvelgiant į esamą mokytojų pasirengimą istorijos dalyko dėstymui. Kaip savo monografijoje pastebi mokyklos istoriją tarpukario Lietuvoje tyręs istorikas Saulius Kaubrys, to meto mokytojai turėjo arba itin menką pedagoginio darbo patirtį, arba menką išsilavinimą, ir nors situacija palapsniui gerėjo, aukštas pedagogų parengimo lygis tarpukario Lietuvoje nebuvo pasiektas¹¹⁶. Šią problemą puikiai iliustruoja ir situacijos Alytaus rajone XX a. 3 deš. pavyzdys: „dėl mokytojų nepasirengimo ir nesugebėjimo nebuvo dėstoma krašto mokslas 4 mokyklose, gimtinės mokslas 2 mokyklose...“ <...> „Daugumoje mokyklų mokslas buvo einamas ne sulig Švietimo ministerijos patvirtintos laikinos prad. mokykloms programos, kadangi atatinamų programai vadovėlių nėra ir mokytojai jos pilnai nesupranta“.¹¹⁷ Tokias mokytojų nekompetencijos problemas galėjo sąlygoti ir dažnai užmirštas ideologinis dėmuo, kai buvo skatinama ar net pageidaujama, jog „į mokyklą būtų skiriami mokytojai, kurie neapsiribotų vien mokyklos darbu, bet dirbtų tautišką ir kultūrišką darbą už mokyklos sienų“¹¹⁸. Į mokytoją dažnai žvelgta ne kaip į asmenį, turintį suteikti konkrečių mokslo žinių, bet kaip į švietėją, autoritetą, turintį mokyti visų pirmą meilės lietuvybei, o tik po to – kur bėga Šešupė ar Nemunas teka. Mokytojo autoritetas pranoko vadovėlių autoritetą viešojoje erdvėje, tad būtent nuo mokytojo pasirinkimo priklausė, kaip moksleiviams bus perteikta

¹¹³ ČIURLIONIENĖ, Sofija. Apie tautos auklėjimą. Švietimo *darbas*, red. A. Vireliūnas, nr.1, 1923 m. Sausio mėn. Kaunas. p. 4.

¹¹⁴ Tarpukario vadovėlių (ne tik istorijos, geografijos, krašto pažinimo, bet ir visų kitų mokomųjų dalykų) recenzijos spausdintos mokytojams bei švietimu mokykloje besidomintiems skirtuose leidiniuose „Mokykla ir gyvenimas“, „Lietuvos mokykla“ ar „Tautos mokykla“.

¹¹⁵ VINCIŪNAS, R. Tautiškumo sąvoka, mokytojas ir vadovėliai. In *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...* p. 51.

¹¹⁶ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 150.

¹¹⁷ *Ibid.* p. 151.

¹¹⁸ *Ibid.* p. 131.

Lietuvos istorija¹¹⁹. Mokyklų mokymo gairėse, ypač tuose rajonuose, kur vyravo ne lietuvių tautinės grupės, inicijuotas nutautinimo proceso stabdymas su siekiu apginti *senąsias* [išskirta mano – A.N.] lietuviybės pozicijas¹²⁰. Būtent šioje situacijoje ryškiai matyti, kaip nacionalizmo burtai paverčia atsitiktinumą likimu¹²¹, - vietovė, kurioje žiūrint iš istorinės perspektyvos gyveno įvairių tautybių asmenys, virsta grynai lietuviška iš prigimties, ir tą *naujai sukurtą prigimtį* reikia įtvirtinti. Tautinė įvairovė išstumama iš daugiakultūrio Lietuvos žemėlapiu ieškant gyvybinės erdvės moderniai lietuvių tautai, naujuoju istoriniu mitu legitimizuojančiai savo buvimą¹²². Dar tarpukariu vieno iš iškiliausių meto istorijos didaktikos krypties mąstytojų Lietuvoje, Stasio Šalkauskio, darbuose atkreiptas dėmesys ir į globalizacijos grėsmes besiformuojančiam lietuvių tautiniam identitetui: „Vis dėlto reikia konstatuoti, kad joje liaudis praranda nemaža savo tipiškai tautiškų žymių, įsijungdama į bendrą europiškąją civilizaciją, kuri kaip ir visur, taip ir pas mus reiškiasi plačiai pasklidusia spauda...<...> Šitame universalizacijos vyksme mūsų liaudis žymia dalimi nustoja savo grynai tautinio savotiškumo. Su tuo galima ir reikia kovoti, bet visų pirma tai privalu konstatuoti.“¹²³ Šis dvigubų grėsmių tautiškumui – nutautinimo per kitas konkrečias tautas ir nutautėjimo per globalizacijos procesus – pristatymas sukūrė nišą, kurioje skatinta puoselėti ir saugoti tautiškumą (su lietuviškumo turiniu) ne tik kaip prasmingą Lietuvos valstybės kaip tautinės valstybės sudedamąją, bet ir kaip tam tikrą relikvą ar istorinę vertybę.

Nepaisant aktyvaus lituanizacijos proceso, tarpukario Lietuvoje neegzistavo vienalytė istorinio pasakojimo samprata. Viešasis diskursas,

¹¹⁹ Neegzistavo tokia sankcionuota kaip dabartinė bendravalstybinė istorijos egzaminavimo sistema, suteikianti vadovėlių autoriams didesnę pranašumą prieš mokytojus. Nors mokytojams paliekama teisė į tai, *kaip* pasakoti, tačiau dabar aiškiai nurodyta *ką* pasakoti ir *kaip* teisingai suprasti.

¹²⁰ Iš 1930 m. Širvintų vidurinės mokyklos apskaitos. In: KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 131.

¹²¹ ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės...* p. 27.

¹²² Apie gyvybinės erdvės ieškojimą ir supratimą: ŠALKAUSKIS, Stasys. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema. Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m. Antologija. III tomas. Sud. BUKAUSKIENĖ, Teresė. Vilnius: Mintis, 1996. P. 342. „Lietuvoje, kur nepriklausomas valstybinis gyvenimas neturi dar tvirtų tradicijų ir kur neutralumo linija nėra dar griežtai pripažinta nei viduje, nei išorėje, vienintelis pastovios ir tvirtos nepriklausomybės veiksnys tegali būti lietuvių tautybė. Apimanti etnografiškai gyvą lietuvių tautos branduolį, kaip valstybės centrą, ir jungianti pereinamojo tipo teritorijas, kaip savo periferijas, Lietuvos valstybė būtų ne tik tarptautinės pusiausvyros, bet ir tarptautinio teisingumo apraiška, nes jai mišrios pereinamojo tipo teritorijos priklauso kaip teisingas atpildas už nutautusias kaimynų naudai lietuvių tautos dalis.“

¹²³ ŠALKAUSKIS, Stasys. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema. Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m. Antologija. III tomas. Sud. BUKAUSKIENĖ, Teresė. Vilnius: Mintis, 1996. p. 345.

skirtas konsoliduoti lietuvių tautai, skyrėsi nuo paskirų tuometės inteligentijos atstovų plėtotų idėjų, kaip reikėtų suvokti ir pristatyti Lietuvos istoriją – buvo išreikštas noras atitolti nuo mitologizuoto istorijos vaizdavimo, priimto tautinio atgimimo metu XIX a. pab. ir išaugusio XX a. pr. naudojant tokį istorinės praeities suvokimą kaip Lietuvos nepriklausomybės poreikio priežastingumo patvirtinimą. Reikia pabrėžti, jog tarpukario Lietuva nebuvo išimtinė kaip kurianti pagražintą tautinės istorijos vaizdinį – didžioji dalis naujų nacionalinių Europos valstybių tarpukariu mėgavosi savaisiais mažaisiais tautiniais renesansais¹²⁴. Visgi, siekis dekonstruoti vadinamųjų Lietuvos „aušrininkų“ sukurtą mitologizuotą naratyvą¹²⁵ bei pateikti alternatyvią Lietuvos istoriją nėra tik dabartinės Lietuvos istorikų, A. Bumblausko ar jo mokinių kartos¹²⁶, sumanymas – tautiškai iškreipto istorinio pasakojimo alogiškumą pastebėjo ir tarpukario amžininkai, teigę, jog aušrininkų romantizuota, tautinę idėją žadinanti Lietuvos istorija remiasi tik legendomis¹²⁷. S. Šalkauskis aiškiai išsakė nepritariamą istorijos romantizavimui ir primitivizavimui vardan tautinės gerovės, jis tautiškumo formavimo(si) pagrindu laikė objektyvią praeities refleksiją ir teigė, kad „patriotizmas ne tik nereikalauja apakimo akivaizdoje savo tautos reikalų, bet dar įsako matyti visą tiesą, liečiančią savo tautos praeitį ir dabartį“¹²⁸. Taip pat ir vadovėlių autorius bei mokymo programų rengėjas, Juozas Geniušas pabrėžė istorijos kaip tautiškumo ugdymo įrankio

¹²⁴ ANDERSON, Benedict. *Isivaizduojamos bendruomenės...* p. 216.

¹²⁵ Reikia pastebėti, jog XX a. 3-4 deš., visoje Europoje nemažai filosofų susidomėjus fašistinėmis, ultra-nacionalistinėmis idėjomis, jos neaplenkė ir tuometinės Lietuvos, o „aušrininkų“ sukurtas Lietuvos istorijos naratyvas buvo pasitelkiamas kaip minėtųjų idėjų pagrindimas, iškeliantis būtent lietuvių tautą: „*Mūsų tautos praeitis nėra tokia, kad jos gerbimas turėtų būt vadinamas romantika. Jos kalboje dar vis glūdi aiškiausioji ariškų tautų sąmonė. Lietuvių tauta ir kraujo atžvilgiu vis dar yra išlikusi gryniausia tauta.*“ (VYDŪNAS. Tautiškas sąmoningumas. *Naujoji Romuva*, nr. 38. 1936. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.: antologija...* p. 295)

¹²⁶ Kaip tokią perspektyvą reprezentuojančius galime paminėti tiek paties A. Bumblausko tyrimus: BUMBLAUSKAS, A. Akademinės istorijos ir istorijos didaktikos sankirta. *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*. Švietimo studijų sąsiuvinys. Nr. 2.1997, pp. 56-65., BUMBLAUSKAS, A. Senasis Vilnius tautų istorinės sąmonės perspektyvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 8. 2000. pp. 20-39. ar vėlesnius kitų Lietuvos istorikų tyrimus, pavyzdžiui – MIKNYS, *Rimantas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valstybingumo tradicija lietuvių tautinio judėjimo politinėje programoje (teorinis ir praktinis aspektai)*. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

¹²⁷ ALANTAS, V. Kada mes turėsime Lietuvos istoriją. *Lietuvos aidas*, nr. 118, 1932. p. 5.

¹²⁸ ŠALKAUSKIS, Stasys. Tautinio ugdymo uždaviniai. Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m. Antologija. III tomas. Sud. BUKAUSKIENĖ, Teresė. Vilnius: Mintis, 1996. P. 332.

problemiškumą santykyje su objektyvumu.¹²⁹ Tačiau šios S. Šalkauskio, V. Alanto ir J. Geniušo išsakytos nuomonės bei pastabos neatspindi bendro tuometinio istorijos mokymo supratimo, o veikia yra gana išimtinės sampratos laikmečio kontekste. Daug aktyviau tarpukariu yra skatinama subjektyvi, didaktiškai į lietuvių tautos iškėlimą orientuoto istorijos mokymo idėja. Šiai idėjai turėjo būti aukojamas ir istorinis pasakojimas, pasak vieno iš šios idėjos šalininkų, K. Avižonio, derėjo šiek tiek „praskiesti“ sausą istorinį pasakojimą¹³⁰ ar, pasak tuometinio Vytauto Didžiojo universiteto istorijos profesoriaus I. Lappo, deramas toks Lietuvos istorijos mokymas, kuris pabrėžia būtent šviesią lietuvių tautos praeitį, o tamsiąją palieka ten, kur jai ir vieta – šešėliuose, istorijos paraštėse, o ne vadovėliuose¹³¹. Taip tarpukariu pro istorikų reikšmės filtrą nepraleista „tamsioji“ istorijos pusė, tad nepaisant paskirų bandymų dekonstruoti tautiškai angažuatą istorijos pasakojimą, tarpukario Lietuvoje istorija lieka monotautinių herojų pasiekimų pristatymu.

Tarpukariu istorijos švietimu besirūpinantieji nesiūlė eliminuoti kaimyninių tautų ar vietos tautinių bendruomenių iš istorinio pasakojimo, jie suvokė jas netgi kaip vieną iš lakmuso popierielių, galinčių prisidėti prie lietuvių tautinės savimonės sutvirtinimo¹³², tad tautinių mažumų istorijos ir kultūros pristatymas buvo vertingas tiek, kiek jis galėjo padėti geriau pristatyti pačius lietuvius. Kaip matyti iš Jono Norkaus prakalbos, parašytos 1939 m. jo rengtam istorijos vadovėliui, autorius buvo linkęs naudotis istorijos mokslo švietėjų-entuziastų siūloma perspektyva: „Vadovėlyje daugiau dėmesio kreipiu į tuos lietuvių tautos asmenis ir įvykius, kurie turi daugiau auklėjamosios reikšmės“¹³³. Krašto pažinimo programomis rūpinęsi asmenys pabrėžė krašto pažinimo mokomojo dalyko kaip parengiamojo įvado geografijos, istorijos bei gamtos mokslams reikšmę ir atkreipė dėmesį būtent į tautinį šio mokomojo dalyko pradą, siekį įtvirtinti supratimą, jog lietuviai sudaro didžiausią visų gyventojų dalį Lietuvoje ir kad jie yra šio krašto senbuviai¹³⁴. Iš tokio į lietuvius orientuoto istorinio pasakojimo pozicijos nesunku implikuoti, kaip tuomet turėjo būti reprezentuojamos tautinės mažumos šalyje – t.y. apie tokią reprezentaciją iš esmės nekalbama viešajame diskurse, o mokyklinėse istorijos (ne geografijos ar krašto pažinimo) programose dėmesys į tautinių mažumų istoriją šalyje minimaliai atkreiptas tik 1939 metų programoje, kviečiant aptarti XVI a. valstiečių,

¹²⁹ GENIUŠAS, Juozas. *Epizodiškojo istorijos kurso metodika*. Kaunas: Mokytojo knygynėlis, 1927. p. 10.

¹³⁰ AVIŽONIS, K. Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje... p. 55.

¹³¹ LAPPO, I. Istorijos dėstymo dalykas. *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...* p. 31.

¹³² AVIŽONIS, K. Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje... p. 55.

¹³³ NORKUS, Jonas. *Istorijos vadovėlis V ir VI pradžios mokyklos skyriams*. Kaunas: Spaudos fondas, 1939.

¹³⁴ MACERNIS, M. Aplinkos ir Tėvynės pažinimas. Tautos mokykla, 1937. P. 152.

miestiečių ir žydų gyvenimą¹³⁵. Programoje nekonkretizuojama, kodėl šiam aptarimui, į kurį patenka ir Lietuvos žydai, pasirenkamas būtent XVI a., o ne platesnis laikotarpis, galima tik preziumuoti, jog galbūt programos autoriai jau žinojo ir buvo numatę konkrečią, jų nuomone aktualią, istorinę medžiagą, kurią būtų galima panaudoti šiam pristatymui, arba koncentruotasi į XVI a. 7 deš. ir Liublino uniją kaip tam tikrą istorinį lūžį ir siekta atvaizduoti visuomeninio gyvenimo skirtumus prieš ir po unijos, aktualius ne tik bajorijai, bet ir kitiems visuomenės sluoksniams. Visuose 17 analizuotų tarpukario Lietuvos istorijos programų ar jų projektų nuolat pakartojamas ir santykių su lenkais aptarimo poreikis, tačiau per šią prizmę nesiekiami pristatyti lenkų tautinės grupės Lietuvoje, kiek siekiama išryškinti įsisenėjusią lietuvių bei lenkų priešpriešą atspindinčią ir tuometinę susiklosčiusią politinę situaciją. Iš bendrajam mokykliniam „tėvinžinybės“ laukui priskirtų istorijos ir krašto pažinimo disciplinų, būtent pastarosios visose mokymo programose nurodoma kalbėti apie „kitų tautų“ (suprask – ne lietuvių) gyvenimą Lietuvoje. Programose šis kalbėjimas nėra aiškiai apspręstas, netgi nenurodoma, kurios tautinės grupės turi būti aptaromos, dažniausiai tik paminima, jog reikia pristatyti skirtingą kalbą bei tikyba¹³⁶, ir tik 1925 m. programoje 4 metų pradžios mokykloms kraštotyros dalyje atkreipiamas dėmesys į kitų tautų istoriškumą Lietuvoje¹³⁷. Istorinis tautinių mažumų Lietuvoje dėmuo lieka nereflektuoju Lietuvos istorijos mokymo objektu.

Nors akademiniam diskurse analizuojant tarpukario Lietuvos situaciją idėjiniais klausimais dažniausiai atliekamas pjūvis – iki tautininkų atėjimo į valdžią ir po to¹³⁸, tačiau kalbant apie istorinio ar krašto pažinimo švietimo idėjinį lauką toks tarpukario istorijos dalijimas nėra tikslingas, kadangi tautiniu ugdymu pagrįsta mokymo koncepcija vyravo nuo pat valstybės sukūrimo. Istorikas D. Mačiulis savo monografijoje „Tautinė mokykla: žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką“ pripažįsta, kad tautininkams perėmus švietimo reikalų tvarkymą „tautinės mokyklos turinys kaip buvo, taip ir liko miglotas“¹³⁹, tačiau kaip ir daugelis su šiuo neaiškumu susiduriančių istorikų, jis vis tik bando atkartoti šį miglotą turinį, preziumuodamas, kad tautininkų atėjimas į valdžią nubrėžė aiškią skirtį tarpukario Lietuvos švietimo sistemoje. Šioje monografijoje pristatoma plati amplitudė XX a. 3-4 deš. nutarimų, dokumentų ar oficialių svarstymų, idėjinių politinių srovių nesutarimų edukacijos tema suponuoja aktyvią

¹³⁵ Vidurinių mokyklų programos, Lietuvos istorija, V klasė. Kaunas, 1939.

¹³⁶ Šešerių metų pradžios mokyklos programos. Kaunas, 1936. p. 136. (tiksliau: V skyrius (2val.) Lietuvos geografija).

¹³⁷ Programa 4 metų pradžios mokykloms (kraštotyros programa, pastabos). *Švietimo darbas*, 1925, nr. 10, pp. 1039-1101. Tiksliau: Krašto mokslo (kraštotyros) programa. „Svetimtaučių (žydų, totorių, lenkų ir kt.) įsikūrimas Lietuvoje.“

¹³⁸ MAČIULIS, Dangiras. Tautinė mokykla: žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.

¹³⁹ *Ibid.* p. 62.

veiklą ir kaitą šioje sferoje, tačiau istorijos bei krašto pažinimo ir geografijos vadovėliuose tokie idėjiniai pokyčiai neatsispindi¹⁴⁰, nors būtent šie vadovėliai suteikia daugiausia galimybių idėjinėms linijoms ats(is)kleisti. Netgi atvirkščiai – XX a. 4 deš. pabaigos istorijos bei geografijos mokymo programos į savo *curriculum* naujai įtraukė ir tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pažinimo elementų – 1936 m. Šešerių metų pradžios mokyklos programose Lietuvos geografijai nurodoma aptarti kitataučių įsikūrimą Lietuvoje, jų kultūrą bei tikybą, tautinius santykius tarp lietuvių ir kitataučių¹⁴¹, o 1939 m. Vidurinių mokyklų programose Lietuvos istorijos pamokose jau siūloma aptariant socialinę Lietuvos santvarką XVI a. atkreipti dėmesį ir į žydų istoriją Lietuvoje¹⁴². Žinoma, šie maži pokyčiai programose neparodo bendresnių tendencijų ir negali būti laikyti aiškiu edukacinės sistemos persiorientavimu prie daugiakultūrio ugdymo modelio, tačiau leidžia preziumuoti, jog tautininkų valdymo metu pokyčiai švietime idėjiniu lygmeniu buvo minimalūs, o tie, kurie buvo, nebuvo tik nacionalistiškai angažuoti. Nenuneigiant D. Mačiulio pristatytos švietimo sistemos dinamikos tarpukariu, verta pasvarstyti, ar tokių politinių idėjinių pokyčių neatliepimas vadovėliuose neparodo tendencingo tarpukario visuomenės (o neretai – ir pačių tarpukario istorikų) supratimo, jog istorija yra tarsi monoteistinė religija, galinti turėti tik vieną teisingą naratyvą. Žinoma, tautininkų atėjimas į valdžią ir Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių minėjimai 1930 m., persmelkti patriotine dvasia, bei visoje Europoje XX a. 4 deš. stiprėjančios nacionalizmo idėjos sukūrė dar intensyvesnę terpę tautinio ugdymo idėjų plėtrai. Šioje dvasioje pradėtas kritikuoti ligtolinis auklėjimas kaip per mažai tautiškas, skatinta formuoti atskirą tautinio ugdymo programą, teigiant, jog „nėra nė vieno dalyko, kuriame negalima būtų įdėti šito prado“¹⁴³. Vis tik, naujai, per jėgą valdžioje atsidūrusių ar jų šalininkų kritika prieš tai buvusiai valdžiai kaip nepakankamai išpildančiai tautinio ugdymo viziją, nėra objektyvus šaltinis, leidžiantis vertinti buvusios politikos gaires. O po 1930 m. suformuotos naujos mokymo programos tautinio auklėjimo požiūriu nepakinta, vertybinių tautinių nuostatų ugdymui programose atskirai dėmesio neskiriama.

Istorijos objektyvumo suvokimo atžvilgiu tarpukario Lietuvos viešojoje erdvėje atkreiptinas dėmesys, jog aktyviai siūloma išskirti istorijos mokymą į dvi kryptis: universitete mokyti rimtąją, „tikrąją“ akademišką istoriją, o mokykloje – orientuotis į tautininkiškai nukreiptą, subjektyvesnę istorijos formą¹⁴⁴. Taip tuo pačiu patvirtinamas istorijos mokymo kaip ideologinio

¹⁴⁰ Žr. Skyrius 2.1. Lietuvos istorija – lietuviams? Tautinių mažumų pristatymas tarpukario istorijos ir krašto pažinimo vadovėliuose.

¹⁴¹ Šešerių metų pradžios mokyklos programos. Kaunas, 1936, p. 136. Tiksliau: V skyrius (2 val.) Lietuvos geografija.

¹⁴² Vidurinių mokyklų programos, Kaunas, 1939. Tiksliau: Lietuvos istorija, V klasė.

¹⁴³ VOKIETAITIS, J. Tautiškas auklėjimas pradžios mokykloje... p. 1163.

¹⁴⁴ AVIŽONIS, K. Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje... p. 55.

valstybės įrankio mokykloje panaudojimas, taip pat parodoma ir viešai priimtina siekiamybė – būtent tautinis istorijos modelis¹⁴⁵. Tokį neigiamą mokyklos kaip tautinės ideologijos mediumo įvaizdį pabrėžia ir S. Kaubrys: „Besikurianti modernioji tautinė valstybė, vykdydama visuomenės lituanizacijos programą, tarpininku laikė ir mokyklą. <...> Greičiausiai, ši programa nesukurdama pasitikėjimo balanso tarp atskirų gyventojų grupių, neskatino ir „nuskriaustųjų“ lojalumo bei pagarbos įstatymams. Šiame aspekto mokykla tapdavo „nebrandžios“ valstybės politikos įkaite“.¹⁴⁶ Kyla klausimas, kaip tokios ideologinės pozicijos atsispindėjo tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliuose pateikiamoje informacijoje apie tautines mažumas šalyje ir jų santykį su daugumos, lietuvių, bendruomene. Šių tarpukario vadovėlių lyginamoji analizė tautinių mažumų reprezentacijos kontekste įgalina įvertinti praktinį politinės ideologijos vaidmenį tuometinio socialinio klimato šalyje formavimuisi.

1.1.2. Istoriografija apie Lietuvos tautines mažumas kaip žinių šaltinis istorijos ir krašto pažinimo vadovėliams

Norint suprasti pasirinkimus tarpukario istorijos ir geografijos bei krašto pažinimo mokyme itin svarbus istoriografinis laikmečio kontekstas, formavęs tiek vadovėlių autorių, tiek plačiosios visuomenės istorinio žinojimo lauką. Pagrindinių tuomečių istorijos ir geografijos darbų Lietuvoje apžvalga bei juose pateikiamų duomenų apie tautines mažumas palyginimas su faktiniais duomenimis ir naratyvo konstravimu tuometiniuose mokykliniuose vadovėliuose suteikia galimybę įvertinti vadovėlių rengimo (ne)priklausomybę, medžiagos atrankos kriterijus bei istorinio-akademini-visuomeninio ir istorinio-mokyklinio pasakojimo koreliacijos (ne)buvimą. Nors dėl vadovėlių rašymo pobūdžio (kai nepateikiamas naudojamos literatūros ar šaltinių sąrašas) sunku nustatyti tiesioginį ryšį tarp laikotarpio istoriografijos ir šių mokymo priemonių, lyginant juose pateikiamą medžiagą ar tam tikrų įvykių interpretaciją įmanoma išvelgti sąryšius tarp istoriografinių pozicijų bei vadovėlių autorių pateiktos perspektyvos. Šiai apžvalgai pasirinktos plačios visuomeninės recepcijos sulaukusios Lietuvos istorijos bei geografijos sintezės – Adolfo Šapokos sudaryta „Lietuvos istorija“¹⁴⁷ (su aliuzija į istorijos vadovėlį) bei Kazio Pakšto Baltijos šalių politinės geografijos apžvalga¹⁴⁸, bei Lietuvos istorijos vadovėliai parašyti XX a. pr., dar iki Lietuvos valstybės sukūrimo 1918 m.¹⁴⁹ Ikarinio dar Rusijos imperijai priklausančios Lietuvos ir jau nepriklausomos Lietuvos žinojimo lauko palyginimui pasirinktas ir Juozo Gabrio 1910 m. parengtas

¹⁴⁵ Nebūtinai susijęs su tautininkais kaip politine partija.

¹⁴⁶ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 213.

¹⁴⁷ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija...* 1936.

¹⁴⁸ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija...* 1929.

¹⁴⁹ Žr. Literatūros ir šaltinių sąrašas. Analizuoti vadovėliai išleisti iki 1918 m.

geografijos vadovėlis¹⁵⁰. Taip pat analizei tautinių mažumų pristatymo aspektu pasirinkta vienintelė sintetinė žydų istorija tarpukario Lietuvoje, parengta gausiai tuomete rusakalbe istoriografija, ypač Simono Dubnovo darbas, besiremiančio teisininko Augustino Janulaičio¹⁵¹, o pastarosios medžiaga savo pasakojime remiasi ir A. Šapokos redaguotos Lietuvos istorijos pasakojimo kūrėjai. Dvi šaltinių grupės – 1) Lietuvos istorijos vadovėliai iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo ir 2) tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje parengtos Lietuvos istorijos bei geografijos sintezės - pasirinktos sąmoningai siekiant įvertinti:

a) Koks buvo medžiagos apie tautinių mažumų istoriją Lietuvoje pristatymas XX a. pirmuosius du dešimtmečius leistuose Lietuvos istorijos vadovėliuose, kurie, tikėtina, buvo tarpukario vadovėlių prototipai. Tai sudaro prielaidas žinojimui, ar disertacijoje analizuojamas tarpukario istorijos apie tautines mažumas naratyvas buvo perimtas iš jau egzistavusių tekstų, ar buvo kuriamas būtent tarpukario ideologinėje dvasioje.

b) Koks tarpukariu klostėsi žinojimas apie tautinių mažumų istoriją plačiai visuomenei prieinamuose leidiniuose, ar šiam žinojimui turėjo įtakos prieš 1918 m. leisti Lietuvos istorijos ar geografijos vadovėliai bei kiek (ar iš viso) šio žinojimo idėjinis pristatymas skyrėsi nuo buvusio iki nepriklausomybės paskelbimo.

1.1.2.1. Nepriklausomos Lietuvos istorijos vadovėlių prototipai

Šiame historiografiniame, vadovėlių ištakų paieškų kontekste, aktualu pažvelgti ir į pavyzdžius, kuriuos pateikia vadovėliai, parašyti dar iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, tuo metu, kai Lietuva vis dar priklausė carinei Rusijai. Vienas tokių pavyzdžių yra Juozo Gabrio 1910 m. parengtas geografijos vadovėlis moksleiviams¹⁵², kuris suteikia žinių apie tai, kas buvo plačiau žinoma, mokoma arba pateko į žinojimo apie kitas tautines bendruomenes etninėje Lietuvos teritorijoje dar carinėje Rusijoje ribas. Jau tada kalbėta apie Lietuvą kaip atskirą valstybę, teritoriją, kurioje, visi išskyrus lietuvius patenka į kitataučių, svetimų kategoriją¹⁵³. Tai ganėtina paradoksalu, kadangi Lietuvos etninė teritorija vis tik priklausė carinei Rusijos imperijai. Visgi skiriami rusai okupantai-valdininkai ir rusai-sentikiai, istoriniai Lietuvos senbuviai. Išskiriamos ir kitos tautinės grupės: gudai, žydai, lenkai, vokiečiai, totoriai bei karaimai. Karaimų išskyrimas

¹⁵⁰ GABRYS, Juozas. *Geografijos vadovėlis skiriamas Lietuvos mokyklai*. S.l.: s. n., 1910.

¹⁵¹ JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a...* 1923.

¹⁵² GABRYS, Juozas. *Geografijos vadovėlis skiriamas Lietuvos mokyklai*. S.l.: s.n., 1910.

¹⁵³ „Atsiradimas lietuvių inteligentijos, suardė tą senobinę tvarką: „Lietuva lietuviams!“ skambėjo visuose kraštuose.“ In: AGARAS, A. Lengvutė Lietuvos istorija. Ryga, 1910. p. 77.

įrodo, kad karaimai sieti būtent su Trakais, kadangi tarpukariu Lietuvai netekus Vilniaus krašto (o kartu ir Trakų) karaimai vadovėliuose nebeminimi kaip viena iš vietinių tautinių bendruomenių, nepaisant to, kad būtent XX a. 3-4 deš. galima laikyti savotišku karaimų Lietuvoje Renesansu, kurio centru buvo Panevėžys¹⁵⁴. Visgi įdomu, kad J. Gabrio vadovėlyje karaimai ir totoriai neatskiriami, pasakojimas jų bendros istorijos nuo Vytauto siužetas, teigiama, kad jie kartu gyvena tose pačiose apskrityse¹⁵⁵, tuo pačiu karaimų tautinis naratyvas, kurtas XIX a.-XX a. pr., įsisavintas ne iki galo – nors jau atsiranda totoriškasis elementas, jie vis dar gretinami su žydais, pabrėžiama, kad karaimai – „žydų tikėjimo“¹⁵⁶. Apie kitas etnines bendruomenes kalbama skurdžiai, kartojasi žydų kaip miestiečių išskyrimas, kurį seka išskirtinis tokio miestietiško statuso paaiškinimas: „ant laukų, viena, jiems nesiseka gyventi, antra, yra uždrausta valdžios“¹⁵⁷. Toks tradiciniu žydų kaip miestiečių įvaizdžiu paremtas kalbėjimas nevisiškai atitinka realybę – visų pirma, imperinė Rusija XIX a. ne vien draudė, bet atskirais atvejais ir skatino žydų žemdirbystę, netgi iniciavo atskirus, į žydų agrokultūrinę veiklą orientuotus kaimus¹⁵⁸, o antra – didžioji dalis vietos žydų XIX a. Šiaurės Vakarų krašte gyveno štetluose – nedideliuose miestuose ir miesteliuose, kurių kasdienė būtis vertinant iš dabarties perspektyvos labiau priminė kaimo kultūrai, o ne miestui būdingą gyvenimo būdą, nors tuo pačiu turėjo miestietiško gyvenimo segmentų agrikultūrinėje aplinkoje. Tautiniame kontekste ir pirmuosiuose, dar prieš pirmąjį pasaulinį karą pasirodžiusiuose vadovėliuose neišvengiama ir vėliau tarpukariu tokio populiarus nutautėjimo klausimo aptarimo: išskiriama sugudėjusių, suvokietėjusių bei sulenkėjusių lietuvių problema. XIX a. antroje pusėje iš naujo atrasto tautiškumo praradimo baimė tikėtinai sąlygoja ir tautinių mažumų reprezentacijos formas vadovėliuose – norint iškristalizuoti savo tapatumą būtina jį priešpriešinti *kitokiems*, norint jį išsaugoti – būtina pabrėžti jo pranašumą, o geriausia tam terpė – ne visada objektyvus lyginimasis su kitais.

Minėtasis Juozo Gabrio geografijos vadovėlis bent kalbėjimo apie

¹⁵⁴ TROSKOVAITĖ, Dovilė. Periferinės karaimų bendruomenės. Centro ir periferijos įtakos pasidalijimas XVII-XVIII amžiais. In *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. pp. 38-44.

¹⁵⁵ GABRYS, Juozas. *Geografijos vadovėlis skiriamas Lietuvos mokyklai...* p. 76.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid. p. 75.

¹⁵⁸ Nors daugiausia tokie kaimai galėjo kurtis ne dabartinės Lietuvos teritorijos žemėse, kadangi čia buvo sunku gauti laisvos dirbamos žemės, ir Lietuvos atveju iš tiesų žydų gyvenimas kaimuose buvo labai išimtinis, tačiau pats Rusijos imperijos valdžios draudimo žydams dirbti žemę įvardijimas iš esmės yra klaidingas. BINKYTĖ, Rūta; JAKULYTĖ-VASIL, Milda; ir JOKUBAUSKIS, Giedrius. The Jewish village of Degsnė: a case study. In *Jewish space in Central and Eastern Europe. Day-to-day history*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2007. pp. 185-194.

tautines mažumas regione kontekste laikytinas prototipišku vėlesniems jau susikūrusioje Lietuvos valstybėje leistiems krašto pažinimo ar geografijos vadovėliams. Jame trumpai pristatomos vietos etninės bendruomenės ir jų charakteristikos, iškeliami ir lietuvių įvairiakrypčio nulietuvėjimo problema. Tuo tarpu pirmieji XX a. pradžios iki-valstybiniai Lietuvos istorijos vadovėliai¹⁵⁹ apie kitų tautinių grupių, ne lietuvių, istoriją, kultūrą ar tradicijas šiame regione nepasakoja, laikomasi nepertraukiamai lietuviškos Lietuvos istorijos naratyvo. Tokia pati istorijos pasakojimo prieiga išlieka ir tarpukario Lietuvos istorijos vadovėliuose.

1.1.2.2. Kazio Pakšto socioistorinė perspektyva

Socialinės ir politinės geografijos mokslo ir vadovėlių rengimo srityje kaip adekvatų populiarumu leidinį A. Šapokos „Lietuvos istorijai“ istorijos mokslo srityje, galima išskirti 1929 m. parengtą visuomenininko, geografo dr. Kazio Pakšto „Baltijos Respublikų politinę geografiją“¹⁶⁰, kuri tuometinėje tarpukario Lietuvoje buvo viena iš brandžiausių tokio tipo geografijos studijų, tuo pačiu aprėpė ir tautos, tautinių bendrijų bei tautinių mažumų klausimus. Šioje studijoje kitaip nei istoriniame pasakojime, orientuojamasi į tuometines realijas, todėl tautinės mažumos neišvengiamai vertinamos per laikmečio perspektyvą. Šiuo aspektu neigiamiausias krūvis tenka lenkų bendruomenei Lietuvoje, jie netgi įvardijami tiesiog kaip „lenkuojantis elementas“, pabrėžiami jų okupaciniai siekiai: „išmintinga žemės reforma radikaliai pakirto lenkų galybę Lietuvoj“¹⁶¹. Kaip ir apie lenkus, taip ir apie žydus daugiausiai kalbama iš jų santykio su lietuvybe, jų užimamos padėties Lietuvos socialinėje ir ekonominėje erdvėje perspektyvos. Pabrėžiamas žydų gyvenimas miestuose kaip sąlygojantis didelį inteligentijos išugdymo procentą, kuris savo ruožtu leidžia jiems „turėti krašte daug didesnės įtakos, negu jų procentas jiems skirtų“¹⁶². Adekvatūs pasikartojimai, pabrėžiantys vadovėlių autorių nuomone per didelės žydų bendruomenės įtakos Lietuvoje negatyvumą būdingi ir daugeliui tuometinių krašto pažinimo vadovėlių. Pavyzdžiui, beveik dešimtmečiu vėlesniame Stanislovo Tarvydo parengtame vadovėlyje¹⁶³ vos ne žodis į žodį atkartojama K. Pakšto mintis: „Miestiška aplinkuma įgalina juos išauklėti daugiau inteligentijos, kurios dėka jų įtaka krašte yra žymiai

¹⁵⁹ Lietuvos istorija. Parašė Paporonis. Seinai: „Šaltinio“ redakcijos lėšomis, 1910 m.; Trumputė Lietuvos istorija, Vilnius: Martyno Kuktos spaustuvė, 1908.; Pajauta. Trumpai išpasakota Lietuvos istorija. Vilnius, 1912. Juozapo Zadackio spaustuvės išleidimas.; Trumpa Visuotina Istorija. Senovės istorija. Dalis I. Sutaisė P. N. Tilžėje, 1903.; Lengvutė Lietuvos istorija. A. Agaras, Ryga, 1910.

¹⁶⁰ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija...* 1929.

¹⁶¹ Ibid. p. 72.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ TARVYDAS, Stanislovas. *Antropogeografija su ekonominės geografijos priedu: vadovėlis VI-ai gimnazijos klasei*. Kaunas: Sakalas, 1937.

didesnė negu pagal skaičių jiems derėtų turėti¹⁶⁴. Žydai negatyviai vertinami ir dėl lietuvių kalbos silpno mokėjimo, pabrėžiama, kad jie kalba vokišku žargonu (tikėtina, kad tokia žargono reikšmė priskiriama jidišui) ar rusiškai. Tai parodo arba bendrą žinių tiek apie žydų kultūrą, tiek apie *žydu kalbą*¹⁶⁵ trūkumą, arba nusako paties autoriaus vertybinę prieigą šios kultūros atžvilgiu. Kadangi K. Pakšto knyga išleista 1929 m., o žydų leidinys „Apžvalga“ lietuvių kalba pradėtas leisti tik 1935 m.¹⁶⁶, jie kritikuojami ir dėl to, kad „nesukuria savo spaudos lietuvių kalba“¹⁶⁷. Nors šiuo atveju derėtų atkreipti dėmesį, kad nors ir trumpai, tačiau 1924-1925 m. Lietuvos žydai leido laikraštį „Mūsų garsas“ lietuvių kalba¹⁶⁸, taip pat 1928 m. įkurta Lietuvių ir žydų bendradarbiavimo draugija¹⁶⁹, tad matyti, jog bandymų būta, tačiau jie nesušilaukė adekvataus dėmesio visuomenėje, ir liko nepastebėti netgi tokio aktyvaus visuomenininko kaip K. Pakštas. Visgi bendrame kontekste žydų ir lietuvių tarpusavio sugyvenimas vertinamas teigiamai: „O kad vieni iš kitų kartais pasišaipto, tai tos pajuokos toliau nesiekia kaip dzūko pašaiptos iš žemaičio ir atbulai“¹⁷⁰. Toks žydų sugretinimas su kitomis etnografinėmis Lietuvos grupėmis, paralelių brėžimas tarp dzūko ir žemaičio santykių bei lietuvių ir žydo santykių parodo, jog į žydus visgi žvelgiama kaip į *savus*, nepaisant jų kitoniškumo, etninės skirties, suprantamas jų istoriškumas, priklausymas Lietuvos visuomenei. Toks vertinimas leidžia kelti hipotezę, jog tarpukario Lietuvoje egzistavo ne kiek abipusis šių dviejų tautų kultūrų pažinimas, kiek kasdienių santykių ir buities implikuotas, todėl įprastu, be didelių papildomų pastangų tapęs sugyvenimas greta. Turint galimybę iš dabarties pozicijos pažvelgti į būsimą kontekstą gana tragiškai suskamba K. Pakšto svarstymai: „Ši apsikri, pilna prekybinių gabumų, gana taupi ir blaivi tauta, turi gerą ateitį bet kurioje šalyje.“¹⁷¹ O štai vokiečiai K. Pakšto parengtame leidinyje neatsiejami nuo Klaipėdos kaip jų tvirtovės Lietuvoje įvaizdžio. Nuolatinis vokiečių stiprumo Klaipėdoje pabrėžimas parodo, kad dar neseniai lietuvių atsikovotas Klaipėdos kraštas pasikeitė tik kartografiniu ir administraciniu priklausomybės lygmeniu, bet kultūriškai liko Vokietijos dalimi, netgi

¹⁶⁴ Ibid. p. 185.

¹⁶⁵ Įdomu, jog 4 deš. Lietuvoje leistose mokymo programose kaip žydų kalba nusakomas jidišas (nors tokia būtent sąvoka niekur nenaudojama, tai galima suprasti tik iš to, jog mokymas hebrajų kalba pristatomas atskirai).

¹⁶⁶ ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Žydų ir lietuvių abipusio pažinimo ir kultūrinio bendradarbiavimo atspirtys tarpukario Lietuvoje: priemonės ir rezultatai. In *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. p. 30.

¹⁶⁷ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija...* p. 72.

¹⁶⁸ ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Žydų spauda lietuvių kalba. In *Lietuvos žydai. Istorinė studija...* p. 392.

¹⁶⁹ ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Draugijos kultūriniam bendradarbiavimui skatinti ir jų veikla. In *Lietuvos žydai. Istorinė studija...* p. 390.

¹⁷⁰ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija...* p. 72.

¹⁷¹ Ibid.

gaunamos subsidijos iš Vokietijos krašto germanizavimui. Šiuo atveju tarpukario Lietuva yra standartinis „padidintos“ (angl. „oversized“) valstybės pavyzdys¹⁷² - nauja tautinė valstybė savo teritorijoje apima kitas tautines grupes su ryškiai išreikštu nacionalizmu, prielankumu ne savo dabartinei gyvenamajai valstybei, bet būtent savo tautinei tėvynei (Klaipėdos vokiečių prielankumas Vokietijai tarpukariu), o pastarieji dėmenys implikuoja nuolatinės įtampas tarp lietuvių bei vokiečių ir lenkų tarpukario Lietuvoje.

K. Pakšto studijoje vyrauja tautinių bendrijų vertinimas pagal jų lojalumą Lietuvai: apie gudus kalbama teigiamai, pabrėžiama, jog jie dar eina tokį pat kelią, kuriuo kažkada ėjo lietuviai – tauta dar tik ugdomi inteligentiją, kuri vėliau galės būti naujo valstybingumo pamatų kūrėja, nesikėsianti į Lietuvos valstybingumą. Šiuo aspektu bandoma atskirti ir tuometinius rusus nuo prieškarinio, carinio jų palikimo: „Tai gana naudingas ir lojalus kraštui elementas, nereiškęs nepasotinamų pretenzijų“¹⁷³. Įdomu, jog latviai, apie kuriuos taip pat teigiamai atsiliepiama, nesuvokiami kaip vientisa Lietuvos tautinių bendruomenių būrio dalis ar juolab Lietuvos piliečiai, o tik kaip „broliškos tautos piliečiai“¹⁷⁴ gyvenantys Lietuvoje. Šiuo atveju galima numanyti, jog pilietybės samprata priskiriama tik lietuviams kaip pagrindinei etninei valstybės grupei. Kitų tautų „gerumas“ vertinamas jų pavojingumo (tiek politinio, tiek kultūrinio) būtent lietuviams (ne Lietuvai) kontekste. Rusai pristatomi kaip „menkai teapsišvietusi ir pasyvaus būdo tauta“¹⁷⁵, ir nors, rodos, tokios savybės neturėtų nieko džiuginti, tačiau jos patinka leidinio autoriui kaip lietuviams nepavojingos savybės ir vertinamos teigiamai.

1.1.2.3. Lietuvių paieška Lietuvos istorijoje: Adolfo Šapokos suredaguotas pasakojimas

Kaip vieną jau dabartinės Lietuvos visuomenės istorijos recepcijai reikšmingiausių dėmenų, atliepiančių tarpukario Lietuvos istorinį žinojimo lauką, verta išskirti 1936 m. „Lietuvos istoriją“, parengtą Adolfo Šapokos¹⁷⁶.

¹⁷² Tokioms valstybėms tarpukario Rytų ir Vidurio Europoje priskirtinos ir Čekoslovakija, Lenkija bei Rumunija. Žr. daugiau: THOMPSON, Mark R. Building nations and crafting democracies – competing legitimacies in interwar Eastern Europe. In *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39*. Houndmills: Palgrave, 2002. pp. 20-38.

¹⁷³ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija...* p. 73.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid. p. 72.

¹⁷⁶ Nors A. Šapoka nebuvo vienintelis rašęs 1936 m. „Lietuvos istoriją“, atskirus skyrius rengė ir kiti žinomi to laikmečio istorikai (žr. GIEDA, Aurelijus. *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904-1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius: VUL, 2013. p. 198.), tačiau A. Šapoka suredagavo šį istorijos pasakojimą ir būtent su jo vardu tiek tarpukario, tiek vėlesnėje lietuvių visuomenėje ši Lietuvos istorijos pristatymo versija yra geriausiai

Ši istoriografinė studija tiek vėlyvuoju tarpukariu, tiek vėlesniais laikais iki nauji istoriniai tyrimai papildė ir pataisė pagrindinį Lietuvos istorijos naratyvą, buvo laikoma tam tikru Lietuvos istorijos almanachu, kuris parengtas tuometinio švietimo ministro Juozo Tonkūno žinioje ir apeliuoja į edukacinę programą. Taip pat atsižvelgiant į leidinio reikšmingumą tuometiniame kontekste, galima numanyti, jog jame pateikti istoriniai faktai iš esmės atspindi tuometines bendrojo žinojimo apie tautines mažumas ir jų istoriją šalyje ribas. Pats leidinio redaktorius šį veikalą įvardina kaip Lietuvos istorijos vadovėlį, t.y. kaip mokomąją priemonę, o ne mokslinę studiją, ir tikimasi, kad jis „nors iš dalies patenkins gyvą visuomenės ir mokyklos reikalą“¹⁷⁷. Juolab mokyklinio istorijos mokymo kontekste itin svarbus faktas, jog minėtojo švietimo ministro iniciatyva būtent moksleiviai šį leidinį galėjo įsigyti beveik per pusę mažesne nei rinkos kaina¹⁷⁸. Tai leidžia daryti prielaidą, jog A. Šapokos pristatyta „Lietuvos istorija“ dėl lengvo prieinamumo turėjo tapti puikiai pažįstama didesnei daliai gimnazistų ir kaip rekomenduotinas leidinys galėjo turėti svarios įtakos jų istorinės savimonės formavimuisi. Tačiau atsižvelgiant į leidinio pasirodymo metus, reikėtų atkreipti dėmesį, kad jo aktyvus naudojimas vyko tik 4 paskutiniuosius Lietuvos nepriklausomybės metus tarpukariu, tad tik vėlyvojo tarpukario gimnazistai galėjo išaugti A. Šapokos istorijos dvasioje, o didžiąjai daliai tarpukario Lietuvos gyventojų šis Lietuvos istorijos pasakojimas liko menkai žinomas. Tik su išlygomis galima pastebėti asmeninę A. Šapokos idėjinę įtaką jo amžininkų rengiamiems istorijos vadovėliams¹⁷⁹. Tad apie šio istorijos naratyvo perėmimą ir platesnį pritaikymą edukacijai tikslinga kalbėti jau nepriklausomybę atkūrusios 1990 m. Lietuvos kontekste.

Pirmasis tautinių mažumų (šiuo atveju – žydų) paminėjimas A. Šapokos „Lietuvos istorijoje“ randamas kalbant apie ekonominį dar XIV a. Lietuvos gyvenimą. Apie žydus kalbama visos Europos kontekste ir išskiriamas stereotipinis jų įvaizdis („pinigų skolintojai, nelyginant mūsų laikų bankininkai“, „suėmė į savo rankas pinigus“¹⁸⁰) bei atskirai Lietuvos istorijos kontekste žydų atvykimas siejamas su Vytautu: „Vytautas suprato, kad ekonomiškam Lietuvos kilimui reikalingi ir piniguočiai (*suprask – žydai - A.N.*) <...> Todėl atvykusių žydų jis ne tik nespaudė, bet dar jiems davė privilegijų, suteikė jiems savivaldybę, leido laisvai išpažinti savo tikėjimą,

atpažįstama, tad dėl aiškumo ir toliau tekste naudosime A. Šapokos „Lietuvos istorijos“ apibrėžimą.

¹⁷⁷ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija...* p. VI.

¹⁷⁸ Istorijos vadovėlių recenzijos ir kai kurie vadovėlių leidybos klausimai. *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...* p. 219.

¹⁷⁹ Pavyzdžiui, P. Šležas ir V. Čižiūnas savo parengtame Lietuvos istorijos vadovėlyje išreiškia padėką A. Šapokai už palaikymą šiuos vadovėlius rengiant. In: ŠLEŽAS, P.; ir ČIŽIŪNAS, V. *Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui*. Kaunas: „Sakalas“, 1936. p. 150.

¹⁸⁰ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija...* p. 168.

apdraudė jų gyvybę ir turtą (už žydo nužudymą buvo paskirtos tokios pat bausmės, kaip ir už bajoro nužudymą)¹⁸¹. Kalbant apie LDK išskiriamos ir pagrindinės žydų veiklos: skolinimas, prekyba, muitai, tačiau ignoruojama ne taip tiesiogiai su pinigų cirkuliacija susijusi tradiciškai Lietuvos žydams būdinga veikla - amatininkystė¹⁸². Antrasis susidūrimas leidinyje su žydu bendruomene – jau kalbant apie visuomeninę ir ekonominę Lietuvos santvarką XVI amžiuje. Jie aptariami miestiečiams skirtoje skiltyje, pabrėžiama, kad “miestuose ėmė koncentruotis svetimtaučiai, ypač vokiečiai ir žydai”¹⁸³. Tačiau tai parodoma ne kaip neigiamas „miestų uzurpavimas“, kaip tai yra būdinga vėlesniam istoriniam pasakojimui, vertinančiam tautinio lietuvių atgimimo XIX a. ir žydų miestiečių santykį¹⁸⁴, o kaip pačių lietuvių bajorų sukurta situacija – mat pastarieji amatus ir prekybą laikė žeminančiais verslais. Pabrėžiamas žydų atskirumas ir kitoniškumas, visapusiškas tiek administracinis (savi kahalai, žydų seimai), tiek socialinis (atskiri kvartalai-getai miestuose) atsiribojimas nuo likusios visuomenės. Dar kartą minimas ir Vytauto indėlis į žydų įsikūrimo Lietuvoje palengvinimus¹⁸⁵, nes juk Vytauto paminėjimo tarpukario istoriografijoje niekada nebus per daug. Tačiau šiuo pristatymo atveju svarbiau, kad žydai į lietuviškąją terpę įžengia ne kaip Oriento tauta ir Rytų tradicijos nešėjai, o akcentuojamas jų atsikėlimas iš Vakarų civilizacinės erdvės, tad jų atsiradimas Lietuvoje gali būti traktuotinas kaip Lietuvos europeizacijos proceso dalis. Šiuo atžvilgiu verta pabrėžti, jog nuo pat XIX a. pab. istoriografijoje tarpusavyje konkuravo dvi pozicijos – viena jų pabrėžė žydų atvykimo kryptį į LDK iš Kijevo Rusios (Rytų), kita akcentavo jų atsikėlimą per Lenkiją (iš Vakarų)¹⁸⁶. A. Šapokos redaguotos sintezės autoriai šiuo atžvilgiu kaip bibliografinę poziciją nurodo A. Janulaičio veikalą „Žydai Lietuvoje“¹⁸⁷, taip pat remiasi ir K. Pakšto „Baltijos respublikų politinė geografija“¹⁸⁸, o šiose abiejose istoriografinėse pozicijose pateikiama populiariausioji žydų atėjimo iš Vakarų perspektyva.

Būtent totoriai yra antroji iš dviejų tautinių grupių, kurių istorinį egzistavimą Lietuvoje išskiria A. Šapoka. XVI a. miestiečių aptarime greta žydų skiriamas trumpas skirsnis ir totoriams kaip atskiram visuomenės sluoksniui su savo teisėmis. Jie taip pat vaizduojami Vytauto šešėlyje – kaip

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Žydai amatininkai. In *Lietuvos žydai. Istorinė studija...* pp. 95-98.

¹⁸³ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija...* p. 241.

¹⁸⁴ Pavyzdžiui, BAKONIS, E. *Tėvynėje ir pasaulyje, 10*. Kaunas: Šviesa, 2009. p. 66.

¹⁸⁵ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija...* p. 242.

¹⁸⁶ ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Žydų migracijos Europoje tendencijos ir įsikūrimas LDK. In *Lietuvos žydai. Istorinė studija...* pp. 37-39.

¹⁸⁷ JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a...* 1923.

¹⁸⁸ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija: politinės geografijos problemos...* 1929.

gerbūvio ieškotojai karo belaisviai ar pabėgėliai, kuriuos didysis kunigaikštis priglaudė LDK. Itin pabrėžiama tai, kad totorių teisės – didesnės nei valstiečių, bei kas įdomu – pabrėžiama, kad nepriklausė jie bajorams¹⁸⁹. Tokia totorių atsivedimo idėja buvo kritikuota tiek vietos totorių, tiek nuneigta vėlesnėje, 1938 m. Stanislovo Kričinskio monografijoje, kuri pasirodė kaip vietos totorių tautinio atgimimo idėjų išdava ir yra skirta istorinei Lietuvos totorių analizei. Dėl minėtojo totorių tautinio atgimimo ideologinio konteksto S. Kričinskis nesirinko tuo metu dominavusios rusiškosios istoriografijos perspektyvos šiuo klausimu, kuri sutapo ir su XV a. vyravusia, lenkų istoriko Jano Dlugošo pateikta istorine totorių įsikūrimo LDK linija (t.y. jog totoriai buvo atvesti), ir plėtojo savanoriško totorių migravimo į LDK teritorijas prielaidą¹⁹⁰. Žinoma, A. Šapoka, parengęs savąją Lietuvos istoriją porą metų anksčiau, galėjo būti nesusipažinęs su šia naująja Lietuvos totorių istorijos prieiga (juolab, atkreipiant dėmesį, kad tuo metu Lietuvoje totorių istorijos tyrimai nebuvo populiarūs), ir remtis labiau išplėtotą ir pažįstama tiek minėtąja J. Dlugošo pozicija, tiek su ja koreliuojančia tuometine rusiška istoriografija. Pastarosios krypties populiarumą įrodo ir tarpukario vadovėliuose vyravęs legenda paremtas totorių atvesdinimo į LDK naratyvas¹⁹¹.

Daugiausia dėmesio tiek totoriams (karaimai A. Šapokos redaguotoje Lietuvos istorijoje dar nebuvo *atrasti*), tiek žydams skirta LDK laikotarpiu, o vėlesniaisiais laikais tik žydai itin trumpai paminimi didesnių įvykių šešėliuose. Dominuoja sporadiška kalbėsena apie žydų padėtį - dviem šimtmečiams užmiršti žydai įpinami į socialinio Lietuvos gyvenimo XVIII a. pabaigoje kontekstą – ir su ryškiais pokyčiais: „miestuose gyvenę žydai taip pat skurdo; beveik vieninteliu jų verslu pasidarė smuklių laikymas. Daugelis jų išsikėlė į kaimus, kur nuomojo bajorų pastatytas smukles“¹⁹². Taigi, parodoma, kad žydai ne iš gero gyvenimo *dorus [išskirta mano – A.N.] katalikus girdė, o pagrindinis girtuokliavimo kaltininkas – tie patys katalikai (juk bajorais neapsikrikštiję žydai net ir norėdami negalėjo būti – A.N.)*. Toks ideologiškai neimplikuotas A. Šapokos vertinimas iš esmės nuneigia

¹⁸⁹ Dar ir šiuolaikinėje istoriografijoje buvo diskutuojama totorių bajoriškumo problema: DUMIN, S. Szlachta tatarska w Wielkim Księstwie Litewskim i zmiany w jej sytuacji prawnej w XVI-XVIII w. *Roczniki Historyczne*, r. LVII, 1991., SOBCZAK, J. Polozenie prawnie ludnosci tatarskiej w Wielkim Księstwie Litweskim. Warszawa, 1984. In Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius: 1986. p. 132-136., SOBCZAK, J. Czy tatarska ludnosc nalezala do stanu szlacheckiego? *Przegląd historyczny*, t. 77, zes. 3. Warszawa, 1989. p. 467-480. ar TYSZKIEWICZ, Jan. *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII-XVIII w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.

¹⁹⁰ BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Stanislovas Kričinskis ir jo veikalas. In *Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*.. pp. 8-9.

¹⁹¹ Pavyzdžiui, MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija*... p. 91. ar ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuvos istorija: vadovėlis IV pradž. mok. skyr. ir I gimnazijos klasei*. Kaunas: Spaudos fondas, 1935. p. 48.

¹⁹² ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija*... p. 422.

XIX a. su Motiejaus Valančiaus idėjomis¹⁹³ sustiprėjusį nedorėlio žydo, alkoholyje skandinancio tyrą krikščionišką sielą, įvaizdį. Taip pat A. Šapoka parodo turintis platesnį žinių apie lietuvių ir žydų santykius lauką nei pateiktasis A. Janulaičio „Lietuvos žydų istorijoje“, įvardintoje prie jo naudotos istoriografijos. A. Janulaitis žydų karčemininkų klausimu drąsiai teigia, jog „buvo atsitikimų, kad žydams prašant, buvo verčiami žmonės girtuokliauti“¹⁹⁴. A. Šapoka atsisako tokių stiprių ir tikėtina nepagrįstų spėjimų bei bando atskleisti įvairiapusiškesnį, nuo tokių stereotipų atribotą Lietuvos žydų vaizdinį. Visgi verta pabrėžti, jog nepaisant pakankamai racionalios autoriaus laikysenos, „užmaršties“ ar nežinojimo spragų netrūksta - vėlgi žydai kaip amatininkai visai užmirštami ir šiuo periodu, nors būtent XVIII a. kontekste, sprendžiant iš LDK žydų surašymų duomenų, miestuose ir miesteliuose didžioji dalis žydų užsiėmė amatininkyste. Šiuo atžvilgiu verta atkreipti dėmesį, jog tokią A. Šapokos „užmarštį“ apie žydus amatininkus galėjo inspiruoti jo naudojama literatūra – A. Janulaičio žydų istorijos Lietuvoje sintezė, kurioje apie žydus kaip amatininkus atsiliepiama negatyviai: „Ir amatininkai jie buvo blogesni (*nei lietuviai* – A.N.). Besimokydami kokio nors amato, jie niekuomet nepabaigdavo savo mokslo, kai tik pradės šiaip be taip dirbti, tuojau virsta meistras.“¹⁹⁵

Taip kas kelintas amžius prabėgant pro žydų tematiką sunku supaisyti tiek jų besikeičiančią padėtį, tiek santykį su krikščioniškąja visuomenės dalimi. Žydai vėl minimi jau kalbant apie XX a. pr. įvykius, temoje „Lietuviai Dūmoje“: „Tada lietuviai susidėjo su žydais, su kuriais išvien ėjo ir į visus kitus Dūmos rinkimus. Žydai visada paremdavo lietuvių kandidatus, o lietuviai jiems padėdavo išsirinkti vieną atstovą žydą“¹⁹⁶ – rodytūsi, tai bent broliška draugystė! Tačiau, kaip rodo vėlesni istorikų tyrimai, tokia „draugystės perspektyva“ tėra dalinai teisinga – nors ir buvo užmegzti draugiški žydų ir lietuvių tarpusavio santykiai, tačiau neretai juos sąlygojo ne tiek emocinis tautų prielankumas viena kitai, bet būtent abiejų pusių pragmatiniai interesai¹⁹⁷. Žinoma, A. Šapoka ir jo amžininkai, renkę tuometę Lietuvos istorijos sintezę negalėjo būti susipažinę su šiais tyrimais, kurie jau iš dabarties istoriko perspektyvos koreguoja jų teiginius, tačiau būtent ši perspektyva leidžia apčiuopti tam tikrą pažinimo problematikos aspektą – nors dabartiniai tyrėjai yra kur kas labiau nutolę nuo aptariamo

¹⁹³ VALANČIUS, Motiejus. *Paaugusių žmonių knygelė*. Tilžė: J. Schoenke spaustuvė, 1906.

¹⁹⁴ JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a...* p. 166.

¹⁹⁵ *Ibid.* p. 85.

¹⁹⁶ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija...* p. 520.

¹⁹⁷ STALIŪNAS, Darius. Collaboration of Lithuanians and Jews during the elections to the First and the Second Dumas. In *A pragmatic alliance. Jewish-Lithuanian political cooperation at the beginning of the 20th century*. Budapest: Central European University Press, 2011. pp. 45-76.

laiko (XX a. 1 deš.), tačiau jiems pavyksta aiškiau užčiuopti tuomet vykusius procesus, tad laiko artumas nebūtinai garantuoja geresnį pažinimą, paraleliai ir tautinių mažumų artumas negarantuoja geresnio jų istorinio pažinimo. Laiko distancija čia iškyla kaip gilesnės refleksijos galimybė (bet nebūtinybė) – tarpukariu juk nemažai apie tuo metu šalia gyvenusias tautines bendruomenes kaip tuometinės istorijos dalį, tiek pat, kiek mažai kontempliuojamas bet kurioje einamojo laiko kasdienybėje žmogaus gyvenimas istorijoje.

Trūkinėjantis pasakojimas apie žydus Lietuvoje trukdo suprasti šios etninės grupės Lietuvoje raidą, gyvenimo būdą ar santykį su pačia lietuvybe. Tokį pasakojimą apie žydus Lietuvoje nevientisumą iš esmės sąlygoja tai, jog A. Šapokos redaguota Lietuvos istorija buvo rengta ne tematiniu, o chronologiniu principu, kai apie skirtingus laikotarpius rašė skirtingi istorikai (J. Jakštas, Z. Ivinskis, P. Šležas ir P. Klimas), kiekvienas skirtingai inkorporuodamas (arba ne) žydų istorijos elementus į savąjį Lietuvos pasakojimą. Kadangi šiame istoriniame pasakojime žydai svarbūs tik lietuviams aktualių įvykių kontekste, sudaroma itin palanki terpė stereotipinių ir emociniais kriterijais paremtų vaizdinių formavimuisi – kai žydai padeda lietuviams, juos įvertiname, kai trukdo – nuvertiname, tačiau likusiais periodais jie nepatenka į Lietuvos istoriją. Ir tai nestebina, kadangi pas A. Šapoką buvo viešai pabrėžęs savo istorinio pasakojimo kūrimo prerogatyvą „ieškoti lietuvių Lietuvos istorijoje“¹⁹⁸. Ir galima jį pagirti už savų tikslų įgyvendinimą – taip daugiausia vien lietuvių ir buvo rasti, o gretimos tautos egzistavo tik kaip lietuvių istorijos palydovės. Tokia A. Šapokos pasirinkta perspektyva nėra išimtinė laikotarpio kontekste – Lietuvos istorijos rašymas vien iš lietuvių pozicijos, ieškant „savų“ herojų, būdingas tiek tarpukario historiografijai, tiek tarpukario vadovėlių istoriniam naratyvui. Vis tik būtent tokia lietuviška Lietuvos istorijos perspektyva tampa išimtinė ir itin aktuali po sovietinės okupacijos, kai 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir siekiant susigrąžinti „savąją“ (t.y. ne sovietinės valdžios primestą) istoriją.

A. Šapokos pasakojime derėtų atkreipti dėmesį ir į semiotinį dėmenį – tarpukario kalbai nebūdingas diplomatiškumas, apsimestinė pakanta ar tolerancija. Egzistuoja didelis jausminis užtaisas istoriniame pasakojime – vertinimas pasakojant, nepaliekama (arba paliekama minimaliai) vietos skaitančiojo interpretacijai – interpretacija keliauja tekstu kartu su istoriniais faktais. Štai vėl kalbant apie bankininkystę, skolinimus ir muitus, teigiama: „Kai kurie *apsukrūs* žydai įgavo net didžiojo kunigaikščio pasitikėjimą; taip antai, Zigmanto II laikais vienas *krikštytas žydas* Abraomas Juozapavičius buvo net Lietuvos išdininku, t.y. ministru“¹⁹⁹ [*išskirta mano* – A.N.]. Čia aktualiausias dėmuo – epitetas „apsukrūs žydai“ (stereotipas), kuris

¹⁹⁸ BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas... p. 30.

¹⁹⁹ ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija...* p. 242.

implikuoja nesitikėjimą, jog minimas asmuo kaip žydas galėjo kažko pasiekti įprastomis priemonėmis – darbu, atsakingumu etc.

Iš tautinių mažumų pristatymo perspektyvos vertinant A. Šapokos Lietuvos istorijos versiją galime apibendrinti, jog istorikai savojoje Lietuvos istorijoje greta taip ieškotų lietuvių randa tik žydus (t.y. tarpukario didžiausią Lietuvos tautinę grupę po lietuvių) bei totorius (t.y. vieną iš labiausiai egzotiškų tautinių grupių, kurių istorija Lietuvoje yra glaudžiai susieta su vienu iš esminių lietuvių galingumo simbolių – kunigaikščiu Vytautu). Randami tie, kurių ir taip nereikia ieškoti, kadangi jie aiškiai išsiskiria (todėl ir matosi) tiek lietuvių žemių istorijoje, tiek tarpukario Lietuvos visuomenėje. O lenkai, rusai bei vokiečiai, kurių kaip tautinių mažumų egzistavimas tarpukario Lietuvoje yra itin komplikotas dėl politinių nesutarimų su jų motininėmis valstybėmis, A. Šapokos Lietuvos istorijos versijoje suvokiami tik eksternalizuotai - kaip kaimyninės tautos, besikėsinusios į Lietuvos valstybingumą ar patį lietuviškumą, bet ne kaip atskiros Lietuvos tautinės grupės, o gudai, kita greta gyvenanti slavų tauta, iš viso neminimi. Tokį nenorą ar nesugebėjimą rasti būdo paminėti ir geografiškai itin artimus gudus galima laikyti tiek šalutine deklaruoto lietuvių ieškojimo Lietuvos istorijoje išdava, tiek kelti prielaidą, jog tuomet jau sovietinės Baltarusijos respublikos kontekste gudų tautinis identitetas iš lietuvių perspektyvos nebuvo bandomas suprasti ir reflektuoti santykiyje su Lietuvos istorija.

1.1.2.4. Tarpukario istoriografija apie tautines mažumas Lietuvoje

Kitas aktualus istoriografinis dėmuo šiame kontekste – negausios laikmečio studijos būtent konkrečios tautinės grupės istorijos tematika. Tokio pobūdžio istoriografija tiek parodo, jog egzistavo tam tikra žinojimo erdvė (kuria naudojosi ar kurią ignoravo vadovėlių autoriai), tiek suteikia galimybę pažvelgti į platesnes tautinių mažumų reprezentacijos galimybes tarpukariu. Nors šiame poskyryje aptariamos tik konkrečios lietuviakalbės istoriografinės pozicijos (apeliuojant į jų kalbinį prieinamumą tarpukariu augusiai ar besimokiusiai lietuvių kartai), tačiau turima omenyje ir tai, jog šių studijų apie tautinių mažumų istoriją Lietuvoje autoriai galėjo skaityti jiems aktualią istoriografiją ir rusų kalba (kaip tai ir darė S. Dubnovu neretai besirėmęs A. Janulaitis rašydamas apie Lietuvos žydus²⁰⁰), tad rusiškoji istoriografija taip pat (tiesiogiai ir per kitus autorius) galėjo formuoti tautinių mažumų istorijos Lietuvos etninėse žemėse naratyvą.

Dėl sudėtingos geopolitinės situacijos tarpukario Lietuvos istoriografija nebuvo praturtinta rusų, totorių, karaimų ar lenkų istorijos Lietuvoje studijomis lietuvių kalba. Išimtinis veikalas dar ankstyvaisiais

²⁰⁰ Iš A. Janulaičio kalbos 1915 m. lietuvių mokslininkų suvažiavime matyti, jog jis savo darbuose remiasi S. Dubnovu. Žr. Dalis kalbos perspauspinda „Viltyje“: IX-asis Lietuvių Mokslo Draugijos susirinkimas. Viltis, birželio 13 d., 1915. P. 1. Prieiga internetu www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-03-01]

nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais pristatytas visuomenei – jau A. Šapokos „Lietuvos istorijos“ aptarime minėtas Augustino Janulaičio parengtas leidinys „Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a.“²⁰¹. Tai eksternalizuota istorija – autorius gilinasi ne tiek į žydų bendruomenės kasdienybę, kiek į jų santykį su aplinka, kitomis etninėmis grupėmis (ar kaip autorius vadina – kitais luomais). Itin aktuali ir savo laikmetį lenkianti paties istoriko perspektyva ir Lietuvos žydų bendruomenės istorinis suvokimas: „Yra tai, be abejo, dalis Lietuvos visuomenės istorijos, bandymas suteikti vieno Lietuvos gyventojų klodo vystymosi aprašymą“²⁰². Nors žydai suvokiami kaip bendros Lietuvos istorijos dalis, tačiau pabrėžiama, kad ir kiek ilgai jie begyventų etninėse Lietuvos žemėse, jie nėra vietiniai arba negali būti labiau vietiniai už lietuvius (su kitomis tautinėmis grupėmis nelyginama): „Žydai nėra čiabuviai; jie yra atvykę į Lietuvą iš kitų šalių, lietuviams jau senai gyvenant tose vietose, kur ir dabar begyvena“²⁰³. Jų sėkmė prekyboje netapatinama su visos LDK sėkmingumu ir klestėjimu, atvirkščiai – jų ekonominis pranašumas kaip išskiriantis elementas vertintinas neigiamai, kaip kurstantis nesutarimus visuomenėje. Verta pastebėti, jog ši A. Janulaičio pozicija nebuvo iš esmės perimta tarpukario istorijos vadovėliuose, kurių autoriai linko teigiamai įvertinti žydų (kaip ir kitų tautų prekeivių bei amatininkų) įnašą į LDK ekonominės gerovės kėlimą²⁰⁴. Adekvačiai negatyvus ir A. Janulaičio požiūris ir į žydų tradicijas bei religiją, pabrėžiami žydų „tikiybinis fanatizmas, prietarai“²⁰⁵, tačiau ir šio tipo vertinimas neišpopuliarėjo tarp istorijos ar geografijos vadovėlių rengėjų. Tokia situacija tiek implikuoja galimybę, jog vadovėlių autoriai buvo menkai susipažinę su A. Janulaičio veikalu, tiek leidžia preziumuoti, kad net ir susipažinusiems su šiuo kūriniu istorikams bei mokytojams, jame pateikiama marksistinė ir ateistinė pozicija istorijos klausimais pasirodė svetima ir todėl menkai panaudotina.

A. Janulaitis į Lietuvos žydų istoriją inkorporuoja ir vietos karaimų, kaip itin artimos žydams tautinės bendruomenės, istoriją. Tai parodo, jog autorius nebuvo susipažinęs (arba – neėmė jos domėn, nes atliko daugiau kompiliacinio nei analitinio tyrimo pobūdžio darbą, o tokiam darbui viena kitai prieštaraujančios idėjos itin „nepatogios“) su naujai karaimų plėtojama jų chazariškosios kilmės teorija²⁰⁶, kuria siekta įtvirtinti karaimų atskirumą

²⁰¹ JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a...* 1923.

²⁰² *Ibid.* p. 3.

²⁰³ *Ibid.* p. 7.

²⁰⁴ *Pavyzdžiui*, MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija...* 1923. p. 101. ar ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuvos istorija: vadovėlis IV pradž. mokyklos skyr. ir I gimnazijos klasei*. Kaunas: Spaudos fondas, 1935 p. 55.

²⁰⁵ JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a...* p. 79.

²⁰⁶ TROSKOVAITĖ, Dovilė. “The name Karaite describes (...) certain, different from others, ethnicity”: the formation of modern Karaite identity, 2012. Įteikta

nuo žydų: „Lietuvoje žiūrint tikybinių skirtumų, buvo dvi rūši žydų: karajinių (karajitų) ir rabinistų. <...> Karajitai sudarydavo vos mažą Lietuvos žydų dalelę, visi – rabinistai, ir jeigu kalbama apie žydus, tai tik jie turima galvoje.“²⁰⁷ Įdomu, jog apie karaimus kalbama tik būtuojau laiku, į jų egzistenciją Lietuvos Respublikoje (nors ir kiekybiškai mažą) neatkreipiamas dėmesys, iš tokio tik su praeitimi asocijuoto kalbėjimo galima susidaryti nuomonę, jog karaimai – išnykusi (bent iš Lietuvos žemėlapiro) tauta. Pastaroji perspektyva atsikartoja tiek A. Šapokos „Lietuvos istorijoje“, kuri žydų istorijos klausimais rėmėsi būtent A. Janulaičio veikalu, tiek tarpukario mokykliniuose istorijos ir krašto pažinimo vadovėliuose.

Nestebėtina, kad tuomet antroji pagal gausumą po lietuvių etninė grupė, žydai, šalyje susilaukė atskiro istorikų dėmesio. Stebėtina, kad nepaisant ketinimo parengti išsamią istorinę studiją, žydų istorijos ir kultūros reprezentacija ir A. Janulaičio veikale išliko archajinė ir neretai užpildyta stereotipiniu turiniu. Tai parodo lietuvių teisininko, kuris ėmėsi rašyti istoriją, nesugebėjimą ar nenorą komunikuoti su gausia Lietuvos žydų inteligentija rengiant būtent šios bendruomenės istorijos studiją. Vadovėliuose Lietuvos istorijos paraštėse marginalizuoti žydai, šioje knygoje iškelti į istorinio pasakojimo centrą kaip kone negatyvus kitų tautų ir luomų atžvilgiu elementas.

Dar viena išimtinė tarpukario istoriografijos lietuvių kalba pozicija apie tautinių mažumų istoriją ir kultūrą Lietuvoje – 1936 m. parengta Antano Salio ir Izidoriaus Kisino studija „Čigonai“²⁰⁸ – itin glaustai (12 puslapių!) aptaria tiek romų migracijos visoje Europoje istorijos pagrindinius aspektus, tiek atskirai skiria dėmesį būtent Lietuvoje gyvenančių romų specifinėms charakteristikoms. Nors šios studijos negalime laikyti atidžiu istoriniu tyrimu – Europos romų pristatymo atžvilgiu tai yra egzistuojančių duomenų susisteminimas, kai tuo tarpu Lietuvos romų situacijos aprašymas yra etnografinio-antropologinio pobūdžio. Pastarajame aiškiai išreikštas paternalistinis šios bendruomenės vertinimas, pabrėžiant menką čigonų kultūrinę tradiciją²⁰⁹. Nors istoriografiniu požiūriu šis mikrotyrimas reikšmingas kaip vienas pirmųjų Lietuvos istorijoje romų istoriją bei kultūrą paliešančių darbų, dėl jo išleidimo laikotarpio, 1936 m., kaip ir A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ atveju, abejotina, ar šis leidinys galėjo turėti įtakos tarpukario lietuvių mąstysenai ar juolab krašto pažinimo ir geografijos vadovėlių rengėjams, rašantiems glaustas romų charakteristikas.

Šiame kontekste derėtų nepamiršti, jog lietuviakalbėje literatūroje, orientuotoje iš esmės tik į etninius lietuvius nuo pat XX a. pr. egzistavo įvairūs į plačiąją publiką orientuoti antisemitinės idėjas eskaluojantys tekstai

spaudai.

²⁰⁷ JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a...* p. 32.

²⁰⁸ SALYS, Antanas; KISINAS, Izidorius. *Čigonai*. Kaunas, 1936.

²⁰⁹ *Ibid.* p.7.

– dar 1904 m. pasirodė vienas pirmųjų tokio pobūdžio vertimų – Lietuvos socialdemokratų partijos išleistas Karl Kautsky veikalo „Prie žydų klausimo“ vertimas iš vokiečių kalbos²¹⁰, o po 20 metų, jau savarankiškoje Lietuvos valstybėje, 1924 m. išleistas „Siono išminčių protokolų“ vertimas į lietuvių kalbą. Tokių bandymų kalbėti tarsi žydų vardu juos inkriminuojant lietuvių akyse pasirodė ir lokaliu lygmeniu dar iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo – 1910 m. A. Barzdylos parengtas „pamokomasis“ tekstas „Pražuvusieji vaikai arba žydų pamokslas lietuviams“²¹¹ ar 1914 m. pasirodžiusi Kazimiero Maciaus apysakėlė „Vainora, žydų budelis“²¹². Nors šiame tyrime nesiekiamą įvertinti šių tekstų tiesioginės reikšmės mokykliniam pasakojimui apie žydų istoriją Lietuvoje tarpukariu, tačiau jų pačių egzistavimas kaip kontekstinis laukas leidžia daryti prielaidą, kad buitinio Antisemitizmo būta kasdieniuose lietuvių ir žydų santykiuose XX a. pr., tad pozityvus mokymas(is) mokykloje apie šios bendruomenės istoriją ir kultūrą Lietuvoje galėjo būti kaip vienas iš veiksnių, sąlygojusių tokio buitinio Antisemitizmo idėjų sklaidos mažinimą visuomenėje.

Sąlyginai negausioje lietuviakalbėje istoriografijoje tautinėms mažumoms Lietuvoje bei tuometėse Lietuvos istorijos sintezėse formuotas požiūris į Lietuvos tautinių mažumų istorijos pristatymą bendrame Lietuvos istorijos naratyve atkartoją ir tuo pačiu palaikė viešojoje erdvėje eskaluojamas Lietuvos istorijos supratimo idėjas, kurių viena pagrindinių kėlė Lietuvos istorijos lituanizacijos siekinį. Pastarajam išpildyti laikytasi tautinių valstybių naratyvams būdingo nedominuojančių tautinių ir konfesinių bendruomenių marginalizavimo vietos istorijos pasakojime. Tarpukario Lietuvoje istorijos mokymo klausimai buvo viešojo diskurso dalis, o egzistuojančios istorijos bei krašto pažinimo ir geografijos programos taip pat atkartoją laikmečio intelektualų suaktualintą lietuvių tautiškumo ugdymą bei puoselėjimą, kuriame vietos tautinės mažumos negalėjo būti (ir nebuvo) suvokiamos kaip integrali šio proceso dalis – šis elementas buvo svarbi ne tik tautininkų politikos dalis po 1926 m. perversmo, bet visos 1918-1939 m. Lietuvos istorijos mokymo idėjinė linija.

²¹⁰ KAUTSKY, Karl. Prie žydų klausimo. Londonas, 1904. Prieiga internetu: www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-12-11]

²¹¹ BARZDYLA, A. Pražuvusieji vaikai arba žydų pamokslas lietuviams. Kaunas: Saliomono Banaičio spaustuvė, 1910. Prieiga internetu: www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-12-11]

²¹² MACIUS, Kazimieras. Vainora, žydų budelis. Apysakėlė. Vilnius: „Žinynas“, 1914. Prieiga internetu: www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-12-11]

1.2. LTSR istorijos mokymas ir tautiškumo temos problematika

Šiame skyriuje aptariamas tautinio elemento (iš)naudojimas LTSR istorijos mokyme, analizuojant sovietinės Lietuvos istorijos mokymo programas bei istoriografines pozicijas, pristatančias bendrą ideologinę sovietinės edukacijos specifiką. Siekiama išsiaiškinti, ar (jei taip - kiek ir kaip) LTSR ir visos SSRS, kuriai LTSR priklausė, švietimo idėjos įgalino kalbėjimą apie istorines tautines bendruomenes Lietuvoje ir jų santykį su tituline respublikos tauta - lietuviais. Tarpukario Lietuvoje istorija turėjo padėti sukurti tautą (ar bent jau tautinės sąmonės užuomazgas)²¹³, po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Lietuvoje istorija buvo suvokiama kaip tam tikras tautos atkūrimo tęsinys visuomeninėje plotmėje, o vėliau – integracijos į Europos bendruomenę pagalbininkas²¹⁴, tačiau praleidus būtent sovietinį *puikaus naujo pasaulio* per istorijos mokymo kūrimą dėmenį, neįmanoma suprasti, su kokiomis kliūtimis ir kodėl susiduria dabartinis tautinės ar daugiakultūrės (priklausomai nuo pasirenkamos krypties) visuomenės projektas ir kaip tai atsispindi istorijos vadovėliuose pristatant tautiškumo tematiką.

Kalbant apie bet kurio laikotarpio ar valstybės edukacinę sistemą iš pradžių derėtų apsibrėžti, jog ji niekuomet neegzistuoja vakuume ir yra konkrečios ideologijos tikslų bei tuometinės visuomenės poreikių kompromisas. Teoriškai, puikiai funkcionuojančioje valstybėje, kurios valdžia yra pasiryžusi atliepti gyventojų poreikius, edukacinė sistema reprezentuoja didžiosios visuomenės dalies pažiūras. Tuo pačiu teoriniu lygmeniu, sovietinis režimas pačios sovietų valdžios nebuvo vertintas kaip okupacinis režimas, o komunistinė ideologija buvo suvokiama kaip idealios visuomenės projektas, - taip buvo ir Sovietų Lietuvoje. Tačiau praktiniu lygmeniu, iš dabarties perspektyvos vertinant sovietinį režimą Lietuvoje, nesunku išvelgti dichotomiją tarp edukacinės sistemos tikslų ir okupuotos Lietuvos visuomenės poreikių, kai problemiškas kildinimas iš to, jog pats mokymas orientuojamas į fikciją (Lietuvos norą būti SSRS dalimi), o tikrovė (Lietuvos visuomenės kaip okupuotos visuomenės savisupratimas) – ignoruojama. Sovietinė valdžia kitaip nei daugelis liberaliausias demokratines vertybes reprezentuojančių valstybių nebandė neigti, jog per savo edukacinę sistemą siekia politinių tikslų įgyvendinimo, atvirksčiai – buvo nesuvokiama kitokia edukacinės sistemos paskirtis.²¹⁵ Būtent iš šio politinio dėmens, tikslo sukurti puikų naują pasaulį, kildinamos ir priemonės, kurias įprasmina istorijos mokymo edukacinės programos bei, žinoma, istorijos vadovėliai. Istorija sovietinėje visuomenės edukacijoje buvo naudojama tiek kaip tuometinės sovietinio pasaulio tvarkos

²¹³ Žr. Skyrius 1.1. Lietuvių tapatybės (pa)tvirtinimas per santykį su kitomis tautomis tarpukario Lietuvoje.

²¹⁴ Žr. Skyrius 1.3. Antroji Lietuvos respublika (1990-2018 m.): tolerancijos diskursas ir tautinių mažumų vieta Lietuvos istorijoje.

²¹⁵ GRANT, Nigel. Soviet education, Penguin books, England, 1979, 1964. p. 26.

su(si)kūrimo būdas (buržuazijos ir proletariato kova kaip pagrindinė istorinė linija), tiek bandyta istoriją naudoti kaip tolimesnio sovietinio pasaulio kūrimo įrankį, panaikinant iš istorijos, o paskui – ir iš gyvenimo spontaniškumo elementą.

Sovietinėse istorijos mokymo programose akcentuojamas istorinio pasakojimo supaprastinimas, kuris grindžiamas moksleivių poreikių tenkinimu. Metodologiniuose nurodymuose mokytojams taip pat pabrėžiamas vieno svarbaus įvykio ar fakto pristatymas moksleiviams atskiriant jį nuo kitų kontekstų, mokytojai skatinami pateikti supaprastintus apibendrinimus.²¹⁶ Tokiame akcentuojamame supaprastintame istorijos pasakojime, kuris siekia ugdyti sovietinį pilietinį, o ne konkrečios tautinės grupės atstovą, ideologiškai nebelieka vietos ir pasakojimui apie mažesniausias tautas, tam tikros sovietinės respublikos netitulinės tautos, - kaip pastebėjo Nigelis Grantas 1979 m. sovietinės edukacijos tyrime - „mažumų egzistavimas iš esmės tarp kitų mažumų (kai dauguma – rusų tauta), dar labiau komplikuoja ir taip sudėtingą istorinę edukaciją. <...> Taigi, bandymai bent dalinai patenkinti skirtingų tautinių grupių poreikius, tuo pačiu siekiant juos ugdyti sovietiniais piliečiais, galėjo sukelti papildomų nepageidaujamų įtampų“²¹⁷, todėl tautinio elemento pristatymo prioritetas buvo paliekamas tik titulinėms respublikų ar sovietinių autonominių respublikų tautoms. Dėl dažnai nesavanoriško šių titulinių respublikų tautų pri(si)jungimo prie Sovietų Sąjungos, šios tautos taip pat turėjo savų užgožtų tautinių aspiracijų, tad ir jų siekis išnaudoti visą leistiną edukacinę erdvę savo tautinei reprezentacijai, nėra stebėtinas. Tad netgi apibendrinančiojo pobūdžio temos, rekomenduotos mokyklinėse programose (pavyzdžiui, „asmenybės vaidmuo istorijoje“²¹⁸ ar „žymiausi daugianacionalinės tarybinės kultūros veikėjai“²¹⁹), tikėtina, jog buvo išnaudotos kaip niša pristatyti titulinių tautų atstovus, o ne netitulinės respublikos tautines bendruomenes. Šią hipotezę pagrindžia ir 2007 m. istoriko Vladimir Rouvinski Užkaukazėje atliktas kitų sovietinių respublikų istorijos vadovėlių tyrimas, nustatęs jog be ideologiškai sankcionuoto rusų etninės grupės pristatymo vietiniuose respublikų istorijos vadovėliuose išimtinai kalbama tik apie titulinės respublikos tautos istoriją, nepaisant kitų gausių istorinių tautinių grupių aptariamame regione.²²⁰

²¹⁶ ROUVINSKI, Vladimir. Ethnic enclosure in Soviet and Post-Soviet School textbooks. *The Humanities: Peace Studies and Peace Discourse in Education*. Vestnik of the Tomsk State Pedagogical University Vol. 1 (64). 2007. p. 56.

²¹⁷ GRANT, Nigel. Soviet education, Penguin books, England, 1979, 1964. p. 19.

²¹⁸ Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija. V-XII kl. Kaunas: Šviesa, 1988. p. 4.

²¹⁹ Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija. V-XII kl. Kaunas: Šviesa, 1988. p. 43.

²²⁰ ROUVINSKI, Vladimir. Ethnic enclosure in Soviet and Post-Soviet School textbooks. *The Humanities: Peace Studies and Peace Discourse in Education*. Vestnik of the Tomsk State Pedagogical University Vol. 1 (64), 2007. p. 56.

Būtent atrinktų faktų žinojimas, turintis būti kaip tam tikra tiesos simuliacija ir bendro teisingo žinojimo aliuzija, tampa kertiniu sovietinių edukacinių istorijos programų pamatu.²²¹ Pasyvus mokytojo kaip vadovėlinės medžiagos perteikėjo vaidmuo taip pat yra minimalizuotas, kadangi pagal 1988 m. V-XII kl. programą, kuri dar nebuvo sąlygotą vykstančių pokyčių visuomenėje, o toliau atkartoją buvusias istorijos mokymo klišes, “dalį mokiniams suprantamo teksto, ypač aukštesniosiose klasėse, galima neiškinus liepti mokiniams išmokti namie”²²². Tad pagrindiniu ir bene vieninteliu reikalautinu istorijos mokymo dėmeniu lieka griežtai sankcionuoti istorijos vadovėliai. Nors sovietinių vadovėlių Užkaukazės sovietinėse respublikose tyrėjas V. Rouvinski, pastebi, jog metodologinės rekomendacijos atskirų respublikų istorijų mokymui SSRS skatino mokytojus naudoti papildomą, į programas neįtrauktą medžiagą ir taip atvėrė galimybes daugialypiškesniam ir ne tokiam sankcionuotam istorijos pažinimui palyginus su bendros SSRS istorijos pristatymu²²³, tačiau nėra aišku, kiek šia galimybe buvo pasinaudota. Šioje vietoje iškyla mokytojo asmenybės, ideologinių nuostatų ir režimo baimės svarba. Suvokiant istorijos mokslą kaip reikšmingą ideologinį ginklą, istorikai bei istorijos mokytojai net ir po destalinizacijos sovietinio režimo kūrėjų požiūriu priklausė *galimai* pavojingų asmenų kategorijai²²⁴, todėl buvo skatinama juos įdėmiau stebėti bei kontroliuoti.²²⁵ Tad nors vietinių respublikų istorijos mokymo programos teoriškai sukūrė galimybę mokytojams patiems koreguoti savo dėstomą istorijos kursą, tačiau nuolatinė partijos kontrolė šią galimybę pavertė tik istorijos mokymo laisvės butaforija, kuriai buvo taikoma pačių mokytojų savicenzūra.

LTSR egzistavo atskiras visuotinės istorijos, TSSR istorijos ir LTSR istorijos mokymas, šios dalys turėjo ir atskirus istorijos vadovėlius. Toks trijų dimensijų istorijos mokymas buvo įprasta praktika visoje Sovietų Sąjungoje - visuotinei istorijai bei bendrajai Tarybų Sąjungos istorijai pristatyti buvo naudojami iš rusų kalbos versti Maskvoje parengti vadovėliai, kuriuose nebuvo jokių atskirų nuokrypių apie skirtingų tarybinių respublikų istoriją. Galima preziumuoti, jog taip ideologiškai stengtasi *užmiršti* atskirų tautinių valstybių raidos istorijos galimybę, juk SSRS nuo 1956 m. iki subyrėjimo priklausė 15 respublikų, tad visų respublikų istoriją daugiau ar mažiau apjungiantis vadovėlis iš esmės atspindėtų skirtingus istorinės raidos kelius, kai tuo tarpu ideologiškai siekta šių respublikų istorijas padaryti kuo panašesnes, išryškinant jų kelią link komunistinės santvarkos bei glaudžių

²²¹ Istorija. IV-XI kl. Kaunas: Šviesa, 1983 (1981, 1978...). p. 3.

²²² Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija. V-XII kl.. Kaunas: Šviesa, 1988. p. 10.

²²³ ROUVINSKI, Vladimir. Ethnic enclosure in Soviet... p. 56.

²²⁴ Juk dalis jų augo ir mokėsi, bei dirbo dar tarpukario, nepriklausomoje Lietuvoje.

²²⁵ Ideology, and Politics: History in Soviet Primary and Secondary Schools Author(s): N. H. Gaworek Source: The History Teacher, Vol. 11, No. 1 (Nov., 1977), pp. 55-7466psl

santykių su rusų tauta kaip šios santvarkos nešėja. TSSR istorijos dalis buvo mokoma pagal visai TSSR bendrus istorijos mokymo planus, kai tuo tarpu LTSR istorijos mokymo kursui mokymo planus ir programas atskirai sudarinėjo LTSR švietimo ministerija²²⁶. Konkrečiai lietuviškoms LTSR mokykloms skirti LTSR istorijos vadovėliai buvo pradėti leisti tik 1957 m. Iki tol, kol buvo rengiamas ir svarstomas Maskvos užsakytas LTSR istorijos vadovėlis, o ikikariniai Lietuvos istorijos vadovėliai kaip nepraeinantys sovietinės cenzūros dėl buržuazinio nacionalizmo idėjų naudojimo negalėjo būti pasitelkiami mokymui, Lietuvos istorijos dėstymas iš esmės oficialiuoju lygmeniu buvo eliminuotas²²⁷ iki naujojo vadovėlio parengimo. Žinoma, kadangi ir vėliau, jau parengus atskirą programą ir vadovėlį, LTSR istorijai buvo skiriama itin mažai mokomųjų valandų viso trimestro metu, praktiniu požiūriu tai nesudarė didelio skirtumo. Būtent 6 deš. pabaiga, žyminti vadinamąjį „atšilimo“ laikotarpį po Stalino mirties, kai buvo keičiamos ir tam tikros sovietinės politikos gairės, buvo nauja ir palanki terpė atsirasti atskirų respublikų istorijos vadovėliams. XXVI-ajame Komunistų partijos suvažiavime buvo sukritikuotas ne tik Stalino asmenybės kultas, bet ir visa tuometinė edukacinė sistema kaip prastos Stalino politikos išdava ir kviesta iš esmės peržiūrėti istorijos mokymo situaciją SSRS²²⁸, ko pasekoje pradėtos rengti ir naujos mokymo programos bei vadovėliai. Nors LTSR istoriją kaip atskirą mokymo dalyką buvo bandoma įvesti nuo pat pirmosios sovietinės okupacijos 1940 m., sudėtinga politinė situacija karo ir pokario rezistencijos metu, iki pat 6 deš. pabaigos neleido išsikristalizuoti vientisam LTSR istorijos mokymo kursui²²⁹ (ir tuo pačiu vientisam LTSR istorijos vadovėliui).

„Deficitinės“ sovietinės visuomenės kontekste dažniausiai ir nacionalizmas suvokiamas kaip „deficitinis“ reiškinys, turintis mažai ką bendro su sovietinio režimo realybe, sovietine sistema, kurios internacionalumo lozungai dabartinėje refleksijoje skamba daug garsiau nei kvietimai puoselėti tautinį identitetą. Pastarieji posovietinių valstybių (tame tarpe ir Lietuvos) erdvėje dažnai suprantami kaip fasadiniai ir neverti papildomos analizės. Tokia prieiga iš esmės teisinga, jei sovietinis laikotarpis tiriamas per sovietinės sistemos prizmę, tačiau siekiant giliau pažvelgti į sovietinio žmogaus būtį ir ją formavusius veiksnius, įvedant mikro-istorijos perspektyvą, tokia prieiga nebepasiteisina – analizuojant žmonių kasdienybės istoriją, o ne sistemą *per se*, būtina palikti savotišką

²²⁶ VYŠNIAUSKAS, Arūnas. Konflikto dėl Vilniaus vaizdavimas... p. 262

²²⁷ Žinoma, kiek visiškai jį pavyko eliminuoti, ir ar tikrai neegzistavo specifinės daraktorinės praktikos pokarinėje sovietinėje Lietuvoje iki oficialiosios galimybės mokyti Lietuvos istorijos 1957 m. – jau atskiro tyrimo reikalaujantis klausimas.

²²⁸ Ideology, and Politics: History in Soviet Primary and Secondary Schools... p. 64.

²²⁹ PILKAUSKAS, Z. Lietuvos TSR istorijos dėstymo bendro lavinimosi mokyklose vystymosi bruožai (1940-1965). *Kai kurie pedagoginės minties ir švietimo istorijos klausimai. Pranešimų tezės*. Vilnius, 1965. pp. 49-51.

istorinių tyrimų komforto zoną, būdingą totalitaristinės krypties sovietologijai ir pažvelgti į postrevizionistinę priegai.

Būtent su postrevizionistais sovietologais prasidėjo ir nacionalinio klausimo SSRS tyrimai, kuriuos sąlygojo postrevizionistinis kasdienybės (žmonių) istorijos ir ideologijos dėmenų derinimas. Šios krypties mokslininkai, vertindami komunistinę sistemą kaip jėgos sistemą, analizuoja skirtingas socializmo formas ir skatina apie ją kalbėti ne bendromis kategorijomis, bet išskirti jo tautinę specifiką (atskirų tautų raidą).²³⁰ Kaip ryškiausius postrevizionizmo atstovus Vakaruose reiktų skirti Yuri Slezkine²³¹, Ronald Suny²³² bei Terry Martin²³³. Visi jie analizuoja nacionalinio tapatumo klausimus ir akcentuoja, kad daugiausia būtent oficialioji politika sąlygojo tautinį tapatumą sovietinėse respublikose ir tokią oficialiąją tautinio ugdymo programą vertina kaip vieną iš sovietinės modernizacijos proceso aspektų.²³⁴ R. Suny pabrėžė, kad sovietinė sistema nuo pat SSRS įkūrimo buvo linkusi ginti pavienių tautų teises į teritorinį apibrėžtumą. Žinoma, autorius negyveno iliuzijų pasaulyje ir netikėjo tokios sovietų laikysenos „nuoširdumu“ tautų atžvilgiu, tačiau nepaisant to, kad tokia laikysena tik dengė imperialistines aspiracijas, ją galima vertinti ir kaip teigiamą impulsą tautinėms valstybėms – kaip suteiktą galimybę reikštis atskiriems etninės tapatybės kūrimosi procesams.²³⁵ Lietuvos istorikas Vladas Sirutavičius pritaria Vakarų postrevizionistinėje historiografijoje vyraujančiai nuomonei, jog sovietų vykdyta nacionalinė politika padėjo bent kiek labiau įteisinti komunistinę valdžią okupuotose teritorijose. Jis išskiria nacionalinių simbolių naudojimą, taip pat titulinės tautos privilegijavimą tautinių mažumų atžvilgiu²³⁶. Sovietinės doktrinos žongliravimas etnonacionaliniais elementais ryškus ir sovietinėse LTSR istorijos mokymo programose, kuriose teigiama, jog istorija turi ugdyti „pagarbą nacionaliniam orumui ir nacionalinei kultūrai“ ir tuo pačiu „nesitaikstymą su jokiomis nacionalizmo apraiškomis“²³⁷ ar „auklėti mokinius taikos ir bendradarbiavimo, tautų savitarpio supratimo ir pagarbos dvasia, mokyti

²³⁰ Ibid. p. 105.

²³¹ SLEZKINE, Yuri. The USSR as a Communal Apartment... pp. 414-452.

²³² SUNY, Ronald. The revenge of the past: nationalism, revolution and the collapse of the Soviet Union. Stanford University Press, 1993.

²³³ MARTIN, Terry. The Affirmative Action Empire: nations and nationalism in the Soviet Union, 1923-1939. Ithaca and London: Cornell University Press, 2001.

²³⁴ Dalia Marcinkevičienė, *Sovietmečio istoriografija: užsienio autorių tyrinėjimai ir interpretacijos* / Lietuvos istorijos metraštis 2003 metai, nr. 2. Vilnius, 2005. p. 104.

²³⁵ IVANAUSKAS, Vilius. Lietuviškoji nomenklatura biurokratinėje sistemoje... p. 29.

²³⁶ SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Tautinis komunizmas ir jo raiška. Istoriografiniai problemos aspektai* / „Istorija“. Mokslo darbai. 87 tomas. Vilnius, LEU, 2012/3. p. 3.

²³⁷ Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija. IV-XI kl., Kaunas: Šviesa, 1983 (1981, 1978...). p. 3.

juos užkirsti kelią šovinizmui ir nacionalizmui <...> diskriminacijai ir rasiniam išskirtinumui, genocidui ir fašizmui“²³⁸.

Tiek Leninas, tiek Stalinas ėmėsi savitos tautinių klausimų gynybos – jie nubrėžė skirtį tarp nepateisinamo „tautų-skriaudėjų“ nacionalizmo ir legitimaus, kadangi greitai turinčio praeiti, „tautų-nuskriaustųjų“ nacionalizmo.²³⁹ Būtent šių dviejų nacionalizmų sampratų dichotomija itin naudojama ir LTSR istorijos mokymo programose („tarybinio patriotizmo ir socialistinio internacionalizmo, broliškos TSRS tautų draugystės dvasia“²⁴⁰ ar „tarybinio patriotizmo, kaip aukštesnio tipo patriotizmo, ypatybės“²⁴¹) bei vadovėliuose, ir taip atrandama vietos pabrėžti lietuvių tautos „kultūrinius pasiekimus“, kurie yra suvokiami kaip nekenksmingi bendram socialistinės valstybės planui (pavyzdžiui, „S. Stanevičiaus ir S. Daukanto raštai skatino gerbti gimtąją kalbą ir savąją tautybę, pažinti tautos praeitį“²⁴²). Slopinant „neigiamąjį“ nacionalizmą pastebimas netgi atvirkščias procesas – lietuviybės dėmuo kaip fasadas sėkmingai išnaudojamas sovietinei ideologijai liaupsinti. Apie tokį platesnį specifinių „lietuviškų patriotizmų“ kontekstą viešojoje erdvėje sovietmečiu (dainų šventės, neopagonybės „gaivinimą“ ir etnografinių lietuviško kaimo gyvenimo tyrimų skatinimą) jau yra rašiusi savo akademinėje studijoje tiek sovietologė Nerija Putinaitė²⁴³, tiek publicistikoje aptaręs Kęstutis K. Girnius²⁴⁴. Pastarasis autorius šiame kontekste išskiria tris patriotizmo tipus – Lietuvos SSR patriotizmą, etninį patriotizmą arba didžiavimąsi savo tauta ir lietuvišką politinį patriotizmą, reikalaujantį savo valstybės – būtent pirmasis iš šių *patriotizmų* – Lietuvos SSR patriotizmas ir yra toji specifinė idėjinė terpė, kurioje buvo rašomi sovietiniai LSSR istorijos vadovėliai, kai „sporto klubas „Lietuva“ turėjo daugiau sirgalių negu valstybė „Lietuva““²⁴⁵. LTSR istorijos vadovėliuose tuo tarpu pabrėžiamas būtent socialistinės tautos kaip modernaus ir pažangaus konstrukto atsiradimas, socialistinė tauta tampa legitimia lietuvių tautiškumo neatsiejamo nuo būties Sovietų

²³⁸ Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija. V-XII kl. Kaunas: Šviesa, 1988. p. 5.

²³⁹ SLEZKINE, Yuri. The USSR as a Communal Apartment... pp. 418-419.

²⁴⁰ Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija. V-XII kl., 1988. Kaunas, Šviesa. p. 5.

²⁴¹ Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija. IV-XI kl., Kaunas: Šviesa. 1983 (1981, 1978...) p. 14.

²⁴² JURGINIS, J., PILKAUSKAS, Z.; ir red. ŽIUGŽDA, J. Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei. Kaunas: Šviesa. 1967. p. 41.

²⁴³ PUTINAITĖ, Nerija. Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Aidai, 2007

²⁴⁴ GIRNIUS, Kęstutis K. Lietuviški patriotizmai. Naujasis Židinys-Aidai, 2006 / 4-5. pp. 153-156. Prieiga internetu <https://nzidiny.lt/wp-content/uploads/2018/12/NZ-2006-nr-4-5.pdf> [žiūrėta 2018-12-16]

²⁴⁵ GIRNIUS, Kęstutis K. Lietuviški patriotizmai. Naujasis Židinys-Aidai, 2006 / 4-5. p. 156 Prieiga internetu <https://nzidiny.lt/wp-content/uploads/2018/12/NZ-2006-nr-4-5.pdf> [žiūrėta 2018-12-16]

Sąjungoje raiška - „socialistinė lietuvių nacija susiformavo, baigus kurti socializmą. Ji sudarė istoriškai naują nacionalinę bendriją, pajėgiančią spręsti sudėtingiausius komunizmo kūrimo uždavinius“²⁴⁶. Toks tautinių sentimentų panaudojimas sovietinio režimo palaikymui skatinti pastebimas ir kitose sovietinėse respublikose²⁴⁷, o sovietologo Arūno Streikaus teigimu toks istorinės atminties sovietizavimas buvo viena svarbiausių režimo naudotų priemonių tautiniam identitetui griauti.²⁴⁸

Taip pat, nors ir nebuvo nuneigiama patvirtintų titulinų tautų (etno)kultūrinės tapatybės raiška, egzistavo ir blogoji „buržuazinio nacionalizmo“ samprata, suvokiama kaip buržuazijos atstovų bandymas šias tautines bendruomenes atitolinti nuo komunistinės ideologijos – tai buvo laikoma tautos sabotavimu, o ne siekiu ją sukurti.²⁴⁹ T. Martino tyrime sąvoka „pozityvaus veikimo imperija“ reprezentuoja bandymą apčiuopti paradoksalią ir originalią daugiatautės SSRS prigimtį, kurioje susiliejo agresyvios centralizuotos valstybės ir suverenių tautų respublikų formos, įvedant „pozityvaus veikimo“ strategiją, nukenksminančią nacionalizmą suteikiant tautoms nacionalines „formas“ be turinio.²⁵⁰ Lietuvių istorikas Vilius Ivanauskas pastebi sistemos įvairiapusiškumą nacionaliniu klausimu ir kitame lygmenyje – tautinė sovietų politika tarybinėje Lietuvoje nebuvo vientisa, ji keitėsi priklausomai nuo komunistų partijos lyderių kaitos bei įvairių išorinių ir vidinių perturbacijų, tad kartais oficialiajame diskurse aukščiau buvo iškeliami tautiniai, o kartais internacionaliniai interesai.²⁵¹ Vis tik LTSR istorijos vadovėlių bei mokymo programų turinio analizė²⁵² reprezentuoja šiuos teiginius bent jau edukaciniame lygmenyje nuneigiančią informaciją – istorijos edukacija tautiniu klausimu (ir ypač santykyje su internacionalumo idėja) išlieka pastovi XX a. 6-9 deš., ir vieninteliu, jau *perestrojkos* bei Sąjūdžio pastūmėtu pokyčiu galime laikyti jau 1988 m. pasirodžiusią „Lietuvos istoriją“, atsisakant pačio „Lietuvos TSR“ vardo tituliniam pavadinime.²⁵³ Nors šį vadovėlių turinio požiūriu dar būtų per drąsu (ir netikslu) įvardinti kaip tranzitinį vadovėlį tarp sovietmečio ir nepriklausomos Lietuvos edukacinių sistemų dėl menkų turinio pokyčių bei išliekančių sovietinės ideologijos kalbėjimo klišių, tačiau tik jį vien dėl

²⁴⁶ NAVICKAS, K.; ŽEPKAITĖ, R.; ir SURBLYS, K. Lietuvos TSR istorija, 10-11, Kaunas: Šviesa, 1981. p. 143

²⁴⁷ „Far from despising national sentiment, the Soviet authorities use it as a prop for seizing further loyalty to the regime“. In: GRANT, Nigel. Soviet education, Penguin books, England, 1979, 1964. p. 32.

²⁴⁸ STREIKUS, Arūnas. „Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą“, in: Genocidas ir rezistencija, 2007, Nr. 1 (21), p. 27.

²⁴⁹ SLEZKINE, Yuri. The USSR as a Communal Apartment... p. 441.

²⁵⁰ MARTIN, Terry. The Affirmative Action Empire... p. 3.

²⁵¹ IVANAUSKAS, Vilius. Tarp liaudies ir tautos... p. 278.

²⁵² Žr. Skyrius 2.2. Lietuviai be Lietuvos arba išskirtinė rusų tautos vieta lietuvių tautos istorijoje: sovietinės Lietuvos istorijos edukacijos atvejis.

²⁵³ JUČAS, M.; LUKŠAITĖ, I.; ir MERKYS, V. Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1917 metų. Vilnius, 1988.

drąsaus pavadinimo pokyčio galime įvardinti, kaip tam tikrą kaitos tašką sovietinėje edukacijoje tautiškumo ir valstybingumo sampratos lygmeniu.

LTSR istorijos mokyme egzistavo galimybė reikštis atskiriems tautiniams titulinės respublikos tautos – lietuvių – impulsams, tačiau istorinės atminties sovietizavimo procese sovietinės ideologijos požiūriu nebelieka poreikio pristatinėti *buvusias* tautines mažumas šalyje – jos taip pat „sovietizuojamos“ (t.y. eliminuojamos iš tautinio pasakojimo ir niveliuojamos į komunistines socialines – engiamųjų ir engiančiųjų – kategorijas). Iš kitos pusės – sovietmečiu patys lietuviai buvo sovietiniai piliečiai *mažumos* statusu SSRS, todėl kitų tautinių mažumų pristatymas jų titulinėje respublikoje buvo suvoktas komplikuotai, per vietos po Saule paieškų perspektyvą.

1.3. Antroji Lietuvos respublika (1990-2018 M.): tolerancijos diskursas ir tautinių mažumų vieta Lietuvos istorijoje

Šiame poskyryje aptariamos šiuolaikinės (1990-2018 m.) bendrųjų mokymo programų gairės, susijusios su tautinių mažumų reprezentacija, nūdienos viešųjų kultūros veikėjų požiūris į kultūrinės įvairovės idėjas istorijos vadovėlyje. Mokymo programų bei ugdymo strategijų medžiaga suvokiama kaip teorinio pamato tolesniam empiriniam tyrimui dalis, padėsianti atskleisti, kokių idėjų kontekste dabartinėje visuomenėje yra kuriamas Lietuvos istorijos naratyvas ir rašomi istorijos bei literatūros vadovėliai bei kokia vieta juose (bent jau teoriniame lygmenyje) turėtų būti suteikta tautinių mažumų istorijos bei paveldo aspektams.

Svarstant apie skirtingas tautinių mažumų Lietuvoje pristatymo formas istorijos vadovėliuose, kyla klausimas, kuris pristatymo būdas – integruojant į bendrąją valstybės istoriją ar atskiriant vien joms skirtose temose/potemėse ir niekur neminint visos Lietuvos istorijos kontekste – yra didaktiškai efektyvesnis ir priimtinesnis. Kartu verta pasvarstyti, ar būtent šitoks pristatymo būdo pasirinkimas neatskleidžia vadovėlių autorių požiūrio į tautinių mažumų istorijos ir paveldo vietą Lietuvos istorijoje: ar jų istorinis supratimas skiria tik *lietuvių Lietuvą* ar daugiakultūrę Lietuvą, kurioje visos jos tautinės bendruomenės suvokiamos lygiavertiškai iš pilietinės, o ne tautinės perspektyvos. Dar vienas, ne mažiau svarbus aspektas vertinant tautinių mažumų istorijos pristatymą edukacinėje erdvėje yra tai, kaip istorija naudojama patvirtinti arba paneigti kažkokį dabarties reiškinį, ar ji naudojama jungti, ar skirti tautines mažumas Lietuvoje ir šiuo laikotarpiu dominuojančią tautinę lietuvių grupę.

1.3.1. Istorijos mokymo prasmės apie tautines mažumas suvokimas viešajame diskurse

Istorijos vadovėliai Lietuvoje per 28 nepriklausomybės metus patyrė nemažai ne tik tirtinų ir vertybine prasme įdomių idėjinių pokyčių, bet ir aiškiai sankcionuotų struktūrinių pakeitimų. Vienas esminių – Lietuvos ir Visuotinės istorijos vadovėlių sujungimas į bendrą Lietuvos ir pasaulio istorijos pasakojimą. Tokio sujungimo pasekmė – vadovėlio turinio tiek pasaulio, tiek Lietuvos istorijos pristatymui susiaurinimas, kadangi dabar dažniausiai vietoj dviejų atskirų vadovėlių naudojamosi vienu, o jis turi atitikti ne tik programinius Lietuvos Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos nustatytus reikalavimus, bet ir papildomus reikalavimus dėl svorio bei apimties („Spausdinta medžiaga turi būti tokio dydžio, svorio ir formos, kad ją galima būtų lengvai nešiotis be didelės rizikos jai pakenkti ar sugadinti“²⁵⁴). Turinio susiaurinimas iš esmės sąlygoja ir tautinių mažumų

²⁵⁴ Bendrojo ugdymo dalykų vadovėlių ir kitų mokymo priemonių turinio vertinimo aspektai. Metodinė medžiaga. Parengė: VšĮ Šiuolaikinių didaktikų centras. Vilnius, 2014. p. 11.

istorijos ir paveldo aptarimui vadovėliuose skirtą vietą, kadangi šios temos įtraukimas į valstybinių brandos egzaminų programas yra minimalus (išskyrus Holokausto temą) ir liečia tik XIII-XV a. laikotarpi²⁵⁵. Pirmas įtraukimas tautinių mažumų istorijos Lietuvoje į istorijos egzamino programą datuotinas tik 2011 m.²⁵⁶, o į šias programas ir orientuojami vyresnėms klasėms skirti vadovėliai (bei tikėtina, - mokytojų pastangos). Taip pat akcentuotina, jog didesnis dėmesys istorijos mokymo programose skiriamas politinei istorijai, o socialinė istorija vis dar lieka gretutine istorijos mokymo niša. Šis dėmuo irgi turi didelės įtakos tautinių mažumų reprezentacijai, kadangi pastarųjų politinis atstovavimas ir veikimas tautinėje valstybėje dažnu atveju buvo (ir yra) menkesnis nei daugumos atstovų. Nors nepriklausomoje Lietuvoje tarp atskirų autorių ar jų kolektyvų išryškėjo tendencija bandyti istoriją pasakoti kaip kasdienybės istoriją, kurioje itin svarbu socialiniai bei kultūriniai aspektai, laiko perspektyvoje (ryškiausi tokių bandymų pavyzdžiai - Evaldo Bakonio vadovėliai²⁵⁷ bei „Laiko“ serijos vadovėliai²⁵⁸), visgi tai telieka išimtimis. Ši „nereikalingos“ informacijos pertekliaus sumažinimo ir reikalingos informacijos įtraukimo problema tautinių mažumų tema Tado Tamošiūno edukacinio kryptingumo įvairiatautėje aplinkoje tyrime pristatoma kaip kelianti nemažai abejonių: kvestionuojama, ar iš viso įmanomas visų Lietuvos buvusių bei esamų tautinių bendruomenių kultūros aspektų įtraukimas į mokymo programas, neaiškus ir proporcingumas, tinkamas tautinių mažumų istorijos bei nacionalinėje valstybėje dominuojančios tautos istorijos aspektų pateikimui²⁵⁹. Reikia pabrėžti, jog istorijos mokymas mokyklose nėra vadovėlių autorių bei mokytojų susitarimo dalykas, apibrėžtas jų asmeninėmis aspiracijomis, istorijos mokymo struktūra hierarchiškai nuleidžiama iš valstybinių švietimo institucijų, tad valstybinė pozicija Lietuvos istorijos atžvilgiu rengiamiems vadovėliams itin svarbi. Kol kas Lietuvoje esantis Ugdymo plėtotės centras (įkurtas 2009 m., apjungiant ir nuo 2001 m. veikusį bei su istorijos vadovėlių vertinimu dirbusį Švietimo plėtotės centrą, abi įstaigos pavaldžios LR Švietimo ir mokslo ministerijai)²⁶⁰, užsiimantis ir mokymo programų bei vadovėlių ekspertiniu vertinimu, neatkreipė išskirtinio dėmesio į tautinių mažumų istorijos aspektą

²⁵⁵ Istorijos egzamino programa, 2011 m. Minimalios žinios, reikalingos išlaikyti egzaminą: 1.15. Etninė (lietuviai, slaviai, žydai, totoriai, karaimai) ir religinė (pagonys, stačiatikiai, katalikai) Lietuvos visuomenės įvairovė ir jos kaita XIII-XV a. / 5.31. Lietuva nacių okupacijos metais: nacių teroras, holokaustas Lietuvoje, antinacinės rezistencijos ypatybės.

²⁵⁶ Palyginti: 2001-2009 m. istorijos egzamino programoje nėra dar tokio punkto, tik 2011 m. jis atsiranda.

²⁵⁷ Pavyzdžiui, BAKONIS, E. *Lietuva pasaulyje*, 10. Kaunas: Šviesa, 2004.

²⁵⁸ Pavyzdžiui, KAPLERIS, I.; et al. *Laikas: istorijos vadovėlis*, 10. I dalis. Vilnius: Briedis, 2007.

²⁵⁹ TAMOŠIŪNAS, Tadas. *Edukacinis kryptingumas įvairiatautėje...* p. 38.

²⁶⁰ Ugdymo plėtotės centras. Prieiga per internetą: <http://www.pedagogika.lt/index.php?-195584729> [žiūrėta 2011-01-13]

vadovėliuose. Kaip pavyzdys ir siekiamybė šiuo atžvilgiu Lietuvos Ugdymo plėtotės centrui galėtų būti Georg Eckert vadovėlių tyrimo institutas Vokietijoje (įkurtas 1975 m., bendro ne pelno siekiančios mokslo rėmimo ir populiarinimo - Leibniz Asociacijos - tinklo Vokietijoje dalis)²⁶¹, kuris vykdo programas, orientuotas į potencialiai konfliktiškus tiek istorijos, tiek kitų mokomųjų dalykų vadovėlių temų sprendimą (tarp šių konfliktiškų temų ryški ir etniškumo problematika).

Lietuvoje istorijos didaktika kaip istorijos mokymo metodika pateikia ganėtinai elementarius reikalavimus istorijos vadovėlių autoriams – būti gerai įsisavinus ne tik vadovėlių rengimo specifiką, bet ir konkretaus kurso ar laikotarpio istoriją²⁶². Greta tokių savaime suprantamų uždavinių istorijos vadovėlių rengėjams keliami maksimalistiniai uždaviniai moksleiviams, besimokantiems istorijos iš tų vadovėlių. Lietuvos istorijos didaktikos tyrėjas S. Stašaitis kaip vieną iš pagrindinių istorijos didaktikos uždavinių kelia tikslą „mokyti jaunimą ir visą visuomenę būti savo šalies patriotais, suvokti savo tautinį, kultūrinį identitetą. Išsiugdyti tautinę, kultūrinę ir pilietinę savimonę ir kartu gebėti būti visos Europos ir pasaulio nepriekaištingais piliečiais“²⁶³. Tai atliepia dar tarpukario Lietuvos „Istorijos dėstymo metodikos“ parengėjo Prano Penkausko (kurio 1930 m. parengta istorijos dėstymo metodika²⁶⁴ to paties S. Stašaičio iniciatyva perleista 1992 m. preziumuojant jos aktualumą ir beatsikuriančioje Lietuvoje) idėjas, kuriomis teigiama, kad istorijos pamokų metu mokiniai turi pradėti gerbti ir mylėti lietuvių tautą dėl jos senumo, galingumo, religingumo ir t.t.²⁶⁵ Tokie tikslai, rodos, atitrūksta nuo kultūrinės įvairovės idėjų Lietuvos mokymo programose po 1990 m. Jau nepaisant jų keliamų utopinių vizijų apie pilietinį nepriekaištingumą, stiprus tautinės tapatybės pabrėžimas parodo, jog istorijos didaktika Lietuvoje orientuota tik į vieną tautą – lietuvius.

Istorikų kaip tautų kūrėjų su tautinių pasakojimų pagalba konstruojančių unikalias tautines tikroves idėja pastaruosius keletą dešimtmečių sulaukia vis didesnio tyrėjų dėmesio pasauliniu mastu.²⁶⁶ Istorinėje edukacijoje tautinės valstybės arba tautiniu pagrindu besiremiančio sociumo idėja, kitaip nei

²⁶¹ G. Eckharto vadovėlių tyrimo institutas. Prieiga per internetą:<http://www.gei.de/en/the-institute.html> [žiūrėta 2011-04-12]

²⁶² STAŠAITIS, Stanislovas. *Istorijos didaktika ir jos uždaviniai...* p. 8.

²⁶³ *Ibid.* p. 13.

²⁶⁴ PENKAUSKAS, Pranas. *Istorijos dėstymo metodika*. Kaunas: s. n., 1930.

²⁶⁵ PENKAUSKAS, Pranas. *Istorijos dėstymo metodika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 1992. p. 21.

²⁶⁶ Pavyzdžiui, viena kitą sekančios Stefan Berger redaguojamos kolektyvinės monografijos, kuriuose tie patys (ar panašūs) procesai skirtingų autorių pristatomi iš įvairių tautinių valstybių perspektyvos. Vieni naujausių tokios lyginamosios analizės galimybes atveriančių darbų: The past as history: national identity and historical consciousness in Modern Europe. Ed. BERGER, Stefan; and CONRAD, Christoph. Palgrave Macmillan, 2015. ar Nationalizing the past: historians as nation builders in modern Europe. Ed. BERGER, Stefan; and LORENZ, Chris. Palgrave Macmillan, 2010.

akademinių nacionalizmo tyrimų sferoje, priskirtina „prigimtinio“ žinojimo sričiai²⁶⁷, tad kuriamas istorinis pasakojimas apie tautines valstybes iš esmės kyla iš noro patvirtinti tai, ką didžioji dalis visuomenės ir taip mano esant tiesa. Tad pagrindine istorijos edukacijos problema tampa klausimas, kaip išversti šį žinojimą į pasakojimą. Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje rašantiems ar per(pri)rašantiems Lietuvos istorijas vadovėliuose ar Lietuvos istorijos sintezėse kaip problema neiškyla klausimas, kaip inkorporuoti gausias istorines tautines bendruomenes į vieną tautinį naratyvą, kadangi svarbiausia, atgavus nepriklausomybę, atkuriant būtent tautinę valstybę, buvo legitimuoti vienos tautos egzistenciją istoriniame Lietuvos žemėlapyje. Vis tik, bandymas pasižiūrėti į specifinį Lietuvos tautinių mažumų *lietuviškumą* (pavyzdžiui, unikalias litvakų, karaimų ar sentikių kultūros formavimosi sąlygas etninėse Lietuvos žemėse) iš istorinės perspektyvos gali prisidėti prie visuomenės išsilaisvinimo iš provincialaus mąstymo, kuris pasireiškia įdiegto tautinio unikalumo adoravimu bei perdėtu ribotumu²⁶⁸. Per drąsu būtų teigti, jog egzistuoja galimybė istorijos pagalba visiškai išlaisvinti visuomenės mąstymą nuo prigimtinio „žinojimo“, geriausiu atveju istorijos vadovėliai suteikia platformą, kurioje istorinis pasakojimas gali būti pasitelkiamas ne kaip negatyvias reikšmes skatinantis, o kaip pozityvias visuomenės vertybes formuojantis naratyvas, kuriame tautinio valstybės idealo vertybės nebūtinai yra sankirtoje su istorinės tikrovės pažinimu. Siekiant tokio persiorientavimo istorijos mokyme, itin reikšminga „atskirti istorinį diskursą, kuris pasakoja (angl. *that narrates*), iš vienos pusės, ir diskursą, kuris sukuria pasakojimą (angl. *that narrativizes*), iš kitos; diskursą, atvirai stebintį pasaulį ir pranešantį apie tai, bei diskursą, sukuriantį iliuziją, kad pasaulis kalba pats ir pasakoja save kaip istoriją“²⁶⁹.

Istorijos pasakojimo teisingumo galimybes postmodernioje visuomenėje, 1998 m. Lietuvoje pasirodžiusiame leidinyje „Tiesos sakymas apie istoriją“²⁷⁰ aptarė amerikiečių istorikų grupė, teigusi, jog „netgi demokratinėje visuomenėje istorija visada esti susijusi su galia ir izoliacija, nes kiekviena istorija yra kieno nors istorija, pasakojama vadovaujantis kieno nors požiūriu“²⁷¹. Pastarasis teiginys pasitvirtina ir Lietuvos Švietimo sistemos istorijos mokymui bendrojo lavinimo mokyklose nustatytose gairėse: didžioji Lietuvos istorijos dalis turi būti mokoma per lietuvių etniškumo kaip pavyzdinio modelio prizmę²⁷². Taip pat Lietuvos istorijos

²⁶⁷ WHITE, Hayden. Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę. Baltos lankos (5). Vilnius: Baltos lankos, 2002. P. 34.

²⁶⁸ REPŠIENĖ, Rita. Mitologija šiandien: nacionalumo klausimai ir istorinės perspektyvos. In *Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: dabarties vizija*. Vilnius: KFMI, 2009. p. 36.

²⁶⁹ WHITE, Hayden. Naratyvumo vertė vaizduojant... p. 35

²⁷⁰ JOYCE, Appleby; LYNN, Hunt; ir MARGARET Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją...* 1998.

²⁷¹ Ibid. p. 19.

²⁷² Socialinis ugdymas: istorija...

didaktikų (konkrečiu atveju – Stanislovo Stašaičio anonsas ant vadovėlio²⁷³ viršelio antros pusės) skatinami ir pagirtini tokie vadovėliai, kurie akcentuoja tautinį atgimimą, lietuvių (*ne Lietuvos – A. N.*) siekį iškilti, ir kurių autoriai naudoja gana neetiškus išsireiškimus kitų Lietuvos bendruomenių pusėn: „Pasitaišk ir blaivią nuomonę turinčių žmonių, kurie teigė, kad *ne visi* žydai trukdo lietuvių tautiniam sąjūdžiui“²⁷⁴. Tokiais atvejais svarbus politiškai motyvuotos interpretacijos ir tiesos santykis²⁷⁵, kurį gali padėti nustatyti tiksli vadovėlio informacijos analizė lyginant ją su profesionalių istorikų pateiktais duomenimis. Šiuolaikiniai istorikai, ar juolab vadovėlių autoriai, gyvendami iki begalybės besiplečiančioje žinių visuomenėje, dažniau susiduria ne su duomenų trūkumu, o jų panaudojimo galimybėmis, būtent istorinė interpretacija tampa esminiu dėmeniu „istorijai pamažu atsisakant tautinio šventraščio vaidmens“²⁷⁶. Jau nuo pat pirmųjų žingsnių 1990 m. į Lietuvos nepriklausomybės atgavimą (ir tuo pačiu nuo sovietinės ideologijos nepriklausomą istorijos mokymą) buvo skatintinas istorinės interpretacijos vaidmuo kaip pagrindinės moksleivių istorinio mąstymo ugdymo dalies²⁷⁷. Visgi tokia moderni ir intelektualiai skatintina pozicija imta kritikuoti alternatyvių idėjinių grupių bei netgi stengiamasi ją eliminuoti iš istorijos mokymo mokykloje. XXI a. 2 deš. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrija su Jurgiu Gendručiu Dalmotu priešakyje pateikė kreipimąsi į Švietimo ministeriją, kuriame pasisakyta prieš mokinių skatinimą interpretuoti istoriją, kadangi jų nuomone toks mokymo būdas tėra „aliuzija į istorijos klastojimus, kurių buvo ir tebėra iki mūsų dienų“, o „tokių interpretuotojų buvo ir bus, tik gal neverta jų ugdyti istorijos pamokose? Bendrojo lavinimo tautinės mokyklos mokinys turi įgyti išsamų Lietuvos istorijos, tokios, kokia ji buvo iš tikrųjų, žinojimą“²⁷⁸. Toks kategoriškas požiūris parodo norą sugrąžinti mokymui ideologinę Prokrusto lovą, kurioje patogų miegoti tik tiems, kurie teigią nekvestionuojamai žiną, kokia istorija buvo iš tikrųjų. Interpretacija suvokiama kaip neišvengiama istorijos pasakojimo palydovė, kol ji neiškreipia ir savo pusėn nepalenkia tiesos, kuri istorinėje didaktikoje neturėtų būti suprantama vien kaip faktų atitikimas – tuo pačiu tai ir laikmečio dvasios atitikimas, nebandymas

²⁷³ KASELIS, G.; MOROZOVIENĖ, R.; ir TAMOŠAITIS, M. *Istorijos vadovėlis*, 12. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2008.

²⁷⁴ *Ibid.* p. 120.

²⁷⁵ JOYCE, Appleby; LYNN, Hunt; ir MARGARET Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją...* p. 13.

²⁷⁶ BERENIS, Vytautas. Lietuviška liberalioji istorinė tradicija ir mitai. In *Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: dabarties vizija*. Vilnius: KFMI, 2009. p. 63.

²⁷⁷ BUMBLAUSKAS, Alfredas. Istorijos dėstymo tautinėje mokykloje koncepcija. In *Tautinė mokykla: Ugdymo turinio koncepcijų projektai*. T. 2. Kaunas: s.n., 1990.

²⁷⁸ DALMOTAS, Jurgis Gendrutis. Istorijos pamokos turi ugdyti patriotizmą. *Lietuvos Aidas*, 2011.03.29. Prieiga per internetą: <http://www.aidas.lt/tautos-mokykla/article/1140-03-29-istorijos-pamokos-turi-ugdyti-patriotizma> [žiūrėta 2016-03-15]

dabarties problematikos inkorporuoti į istorinius kontekstus, kuriuose įvairių dalykų prasminės reikšmės galėjo skirtis ar tokia problematika visiškai neegzistavo.

Į daugumą (tiek tautiniu, tiek ir kitais sociumą apibrėžiančiais aspektais) orientuotas mokymo turinys Vakarietiškoje anglosaksiškoje historiografijoje suvokiamas kaip vienas pagrindinių stimulų rasizmo bei etnocentrizmo formavimuisi, visų pirma, mokykliniu lygmeniu, antra – visuomeniniu²⁷⁹. A. Joyce, H. Lynn ir J. Margaret teigia, jog tai skatina ir pačių daugumos atstovų nesugebėjimą objektyviai vertinti savo istorijos ir kultūros, kadangi nesuteikiama proga į ją pažvelgti iš kitų kultūrų perspektyvos²⁸⁰. Lietuvoje tokių pliuralistinių patirčių pristatymui per istoriją egzistuoja potencialiai itin palanki terpė (tad ir potenciali galimybė tautinės lietuvių kultūros objektyviam vertinimui): įvairių tautinių bei konfesinių mažumų bendruomenių ir lietuvių (tiek etniniu požiūriu, tiek kaip katalikų) santykis gali būti pristatytas ne vien iš pozicijos, ką lietuviai davė šioms bendruomenėms, bet ir ką lietuviai iš jų perėmė. Taip pat svarbus nesutarimų aiškinimo klausimas – ypač lenkų tautinės mažumos Vilniaus apskrityje atveju – idealistinės istorijos edukacijos pasaulyje istorijos vadovėliuose pristatoma pozicija neturėtų būti šiuo klausimu tautiškai subjektyvi, o siekti, kuo labiau atskleisto abiejų pusių versijų paaiškinimo, taip pat nepamirštant ir baltarusių bei žydų bendruomenių, kurios irgi suvokia Vilnių kaip savo paveldo dalį. Deja, šitokią požiūrį dažnai apriboja iš XIX a. ūkų išskylantis didysis Lietuvos istorijos pasakojimas, paremtas tautiškai mitologizuota istorija, kuris išlikęs bent dalinai prieinamu ir sovietiniais metais, itin įsitvirtino tautinėje sąmonėje.²⁸¹ Nors dabartinių akademikų tarpe tokiai istorinei pozicijai atsiranda vis daugiau kritikos, tačiau ji dar menkai palietė istorijos vadovėlių rašymo tendencijas, kai stengiantis ugdyti lietuvybei patriotišką jaunimą, nusisukama nuo istorinio daugiakultūriškumo perspektyvos. Nepaneigiamai istorijos didaktikoje istorinis mokymas suvokiamas kaip ugdytojas, tačiau reikia pabrėžti, jog istorijos švietimu atsikūrusioje Lietuvoje besirūpinančiųjų intelektualų nuomone ugdoma turi būti ne tautinė savimeilė, bet tautinė savigarba²⁸².

²⁷⁹ BANKS, James. Integrating the curriculum with ethnic content: approaches and guidelines. In *Multicultural education. Issues and perspectives*. Boston: Allyn and Bacon, 1989. pp. 189-207.

²⁸⁰ JOYCE, Appleby; LYNN, Hunt; ir MARGARET Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją...* p. 13.

²⁸¹ BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas... p. 27.

²⁸² ŠETKUS, Benediktas. *Istorijos mokymo Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje tobulinimo kryptys...* pp. 90-97.

1.3.2. Vertybinių nuostatų ugdymas ir istorijos mokymo programos Lietuvoje po 1990 m.

Analizuojant tautinių mažumų istorijos ir paveldo pristatymui per mokyklinę edukaciją sukuriama galimybės svarbios ne tik konkrečios istorijos ar literatūros mokymo programos, bet ir bendrosios švietimo programos, gairės, projektai ir kiti panašaus pobūdžio dokumentai kaip platesnis vertybinis laukas, kuriame ir kuriamos tos pačios istorijos programos. Egzistuojant hierarchinei švietimo sistemos struktūrai istorijos programos teoriškai negali neatitikti bendrųjų ugdymo programų nubrėžtų vertybinių nuostatų. Įdomu ir kaip šios bendrosios švietimo gairės ar projektai koreliuoja su konkrečiomis istorijos mokymo programomis²⁸³ ir jose pateikiama ugdytinų vertybių samprata, bei kokią vietą šiame vertybiniame lauke užima tautinių mažumų istorijos, kultūros bei paveldo pristatymo aspektai.

1989 m. su Sąjūdžiu ir laisvėjančiomis galimybėmis viešinti savo idėjas LTSR pasirodė „Tautinės mokyklos projektas“²⁸⁴, kurio idėjos buvo perimtos ir įtvirtintos jau nepriklausomos Lietuvos pirmojoje švietimo koncepcijoje 1992 m.²⁸⁵ Pastarojoje teigiama, kad tautos (*vienaskaita*) tikslai bei jos kūrybinis potencialas yra pagrįstas ne Lietuvos piliečių darbais, bet lietuvių kaip tautinės bendruomenės pasiekimais, tad ir ugdymo turinio programos, vadovėliai bei kitos mokymo priemonės turi būti pagrįstos savosios tautos kultūra²⁸⁶. Nepaisant to pabrėžiama, kad jau tada „švietimo sistema grindžiama Europos kultūros vertybėmis: asmens nelygstamos vertės, artimo meilės, prigimties žmonių lygybės, sąžinės laisvės, tolerancijos, demokratinių visuomenės santykių teigimu. Švietimo reforma remiasi demokratine Lietuvos ir Europos švietimo patirtimi“²⁸⁷. Žinoma, atsigręžimas į demokratinę Lietuvos patirtį šioje pozicijoje reiškia atsigręžimą į tarpukario Lietuvos edukacinę koncepciją. 1991 m. pirmajame Lietuvos respublikos švietimo įstatyme²⁸⁸ Lietuvoje taip pat atliepiamas šis

²⁸³ Atskiras analizuotų mokymo programų, švietimo koncepcijų bei strategijų sąrašas pateikiamas atskirai Šaltinių sąrašė.

²⁸⁴ Tautinė mokykla. Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija. Vilnius: „Žinija“, 1989. Koncepciją rengė 12 skirtingų mokslo sričių specialistų: M. Lukšienė, L. Tupikienė, P. Beresnevičius, V. Blauzdys, R. Cibulskas, Br. Česnaitė, A. G. Davidavičienė, V. Jonynienė, E. Marcelionienė, R. Navickas, A. Paurienė ir A. Valantinas.

²⁸⁵ Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius: Leidybos centras, 1992. Prieiga internetu: <http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/koncepcija1.htm> [žiūrėta 2018-11-12]. Koncepciją rengusios mokslininkų grupės vadovė – Meilė Lukšienė – vienintelė prisidėjusi ir prie Tautinės mokyklos projekto, ir prie šios koncepcijos autorystės.

²⁸⁶ Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius: Leidybos centras, 1992.

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai. Mokyklos samprata. Red. LUKŠIENĖ, Meilė; JACKŪNAS, Žibartas; ir KUOLYS, Darius. Vilnius: LR švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1994. p. 11.

dvikryptiškumas – pasirinktos dvi pagrindinės istorijos mokymo kryptys: “sugrįžimas prie šaknų” (tarpukario ikikarinės edukacinės sistemos atkūrimas) ir “skolinimasis iš užsienio” (atskirų segmentų iš tuo metu egzistuojančių Vakarų šalių edukacinių sistemų adaptavimas Lietuvoje)²⁸⁹. Vis tik jau 1994 m. tautinės mokyklos samprata išplėsta tais metais pasirodžiusių bendrųjų ugdymo programų gairėse, kur daugiakultūrinis ugdymas nurodytas kaip prioritetas²⁹⁰ ir būtent žvelgiant ne iš europinės daugiakultūriškumo ir įvairovės perspektyvos, bet iš Lietuvos istorinių tradicijų tęstinumo supratimo („Lietuvos kultūrą padedama suprasti kaip daugialytį, tautinių mažumų patirtimi praturtintą kultūrinį darinį. Krašto lenkų, žydų, rusų, baltarusių, karaimų, totorių ir kitos kultūros suvokiamos kaip neatskiriamos bendros Lietuvos kultūros dalys. <...> Ji [mokykla – A.N.] padeda pažinti ir suprasti tautinių mažumų gyvenimas, religijas bei kultūras, ugdo dialogiškus Lietuvos kultūrinių grupių tarpusavio santykius. Brandinamas mokinių supratimas, kad esama skirtingų kalbų, religijų ir skirtingo kultūrinio palikimo lietuvių.“²⁹¹). Pastarasis dokumentas lieka 2000 m. Europos Tarybos priimtos jau Europos Sąjungoje populiarią daugiakultūriškumo sampratą atspindinčios Lisabonos strategijos šešėlyje, kadangi pastaroji kaip privaloma visoms Europos Sąjungos šalims buvo patvirtinta ir Lietuvoje po įstojimo į ES 2004 metais. Lisabonos strategijos priėmimas buvo siejamas su daugiakultūrio ugdymo (pagal Europos Sąjungos modelį, kuriame kultūrų įvairovė siejama ne tiek su kultūrų istoriškumu regione, kiek suvokiama kaip viena iš globalizacijos ir bendraeuropėizacijos išdavy) įtraukimu į lietuviškąją edukaciją, parengiant daugiakultūrio ugdymo konceptą, kuri kaip teorinis modelis buvo įtraukta į 2003 m. priimtą LR Švietimo įstatymą (kaip vienas iš švietimo tikslų nurodomas: „sudaryti sąlygas asmeniui įgyti demokratijos tradicijas įkūnijančius pilietinės bei politinės kultūros pagrindus, išplėtoti gebėjimus ir patirtį, būtiną asmeniui, kaip kompetentingam Lietuvos piliečiui, europinės ir pasaulinės bendrijos, daugiakultūrės visuomenės nariui“)²⁹², o jos praktiniam įgyvendinimui parengtas edukacinis leidinys „Tolerancijos ugdymas mokykloje: knyga mokytojui“²⁹³. Tiek Lisabonos strategija, tiek ją sekusi daugiakultūrio ugdymo koncepcija įstojimo į Europos Sąjungą kontekste vėl atliepė sovietmečiu išugdytą įvairių etninių kultūrų (kurioms

²⁸⁹ Lietuvos respublikos švietimo įstatymas. 1991 m. birželio 25 d., Vilnius. Įstatymas paskelbtas: Lietuvos aidas 1991, Nr. 153-0; Žin. 1991, Nr.23-593. Prieiga internetu: <http://ktkc.lt/assets/uploads/2018/02/Lietuvos-Respublikos-%C5%A1vietimo-%C4%AFstatymas.pdf> [žiūrėta 2018-11-14]

²⁹⁰ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai... 1994. p. 60.

²⁹¹ Ibid. p. 21.

²⁹² LR švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, priėmimo data: 2003-06-17. [Galioja] Prieiga internetu: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0546D91E9C63> [žiūrėta 2018-12-12]

²⁹³ Tolerancijos ugdymas mokykloje: knyga mokytojui. Vilnius: Garnelis, 2004.

neleista evoliucionuoti į nacionalines) istorijos kolektyvizacijos kompleksą. Naujai performuluota daugiakultūriškumo samprata implikavo ne 1994-ųjų mokyklos sampratoje akcentuotą Lietuvos daugiakultūriškumą per jos istorines tautines bendruomenes, po 10 metų daugiakultūriškumo sąvoka iš vienos pusės jau kvietė suvokti lietuvius kaip bendros daugiakultūrės Europos tautų šeimos dalį, iš kitos pusės – siūlė formuoti supratimą apie naujuosius imigrantus Lietuvai neaktualiame postkolonializmo kontekste. Tad 1994-aisiais iškelta daugiakultūriškumo, atitinkančio Lietuvos istorinę tradiciją, samprata liko naujai priimtų europietiškujų vertybių užribyje.

Vis tik daugiakultūriam ugdymui Rytų ir Vidurio Europoje kaip galimai vietos visuomenę klaidinančiai koncepcijai nestinga kritikos tiek iš nacionalizmo istorijos teoretikų, tiek iš empirikų, atliekančių socioistorinius skirtingų etninių grupių santykio su tautinėmis valstybėmis tyrimus. Lietuvos sociologai, tyrę daugiakultūrį ir daugiakalbį ugdymą, pabrėžia, jog „įgyvendinant daugiakultūrį ugdymą svarbu ne vien tautinių mažumų kultūros puoselėjimas ar individualios asmenų daugiakalbystės skatinimas. Svarbu ir tolerancijos ugdymas per skirtingų kultūrų komunikaciją, bendradarbiavimą“²⁹⁴. Taip kritikuojamas būtent atskirų etninių grupių kultūrų adoravimas, sąlygojantis išskyrimą, o ne skirtingų kultūrinių patirčių apjungimą. Tuo tarpu nacionalizmo tyrinėtojas Rogers Brubaker XX a. 10 deš. atkreipdamas dėmesį į pokyčius Rytų ir Vidurio Europoje iš esmės kvestionuoja paties daugiakultūriškumo ugdymo (nepaisant jo skirtingų prieigų) reikalingumą tautinėse valstybėse, teigdamas, kad įvairialypių identitetų eskalavimas prieštarauja pagrindiniam tautinės valstybės siekiui kurti valstybinę tapatybę²⁹⁵, tad gali būti vertintinas kaip alogiškas ir tik fasadinio tipo siekinys. Visgi šioje vietoje derėtų nepamiršti, jog Lietuva, kaip ir kitos valstybės, stodamos į Europos Sąjungą, iš esmės prisijungė ir prie Europos tapatybės puoselėjimo vizijos, tad šiame kontekste daugiakultūriškumo ugdymas tampa ir švietimo politikos dalimi. Kadangi istorijos edukacija dažnai persipina ir su politiniais valstybės siekiniais, daugiakultūriškumas sulaukia kritikos ir kaip agresyvi propaganda, kuriama nesilaikant objektyvios istorijos rašymo standartų, bet pataikaujanti atskirų tautinių ar kultūrinių grupių interesams²⁹⁶. Daugiakultūriškumo temos eskalavimo Vidurio ir Rytų Europoje paradoksą pastebėjęs ir vienas iš *dabarties istorikų* (en. history of the present), Timothy Garton Ash, kelia klausimą, ar daugeliu atveju daugiakultūriškumo kaip progresyvos Europos vertybės, siejamos su ateities pasaulėvoka, iškėlimas šiame regione iš tiesų

²⁹⁴ BALŽEKIENĖ, Aistė; LAPIENIENĖ, Audronė; MERKYS, Gediminas; ir TELEŠIENĖ, Audronė. Daugiakultūrio ir daugiakalbio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione. *Etniškumo studijos*. 2008/1-2. P. 149.

²⁹⁵ BRUBAKER, Rogers. Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe. London: Cambridge university press, 1997.

²⁹⁶ JOYCE, Appleby; LYNN, Hunt; ir MARGARET Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją...* 1998. p. 13.

nerieškia žingsnio į praeitį²⁹⁷. Vis tik pastarasis autorius nepateikia jokių alternatyvių išieškotų pasiūlymų šiai koncepcijai, tik bando provokuoti ir kvieisti diskusijai. Taip neegzistuojant tik vienalyčiam daugiakultūriškumo prieigos istoriniame švietime vertinimui, reikšminga ją suvokti kaip vieną iš istorinio naratyvo kūrimo ir pristatymo galimybių, bet ne kaip būtinybę, kurios (ne)buvimas nulemia istorijos edukacijos padėtį konkrečioje valstybėje.

Išskyrus minėtąją pačios daugiakultūriškumo sampratos kaitą Lietuvoje, nuo istorinio daugiakultūriškumo supratimo pereinant prie bendraeuropasajunginio daugiakultūriškumo traktavimo, nepriklausomybės atkūrimo pradžioje dokumentavus vertybinius Lietuvos edukacinės sistemos principus jie nebebuvo performuluoti vėlesniais metais, o ir patys naujausi strateginiai švietimo dokumentai – 2015 m. Geros mokyklos koncepcija ir nacionalinė Lietuvos švietimo strategija 2013-2022 m. teigia, kad jų idėjos kildinamos iš tų pačių 1988 m. „Tautinės mokyklos projekto“ ir 1992 m. edukacinės koncepcijos (ignoruojant būtent su daugiakultūres Lietuvos sampratos į edukacinį lauką įvedimu sietiną 1994 m. mokyklos sampratos koncepciją bendrosiose ugdymo programose) ir tęsia jos vertybinėje dvasioje pradėtus darbus: „Strategija tęsia švietimo reformos pradininkės habil. dr. Meilės Lukšienės iškeltas idėjas, Lietuvos švietimo koncepcijoje (patvirtintoje 1992 m. spalio 22 d.), pradėtą Lietuvos švietimo raidos strateginį planavimą“²⁹⁸. Nors iš tokios prepozicijos būtų galima vertinti Lietuvos švietimo sistemą vertybinių požiūriu kaip nekitusią ar nekintančią per visus nepriklausomybės metus (iki 2018 m.), tačiau verta pastebėti, kad vis tik naujoji 2013-2022 m. strategija daug plačiau orientuota į globalius iššūkius, o pateikiant konkrečius siūlymus etniškumo ir tautinės tapatybės klausimai paliekami beveik nuošalyje. Viename iš strategijos paragrafų (7.2.) teigiama, kad tautinė tapatybė ir jos tradicijų tęstinumas turi būti grįstas istorinėmis žiniomis ir atviru požiūriu į kitas kultūras²⁹⁹. Atsitraukiama nuo 1992 m. koncepcijoje pateiktos pozicijos, pabrėžusios tautinį identitetą kaip prigimtine duotybę ir nekvestionuojamą elementą³⁰⁰, 2013-2022 m. strategija skatina permąstyti tautinio identiteto sampratą, aiškintis, kas sieja Lietuvą kaip valstybę ir jos piliečius (paragrafas 12.7: „Globalizacijos amžiuje svarbu iš naujo persvarstyti savo tautinę tapatybę, suvokti, kas mus (įskaitant išvykstančiuosius iš Lietuvos ir atvykstančiuosius čia gyventi) vienija ir sieja su Lietuvos valstybe. Valstybės pažangos strategija „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ švietimui kelia uždavinius stiprinti piliečių istorinę savimone ir savigarbą skatinant įvairių rūšių kultūrinę ir meninę raišką, atnaujinant švietimo programas, sumaniai

²⁹⁷ „In many ways, to propose multiculturalism in Central Europe really is to suggest going forward to the past“. In: ASH, Timothy Garton. History of the present. Essays, sketches and despatches from Europe in the 1990s. Penguin books, 2000. p. 114.

²⁹⁸ Valstybinė švietimo 2013-2022 m. strategija. Vilnius, 2014. pp. 18-19.

²⁹⁹ Ibid. p. 21.

³⁰⁰ Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. 1992.

naudojant paveldo objektus ugdymo reikmėms. Svarbūs ir Lietuvos švietimo ryšiai su pasaulio lietuviais, lituanistinis ugdymas, tarpkultūrinis raštingumas, virtualus mokymas siekiant palaikyti jų tautinį tapatumą.³⁰¹).

1.3.2.1. Edukacinių programų vertybinės nuostatos ir jų sąlytis su tautinių mažumų istorijos bei kultūros tematinio lauku

Kalbant apie nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos bendrųjų švietimo įstatymų ar koncepcijų³⁰² bei strategijų³⁰³ turinį, pritaikytiną istorijos mokymui, bei konkrečias istorijos mokymo ir etninio ugdymo programas³⁰⁴,

³⁰¹ Valstybinė švietimo 2013-2022 m. strategija. Vilnius, 2014. pp. 27-28.

³⁰² Tautinė mokykla. Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija. Vilnius: „Žinija“, 1989. ar Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius: Leidybos centras, 1992.

³⁰³ Valstybinė švietimo 2013-2022 m. strategija. Vilnius, 2014; ar Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatos. Vilnius, 2004.

³⁰⁴ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir bendrojo išsilavinimo standartai. XI– XII klasės. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2002.; JAKUBČIONIS, A.; ir KAUBRYŠ, S. *Lietuvos istorija 1918-1990 m.: programa*. 2006. 1999 m. istorijos programa. Parengė: BAKONIS, E.; JOKIMAITIS, R.; ir E. Manelis. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/rubrikos/programos/archyvas/468-1999-istorijos-programa#bendrosios-nuostatos> [žiūrėta 2018-11-12]; 2009-2011 m. Pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, 2009.; Bendroji istorijos ugdymo programa 11-12 kl. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, 2011. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10] ; Ilgalaikė pilietinio ir tautinio ugdymo programa, 2006.; Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai. Mokyklos samprata. Red. LUKŠIENĖ, Meilė; JACKŪNAS, Žibartas; ir KUOLYS, Darius. Vilnius: Leidybos centras, 1994.; Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]; Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas.. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]; Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas, 2011, Skiltis: Pilietinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12] Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis Ugdymas. Istorija. [dabar galiojanti] Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-01-17]; Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programa (2012 m.) Prieiga internetu: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/etnine-kultura/EK%20programa%20Pagrindinis%20ug%20zin120412.pdf> [žiūrėta 2019-01-12]; Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa. Švietimo ir mokslo ministerija.

svarbu atkreipti dėmesį į esminius teiginius, susijusius su lietuvių santykio su kitomis vietos tautinėmis bendruomenėmis pristatymu bei tų pačių bendruomenių istorijos ir kultūros reprezentacija, ir galinčius sąlygoti problematišką recepciją moksleivių tarpe. Per šį dėmenį istorinis švietimas mokyklose susiduria su prieštaringos praeities problema³⁰⁵, kai istorinė patirtis, sąveikaudama su dabartyje veikiančia vertybine sistema, sukuria visuomenėje kognityvinį disonansą. Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos istorijos ugdymo programose kartojama, kad mokiniai turi suprasti, jog *gali būti* daug skirtingų tos pačios istorijos papasakojimų („[mokiniai] išvelgia skirtingas istorijos įvykių interpretacijas ir aiškinasi jų priežastis“³⁰⁶), tačiau praktiniu lygmeniu šio principo įgyvendinimui trukdo būtent dabarties vertybių priešara šiems daugiaperspektyviams naratyvams. Šiame kontekste, paliečiant ne tik lietuviams, bet ir kitoms tautinėms bendruomenėms Lietuvoje aktualius istorinės interpretacijos aspektus, siekiant įvertinti galimybę pristatyti daugiaperspektyvius tautinius naratyvus Lietuvos istorijoje, galime retoriškai klausti, ar priimtinas pasakojimas, kuriame Vilnius yra lenkiškas, žydiškas ar baltarusiškas miestas? Ar priimtinas pasakojimas, kuriame tam tikra dalis lietuvių kolaboravo su Vokietijos nacionalsocialistais Antrojo Pasaulinio karo metais dėl ideologinių vertybinių sutapimų, o ne dėl to, kad buvo marginalizuotas kriminalinis valstybės elementas? Ar *gali būti* pasakojimas, kuriame Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos 1923 m. vadintinas aneksija ir intervencija? Ar tautos-aukos naratyvas, kuriame tai, kas nutiko blogo tautos istorijoje yra neišvengiami, „kitų“ primesti dalykai, o išsivadavimas visuomet tik savas, yra pajėgus inkorporuoti kitų, greta gyvenusių(-ančių) tautų kančios patirtis? Kaip pabrėžia Jörn Rūsen, tokio tipo kontraversiški klausimai iškelia istorikų atsakomybės klausimą³⁰⁷, t.y. atsakomybę iškelti į svarstymų lauką neigiamas ir užmirštas istorines patirtis, ir atskleidžiant praeities įvykių vertinimo ir dabarties vertybių dichotomiją, pabandyti nupasakoti kompleksiską, sudėtingą istorinę tikrovę ir jos sąsaja su dabarties tikrove. Analizuojant ugdymo programų turinį galime išskirti šešis tokio pobūdžio probleminius diskursus ugdymo projektuose ar koncepcijose Lietuvoje po 1990 m.³⁰⁸ Analizuojami visi tyrimo metu pastebėti probleminiai diskursai nepaisant jų atsikartojimų dažnumo, tačiau pačioje

Kaunas: „Šviesa“, 2014. Prieiga internetu: [https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdymo%20bendroji%20programa\(2\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdymo%20bendroji%20programa(2).pdf) [žiūrėta 2018-11-12]

³⁰⁵ RŪSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė...* p. 423.

³⁰⁶ Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis Ugdymas. Istorija. p. 937. [dabar galiojanti] Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-01-17]

³⁰⁷ RŪSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė...* pp. 422-424.

³⁰⁸ Visas analizuojamų programų sąrašas pateiktas, žr. Šaltinių sąrašas. Mokyimo programos.

konkreto diskurso analizėje akcentuojamas pateikiamos problematikos dažnis.

1. Istorinė sąmonė kaip mąstymo įpročių formavimas *versus* istorinė sąmonė kaip mąstymo įpročių laužymas.
2. Vertinimo per kultūrą (jos panašumą ar skirtingumą) prieigos taikymas pristatant skirtingas tautines bendruomenes ir jų santykį su Lietuva.
3. Teleologinė istorijos samprata.
4. Tautiškumo ir pilietiškumo suvokimo samplaika.
5. Daugiakultūrio ugdymo regioninė problematika.
6. Tolerancijos edukacijos sąsaja su Lietuvos (LDK) istorine tradicija.

Pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendruosiuose ugdymo planuose 2009-2011 metams pabrėžiama, jog „formuojant Mokyklos ugdymo turinį atsižvelgiama į mokinių jau turimą mokymosi ir sociokultūrinę patirtį <...>, mokyklos ugdymo aplinką, kitus žmogiškuosius ir materialiuosius išteklius“³⁰⁹. Pagal tokias nuostatas, būtų logiška spręsti, jog Lietuvos mokyklos, priklausomai nuo regiono tautinio heterogeniškumo lygio, turėtų rinktis ir skirtingus vadovėlius, kurie geriausiai atitiktų mišrios mokyklos ar miesto, regiono bendruomenės interesus. Tokia kaimo ir miesto skirtis egzistavusi tarpukario krašto pažinimo ugdymo programose³¹⁰, tačiau jos praktinį taikymą vertinti tiek tarpukariu, tiek vėlesniais Lietuvos valstybingumo periodais, sudėtinga, kadangi niekada disertacijoje nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje nebuvo ir nėra leidžiami atskiri vadovėliai, skirti kaimo ir miesto mokykloms. Taip pat ir ligšioliniai šios krypties tyrinėjimai pabrėžia būtinybę pritaikyti buvusią bei esamą tautinės įvairovės patirtį ne vien dėl pagarbos skirtingų tautų indėliui į krašto istoriją, bet ir dėl ryškių ateities visuomenės kaip įvairialypės sociokultūriniu požiūriu, vizijos³¹¹. Lietuvos išskirtinis istorinis patyrimas perkeltas į dabarties patyrimą per skirtingų tautų paveldo reprezentaciją – puiki niša perkelti kultūrinio pliuralizmo teorijas į praktiką. Visgi, nei ugdymo programose, nei vadovėlių rengime į tokius principus neatsižvelgiama, nėra skirtingai ar mišriai sociokultūrinei aplinkai pritaikytų vadovėlių, kultūrinis pliuralizmas bei lokali istorijos kaip specifinės visos valstybės istorijos dalies akcentavimas lieka tik teoriniais konceptais. Jau poskyryje 1.3.2. *Vertybinių nuostatų ugdymas ir istorijos mokymo programos Lietuvoje po 1990 m.* aptarta programinė daugiakultūrio ugdymo sampratos kaita nepriklausomoje Lietuvoje tiek pirmuoju etapu suvoktina per daugiakultūrės Lietuvos istorinių patirčių pristatymą, tiek antruoju etapu besiorientuojanti į

³⁰⁹ 2009-2011 m. Pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, 2009. Prieiga per internetą: http://www.sac.smm.lt/images/file/Pagr_vid_ugdymo_planai_2009-2011.pdf [žiūrėta 2011-05-01]

³¹⁰ Pavyzdžiui, Tėvynės pažinimo programa. III skyrius. Šešerių metų pradžios mokyklų programos. Mokyklos ir gyvenimo leidinys. Kaunas, 1936. pp.10-13.

³¹¹ TAMOŠIŪNAS, Tadas. *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje...* p. 9.

dabarties aktualijas ir daugiakultūrę bendraeuropinę erdvę, regioninio ugdymo požiūriu Lietuvoje būdama vienalytė neatliepia nei istorinės realybės, nei esamos situacijos. Nors daugiakultūrio ugdymo kontekste pabrėžiama ir daugiakultūrė aplinka³¹², tačiau Lietuvos atveju, kur didžioji dalis kaimo ar miesto bendruomenių yra homogeniškos³¹³ šis ugdymo principas disonuoja su visuomenės savivoka, o skirtingos istorinės tautinės bendruomenės, gyvenusius įvairiuose Lietuvos regionuose nepristatomos, jų istorija vadovėliuose koncentruojama (jei iš viso aptariama) didžiųjų Lietuvos miestų – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos – perspektyvoje. Dar pirmąjį dešimtmetį po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, 1999 m. parengtoje istorijos mokymo programoje, nurodyta, jog ji „turi būti kūrybiškai interpretuojama ir gali būti papildyta tautinėms mažumoms aktualiomis, o lietuviškose mokyklose – regiono, miesto istorijos temomis, kraštotyros medžiaga“³¹⁴, tad visa atsakomybė šiuo klausimu paliekama istorijos mokytojams ir jų kompetencijoms. Nors pagal Lietuvoje ugdymas yra kontroliuojamas pagal regioninį principą, skiriant kaimo ir miesto mokyklas³¹⁵, tad turėtų būti ir rekomenduotina galimybė pritaikyti ir istorijos vadovėlius bei kitas mokymo priemones skirtingiems regionams pagal jų konkrečias patirtis, tačiau šis principas ignoruojamas pagrindiniuose istorijos mokymui skirtuose leidiniuose³¹⁶. Tad kvestionuotina, kokia tokio per nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos mokymo programas fiktyviai skatinamo daugiakultūrio ugdymo vertė. Istorijos mokymą apie „kitas“ nei dominuojanti etninė ar religinė grupė tautinėje valstybėje bei

³¹² „Atsižvelgiant į globalizacijos procesus ir pabrėžiant Lietuvos piliečio atsakomybę sprendžiant globalias problemas, svarbu pabrėžti tautiškumą ir pilietiškumą daugiakultūroje visuomenėje – individo ir visuomenės gebėjimą pripažinti pasaulyje vykstančius pokyčius, kultūrinę įvairovę...“ //In: Ilgalaikė pilietinio ir tautinio ugdymo programa... (2006).

³¹³ Žr. *Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybą*. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai. Vilnius, 2013 m. kovo 15 d. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f [žiūrėta 2019-01-13]

³¹⁴ 1999 m. istorijos programa. Parengė: BAKONIS, E.; JOKIMAITIS, R.; ir. E. Manelis. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/rubrikos/programos/archyvas/468-1999-istorijos-programa#bendrosios-nuostatos> [žiūrėta 2018-11-12]

³¹⁵ Lietuva. Švietimas regionuose. Mokykla. 2015. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2015. Prieiga internetu: [https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/Svietimas%20regionuose%202015%20\(3\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/Svietimas%20regionuose%202015%20(3).pdf) [žiūrėta 2018-10-05]]

³¹⁶ Su išlygomis galime pastebėti tam tikras lokalias edukacines iniciatyvas iš regioninių muziejų – *pavyzdžiui*, moksleiviams skirti pratybų sąsiuviniai: Švenčionių krašto žydai. Pratybų sąsiuvinis. Sud. GENIUŠIENĖ, Giedrė; KADZEVIČIENĖ, Elena. Švenčionys, „Firidas“, 2004. ar Anykščių miestelio žydai. Užduočių sąsiuvinis VI-IX klasėms. Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus leidinys. Utenos spaustuvė.

daugiakultūriškumo ugdymą kaip perspektyvą, pastaraisiais metais kitose pokomunistinėse šalyse analizavę tyrėjai³¹⁷ kelia prielaidą, kad dėl apgaulingos globalizacijos retorikos mažuma sėkmingų ir matomų intelektualų mano, kad jų keliamos ir aptariamoms daugiakultūrio pasaulio supratimo idėjos yra prasmingos ir visiems aktualios, kai tuo tarpu likusioji naujai nepriklausomybę atkūrusių valstybių gyventojų dalis vis dar mąsto tradiciniais terminais. Žinoma, ši prielaida nesuponuoja, kad daugiakultūrio ugdymo idėjos nėra prasmingos ar reikalingos, bet kviečia permąstyti retoriką, naudojamą šioms idėjoms pristatyti, ir jos poveikumą plačiai visuomenei.

Visose ugdymo programose vyrauja ir yra skatinamas tautų bei kultūrų palyginimo metodo taikymas³¹⁸. Būtent per šį komparatyvinį principą nuo pat ikimokyklinio ugdymo lygmens³¹⁹ integruojamas ir kalbėjimas apie tautines mažumas ir jų istoriją bei aktualijas nūdienos Lietuvoje. Taip per kultūralizmo paradigmos diegimą edukacinėje plotmėje išstumiami humanizmo prieiga – žmogaus (žmogiškumo) prigimtinės vertės keičiamos žmogaus kultūrinėmis vertėmis. Nepaisant to, tokia prieiga laikytina *įgalinančia* kalbėjimą apie skirtingas tautines bendruomenes, abstrakčios rekomendacijos pateikia tik pasiūlymus lyginti ir analizuoti, nėra jokių nurodymų, ko ar kaip apie tautines bendruomenes ir jų istoriją Lietuvoje kalbėti nerekomenduotina. Tad galutinis sprendimas paliekamas priklausomas nuo istorijos vadovėlių bei istorijos mokytojų išmonės, domėjimosi konkrečiomis temomis ir žinojimo lauko. 2011 m. istorijos

³¹⁷ JANMAAT, Jan Germen. The ethnic 'other' in Ukrainian history textbooks: the case of Russia and the Russians. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 37:3, 2007, pp. 307-324.; ar SZAKACS, Simona. Now and then: national identity construction in Romanian history. A comparative study of communist and post-communist school textbooks. *Internationale Schulbuchforschung*, 29 (1). Pp. 23-47.

³¹⁸ Pavyzdžiui, 1.20. Punktas „Palyginti tautines kultūras parodant jų unikalumą“, 1.20.2. Pateikti Lietuvoje esančių etninių mažumų pavyzdžių. Mokiniai pasirenkia pristatyti kelias pasirinktas kultūras, lygindami pabrėžia jų išskirtinumą. Mokiniai aptaria tautinių kultūrų įvairovės sampratą, diskutuoja, kuo kiekviena kultūra yra unikali ir kodėl būtina išsaugoti pasaulio kultūrų įvairovę. In: 9-10 kl. Pilietinis ugdymas. p. 1022. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10] Arba: 2.8.1. Nurodyti, kokių tautybių atstovų daugiausia gyvena Lietuvoje. 2.8.2. Mokiniai lygina lietuvių ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautų tradicijas bei papročius. In: 5-6 kl. Geografija, p. 981. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]

³¹⁹ Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa. Švietimo ir mokslo ministerija. Kaunas: „Šviesa“, 2014. Prieiga internetu: [https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdymo%20endroji%20programa\(2\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdymo%20endroji%20programa(2).pdf) [žiūrėta 2018-11-12]

programoje 11-12 kl. bendrajame ir išplėstiniame kursuose³²⁰ yra po 5 ir 6 temas (atitinkamai), susijusias konkrečiai su žiniomis apie Lietuvos/LDK/ATR skirtingas tautines bendruomenes. Išplėstiniame kurse pridėdama viena iš esmės reikšminė tema: 5.11.2. Nustatyti Lietuvos tautinių mažumų atstovų indėlį į šalies ir pasaulio kultūros ir mokslo raidą³²¹, o bendrosios visų mokymo programų pateikiamoms vertybėms nubrėžti skirtos etninio ugdymo programos gairės dar papildo šiuos siūlymus: „Diskutuoja [mokiniai – A.N.] apie Lietuvos kultūros padėtį tarp Rytų ir Vakarų, aiškinasi istorines ir kultūrinės aplinkybes, dėl kurių ankstyvojoje LDK formavosi raštija senąja rusų (rusėnų) kalba, vėlyvojoje LDK – lenkakalbė Lietuvos kultūra (*gente Lituanus, natione Polonus* samprata)³²². Kaip pastebi istorinių naratyvų problematiką nagrinėjęs Hayden White, „būtent šis poreikis ar impulsas klasifikuoti įvykius pagal jų svarbą kultūrai ar grupei, rašančiai savo pačios istoriją, atveria kelią naratyviniam tikrų įvykių pateikimui. Akivaizdu, kad jis yra per daug „universalus“, kad tiesiog užfiksuotų įvykius tokius, kokie jie yra.“³²³

Iki šiol galiojanti 2006 m. parengta ilgalaikė pilietinio ir tautinio ugdymo programa nubrėžė gaires kaip pilietiškumas ir tautiškumas turėtų būti suprantami (ir mokomi suprasti) ne tik konkrečiose pilietinio ugdymo pamokose, bet visame mokykliniame ugdyme. Nors šioje programoje neegzistuoja dichotomija tarp tautiškumo ir pilietiškumo, tačiau pastarasis dėmuo lieka pirmojo šešėlyje kaip antrinės reikšmės (nors iš programos pavadinimo formuluotės būtų galima tikėtis atvirkštinės pozicijos). Toks akcentų ant tautiškumo sudėliojimas matyti iš programoje pateikiamų teiginių, pavyzdžiui, jog „Mokykla rūpinasi tautinio tapatumo išsaugojimu, tautos kultūra ir jos istoriniu tęstinumu. Todėl kartu siekiama ugdyti ir mokinių tautiškumą, kuris apibrėžiamas kaip savo tautos istorijos, kultūros savitumo suvokimas, tautos tapatumo puoselėjimas, įsipareigojimas *Lietuvos tautai*³²⁴ ir valstybei, lietuviškosios kultūrinės ir politinės tapatybės

³²⁰ Bendroji istorijos ugdymo programa 11-12 kl. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, 2011. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]

³²¹ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, p. 25. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]

³²² Pagrindinio ugdymo etninės kultūros bendrosios programos mokinių pasiekimai ir ugdymo gairės 9-10 klasėse. In: Pagrindinio ugdymo etninės kultūros bendrosios programos. 4 priedas. 2012. Prieiga internetu: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/etnine-kultura/EK%20programa%20Pagrindinis%20ug%20zin120412.pdf> [žiūrėta 2018-11-12]

³²³ WHITE, Hayden. Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę... p. 45.

³²⁴ Lietuvos Respublikos Seime svarstant ilgalaikę pilietinio ir tautinio ugdymo programą (2006 m.) teikti ekspertų vertinimai ir pasiūlymai, Lietuvių etninės

išlaikymas ir kūrimas“³²⁵. Panašias, į tautinį, o ne pilietinį ugdymą orientuotas gaires brėžia ir vėlesnė Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programa (2012 m.)³²⁶, kurios pateikiama vizija turėtų būti inkorporuota į skirtingus mokomuosius dalykus. Pastaroji programa įdomi tiek tuo, jog yra vėlyvas „Tautinės mokyklos projekto“ įgyvendinimo bandymas, tiek savo specifine programos parašymo stilistika, kuria visos edukacinės gairės nusakomos esamuju laiku tarsi jau būtų įgyvendinamos programos rengimo metu (moksleiviai „nagrinėja“, „jaučia“, „aptaria“ ir t.t.) taip tikėtinai vengiant liepiamojo pobūdžio teiginių. Žinoma, pats etninis ugdymas tėra tautinio ugdymo sinonimas, tad programa aiškiai orientuota į tautiškumo dėmens išskyrimą edukacijoje, kai moksleiviai „jaučia atsakomybę už savo tautą [ne valstybę – A.N.] ir jos likimą“ ar „diskutuoja, kas jungia tos pačios tautos [ne valstybės – A.N.] žmones, kuo tautos panašios ir kuo skiriasi viena nuo kitos“³²⁷. Taip atsiranda vertybiškumas išplaukiantis iš etniškumo be aiškaus turinio: „Mokytojo padedami nagrinėja paprotinį elgesį ir vertybes, suvokia jų išsaugojimo bei tęstinumo svarbą“³²⁸. Etninio ugdymo programa sudaro sąlygas susipažinti ir su kitų tautų kultūriniu paveldu, greta pagrindinių gairių nuolat nurodant, kad „*kitataučiai gali ir savo*“ kultūras analizuoti. Vis tik kitose istorijos mokymo ar bendrojo ugdymo programose neišreikštas supratimas, jog bendrosios istorijos mokymo programos nuo 2011 metų turėtų būti skirtos ne tik lietuviškoms, bet ir lenkų, rusų, žydų ir baltarusių mokykloms Lietuvoje, kadangi nuo 2011 metų Lietuvoje įstatymiškai privaloma ir tautinių mažumų mokyklose mokyti(s) Lietuvos istorijos lietuvių kalba, iš tokių pačių lietuviškų vadovėlių.³²⁹ Dar 1999 m. istorijos programoje išreikšta orientacija į lietuvių tautos kelio iš praeities į

kultūros draugijos pirmininkės dr. Doc. D.Urbanavičienės pastabose ir pasiūlymuose išreiškiamas nepritarimas šioje programoje pateikiamai *Lietuvos tautos kaip visas tautines bendruomenes, gyvenančias Lietuvoje, aprėpiančiai sąvokai*. Žr. DĖL SEIMO NUTARIMO DĖL ILGALAIKĖS PILIETINIO IR TAUTINIO UGDYMO PROGRAMOS PATVIRTINIMO Nr. XP-1187 Prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.280471?jfwid=zweme9oq7> [žiūrėta 2018-08-15]

³²⁵ Ilgalaikė pilietinio ir tautinio ugdymo programa, 2006 m. p. 1012.

³²⁶ Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programa (2012 m.) Prieiga internetu: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/etnine-kultura/EK%20programa%20Pagrindinis%20ug%20zin120412.pdf> [žiūrėta 2019-01-12]

³²⁷ Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programa (2012 m.): Pagrindinio ugdymo etninės kultūros bendrosios programos mokinių pasiekimai ir ugdymo gairės 9-10 klasėse. 4 Priedas.

³²⁸ Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programa (2012 m.): Pagrindinio ugdymo etninės kultūros bendrosios programos mokinių gebėjimų raida. 1 Priedas.

³²⁹ Šis įstatymas susilaukė kontraversiško vertinimo ypač tarp lenkų tautinės grupės atstovų Lietuvoje. Žr. Prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/tautiniu-mazumu-mokyklose-lietuvos-istorija-geografija-bus-destoma-lietuviskai.d?id=43258965> [žiūrėta 2018-11-15]

dabartį atspindėjimą, o ne Lietuvos valstybės valstybingumo raidą³³⁰, nors visose vėlesnėse programose jau aiškiai nurodomas siekis pažinti ir Lietuvos kaip valstybės istoriją, tačiau lietuvių tautos kaip pagrindinio šio pasakojimo dėmens išskyrimas išlieka.

Istorijos ugdymo programose nepristatoma aiški pačios istorijos kaip mokslo samprata, nors ir bandoma kalbėti, kas gi suprantama kaip istorijos mokymasis („Per istorijos pamokas mokiniai turėtų pažinti konkrečią praeities žmogaus gyvenimą, suprasti jo mąstyseną, jauseną, tikėseną, veikseną, jo vertybių ir idėjų pasaulį, pagrindinius istorijos įvykius, reiškinius ir procesus“³³¹). Nors orientuojamasi į teleologinį istorijos suvokimą, teigiant, kad „Ji [istorija- A.N.] atskleidžia dabarties problemų *istorinį nulemtumą* ir moko sprendžiant problemas remtis istorine žmonijos patirtimi“ (2011 m.)³³² ar kalbant apie „Lietuvos ir *lietuvių tautos istorinio likimo* savitumą“ (1999 m.)³³³, tačiau greta siūloma moksleiviams suvokti, kad dabartinis požiūris į istoriją bei jos vertinimas gali kisti plečiant žinojimą³³⁴, tad lieka nebeaiški istorinio likimo reikšmė. Teleologinis lietuvių tautos istorijos supratimas sako, kad visa lietuvių tautos istorija vedė į dabartinį tikslą – lietuvių valstybės sukūrimą. Pasitelkiant tokio tipo naratyvą iš istorijos eliminuojamas elementarusis žmogiškasis faktorius, kuris ir sukuria kompleksiską istorinį vaizdą, pateikiami simplifikuojantys ir subanalinantys visą žmogaus būtį priežastiniai ryšiai. Kaip pažymėjo Hayden White, analizuodamas tikrovės ir naratyvumo santykį, „naratyvumui priskiriama vertė, perteikiant tikrus įvykius, kyla iš troškimo, jog tikri įvykiai pasižymėtų rišlumu, vientisumu, pilnumu, gyvenimo įvaizdžio išbaigtumu, kuris yra ir gali būti tik įsivaizduojamas. Samprata, kad tikrų įvykių sekos turi formalius atributus, būdingus istorijoms, pasakojamoms apie įsivaizduojamus įvykius, gali gimti tik iš norų, svajonių, troškimų.“³³⁵ Tokio požiūrio pateikimo neatsakingumą plačiai aptarė ir Jörn

³³⁰ 1999 m. istorijos programa. Parengė: BAKONIS, E.; JOKIMAITIS, R.; ir. E. Manelis. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/rubrikos/programos/archyvas/468-1999-istorijos-programa#bendrosios-nuostatos> [žiūrėta 2018-11-12]

³³¹ Bendroji istorijos ugdymo programa. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, 2011. p. 937. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]

³³² Bendroji istorijos ugdymo programa. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, 2011. p. 937. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]

³³³ 1999 m. istorijos programa. Parengė: BAKONIS, E.; JOKIMAITIS, R.; ir. E. Manelis. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/rubrikos/programos/archyvas/468-1999-istorijos-programa#bendrosios-nuostatos> [žiūrėta 2018-11-12]

³³⁴ 1999 m. istorijos programa. Parengė: BAKONIS, E.; JOKIMAITIS, R.; ir. E. Manelis. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/rubrikos/programos/archyvas/468-1999-istorijos-programa#bendrosios-nuostatos> [žiūrėta 2018-11-12]

³³⁵ WHITE, Hayden. Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę... pp.63-64.

Rüsen, pabrėžęs, jog kai istoriniame pasakojime praeitis pristatoma kaip uždara ateities predestinacija, iš istorijos mokymo(si) iš esmės eliminuojamas ir pagrindas etiniam įsipareigojimui³³⁶. Pats istorijos mokymo supratimas ir nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos edukacinėse programose aiškiai išreiškia slinktį nuo ankstyvosios vokiečių istorijos didaktikos koncepcijos (istorinių akademinų tyrimų perfrazavimo moksleiviams) prie istorinės sąmonės ugdymo, akcentuojant ne tiek detales to, kas vyko praeityje, bet tai, „koks yra mūsų santykis su tuo, kas vyko praeityje“³³⁷. Kadangi toks požiūris įgalina daugybės skirtingų santykių su praeitimi egzistavimą, jis įgalina ir naratyvų sampynos perspektyvą, tačiau šiame tyrime kvestionuotina, kiek atskiri vadovėliai, rašomi vieno ar kelių (bendraminčių) autorių, yra pajėgūs tokį daugiaperspektyvumą perteikti. Tad šiame kontekste, atsižvelgiant į pakitusius istorijos mokymo tikslus ir patį istorijos kaip mokomojo dalyko supratimą, reikėtų kelti klausimą, ar paraleliai neturėtų keistis ir mokymo priemonės ne tik turinio, bet ir formos prasme. Ši tautinę istoriją skaidanti prieiga, skatinanti daugianaratyviškumą, susilaukė kritikos anglosaksiškajame diskurse JAV, kai istorikų grupė, reaguodama į XX a. pab. sustiprėjusias vertybines ir tiesos pažinimo problemas moksle gynė poziciją, jog tiesos apie praeitį yra įmanomos, tad įmanoma surasti visiems žmonėms tinkamą tiesą be istorijos reliatyvizavimo, kuris skatindamas skepticizmą pažinimo atžvilgiu sumenkina bet kokio lavinimo vertę ir tuo pačiu – galimybes.³³⁸

Jei vertinsime toleranciją kaip reiškinį iš filosofinės perspektyvos, per kurią ji suvoktina kaip „strategija, įgalinanti geriau suprasti tikrovę ir sėkmingiau joje veikti“³³⁹, reikšminga pažvelgti, kokią *tikrovę* istorijos edukacija, inkorporuodama tolerancijos edukaciją, siekia pristatyti ir kaip siūlo joje veikti. Nuo pat nepriklausomybės atkūrimo mokymo programose Lietuvoje akcentuota tolerancijos kitam svarba³⁴⁰, taip pat jau priešmokykliniame ugdyme aiškiai nusakoma tolerancija kaip vertybė („Ugdymas grindžiamas žmogiškosiomis, tautinėmis ir pilietinėmis vertybėmis, orientuotas į vaiko gyvenimui reikalingų socialinių, kultūrinių kompetencijų plėtojimą, tolerancijos ugdymą“)³⁴¹. Teoriniu lygmeniu

³³⁶ RÜSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė...* p. 425.

³³⁷ Bendroji istorijos ugdymo programa 11-12 kl. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, 2011. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]

³³⁸ JOYCE, Appleby; LYNN, Hunt; ir MARGARET Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją...* 1998.

³³⁹ PLEČKAITIS, Romanas. Tolerancija. Vilnius: Pradai, 1998. p. 5.

³⁴⁰ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai... 1994. p. 21.

³⁴¹ Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa. Švietimo ir mokslo ministerija. Kaunas: „Šviesa“, 2014. Prieiga internetu: [https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdymo%20bendroji%20programa\(2\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdymo%20bendroji%20programa(2).pdf) [žiūrėta 2018-11-12]. 7.1. paragrafas.

tolerancijos kaip vertybės mokymas tampa vienu esminių dėmenų pilietiniame ugdyme („tolerantiškai vertinti kultūrų įvairovę“³⁴²) ir skirtinguose dorinio ugdymo dalykuose („Tikimės, kad ši programa [žydų-judėjų tikybos pažinimo – A.N.] prisidės prie tolerancijos kitoms tautoms ugdymo, nes tolerancija ir jos suvokimas atsiranda tik drauge su kultūriniu išprusimu ir emociniu žmogaus atvirumu kitoms kultūroms“³⁴³ ar „Toleruoti ir vertinti žmonių ir tautų įvairovę“³⁴⁴), o ir istorijos mokyme tolerancija kaip vertybė akcentuojama subtiliau – ne iš karto nusakoma, kaip reikia būti tolerantiškam, tačiau siekiama per istorinius pavyzdžius, Lietuvos tolerancijos istorijos pažinimą ugdyti tolerancijos supratimo svarbą (pavyzdžiui, „Pateikti pavyzdžių apie kasdienį žmonių gyvenimą Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, apie **tautinės** ir religinės tolerancijos apraiškas. Mokiniai, remdamiesi mokytojo pateikta mokomąja medžiaga, diskutuoja apie tautinės ir religinės tolerancijos apraiškas LDK ir šiandienėje Lietuvoje“³⁴⁵ ar „Nagrinėja religinės ir tautinės tolerancijos apraiškas, netolerancijos proveržius Abiejų Tautų Respublikoje“³⁴⁶). Šiame tolerancijos kaip vertybės ugdymo fone klaustina, kaip suprantama tautinė tolerancija LDK ir ATR kontekste, ar galime kalbėti apie tokį konceptą, ar derėtų skirti atskirai pakantos sampratą ir pabrėžti religinio, o ne tautinio dėmens svarbą tolerancijai Lietuvos istorinėje perspektyvoje. Etninio ugdymo programoje iš esmės suponuojama, kad pakantumas ir draugingumas lietuvių su kitomis tautomis yra tradicinės lietuvių kaip etninės grupės vertybės, joms netgi suteikiamas „tradicijų“ vardas, o tai implikuoja, jog tai yra nuolat tam tikrais ritualais ar veiksmais puoselėjami įpročiai („Prisimena lietuviško pakantumo bei draugiškumo kitoms tautoms tradicijas ir priima sprendimus, kaip tradicinėmis vertybinėmis nuostatomis grįsti savo elgesį“³⁴⁷). Bendrame tolerancijos skatinimo idėjiniame fone

³⁴² Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas, 2011, Skiltis: Pilietinis ugdymas. Paragrafas 12. p. 1013. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12]

³⁴³ Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Dorinis ugdymas. Etika 7-8 kl. p. 455. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12]

³⁴⁴ Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Dorinis ugdymas. Etika 7-8 kl. p. 369. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12]

³⁴⁵ Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas, 2011, Skiltis: Istorijos programa. 5-6 kl. 1.18.1.p. 942. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12]

³⁴⁶ Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas, 2011, Skiltis: Istorijos programa. 7-8 kl. 1.18.1.p. 959. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12]

³⁴⁷ Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programa (2012 m.). Pagrindinio ugdymo

pereinama ir prie diskusijos, kodėl netolerancijos apraiškos netoleruotinos demokratinėje valstybėje.³⁴⁸ Jei tam tikros istorijos „supratimo“ ar interpretavimo idėjos yra „patogios“ ir priimtinos visuomenės daugumai, įsivyrąja Lietuvos istorijos supratimo klišių atkartojimas, netgi atliekant sociologinius tyrimus imamasi išankstinių prezumpcijų, grįstų tokiomis klišėmis. Tokią iš anksto žinomo ir suprantamo tolerancijos diskurso sampratą net ir akademinuose tyrimuose gerai iliustruoja Dianos Janušauskienės vertybinių nuostatų Lietuvoje tautinių mažumų atžvilgiu (2013 m.) tyrimas, kuriame autorė teigia: „Tolerancija kitataučiams yra viena socialinių vertybių, susiformuojančių daugiatautėje valstybėje esant palankioms tam sąlygoms (tokioms kaip moderni šiuolaikinė visuomenė, urbanizacija, istorinė tradicija, švietimo sistemos puoselėjamos vertybės ir kita)“³⁴⁹.

Vertybinis ugdymas nepriklausomos Lietuvos mokyklinėje edukacijoje yra tautiškai angažuotas³⁵⁰, ir šio angažuotumo kontekste tautiškumas pristatomas kaip esminė kolektyvinė vertybė, iš savo tautiškumo supratimo poreikio kildinamas ir poreikis mokytis apie kitas tautas, taikant panašumų ir skirtumų ieškojimo metodiką. Taip suponuojant kolektyvinių vertybių egzistavimą istorijos supratimas papildomas kolektyvinės atsakomybės, o paskui – ir kolektyvinės garbės arba kaltės momentais. Kaip pabrėžė J. Rūsen, „modernioje kultūroje pati istorija gali vaidinti vienos iš tokių atsakomybės, pateisinimo ir pasmerkimo instancijų vaidmenį“³⁵¹. Būtent per kolektyvizuotą, bendrapatirtinę istorijos sampratą kuriamas ir tautinio bendrumo jausmas, taip primordialistinių tautinės valstybės supratimą papildant trečiąja dimensija (1-kalba; 2-kilmė; 3-kolektyvinė istorija). Nors pats mokyklinės istorinės didaktikos kryptingumas dabartinėje Lietuvoje perimtas iš naujosios vokiečių istorijos didaktikos praktikų, kai iškeliamas istorinės sąmonės ugdymas („Mokinių gebėjimai įsijausti į nagrinėjamą laikotarpį ne mažiau svarbūs nei istorijos rekonstrukcijos bandymai“³⁵²),

etninės kultūros bendrosios programos mokinių pasiekimai ir ugdymo gairės 5-6 klasėse.

³⁴⁸ Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas, 2011, Skiltis: Pilietinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12]

³⁴⁹ JANUŠAUSKIENĖ, Diana. Tolerancijos apraiškos Lietuvoje: vertybinės nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu. Socialinių mokslų studijos, 2013,5(2). p.431.

³⁵⁰ Tiek atskiri šiame poskyryje aptarti programų vertybiniai dėmenys, tiek pačios Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programos (2012 m.) kaip tokios sukūrimas ir oficialus įtraukimas į Lietuvos švietimo sistemą aiškiai išreiškia tautinę vertybinę kryptį. Tokia tautinio ugdymo programa laikyta siekiniu XX a. 4 deš. Lietuvoje realų pavidalą ir pretenziją į pritaikomumą įgavo tik į daugiakultūriškumą apeliuojančios XXI a. Lietuvos idėjiniame lauke.

³⁵¹ RŪSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė...* p. 418.

³⁵² 1999 m. istorijos programa. Parengė: BAKONIS, E.; JOKIMAITIS, R.; ir. E. Manelis. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/rubrikos/programos/archyvas/468->

tačiau iš tokios priegios kylantis naratyvų, požiūrių ir vertybių įvairumas bei laisvė istorijos mokyme dabartinėje Lietuvoje nedominuoja, nes dėl stiprių vertybinių tautiškumo implikacijų liekama prie vienakrypčio lietuvių tautinės istorijos vaizdinio kūrimo.

1.3.3. Dorinio ugdymo intriga

Dorinis ugdymas per savo mokymo programą yra vienintelis dalykas Lietuvoje oficialiai sankcionuojantis būtent konkretizuotą skirtingų tautinių ir religinių bendruomenių istorijos bei kultūros pažinimą mokyklinės edukacijos ribose. Dorinio ugdymo tikslai suformuluoti tiek kaip moralinių nuostatų diegimo siekimas (nors siekiamos išugdyti moralinės nuostatos dažniausiai nėra aiškiai identifikuotos, preziumuojant, kad Lietuvos visuomenėje moralinės nuostatos turi aiškius bendruosius kanonus), tiek kaip skirtingų religinių požiūrių ir kultūros įvairovės pažinimas³⁵³. Vienintelis tolerancijos ugdymas kaip moralinė nuostata išskiriamas santykyje su kitų religinių ir tautinių bendruomenių pažinimu, tai atliepia ir jau aptartas bendrąsias tolerancijos edukacijos idėjas Lietuvos švietimo koncepcijose nuo pat 1989 m. „Tautinės mokyklos“ ugdymo koncepcijos iki paskutinių strategijų, nusakančių ir Lietuvos švietimo ateities vizijas. Dorinio ugdymo programoje (kryptis – etika) aiškiai formuojamas nekvestionuotinas tolerantiškos Lietuvos vaizdins istorinėje ir dabartinėje perspektyvoje. Siūloma „paminėti, kokių tautų žmonės taikiai sugyvena Lietuvoje“³⁵⁴, preziumuojant, kad netaikiai gyvenančių arba nėra, arba nėra reikalo apie juos kalbėti. Taip sukuriama išankstinio pažinimo iliuzija, skatinanti ne kritinį vertinimą, bet egzistuojančio naratyvo pažodį priėmimą nepaisant jo galimo disonavimo su kasdienėmis patirtimis.

Greta etikos arba krikščioniškų konfesijų (Romos katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų bei ortodoksų (stačiatikių)) programų pristatomos programos, suponuojančios galimybę rinktis ir karaimų tikybos bei žydų-judėjų tikybos pažintinės programos modulius. Šiame dėmenyje ir prasideda dorinio ugdymo programos koncepcijos problematika – visi galimi pasirenkamieji dalykai, išskyrus etiką bei žydų-judėjų tikybos pažintinę programą, yra skirti konkrečių religinių grupių atstovams (ar tiesiog tų atstovų vaikams), būtent šis į religinę bendruomenę orientuoto mokymo aspektas išskiriamas pagrindžiant, kodėl kitų Lietuvos tradicinių konfesijų – sentikių, musulmonų sunitų bei graikų apeigų katalikų – tikybos mokymo

[1999-istorijos-programa#bendrosios-nuostatos](#) [žiūrėta 2018-11-12]

³⁵³ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. Bendrosios nuostatos. Prieiga internetu:

https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

³⁵⁴ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. 3.4.1. Etika. Prieiga internetu:

https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

programos neįtrauktos į bendrąjį valstybinio dorinio ugdymo planą – nes šių bendruomenių tikybos mokymą organizuoja vietos religinių bendruomenių ir bendrijų vadovybės³⁵⁵. Įdomu, jog žydų-judėjų tikybos pažintinė programa yra vienintelė ne religinio ugdymo pobūdžio programa dorinio ugdymo kontekste, nes ir judaizmą išpažįstančiųjų tikybos mokymas yra organizuojamas Kauno žydų bendruomenėje (pastaroji institucija parengė ir čia aptariamą žydų-judėjų tikybos pažintinę programą Lietuvos mokykloms), tačiau šios tikybos pažinimas išskirtiniu statusu įtraukiamas į bendrąjį Lietuvos piliečių ugdymą. Būtent šios programos aktualumas grindžiamas tuo, jog a) ji rengiama pirmą kartą; b) lietuvių kalba literatūros apie žydų judėjų tradicijas ir kultūrą yra maža³⁵⁶. Pirmasis argumentas tėra alogiškas, nes temos naujumas nepagrindžia jos aktualumo, o antrasis – pernelyg apibendrinantis esamą situaciją ir sumenkinantis jau egzistuojančius lietuvių kalba tiek istorinius tyrimus, tiek kultūros populiarinimo pobūdžio leidinius; abu egzistuojantys pastarieji dėmenys pateikia kur kas platesnę žydų tradicijų ir kultūros pažinimo lauką nei kaip dorinio ugdymo programos dalis parengtos poros puslapių žydų kultūros ir istorijos pristatymo gairės, kur kaip programoje ir teigiama, „rengiant judėjų tikybos pažintinę programą, remtasi asmenine patirtimi“³⁵⁷. Šiuo atveju lieka neaišku, ar remtasi asmenine kaip žydų kultūros ir tradicijų mokytojų patirtimi, ar asmenine kaip praktikuojančių judaizmo išpažinėjų ar tiesiog Lietuvos žydų patirtimi. Juolab neaišku, kuo mokytojai turėtų remtis, norėdami inkorporuoti šią temą į savo dėstomus dalykus (etikos ar tikybos pamokas), kadangi pateiktos programos turinys nėra savipakankamas pasiruošimui pamokoms.

Krikščioniškų konfesijų bei karaimų tikybos moduliai iš esmės nesiuo kultūros įvairovės pažinimo, o pateikia vieną pasirinktą doktrininį kelią (t.y. nurodo, kaip praktikoje laikytis konkrečios konfesijos religinių įsitikinimų³⁵⁸), juolab moksleiviai, kurie neidentifikuoja savęs kaip karaimų

³⁵⁵ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. Bendrosios nuostatos. 1.4. punktas. p. 343. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

³⁵⁶ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. 3.4.1. Etika. P. 455. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

³⁵⁷ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. 3.4.1. Etika. P. 455. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

³⁵⁸ *Pavyzdžiui*, „mokydamiesi karaimų tikybos, susipažins su karaimų religijos ir tautos istorija, aiškinsis karaimų tikėjimo tiesas ir moralines nuostatas – supras, kaip jas taikyti gyvenime, pažins liturginius ritualus ir ugdysis gebėjimą tinkamai juose dalyvauti“ ³⁵⁸ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. p. 344. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

ar „Bendras religijos supratimas – tai įvairi mokymosi veikla, skirta tam, kad mokiniai suvoktų religiją kaip ypatingą ir svarbią karaimų gyvenimo sritį, kad jie

ir nepasirenka karaimų tikybos programos, negauna galimybės susipažinti su karaimų kultūra ir istorija šiame kontekste. Visai kitaip struktūruojamas judėjų tikybos pažintinės programos dėstymas – pirmoji ir esminė yra Lietuvos žydų istorijos pažinimo dalis, o antroji – ir tik iš pirmosios kildinama – judaizmo kaip religijos, sąlygojančios gyvenimo būdą, pažinimo dalis. Nors tokio pobūdžio mokyklinė programa gali būti suvoktina kaip daugiakultūres Lietuvos patirčių puoselėjimui, perdavimui ir supratimui skirta vizija, tačiau praktinis jos pritaikymas nėra reglamentuotas kaip privalomas, nėra pateikta nei rekomendacijų, nei metodinių nurodymų, kaip pagal numatytą programą 5-10 klasės moksleiviai turėtų sužinoti, kada žydai atsikėlė gyventi į Lietuvą, kas paskatino šį kėlimąsi bei kaip jie čia kūrėsi ir gyveno.³⁵⁹ Nors dorinio ugdymo programos kaip skatinančios kitų kultūrų pažinimą geriausiai įprasminamos per siūlymą tarpdalykiškai integruoti etikos ir istorijos ar geografijos pamokas³⁶⁰, tačiau ši integracija taip pat būdama tik patariamąjo pobūdžio, nubrėždama minimalias gaires tarnauja labiau fikciniam socialinės tikrovės mokykloje konstravimui nei apčiuopiamų rezultatų siekiančių pokyčių iniciavimui.

Dorinis ugdymas - nors dorinio ugdymo programose deklaruojamas mokymasis apie tautines mažumas, iš esmės jis ir lieka orientuotas į tas mažumas – mažumos mokosi pačios apie save; atitinkamai kaip ir valstybės dauguma - lietuviai - mokosi patys apie save.

Vertybinių nuostatų ugdymas per istorijos mokymą išreikštas visais Lietuvos valstybingumo laikotarpiais – tik tarpukariu lakoniškiau programose ir plačiau viešojoje erdvėje (lietuvių tauta ir lietuviškumas kaip vertybė), sovietmečiu – už ideologinių komunistinių internacionalumo klišių reikia ieškoti, kokios vertybės iš tiesų ugdomos (paklusnumas ir prielankumas rusų tautai), o po 1990 m. itin daug viešojo deklaratyvaus dėmesio per pačias mokymo programas ir švietimo strategijas skirta vertybiniam ugdymui (tautinio ir daugiakultūrio ugdymo eklektika). Lietuvos istorijos mokyme po 1990 m. įvyksta lūžis su stojimu į ES 2004 m., kai oficialiu lygmeniu programose kinta daugiakultūriškumo samprata – tautinės valstybės ir bendruomenės vertybes keičia priklausymo didesnei

sąmoningai į ją įsitrauktų ir galėtų pasirengti religinei praktikai. Pasirengimas liturgijai – tai mokinių susipažinimas su karaimų liturgijoje galiojančiomis taisyklėmis ir jų aiškinimu, su žmonių elgesio normomis per liturgines apeigas, kurios sudaro svarbią karaimų tradicijų apskritai dalį.“ p. 345.

³⁵⁹ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. Programos turinio punktas 14.4. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

³⁶⁰ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas, 5-6 kl. p. 358. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]

bendruomenei nei tauta idealai. Vis tik norint įvertinti, kiek šis pokytis tēra deklaratyvus, o kiek funkcionuojantis, reikšminga istorijos vadovėlių, kaip praktikoje programų idėjas atliepiančios medžiagos, analizė.

1.4. Istorijos mokytojo vaidmuo Lietuvos tautinių mažumų istorijos mokyme nuo 1990 m.

Šiame skyriuje, siekiant neatitrūkti nuo istorijos mokymo mokykloje tikrovės bei kokybinės turinio analizės tyrimui papildyti pristatoma ir pasirinkta gretutinė empirinio sociologinio tyrimo prieiga, t.y. interviu su nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos istorijos mokytojais tautinių mažumų istorijos mokyklinėje edukacijoje tema. Pagrindinis šios tyrimo dalies tikslas yra patikrinti hipotezę, jog XX a. pab.-XXI a. pr. daugiakultūrio ugdymo ir globalizacijos kontekste etnocentrisis istorijos pasakojimas vis dar verifikuojamas kaip savaime suprantama tikrovė, kurios nereikia papildomai aiškinti, o tautinių mažumų istorijos Lietuvoje temos yra kaip šios socialiai sukonstruotos tikrovės trikdžiai.

1.4.1. Interviu su istorijos mokytojais metodologijos aptarimas

Interviu su istorijos mokytojais, remiantis Ingos Gaižauskaitės ir Natalijos Valavičienės metodologiniame socialinių tyrimų metodų taikymo leidinyje³⁶¹ pasiūlytais pusiau struktūruoto interviu rinkimo ir jų duomenų apdorojimo metodais, buvo rinkti 2017 m. sausio-kovo mėnesiais trijuose Lietuvos miestuose – sostinėje Vilniuje bei Panevėžyje ir Kaune. Interviu imtis – 14 respondentų, pradėjusių dirbti istorijos mokytojais jau nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje, atitinka tyrimo metu išsikelto siekį interviu metodo, kaip gretutinio tyrimo papildymo, pagalba įvertinti kokybiškai skirtingas istorijos mokymo patirtis bei įvesdinti jas į istorijos apie tautines mažumas Lietuvoje mokymo kontekstą. Šiam tikslui pasiekti pasirinktas pusiau struktūruotų interviu metodas, parengtas atviro pobūdžio klausimų klausimynas kaip nesuvaržantis pažinimo ir leidžiantis pačiam tyrėjui tyrimo eigoje pagilinti savo tiriamojo lauko žinias. Klausimynas sudarytas atvirų klausimų principu, respondentams nepateikiant galimų atsakymų variantų. Klausimyną sudaro 12 klausimų, pusė jų (pirmieji 6) skirti bendram susipažinimui su mokytojų darbo principais, istorijos mokymo proceso vertinimu. Trečiuoju klausimu siekiama identifikuoti, kokius konkrečiai vadovėlius naudoja istorijos mokytojai, kaip juos vertina. 7-12 klausimai yra skirti išsiaiškinti, kaip patys mokytojai vertina tautinių mažumų istorijos pristatymo galimybes ir poreikius per istorijos pamokas ar užklasinę su istorijos pamokomis susijusią veiklą. Atskirų interviu metu klausimyno ribos buvo plečiamos (jei respondentas pamini platesnio paaikškinimo reikalaujančių detalių) arba siauriamos (jei į klausimyne esantį vėlesnį klausimą jau buvo atsakyta plačiau atsakant į kitą ankstesnį klausimą). Maža interviu imtis nurodo nepretendavimą į Lietuvos mokytojo

³⁶¹ GAIŽAUSKAITĖ, Inga; ir VALAVIČIENĖ, Natalija. Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu: vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2016.

socialinio portreto pateikimą ar universalių tendencijų mokyme apie tautines mažumas Lietuvoje identifikavimą, atvirkščiai – per skirtingas mokytojo kaip individo, o ne beveidės mokymo sistemos dalies mokymo šia tema patirtis, bandoma identifikuoti kompleksinė potencialiai probleminių mokymo apie tautinių mažumų istoriją Lietuvoje bei patį tautiškumo suvokimą aibė. Interviu respondentų asmeniniai duomenys (lytis, darbo stažas, mokomos klasės, mokyklos statusas, regioninis statusas), numanomi kaip galintys turėti įtakos jų refleksijai istorijos mokymo klausimais, pagal jiems tyrimo metu priskirtus respondentų kodus (M(*okytojas*)1; M2; M3 ir t.t.), pateikiami tyrimo autorės sudarytoje lentelėje Nr. 1.

Lentelė Nr. 1. Respondentų duomenys

<i>Kodas</i>	<i>Lytis</i>	<i>Darbo istorijos mokytoju /-a stažas</i>	<i>Mokomos mokyklinės klasės</i>	<i>Valstybinė /privati mokykla</i>	<i>Iš sostinės /Iš kitų Lietuvos miestų</i>
M1	Mot.	1,5 metų	5-6 klasės	Privati mokykla	Iš sostinės
M2	Vyr.	1,5 metų	5,6,10,11, 12 klasės	Valstybinė pilnoji gimnazija	Iš kitų Lietuvos miestų
M3	Vyr.	26 metai	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš sostinės
M4	Vyr.	6 metai	9-10; 11-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš sostinės
M5	Mot.	25 metai	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš sostinės
M6	Mot.	20 metų	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš sostinės
M7	Mot.	28 metai	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš sostinės
M8	Vyr.	4 metai	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš sostinės
M9	Mot.	16 metų	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš kitų Lietuvos miestų
M10	Vyr.	8 metai	5-12 klasės	Valstybinė pilnoji gimnazija	Iš sostinės
M11	Vyr.	2 metai	8-10 klasės	Privati mokykla	Iš sostinės
M12	Mot.	5	5-12	Valstybinė	Iš

		metai	klasės	ė gimnazija	kitų Lietuvos miestų
M13	Mot.	22 metai (su 10 metų pertrauka)	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija	Iš sostinės
M14	Vyr.	2,5 metų	5-12 klasės	Valstybinė gimnazija/ vėliau – privati mokykla	Iš pradžių – kituose Lietuvos miestuose, vėliau – sostinėje

1.4.2. Interviu medžiagos analizė

1.4.2.1. Mokytojas kaip mediumas tarp programos ir vadovėlio

Pagal pirmąją tyrimo klausimyno dalį (1-6 klausimai), skirtą susipažinti su bendra istorijos mokymo situacija Lietuvos mokyklose, šiame poskyryje pateikiamas istorijos mokytojų atsakymų struktūruotas aptarimas per pagrindinių probleminių aspektų, galinčių turėti įtakos tautinių mažumų istorijos pristatymui per istorijos pamokas, išskyrimą:

- 1) Mokytojų pasiruošimo pamokoms medžiagos atranka.
- 2) Istorijos vadovėlio pasirinkimas ir reikšmė mokymo(si) procese, papildomos medžiagos integravimas į istorijos pristatymą.
- 3) Mokytojų išskiriamos moksleivių susidomėjimo istorija sritys.
- 4) Tautinių mažumų istorijos pristatymo galimybių istorijos mokyme įvertinimas pagal mokytojus: istorijos mokymo programos ir istorijos vadovėliai.

Nors dauguma respondentų jau ne pirmus metus dirba istorijos mokytojais (vidutinė respondentų darbo istorijos mokytojais trukmė – 12 metų), visiems iškyla sunkumų atsakant į klausimą apie pagrindinius darbo šaltinius – t.y. medžiagą, iš kurios jie ruošiasi istorijos pamokoms. Nors dalis mokytojų kaip vieną pagrindinių šaltinių renkasi vadovėlius, iš kurių moko (M1, M2, M5, M6, M7, M8, M9, M10), o kita dalis – vadovėlių kaip šaltinio visiškai atsisako, patys mokydami vadovėliui skiria mažai dėmesio, fokusuojasi į istorijos mokymo programose įvardintas temas (M3, M4, M11, M12, M13, M14), tačiau tiek vieni, tiek kiti mokytojai savo darbo šaltinius

įvardija itin apibendrintai – „iš interneto“ (M1; M6; M7; M9; M10; M14), „knygos“ (M1; M2; M7), „per istorijos studijas įgytos žinios“ (M2; M8; M9), „kasdienio gyvenimo“ (M6), kai kurie konkretizuoja iki „Iliustruotos istorijos“ žurnalo (M9) ar Holokausto liudytojų atsiminimų (M3), ir itin retai pasitaiko konkrečių autorių ir istoriografinių pozicijų įvardijimų (Norman Davis „Europa“ (M1), Liudas Truska (M3)). Įdomu, jog dalis mokytojų kaip savo darbo pagrindinius šaltinius įvardija bendrąsias istorijos programas ar egzaminų programas (M7; M9; M10), nors pastarieji dokumentai yra labiau kaip gairės, nusakančios temas, kurių pristatymas turėtų atsirasti istorijos pamokose, bet nepateikiančios jokio turinio kalbėjimui apie jas. Taigi, kokių turinių papildomas istorinis pasakojimas lieka neaišku. Žinoma, iš to daryti prielaidą, jog mokytojai itin aplaidžiai ruošiasi istorijos pamokoms nebūtų teisinga, tikėtiniau, jog kitaip nei akademiniam diskurse, mokykliniame istorijos pasakojime neakcentuojama, kas yra konkrečios interpretacijos autorius, kas atrado konkrečius šaltinius etc., tad ir patys mokytojai, ieškodami informacijos nefiksuoja iš esmės istoriniam pasakojimui papasakoti tokių nereikalingų detalių kaip istorikų pavardės ar istoriografinės pozicijos naujumas. Nors ruošiant vadovėlius pagal mokyklines istorijos programas vyrauja vadovėlio kaip skirta mokiniams supratimas („vadovėliai pirmiausia turi būti skirti naudotis mokiniams, o ne mokytojams“³⁶²), netgi kartais atskirai rengiama pridėtinė medžiaga mokytojams, padedanti dirbti su vadovėliu, tačiau iš interviu su istorijos mokytojais matyti, kad tas pats istorijos vadovėlis daugeliui jų yra svarbus darbo įrankis, struktūruojantis istorijos pamoką, ir ne vienas pagal valstybines bendrojo ugdymo programas dirbantis istorijos mokytojas-tyrimo respondentas paantrinta M5 respondento teiginį, jog „vadovėlis – esminis dalykas istorijos mokymosi procese“. Tik mokytojai, istorijos mokantys ar mokę mokyklose pagal ne valstybines bendrąsias programas (M3; M11; M 14), yra visiškai priešingos nuomonės vadovėlių atžvilgiu ir jų visiškai nenaudoja arba naudoja visai minimaliai.

Mokytojų tarpe egzistuoja ir tam tikras požiūris į vadovėlio reikšmę anachronizmas – tie respondentai, kurie sako, kad mokytojui pačiam vadovėlis labai svarbus kaip tam tikras rėmas ar mokymo gairės (M4; M14), tuo pačiu yra skeptiški vertindami vadovėlio svarbą mokiniui („Sunku pasakyti, kiek mokinių tuos vadovėlius paskaito...“M4). Tuo tarpu respondentai, pabrėžę, jog vadovėlis tikrai nėra pagrindinis jų darbo istorijos pamokose įrankis (M13), mano, jog „moksleiviui vadovėlis yra Dievo žodis, kuris nekintamas“, o pats mokytojas (ypač jaunesnėse klasėse) yra mažesnis autoritetas nei vadovėlis. Šios dvi visiškai skirtingos respondentų pozicijos, nors ir neleidžia daryti jokių išvadų, kam gi – moksleiviui ar mokytojui – svarbesnis ir paveikesnis vadovėlyje pateikiamas istorinis pasakojimas, tačiau patvirtintina prielaidą, kad vis tik vadovėlinis istorijos pasakojimas

³⁶² Bendrojo ugdymo dalykų vadovėlių ir kitų mokymo priemonių turinio vertinimo aspektai. Metodinė medžiaga. Parengė: VšĮ Šiuolaikinių didaktikų centras. Vilnius, 2014. p. 11.

yra suvokiamas kaip reikšmingas, tik atskirais atvejais skirtingoms edukacinės sistemos grandims.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog vadovėlio kaip mokytojo pagrindinio šaltinio pasirinkimas rengiantis pamokoms nereiškia, jog naudojamas tik vienas vadovėlis, t.y. tas, iš kurio tuo metu mokosi mokiniai, - mokytojai pabrėžia naudojantys aibę istorijos vadovėlių, leistų nuo nepriklausomybės atkūrimo (M5; M10). Vadovėlio naujumas ne visada apsprendžia jo naudojimosi intensyvumą, kai kurie mokytojai turi senus vadovėlius favoritus (pavyzdžiui, „Krontos“, kaip patys teigia, ir patys dar iš jų mokėsi (M8)). Juk senesni vadovėliai, nors mokinių atžvilgiu ir pakeičiami naujais, niekur nedingsta, mokytojai turi galimybę jais naudotis, juolab, kad jau yra įsigilinę į juose esantį temų pristatymą. Tad fiksuojant istorinio naratyvo pokyčius (tiek tautinių mažumų istorijos Lietuvoje, tiek kitais klausimais) Lietuvoje nuo 1990 m., derėtų neužmiršti, jog buvusieji vadovėliniai naratyvai nėra visiškai eliminuojami iš istorinio pasakojimo ir mokytojas pagal savo supratimą skirtingus siužetus iš buvusių vadovėlių pritaiko ir naudodamasis naujuoju vadovėliu. Iš vienos pusės, toks neprisirišimas prie vieno vadovėlinio istorijos pasakojimo yra teigiamas dalykas, leidžiantis preziumuoti, jog tuomet įmanomas skirtingų požiūrių į tą patį istorinį reiškinį pateikimas, tačiau iš kitos pusės tai verčia kvestionuoti, ar a) moksleiviams pateikiamos interpretacijos nėra akademiškai pasenę (t.y. naujų tyrimų pakoreguotos ar visai pakeistos) b) moksleiviams pateikiamos interpretacijos nėra idėjiškai statiškos (t.y. neatspindi nepriklausomos Lietuvos globalėjimo tendencijų). Žinoma, tokia įvairių senesnių vadovėlių medžiagos naudojimo praktika gali būti sąlygota ir vadovėlio pasirinkimo laisvės reliatyvumo. Nors tokia galimybė iš esmės egzistuoja, tačiau ji yra apribota įvairių veiksnių, pavyzdžiui vieni mokytojai nesijaučia turintys pakankamai galios pasirinkti norimus vadovėlius, kalba apie mokyklą kaip personifikuotą instituciją, kuri nulemia, kokias vadovėliais bus disponuojama - „laisvė pasirinkti vadovėlius tiek, kiek jų yra užpirkta mokykloje“ (M1), „ką turi – tą ir duoda“ (M8) , kiti jaučiasi turintys galimybę konsensuso principu kartu su mokyklos bendruomene rinktis mokymo priemones (M10).

Tarp respondentų nėra sutarimo tiek dėl geriausių, tiek dėl blogiausių vadovėlių – labiausiai išsiskiria nuomonės dėl dviejų vadovėlių serijų – dar XX a. 10 dešimtmečio pabaigos „Krontos“ leidyklos istorijos vadovėlių serijos³⁶³ ir „Briedžio“ leidyklos „Kelio“ serijos³⁶⁴ vadovėlių pradėtų leisti

³⁶³ Pavyzdžiui, GALINIS, A.; JURKEVIČIUS, S.; ir PETRAUSKIS, K. Naujųjų amžių istorija. 9. Vilnius: Kronta, 2009. Ar KASPERAVIČIUS, A.; JOKIMAITIS, R.; SINDARAVIČIUS, A.; LAURINAITIS, J.; BRAZAUSKAS, J.; ČIŽAUSKIENĖ, A.; ir PAULIUS, B. Naujausiųjų laikų istorija. 10. Vilnius: Kronta, 2001. Ši serija skirta 9-10 klasių moksleiviams.

³⁶⁴ Pavyzdžiui, LAUŽIKAS, Rimvydas; MICKEVIČIUS, Karolis; TAMKUTONYTĖ-MIKAILIENĖ, Živilė; ir KAPLERIS, Ignas. Kelias. Istorijos vadovėlis 5 klasei. II dalis. Vilnius: Briedis, 2008. Ši serija skirta 5-7 klasių

jau XXI a. „Kelio“ serijos vadovėliai kritikuojami kaip turintys daug faktinių klaidų, itin primityvaus turinio (M2; M4; M9), tačiau 6 iš 14 respondentų, tarp jų ir tie juos kritikuojantys, vis tik naudojami būtent šiais vadovėliais, nors plati vadovėlių rinka bent teoriškai suteikia galimybę rinktis ir iš kitų vadovėlių. „Krontos“ leidyklos istorijos vadovėliai respondento M2 įvardyti kaip pasenę ir dėl to nebetinkami naudoti, tačiau didžioji dalis mokytojų vadovėlių senumo nelaiko problemišku, netgi pabrėžia, kad „geras vadovėlis negali pasenti per 2 metus“ (M14). Kita, jau vyresniems skirta „Briedžio“ leidyklos vadovėlių serija „Laikas“³⁶⁵ taip pat populiarus pasirinkimas (M2; M4; M5; M6; M7; M8; M10), tačiau būtent šios serijos vadovėliai mokytojų nekritikuoti.

Vaizdinės medžiagos integravimas į istorijos pamokas istorijos mokytojų tarpe vertinamas labai teigiamai, tik vienas mokytojas (M3) pasisakė prieš tokios medžiagos pateikimą pamokų metu, kadangi jo nuomone dabartiniai moksleiviai jau yra persotinti vaizdinės ir garsinės medžiagos, nebemoka nei žiūrėti, nei klausyti, o jo tikslas yra išmokyti klausytis pasakojimo ir patiems jį pasakoti. Gausiai naudojant audio ir video medžiagą pamokų metu kyla ir per didelio pasitikėjimo esančiomis papildomomis moderniomis mokymo priemonėmis problema, kai mokytojai teigia, kad „praktiškai net nereikia dėstyti pamokos, nes yra viskas“ [turimas omenyje edukacinis filmukas apie Žalgirio mūšį – A.N.] (M9). Vis tik visi kiti respondentai vertina tokios medžiagos naudojimą kaip vieną iš efektyvesnių būdų pasakoti moksleiviams istoriją, sakosi nuolat besistengią ją inkorporuoti į savo dėstomus dalykus, tačiau paklausti apie tautinių mažumų istorijos pristatymą per tokias vaizdines ar garsines priemones nė vienas negali konkrečiai paminėti naudojamų vaizdinių ar garsinių šaltinių pasakojimo iliustracijai. Galbūt tai sąlygoja pačių tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymo per istorijos pamokas sporadiškumas, kaip vienas iš respondentų pastebi, „tautinių mažumų istorija visuomet buvo kaip smagi išnaša“ Lietuvos istorijos pamokose (M11). O vienas iš respondentų tiesiogiai identifikavo problemą, jog trūksta edukacinės video medžiagos, kurią būtų galima žiūrėti apie Lietuvos tautines mažumas (M4). Vis tik pastarasis papildomos edukacinės medžiagos apie tautinių mažumų istoriją Lietuvoje trūkumas būdingas ne tik vaizdinei medžiagai, bet ir bendram papildomos edukacinės literatūros laukui (M5). Vienintelė tokios tematikos mokymo(si) priemonė, orientuota konkrečiai į mokytojus ir moksleivius, buvo parengta dar 1998 m.³⁶⁶, vėlesniais metais, net ir į istorijos mokymo programą oficialiai įtraukiant ar ruošiantis įtraukti (2016 m.) tautinių mažumų istorijos Lietuvoje

moksleiviams.

³⁶⁵ Pavyzdžiui, KAPLERIS, I.; MEIŠTAS, A.; MICKEVIČIUS, K.; STEPONAVIČIENĖ, L.; RAMANAUSKAS, R.; ir TAMKUTONYTĖ-MIKAILIENĖ, Ž. *Laikas. Istorijos vadovėlis*, 8. II dalis. Vilnius: Briedis, 2005. Ši serija skirta 8-12 klasių moksleiviams.

³⁶⁶ BANYŠ, Bronislavas. *Lietuvos tautinės mažumos: mokymo priemonė: mokiniams, studentams, mokytojams, dėstytojams*. Vilnius: Rosma, 1998.

dėmenį, naujų tokio pobūdžio iniciatyvų neatsirado. Tai, jog mokytojai identifikuoja šį trūkumą, parodo, kad domimasi galimybėmis pristatyti tautinių mažumų istoriją už įprasto programinio-vadovėlinio istorijos kurso ribų.

XXI a. įsivyravo siekis į klasikiniu tapusį politinės-karinės istorijos naratyvą mokykloje įterpti daugiau kultūros, socialinės, kasdienybės istorijos temų. Tačiau šio tyrimo metu išreikšti istorijos mokytojų svarstymai rodo, kad moksleiviams labiau patinka būtent karinė istorija (M5; M6; M7; M9; M10), kuo labiau konkretizuoti istoriniai įvykiai, nes dėl nesugebėjimo mąstyti abstrakcijomis moksleiviams neįdomu kalbėti apie idėjas (M2; M5; M7; M14; „feodalizmas mažiukams yra šakės visiškai“ (M2)), todėl sunkios ir nepatrauklios kultūrinės temos. Visi respondentai nusako bendrą tendenciją, jog moksleiviams Lietuvos istorija yra mažiau įdomi nei pasaulio istorija („Mokiniai linkę nuvertinti Lietuvos istoriją, Lietuvos istorija jiems yra neįdomi“ (M8), „Moksleiviams atrodo, kad Lietuvos istorija tarsi viskas žinoma, bet viskas ir sudėtinga labai, nes reikia daug žinoti visokių datų ir pan.“(M12) ar „Nelabai moksleiviai mėgsta Lietuvos istorijos, labiau domina pasaulio istorija, nes Lietuvos istorijos mokyme daugiau smulkmenų“ (M13)). Patys mokytojai ir nusako dažną tokio nesidomėjimo priežastį - Lietuvos istorijos mokoma daug detaliau, kai tuo tarpu pasaulio istorijos mokyme(si) reikalaujama mažesnio gilinimosi į konkrečias temas. ATR laikotarpis net kelių respondentų (M4; M8; M10) išskiriamas kaip pats sudėtingiausia ir moksleiviams sunkiausiai suprantama mokyklinio istorijos kurso tema. Įdomu, jog patys tai teigiantys mokytojai atskleidžia savo sudėtingą santykį su ATR laikotarpio temomis („Čia su tais lenkais neaišku...“(M4)), tad galima daryti prielaidą, jog moksleivių temos nesupratimą ar nesidomėjimą ja gali sąlygoti ir mažesnis mokytojų dėmesys bei nesugebėjimas sklandžiai paaiškinti šių temų. Tokią prielaidą atliepia ir priešinga perspektyva – respondentė M1 vienintelė teigia, kad „moksleiviams įdomu kasdienybė, tai ir tautinių mažumų atveju taip pat (pvz., Šabas), o sudėtingiausia politika, geopolitika, karų istorija“, ši mokytoja ir pati savo interviu atsakymuose išreiškia prioritetą kultūros istorijos temoms. Kaip antroji itin moksleiviams sudėtinga tema identifikuojamas XIX a. ir lietuvių (arba bet kuris kitas) tautinis atgimimas (M14; M4; M6; M7). Tautinių mažumų istorijos pristatymo kontekste šis dėmuo yra itin aktualus, kadangi būtent per XIX a. tautinių judėjimų istoriją bei nacionalizmo gimtį pasakojimą sukuriama kontekstas kalbėjimui apie tautinės savimonės at(si)radimą, tautinės valstybės kaip konstruojamo, o ne nulemtą aukštesnių jėgų, darinio kūrimą bei skirtingų tautinių savimonių interakcijas viename erdvės ir laiko taške.

Moksleivių susidomėjimo istorija kontekste kyla klausimas, ko siekiama istorijos mokymu – ar suteikti žinių (apie konkrečius istorinius įvykius), ar suteikti galimybę mąstyti apie istorinę žmonių, tautų, valstybių raidą. Jei siekinys yra pastarasis – derėtų performuluoti vertinimo strategiją (egzamino programą), kadangi pastaroji būtent ir parodo, kad istorija kaip mokomasis

dalykas siekia tik suteikti žinių. Kalbant apie tautines mažumas Lietuvoje pagal istorijos programas nuo 2016 m. jau formalizuotas ir žinių apie tautinių mažumų istoriją Lietuvoje suteikimas, tačiau kvestionuotina, ar orientacija vien į žinojimą be pažinimo gali būti ir vertybinio ugdymo, kurio siekinys išreikštas mokymo programose, pagrindu.

Istorijos mokytojai vertina tautinių mažumų istorijos pristatymo mokykliniame istorijos kurse galimybes būtent pagal bendrąją istorijos mokymo programą mokykloms ir istorijos vadovėlius. Respondentai teigią kalbą apie tautines mažumas „kadangi jos yra programoje, tai yra neišvengiamas dalykas“ (M6) ar „nes pagal naują programą³⁶⁷ ypač daug dėmesio skirta tautinėms mažumoms, kasdieniam gyvenimui, kultūrai, sąveikai tarp kultūrų“ (M5). Svarbu atkreipti dėmesį, jog abi paminėtosios respondentės dirba mokykloje jau du dešimtmečius, tad turėjo galimybę matyti istorijos mokymo raidą nepriklausomoje Lietuvoje, tačiau abi būtent kalbant apie tautinių mažumų istorijos pristatymą jokių pokyčių nereflektuoja, nors ir mini pasikeitusią naujausią istorijos mokymo programą, tačiau lieka visiškai neaišku, kaip buvo prieš ją. Taip pat svarbu pastebėti, kad tiek šios respondentės, tiek kiti respondentai dažniausiai akcentuoja ne tautinių mažumų istorijos Lietuvoje dėmenį, o tautines mažumas suvokia tik per kultūrinį aspektą³⁶⁸.

Netarai į tautinių mažumų istorijos mokymo problematiką žvelgiama kaip į bendresnės istorijos mokymo problematikos dalį, tiesiogiai nesusijusią su pačių tautinių mažumų tematika („Labai mažai yra temų, kurios giliau paliečiamos. Istorijos ir problema tokia mokyklinė, kad viskas yra taip truputėlį labiau paviršiuje, tai aš manau, kad ir šitas [tautinių mažumų tema – A.N.] yra paviršiuje, nieko labai nesiskiria nuo kitų“ (M2) ar „Lietuvos istorijoje apskritai trūksta daugybės tyrimų. Tautinės mažumos – ne išimtis. Tam tikrai trūksta dėmesio, tačiau tai yra rezultatas to, jog mokiniai yra mokomi nuo Adomo ir Ievos iki šių dienų.“ (M14)). Mokytojai gana pozityviai vertina vadovėlius tautinių mažumų istorijos pateikimo atžvilgiu – teigia, kad „esmė vadovėliuose apie tautines mažumas pateikiama“ (M6), „vadovėliuose tikrai pristatoma tautinių mažumų istorija dabar pagal programas, tautinės mažumos atsiranda kiekviename vadovėlyje“ (M5) ir netgi tie, kurie nesinaudoja istorijos vadovėliais šiuo konkrečiu klausimu juos „gina“, sakydami, kad „tie, kurie sako, kad per mažai, ar kad nėra [tautinių mažumų istorijos vadovėliuose – A.N.], tie meluoja“ (M3). Nors tokių tariamai „meluojančių“ taip pat atsiranda (tačiau jų – mažuma (M4;M7)) ir jie teigia, jog itin negausus tautinių mažumų istorijos pristatymas tiek programoje, tiek vadovėliuose, tad tautinių mažumų istorijos reprezentacija priklauso nuo mokytojų iniciatyvų. Pastaruoju atveju mokytojai prisiima atsakomybę kaip istorinio švietimo mokyklose

³⁶⁷ Turima omenyje 2016 m. istorijos mokymo programa.

³⁶⁸ Tokio suvokimo problematika plačiau aptariama kitame poskyryje, kuriame išskirtos tautinių mažumų istorijos reprezentacijos turinio problemos pagal interviu turinio analizę.

organizatoriai, turintys valią ir pasirinkimą veikti/neveikti, kai tuo tarpu likusioji dalis konstruoja tokį pasakojimą apie savo socialinę tikrovę, kuriame į edukacines institucijas per programas ir vadovėlius kaip save kuriančius ir save vykdančius įvedamas antžmogiškasis elementas, atsiranda tam tikras sukonstruotas institucinio pasaulio objektyvumas³⁶⁹, kai žmogaus kuriamos taisyklės ar elgesio gairės tampa normatyviniais „iš aukščiau“ nuleistais kasdienę būtį reguliuojančiais svertais. Tokiais atvejais mokytojai teigia kalbą apie tautines mažumas „kiek tai programos *leidžia*“ (M2) ar pabrėžia tų programinių nuostatų problemišumą santykyje su istorijos mokymu („Mus riboja programa, ne vadovėliai“ (M6)). Dažniausiai mokytojai vertina tautinių mažumų istorijos pristatymą vadovėliuose (ar programose) pagal kiekybines charakteristikas – yra ar nėra, o jei yra – kiek gi (puslapių, potemių, temų), o kokybinis pateikiamos medžiagos vertinimas tebuvo kvestionuotas tik kartą („Kai kuriuose vadovėliuose tai tų temų nėra, tai kaip ten dirba tie mokytojai, aš neįsivaizduoju...“Krontos“ vadovėliuose, kai rašoma, kad „čia gyveno daug žydų“, tai nieko nepasakoma“ (M4)). Mokytojų-respondentų tarpe yra ir tokių, kurie mažumų istoriją mato kaip ne integralią Lietuvos istorijos dalį, nes pačias tautines mažumas ir dabartinėje valstybėje mato kaip atskirą pilietinį elementą, preziumuojama, kad tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymu ir jo kokybe turėtų rūpintis ir vertinti pačios tautinės mažumos: „kiek pilnai ir brandžiai tai pristatoma, turėtų vertinti patys tautinių mažumų atstovai, ar jie patenkinti esamu pristatymu“ (M5).

Mokytojų atsakymai apie galimybes pristatyti tautinių mažumų istoriją istorijos pamokų metu atskleidžia bent mokytojų tarpe vyraujančią unikalų erdvinį, o ne chronologinį istorijos supratimą - istorija suvokiama kaip erdvė, kurioje reikia kažką patalpinti (pavyzdžiui, svarstoma, ar yra „vietos“ kalbėti apie tautines mažumas Lietuvos istorijoje (M2; M8)). Tikėtina, kad tokia erdvinė istorijos kaip savotiškos vietos patalpinti tautos savipapasakojimą samprata mokytojų ištransliuojama ir moksleiviams.

1.4.2.2. Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymo probleminiai taškai

Analizuojant antrosios interviu su istorijos mokytojais, pradėjusiais mokyti Lietuvos istorijos jau po 1990 m., dalies medžiagą (7-12 klausimai), išskirtos šios problemos Lietuvos tautinių mažumų istorijos pristatymo mokykliniame istorijos kurse atžvilgiu:

1) Tautinės mažumos suvokiamos ir pristatomos per probleminę perspektyvą, taip tautinės mažumos tampa Lietuvos istorijos *problema*. Šis aspektas aktualiausias Lietuvos žydų ir Lietuvos lenkų istorijos reprezentacijoje.

³⁶⁹ BERGER, L. Peter; ir LUCKMANN, Thomas. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999. p. 82.; p. 115.

2) Tautinės mažumos įdomios tik iš kultūrinės, o ne istorinės pozicijos Lietuvoje – karaimų kibinai ar totorių šimtalapis įdomesni nei šių bendruomenių gyvenimas LDK, ATR ar Lietuvos Respublikoje, jų interakcijos su kitomis tautinėmis grupėmis.

3) XIX a. II pusėje sukurtos etninės Lietuvos ir lietuviškumo sampratos nekvestionuotinas reflektavimas istorijos mokyme, sąlygojantis vien tautinį, o ne pilietinį lietuviškumo supratimą. To pasėkoje kitos tautinės grupės Lietuvoje niekada nesuvokiamos kaip integrali Lietuvos (ar LDK, ATR) dalis, o pristatomos tik per lojalumo retoriką, kurią galime laikyti tos pačios „savo-svetimo“ retorikos tęsiniu.

Siekiant suprasti, ar kalbėjimas apie tautines mažumas Lietuvos istorijoje pasidaro probleminiu, svarbu atkreipti dėmesį, apie kokias tautines mažumas ir kokiuose kontekstuose kalbama istorijos pamokų metu³⁷⁰ bei kaip patys mokytojai aktualizuoja šį kalbėjimą. Kadangi didžioji mokytojų dalis ruošdamiesi pamokoms remiasi mokymo programomis ir vadovėliais, nekeista, jog daugelio jų įvardytos aptariamoms tautinėms mažumoms yra tos pačios – t.y. tos, apie kurias kalbėjimą daugiau sankcionuoja ir programose bei vadovėliai – lenkai, žydai, rusai, totoriai ir karaimai, tačiau išimtinai visi respondentai įvardino tik žydus, tai iš esmės koreliuoja ir su vadovėlių bei programų tyrimo dalyje pateiktais teiginiais, jog būtent šios tautinės bendruomenės istorija susilaukia daugiausia dėmesio istorijos mokymo programose bei vadovėliuose³⁷¹. Tik po vieną kartą paminėtos čigonų, ukrainiečių, baltarusių (gudų) bei rusėnų tautos (atskirų respondentų atsakymuose) ir du kartus vokiečių tautinė mažuma Lietuvoje leidžia daryti prielaidą, jog šios tautinės mažumos, kurios, beje, neregistruojamos ir vadovėliuose bei programose, lieka tautinių mažumų istorijos Lietuvoje marginalijomis. Lietuvos totorių ir karaimų bendruomenės atitinkamai nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje įsivyravusiam mitologizuotam šių grupių istoriniam pasakojimui³⁷² minimos visuomet kartu kaip bendros istorijos Lietuvoje nešėjos, išskyrus vieną atvejį (M10), kai paminimi tik karaimai sąsajoje su Trakais ir Vytautu. Kalbėjimas apie totorius ir karaimus, kitaip nei apie likusias tautines mažumas, – visuomet ne iš probleminės perspektyvos. Vis tik egzistuoja tam tikra problematiška būtent šių „neproblemiškų“ tautinių mažumų reprezentacijos perspektyva – apie jas iš istorinės perspektyvos kalbama tik apie jų gyvenimą LDK laikais, siejant

³⁷⁰ Žr. Pagal mokytojų-interviu respondentų atsakymus sudarytą lentelę, Lentelė. Nr. 2. Apie kokias tautines mažumas ir kokiuose kontekstuose kalbama istorijos pamokų metu.

³⁷¹ Žr. skyrius 2.3. Tautinių mažumų istorijos reprezentavimas bendrojo lavinimo istorijos vadovėliuose 1990-2017 m.

³⁷² TROSKOVAITĖ, Dovilė. Myth as a Way to Co-existence: A Case of Karaite Community in the 18th - 20th Centuries, Values and Memories. Multiethnicity in the European Past (8th-20th c.), Cohesion building of multiethnic societies, 10th-21st c., ed. Przemysław Wiszewski, vol. 1, Wrocław, 2019.

būtent su Vytauto valdymu, o apie vėlesnį šių bendruomenių gyvenimą dabartinės Lietuvos teritorijose neužsimenama (M4; M5).

Tiek žydų, tiek lenkų tautinės mažumos mokytojų traktuojamos kaip Lietuvos istorijos klausimai (M13; M12; M8). Kalbėjimas apie žydus, nors ir daugeliu atveju grindžiamas poreikiu kalbėti apie Holokaustą, nėra visiškai vienalytis, kadangi respondentai mini ir kalbėjimą apie žydus LDK ar ATR laikotarpiu. Vis tik Holokausto temos kaip esminio taško Lietuvos žydų istorijoje akcentavimas (žydai pristatomi „kaip Antrojo Pasaulinio karo tragedija“ (M9) ar kalbama pirmiausia apie žydus, „nes čia jų istorija tokia... liūdnas XX a. su karu susiję...“ (M7)) parodo, jog žydų istorija Lietuvoje reprezentuojama per tragišką XX a. patirtį, ir sąsajoje su paskirų lietuvių kolaboravimu su naciais prie šios tragedijos prisidedant, toks kalbėjimas tampa probleminiu (apie moksleivius - „visiems pasidarė nesaldus, kad lietuviai žydšaudžių tauta“, „visi tokie *susiparinę*“ (M1)).

Mokytojų atsakymai parodo, jog kalbėjimas apie lenkų tautinę grupę Lietuvoje mokytojų supratimu yra visuomet probleminis („Kalbame apie problematiškiausių santykių grupes – žydai ir lenkai – Holokausto, Vilniaus krašto problematika aktualiausia“ (M5)), tad ir ši bendruomenė suprantama kaip problematiška (lietuviams) Lietuvos istorijos dalis (kaip problema pateikiamas „tų lenkų nenoras įsilieti į bendrą kontekstą“; „kad laiku nepasidomėjom ir neintegrovom jų, labai daug metų prarasta“ (M9)). Įdomu, jog šiame lenkų kaip istorinės Lietuvos tautinės mažumos suprobleminimo kontekste kiti mokytojai pastebi tam tikras tarp pačių lenkų ir lietuvių moksleivių kylančias įtampas, tačiau nesieja jų su mokyklinės edukacijos problematika. Svarstyti, ar toks lenkų ir žydų tautinių mažumų istorijos Lietuvos suprobleminimas negali būti kildinamas iš to, jog būtent šių vietos bendruomenių istorija sutrikdo rutininį etnocentrinį Lietuvos istorijos pasakojimą. Kaip ir „*kasdienio gyvenimo tikrovė laikoma savaime suprantama kaip tikrovė. Jos nereikia papildomai verifikuoti – pakanka, kad ji tiesiog yra. Ji tiesiog yra ten kaip savaime akivaizdus ir įtikinamas faktiškumas*“³⁷³, panaši analogija vystytina istorijos mokytojų (o tikėtina – ir kitų Lietuvos piliečių) Lietuvos istorijos supratimo klausimu – istorinio pasakojimo tikrovė, kurią randame vadovėliuose ar istorijos sintezėse, laikoma savaime suprantama ir verifikuota pačių vadovėlių parašymo fakto.

³⁷³ BERGER, L. Peter; ir LUCKMANN, Thomas. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999. p. 38.

Lentelė. Nr. 2. Apie kokias tautines mažumas ir kokiuose kontekstuose kalbama istorijos pamokų metu.

<i>Respondentas</i>	<i>Apie kokias tautines mažumas kalbama</i>	<i>Kontekstas</i>
M1	Lenkai Žydai Rusai Totoriai Karamai	Vilniaus okupacija tarpukariu Holokaustas Dabartinė Rusijos politika Dabartinės terorizmo grėsmės ir Islamas Skirtingumo pažinimas per skirtingą kultūrinį paveldą
M2	Žydai, <i>Vokiečiai</i> Lenkai Karaimai ir totoriai	Holokaustas; Žydai Lietuvos kariuomenės savanoriai Klaipėdos krašto klausimas Vilniaus krašto klausimas Maldos namai, tikėjimas, atkeliavimo į Lietuvą epizodas
M3	Rusai, lenkai, žydai, <i>čigonai</i>	Atskirai aptaria šias tautas Lietuvoje kaip stigmatizuojamas tautines grupes
M4	Žydai Totoriai ir karaimai Lenkai Rusai	Holokaustas, tarpukario Lietuva LDK, Vytautas Vilniaus krašto <i>problema</i> <i>Nenurodyta</i> <i>*Mano, kad būtų įdomu „paliesti“ iš Vakarų atėjusias tautas LDK, pvz., vokiečius ir škotus.</i>
M5	Žydai Lenkai Karaimai ir totoriai	Holokaustas Vilniaus krašto problema LDK, Vytauto laikai
M6	Žydai Karaimai Totoriai	-
M7	Žydai Lenkai Rusai <i>Ukrainiečiai</i> <i>Baltarusiai</i> (<i>gudai</i>) Karaimai ir	Holokaustas Vilniaus krašto istorija - - - LDK, Vytauto laikai („viduramžiai Lietuvos“)

	totoriai	
M8	Žydai Lenkai Totoriai ir karaimai <i>Rusėnai</i> <i>Vokiečiai</i>	Antisemitizmas, Holokaustas Lenkija - - - Klaipėdos kraštas
M9	Lenkai Žydai	- „Antrojo pasaulinio karo tragedija“
M10	Lenkai Rusai Žydai Karaimai	- - Tolerancija; Holokaustas Vytautas, Trakai
M11	Žydai	Neapykantos istorija
M12	Žydai Rusai Lenkai	- - -
M13	Lenkai Žydai Karaimai Totoriai <i>Slavai</i>	Tarpukario problema Žydų problema Atsikėlimas į LDK Atsikėlimas į LDK XVII-XVIII a.; Sovietmetis
M14	Neidentifiku oja	-

Visi interviu metu kalbinti istorijos mokytojai mano, jog svarbu kalbėti apie tautinių mažumų istoriją Lietuvoje, tačiau šią svarbą aktualizuoja skirtingai. Vieni žvelgia į tautinių mažumų istoriją Lietuvoje kaip būdą kontekstualizuoti, aiškinti dabartinius įvykius (M1; M9; M13), iš kurių išskiriamos terorizmo grėsmės bei pabėgėlių problema Europoje, siejant tai su Islamo religija. Taip Lietuvos totorių bendruomenės istorija ir jos islamiškasis kultūros dėmuo siekiamas išnaudoti kalbėjimui apie dabartines problemas, kurios neturi nieko bendro su Lietuvos totoriais, išskyrus religinį dėmenį, kuris vienija milijonus žmonių visame pasaulyje, paliekant totorių bendruomenės istoriškumą LDK tik XIV a.-XV a., ir po didelio istorinės nežinomybės vakuomo kalbant apie šią bendruomenę jau XXI a. globalių politinių realijų kontekstuose. Kita apklaustų mokytojų grupė (M12; M3; M7; M5; M14) pabrėžia kalbėjimo apie tautines mažumas svarbą per Lietuvos daugiakultūriškumo patirtis bei nacionalistinės retorikos

problematikos kontekste – stengiamasi kalbėti, kad Lietuva nėra tikrai lietuvių (M12), akcentuojamas Vilniaus daugiakultūriškumas (M7; M5) ar pabrėžiamas visų Lietuvos piliečių „savumas“ (M3).

Analizuojant mokytojų-respondentų atsakymus apie tautinių mažumų istorijos pristatymą mokykliniame istorijos pasakojime itin aktualu yra įvertinti, per kokias vertybines nuostatas pristatomos tautinės mažumos ir jų istorija Lietuvoje, kokias visuomenės nuostatas tai atliepia ir kokias gali sąlygoti su tautinių mažumų istorija siejamos ir pristatomos vertybės.

Iš respondentų atsakymų išryškėja siekis mokyti apie tautines mažumas per patirtis, kaip patys mokytojai tai įvardina – praktinį pažinimą (M9; M1). Toks praktinis pažinimas mokytojų supratimu apima „edukacines pamokas“ (M9) (kas yra needukacinės pamokos ir kaip jos vyksta tyrimo metu nepavyko identifikuoti), išvykas į konkrečių tautinių grupių maldos namus, muziejus, mokyklas, įvairias paveldo vietas (M9; M5; M1; M4; M8; M13; M12) bei tarpdalykinę edukaciją (M5). Vis tik per tokį praktinių patirčių išskyrimą, kuris savaime nėra negatyvus, atvirkščiai – parodo mokytojų supratimą apie platesnį mokymo lauką nei tradicinė mokyklinio suolo aplinka, atsiskleidžia tautinių mažumų istorijos matymas tik per kultūros istorijos ar netgi kultūrologijos be istorijos perspektyvą, eliminuojant tautinių mažumų kaip integralios Lietuvos istorijos dalies suvokimą per išryškinamus kultūrinius skirtumus. Tačiau derėtų atkreipti dėmesį, kad tokia kultūrologinė pažinimo perspektyva nukreipta tik į neproblemines istorines tautines mažumas Lietuvoje – totorius bei karaimus kaip egzotizuotą elementą, o problemiška suprantamų tautinių mažumų – žydų bei lenkų – istoriją net ir praktikoje siekiama pristatyti būtent per tą pačią probleminę perspektyvą.

Paradoksalu, tačiau visi respondentai, sutartinai itin pabrėžę praktinio tautinių mažumų kultūros Lietuvoje pažinimo svarbą, tokiu tikslingu³⁷⁴ praktiniu švietimu užsiima labai retai (M6; M7; M10; M12; M14) arba visiškai neužsiima (M1; M2; M4; M5; M8; M9; M11;) ir tik du užsiima nuolatos – M3 ir M13. Kaip vienas iš būdų identifikuoti tokio švietimo galimybes buvo užduoti klausimai apie rengiamas ekskursijas, edukacines išvykas tautinių mažumų temomis bei užklausinės veiklos projektus tautinių mažumų istorijos temomis. Mokytojai, kurie tokių išvykų nėra rengę, turėjo galimybę pasvarstyti, kokios vietos Lietuvoje būtų tinkamos aplankyti siekiant pažinti tautinių mažumų istoriją ir paveldą Lietuvoje – išvardintos vykdytos išvykos apsiribojo Holokausto istoriją Lietuvoje menančių vietų lankymu (VVGŽM Tolerancijos centras, Vilniaus Senamiestis kaip žydų getas, Paneriai, Panevėžio miesto dalis, kur 1941 m. buvo žydų getas,

³⁷⁴ Tikslingu šiuo atveju laikomas toks praktinis švietimas, t.y. išvykos ar projektai, kurie kaip visuma yra tematiškai skirti tautinių mažumų istorijai Lietuvoje pristatyti, o ne kai tautinių mažumų istorija dėl temų persipynimo įtraukiama į kitos tematinės ekskursijos rėmus (mokytojų minimas atvejis, kai lankomasi Genocido aukų muziejuje, ir pastebima, jog „ten yra vienas *kambariukas* apie Holokaustą“ (M2; M10)).

Genocido muziejus). Iš vienos pusės tai gali sąlygoti ir bendras mokyklinių istorijos programų ir vadovėlių didesnis dėmesys šiai temai, iš kitos pusės – šios temos užklasinės edukacijos ir visuomenės švietimo intensyvi plėtra pastaruoju dešimtmečiu³⁷⁵. Vis tik kalbant apie galimas tokio pobūdžio išvykų perspektyvas pateikiami ir daugiau temų bei tautinių grupių įtraukiantys pavyzdžiai (Trakai kaip karaimų miestas, Puškino muziejus rusų kultūrai pristatyti, Nacionalinis muziejus lenkų kultūrai ATR pristatyti, Kėdainiai kaip žydų paveldo miestas).

Konkretūs projektai kaip veikla, skatinanti įvairiapusiškesnę tautinių mažumų istorijos ir kultūros Lietuvoje pažinimą, mokytojų, kurie visi savo atsakymuose pripažįsta tokių projektų kaip praktinės veiklos svarbą ir reikalingumą, paradoksalu, bet yra vykdomi labai retai. Tokius projektus tautinių mažumų temomis buvo vykdę tik 3 respondentai (M6;M7;M12), 1 respondentas (M8) planuoja prisijungti prie tokio kolegų vykdomo projekto. Likusieji respondentai savo atsakymais siekė tarsi pasiteisinti ir pabrėžti objektyvias aplinkybes, trukdančias vykdyti tokio tipo projektus – neilgą darbo laiką (M1; M2;), mažą mokinių susidomėjimą tautinių mažumų tema, kai kitos projektinės temos ją nukonkuruoja (M5; M10; M12; M13; M14) ar laiko trūkumą (M13).

Vienas iš mokytojų aiškiai identifikavo problemą, su kuria daugelis mokytojų susiduria kalbėdami apie tautines mažumas per istorijos pamokas, t.y. dabarties „homogeniškumo iššūkį“ (M11) akistatoje su praeities pasakojimu apie įvairias tautines bendruomenes dabartinės Lietuvos teritorijoje. Visuomenėje tautinės mažumos dėl savo neskaitlingumo matomos retai, retai laikomos ir integralia politinės tautos dalimi, taip ir moksleiviai pasak mokytojų, kol nesusiduria su tautinių mažumų atstovais, tol susidomėjimo šiomis temomis per pamokas nerodo (M4; M5; M6; M7). Kalbėjimo apie tautines mažumas ir jų istoriją aktualumą edukacijoje pagrindžia ir mokytojų pastebėjimai, jog kuo vaikai iš homogeniškesnės tautiniu ar religiniu požiūriu aplinkos, tuo radikalesni jų pasisakymai kitų tautų ar kultūrų atžvilgiu (M12).

Daugiakultūrio ugdymo koncepcija mokytojų tarpe egzistuoja kaip tam tikras mitas – kai kurie teigia girdėję apie ją, bet jos nematę (M4; M6; M7; M9; M10), kiti ir negirdėję visai (M1; M2; M5; M8; M11; M12; M13; M14), o vienas iš respondentų pasitaikė prisidėjęs prie jos rengimo, tad žino, „kas ir kaip“ joje, tačiau jos veiksmingumu abejoja (M3). Tai verčia kelti klausimą apie tokio pobūdžio dokumentų reikalingumą ir panaudą mokymo(si) procese. Dauguma mokytojų interviu atskleidė, jog ir pačios istorijos mokymo programos reikalingumas kvestionuotinas (ypač vyresnėse klasėse), kadangi orientuojantis į brandos egzaminus istorijos pamokose remiamasi

³⁷⁵ Pavyzdžiui, projektas „Panerių lopšinė“ (2012 m.) ir jo tęsinys „Būti žydu“ (2015 m.). Šių projektų refleksiją viešojoje erdvėje pateikė istorikas Nerijus Šepetyš, in: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/buti-zydu-lietuvoje-soa-atminimo-stiprinimas-pilietinio-samoningumo-ugdymas-o-gal-naudingi-idiotu-sou-582-506253> [žiūrėta 2018-10-13].

būtent istorijos egzaminų brandos programomis, o jos ne visais punktais persidengia su bendrosiomis istorijos mokymo programomis. Remiamasi daugiausia būtent egzaminų programa, kuri yra skirta įvertinti turimas žinias, kuri yra kaip tam tikras reguliacinis dokumentas be vertybinių implikacijų, kai tuo tarpu bendrosios programos, tarp jų ir istorijos, turi tam tikrą vertybinę užtaisą³⁷⁶. Praktikoje pastarasis dėmuo lieka nuošalyje orientuojantis būtent į faktografinį žinių patikrinimą. Patys mokytojai tokią įsivyravusią praktiką bando kritikuoti, tačiau tik išskirtiniais atvejais paminima, jog tokia ruošimosi egzaminui praktika netaikyta, o bandyta orientotis į istorinio moksleivių mąstymo formavimą, istoriškai sąmoningos asmenybės ugdymą (respondentai M11 ir M3). Vis tik būtent pastarieji du respondentai savo kaip istorijos mokytojų charakteristikomis išsiskyrė iš kitų respondentų tarpo – vienas jų moko Lietuvos istorijos per etikos pamokas, tad nėra pagal savo pareigybę įpareigotas moksleivių paruošti būtent istorijos egzaminui, kitas – mokė istoriją tarptautinėje mokykloje Lietuvoje, kurios edukacinės gairės skiriasi nuo įprastų bendrųjų Lietuvos švietimo praktikų. Būtent per šią orientaciją į paruošimą istorijos egzaminui (aiškiai apčiuopiamas rezultatas, įvertinimas konkrečiu balu), o ne istorinio mąstymo ar vertybinį ugdymą (iš esmės neapčiuopiamas rezultatas, galimas įvertinti tik ilgalaikėje perspektyvoje atskirų tyrimų pagalba) atsiskiria du istorijos mokytojo dėmenys – t.y. pirmuoju atveju, mokytojo, kaip švietimo įstaigos darbuotojo orientuoto į konkrečių rezultatų pasiekimą per mokymą, antruoju – istorijos pasakotojo, siekiančio perteikti istorinį pasakojimą, padėsiantį moksleiviui orientotis ir dabarties įvykiuose.

Mokytojų kalbėjimas apie Lietuvos istorijos mokymą ir tautinių mažumų istoriją Lietuvoje atskleidžia etnocentrinės istorijos kaip savaime suprantamos vienintelės istorinio naratyvo krypties suvokimą³⁷⁷. Toks istorijos supratimas respondentams atrodo toks natūralus, jog netgi teigiama, kad istorijos mokyme mokykloje (suprask - vadovėliuose) nėra pabrėžiamos tautybės (M1), nereaguojant, jog visas Lietuvos istorijos mokymas paremtas lietuvių tautiškumo išryškinimu. Mokytojai interviu net nemini, nereflektuoja jokių alternatyvių naratyvų, mažųjų pasakojimų (patriotinis naratyvas *versus* kosmopolitinis pasakojimas), apie kuriuos Jean-Francois Lyotard idėjų³⁷⁸ šviesoje kalbama dabartinėje Lietuvos historiografijoje³⁷⁹.

³⁷⁶ Žr. Poskyris 1.3.2.1. Edukacinių programų vertybinės nuostatos ir jų sąlytis su tautinių mažumų istorijos bei kultūros tematinio lauku.

³⁷⁷ Apie tokį supratimą kaip posovietinės lietuviškosios historiografijos problemą dar 2005 metais rašė Darius Staliūnas. In: STALIŪNAS, Darius. Ethnocentric to civic history: changes in contemporary Lithuanian historical studies. *Emerging meso-areas in the former socialist countries: histories revived and improvised*. Hokkaido, 2005. pp. 311-331.

³⁷⁸ LYOTARD, Jean-Francois. Postmodernus būvis: ataskaita apie žinojimą. Vilnius: Baltos lankos, 2009.

³⁷⁹ BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos versus visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai. Atminties kultūrų dialogai

Įdomu, jog Ukrainoje 2001 m. atliktos istorijos bei pilietinio ugdymo mokytojų apklausos duomenimis patys mokytojai įvardijo tokias esmines tuometinio istorijos mokymo problemas kaip mitų apie praeities įvykius kūrimas ar atgyvenusi (?) faktų interpretacija³⁸⁰, o 2017 m. Lietuvoje interviu davę istorijos mokytojai nė karto nekvestionavo savo atsakymais tokių ar panašių istorinio mąstymo temų, vyravo daug pragmatiškesnis santykis su istorijos mokymu. Žinoma, neturint minėtosios apklausos Ukrainoje klausimyno ir negalint atlikti jo analizės, sudėtinga identifikuoti, ar pačiuose Ukrainos mokytojams užduotuose klausimuose nebuvo implikuotos šitokios mąstymo kryptys.

Lietuvos istorijos mokytojai supranta ir pristato Lietuvos tautines mažumas šalyje arba kaip problemą iš istorinės perspektyvos (lenkų ir žydų atvejai), arba kaip linksmą atrakciją iš kultūrinės perspektyvos (karaimų ir totorių atvejai). Tos mažumos, kurios nepatenka į šias dvi kategorijas iš viso nepristatomos, arba pristatomos itin retai. Istorijos mokytojai teigia suprantą dabartinėje viešojoje erdvėje eskaluojamų daugiakultūrio ugdymo idėjų svarbą, tačiau tautinių mažumų pristatymo atžvilgiu jaučiasi apriboti istorijos mokymo programų bei egzaminų programų ar vadovėlių turinio. Visgi, nepaisant šios daugiakultūrio ugdymo vizijos palaikymo, istorijos mokytojai nesuvokia tautinių mažumų istorijos Lietuvoje kaip integralios Lietuvos istorijos dalies ir daro aiškiai skirtį tarp šių bendros istorijos dėmenų.

Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas; ir KOPCZYNSKI, Michal. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. pp. 63-79.

³⁸⁰ JANMAAT, Jan Germen. The ethnic 'other' in Ukrainian history textbooks... p. 14.

2. LIETUVOS ISTORIJOS VADOVĖLIAI IR TAUTINIŲ MAŽUMŲ REPREZENTACIJA: UŽMIRŠTI (,) NEGALIMA (,) PAŽINTI

Komparatyvinėje perspektyvoje aptariant tarpukario, sovietmečio ir nūdienos vadovėlius, reprezentuojančius Lietuvos istoriją ir jos tautines mažumas, išskirti pagrindiniai šios analizės aspektai:

1. Faktinių duomenų apie Lietuvos tautines mažumas istorinis bei kultūrinis adekvatumas (šiuo atveju tai – datų, įvykių, asmenybių, sąvokų atitikimas bendrojoje srityje istoriografijoje egzistuojančioms atsižvelgiant į laikmečio istorinio žinojimo ribas);

2. Interpretacinis informacijos pateikimo lygmuo („vertybinis neutralumas“³⁸¹, ideologinės implikacijos, kritiška perspektyva) bei kalbėsenos semiotika (emocingumas, išankstinis vertinimas, sausas atsiribojantis faktografinis kalbėjimas, epitetų parinktyvs);

3. Tautinių mažumų istorijos kontekstai (greta Lietuvos istorijos ar Lietuvos istorijoje, kartu su lietuviais ar prieš lietuvius etc.) bei tokio kontekstualumo pasirinkimo motyvai (aptarti socialinę visuomenės struktūrą, aptarti tautines grupes kaip išskirtinius elementus, parodyti lietuvių pranašumą ar nuskriaustumą santykyje su kitomis tautomis);

4. Pagrindinė problematika, sietina su Lietuvos etninėmis mažumomis (konkurencingumas, lietuvių nutautinimas, (ne)lojalumas valstybei, kalbos (ne)mokėjimas etc.).

2.1. Lietuvos istorija – lietuviams? Tautinių mažumų pristatymas tarpukario istorijos, geografijos ir krašto pažinimo vadovėliuose

Tautinių mažumų ir lietuvių sugyvenimo su kitomis tautinėmis bendruomenėmis tematikos klausimai aktualūs (o gal net ir aktualesni) ne tik tarpukario istorijos vadovėliuose – geografijos ar vadinamieji krašto pažinimo vadovėliai įtraukia trumpas ir dažniausiai nenaratyvinio tipo tautinių mažumų Lietuvoje charakteristikas, kurios atskleidžia istorinių Lietuvos tautinių mažumų pažinimo skalę. Dėl nuo įprasto istorinio pasakojimo besiskiriančio nenaratyvinio pristatymo, kuris būdingas geografijos ir krašto pažinimo vadovėliams, pateikiama informacija apie tautines mažumas šiame tyrime suvokiama kaip galinti turėti įtakos naratyvų apie tautines mažumas Lietuvos istorijoje kūrimui, šios informacijos analizė disertacijoje koncentruojasi ties pristatomų faktų atranka bei jos reikšme įvaizdžių ir stereotipų apie tautines mažumas skatinimui tarpukario Lietuvoje.

³⁸¹ Ši sąvoka naudojama pagal nurodytame tekste pateiktą jos sampratą: MERKINAITĖ, Simona; ir RADŽVILAS, Vytautas. Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema... 2011.

Šiame skyriuje pateikiamos leidimo charakteristikos ir lygiagrečiai analizuojami 27 tarpukario Lietuvos istorijos ir Lietuvos geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai (1918 – 1939 m. leidimai)³⁸². Remiantis istorijos didaktiku J. Rūsen verta prisiminti, jog faktai įgauna istorinę kokybę tik per prasmingą santykį su kitomis aplinkybėmis, o „istorizuojanti interpretacija“ yra reikalinga dimensija, kurioje iškeliami tam tikri klausimai, į kuriuos atsako praeities įvykiai: pasakojimo eigą lemia klausimai, kylantys iš dabarties, tad įvykis tampa istoriškas, kai per istorinę interpretaciją įgyja prasmę dabarties praktikoje.³⁸³ Todėl greta tarpukario istorijos vadovėlių analizės šiame tyrime siekiama palyginti ir sovietinius bei dabartinius, antrosios nepriklausomos Lietuvos Respublikos vadovėlius, kai daugiakultūriškumas yra akcentuojamas kaip vertybė, pohołokaustinius istorijos ir geografijos vadovėlius, su tarpukario vadovėlių medžiaga.

Analizuotuose tarpukario istorijos bei krašto pažinimo vadovėliuose remiantis kokybine pateikiamos medžiagos analize galima išskirti keturis pagrindinius kalbėjimo apie etnines mažumas Lietuvoje aspektus:

1. Įtaka dalies lietuvių nutautėjimui, kuris pateikiamas kaip faktas;
2. Raštingumas (nenurodant kokia konkrečiai kalba), kultūra (raštiją) ir religinė tradicija;
3. Vytauto Didžiojo asmenybė ir tautinės mažumos;
4. Santykis su didžiais Lietuvos miestais (Vilniumi, Kaunu ir Klaipėda).

2.1.1. Tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėlių charakteristika

Tarpukariu, skirtingai nuo nūdienoje itin populiaros daugiaautorinės vadovėlių idėjos, tiek istorijos, tiek geografijos ir krašto pažinimo vadovėliai, buvo rengiami individualiai vieno asmens. Vienintelė išimtis šiame kontekste – jau 1936 m. P. Šležo ir V. Čižiūno parengtas Lietuvos istorijos vadovėlis šeštam pradžios mokyklos skyriui (Kaunas, „Sakalas“). Dažniausiai to paties autoriaus vadovėlis kas keletą metų nepakitusiu turiniu perleidžiamas iš naujo³⁸⁴, tad kartais tie patys vadovėliai Lietuvos istorijos ar krašto pažinimo švietime funkcionuoja tiek 3 deš., tiek ir 4 deš. (pavyzdžiui, Antanos Aleknos „Lietuvos istorija“ perleista 1918-1934 m. laikotarpyje ar Pelikso Šinkūno „Krašto istorijos pradžiamokslis“ IV skyriui perleistas 1926-1934 m. laikotarpyje). Tokie perleidimai leidžia preziumuoti, jog vadovėlio pirminis variantas susilaukė Švietimo sistemos, Knųgų ir mokslo

³⁸² Žr. PRIEDAS NR. 1. Analizuoti tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai 1918-1939 m.

³⁸³ RŪSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbu rinktinė...* 2007.

³⁸⁴ Kiekvieno analizuoto vadovėlio perleidimai chronologiškai įvardinti atskiroje sekcijoje parengtoje analizuotų tarpukario Lietuvos istorijos, geografijos ir krašto pažinimo vadovėlių lentelėje. Žr. PRIEDAS NR. 1. Analizuoti tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai 1918-1939 m.

priemonių tikrinimo komisijos (veikusios nuo 1927 m.) ir pačių mokytojų palankumo, tad buvo gausiai naudojamas pamokų metu. Paminėtina, jog dėl tyrimo objekto visuotinės istorijos vadovėliai neįtraukti į šią analizę (išimtys – Europos geografijos bei antropogeografijos vadovėliai, apimantys ir Lietuvos visuomenės tematiką), aptariami tik analizuoti 27 tarpukario Lietuvos istorijos, geografijos ar krašto pažinimo vadovėliai (žr. Priedas nr. 1).

Didžioji dalis vadovėlių leisti Kaune („Sakalo“, „Šviesos“, „Spaudos fondo“ ir „Varpo“ spaustuvės), vienintelės dvi išimtys – Šiaulių ir Tilžės spaustuvės. Toks pasiskirstymas nestebina, nes pagal 1926 m. duomenis spaustuvių koncentracija Kaune smarkiai lenkė kitus Lietuvos miestus – iš 44 Lietuvoje esančių spaustuvių 20 jų buvo būtent laikinojoje sostinėje³⁸⁵. Kaip matyti iš pateiktos lentelės (Priedas nr. 1.), nauji vadovėliai, kurių pirminiai variantai leisti jau 4 deš. nebesulaukė perleidimų. Tokią situaciją galėjo sąlygoti tiek sudėtingos laikmečio aplinkybės – 1939 m. prasidėjęs Antrasis Pasaulinis karas ir jo metu prasidėjusios Lietuvos okupacijos, tiek išaugusi platesnė vadovėlių autorių grupė ir pasikeitusi vadovėlių kaip mokymo priemonės samprata – 3 deš. pradžioje leisti vadovėliai buvo labiau chrestomatinio tipo, siekė pateikti bendrąjį istorinių bei geografinių žinių paketą tiek mokyklai, tiek plačiau naujai sukurtos valstybės visuomenei, o vėlesnieji pradėjo orientuotis į besivystančią mokymo sistemą, kai pradėtas iš esmės kvestionuoti vadovėlio metodiškumas („Ateityje, kai atsiras daugiau populiarios istorinės literatūros <...>, vadovėliai turės susiaurėti“³⁸⁶), ir koncentrinį dalykų mokymą. Tad pastarieji, vėlesnieji vadovėliai, skiriami konkrečioms mokyklinėms klasėms. Su metodikos kvestionavimu 4 deš. atsirado ir siūlymų-projektų pradžios mokyklai skirti krašto mokslo programoje atskiras dalis kaimo ir miesto vaikų mokymui („krašto mokslo programos turinio didžioji dalis individuali: kiekviena mokykla, tirdama savo aplinką, parūpins savo mokyklai tinkamą medžiagą“³⁸⁷), tačiau pastarųjų įgyvendinimas naujai rengiamuose vadovėliuose neatsispindi.

Nagrinėjamų istorijos vadovėlių kontekste kaip populiariausią vadovėlį, susilaukusį daugiausia perleidimų, galime išskirti vieną pirmųjų Lietuvos istorijos vadovėlių - 1918 m. parengtą kunigo Antano Alekno. Šis vadovėlis susilaukė netgi septynių perleidimų (1919 m., 1920 m., du leidimai 1923 m., 1925 m., 1931 m. ir 1934 m.). Visgi Lietuvos tautinių mažumų pristatymo kontekste šis vadovėlis yra vienas iš silpniausiųjų, nors jame šiai tematikai ir skirtas trumpas skyrius „Tautų santykiai“ (pp. 68-69, 1918 m. leidimas),

³⁸⁵ VASKELA, Gediminas. Bibliotekos, skaityklos, teatrai, kinoteatrai, muziejai ir spaustuvės miestuose 1926 metais. In *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*. Prieiga per internetą: <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/c026.htm> [žiūrėta 2013-04-10]

³⁸⁶ ŠLEŽAS, P.; ir ČIŽIŪNAS, V. Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalas“, 1936. p. 149.

³⁸⁷ Programų projektai pradžios mokyklai. In: Lietuvos mokykla. Tautos ugdymo laikraštis. Nr. 4. Liepa-Rugsėjis. XVIII. Kaunas: „Šviesa“, 1935. p. 309.

jame apsiribojama trumpu lietuvių ir Lietuvos lenkų bei rusų santykių aptarimu ir syki paminima žydų bendruomenė kaip dažniausiai LDK atsakinga už maitų rinkimą (p. 60). Paradoksalu, bet kunigo Stasio Matulaičio vadovėlis pavadintas išskirtinai „Lietuvių tautos istorija“ (1923 m.) medžiagos būtent apie Lietuvos tautines mažumas kiekiu lenkia A. Alekno visos „Lietuvos istorija“. Pats S. Matulaitis šį vadovėlį vadina vienu pirmųjų lietuviško istorijos vadovėlio bandymu³⁸⁸, kadangi nors ir išleistas tik 1923 m. vadovėlis buvo pradėtas rengti dar 1913 m., nesant nepriklausomos Lietuvos valstybės, bet dėl Pirmojo Pasaulinio karo šio vadovėlio įgyvendinimo projektas buvo uždelstas. S. Matulaičio vadovėlis išsiskiria ne tik palygintinai su kitais laikotarpio istorijos vadovėliais gausiomis žiniomis apie tautines Lietuvos bendruomenes (neatmestina prielaida, jog tam įtakos galėjo turėti ir krikščioniškoji S. Matulaičio perspektyva), bet ir stilistiškai patraukliu istorinio pasakojimo perteikimu – lietuvių tautos istorija iš tiesų *pasakojama*, o ne *pateikiama*. Nors šie bendrojo pobūdžio sintetiniai Lietuvos (ar lietuvių) istorijos vadovėliai nėra tiesiogiai priskirti konkrečiai mokyklinei klasei ar skyriui, tačiau galima numanyti iš jų rašymo stiliaus, jog jie buvo orientuoti ne į gimnazistus, o į jaunesnio mokyklinio amžiaus moksleivius, tik pradedančius pažinti su Lietuvos istorija.

Geografijos ir krašto pažinimo vadovėlių tarpe minėtina geografo, mokytojo Pelikso Šinkūno veikla. Pastarasis autorius nuolat rengė Lietuvos, Europos ir bendrai pasaulio geografijos vadovėlius bei krašto istorijos pradžiamokslius skirtingoms mokyklinėms klasėms, kurie buvo perleisti po kelis kartus (žr. Priedas nr. 1), o 1935 m. paruošė ir Lietuvos istorijos vadovėlį, kurio dalys, susijusios su tautinių mažumų pristatymu gausiai koreliuoja su jo geografijos bei krašto mokslo vadovėliuose pateikta informacija. Šio autoriaus vadovėliai – vieni gausiausiai ir įvairiapusiškiausiai pristatantys Lietuvos tautines mažumas. Kitas išskirtinis geografijos bei krašto pažinimo vadovėlių autorius – Stanislovas Tarvydas, veikęs daugiausia 4-ajame dešimtmetyje, parengęs ir tokį išskirtinį vadovėlį kaip antropogeografijos pradžiamokslis³⁸⁹. Paminėtina, kad ir pastarajame vadovėlyje pateikta Lietuvos tautinių mažumų reprezentacija. Kaip matyti iš Antano Vireliūno parengtos geografijos metodikos³⁹⁰ - atskirai tautinių mažumų diskursas nebuvo įtrauktas nei į vadovėlių rengimo gaires, nei kaip tematinis pasiūlymas mokytojams, dėstantiems krašto pažinimą ar geografiją. Tačiau būtent geografijos ir krašto pažinimo vadovėliuose Lietuvos tautinės mažumos yra pristatomos dažniau ir gausiau nei istorijos vadovėliuose (analizuotuose geografijos vadovėliuose - 10 iš 14 atvejų, palyginimui – analizuotuose istorijos vadovėliuose 6 iš 12 atvejų). Tai

³⁸⁸ MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija*. Kaunas: Švyturys, 1923.

³⁸⁹ TARVYDAS, Stanislovas. Antropogeografija su ekonominės geografijos priedu: vadovėlis VI klasei. Kaunas: Sakalas, 1937.

³⁹⁰ VIRELIŪNAS, Antanas. *Kaip mokytį kraštotyros? Geografijos metodika*. Kaunas: Sakalas, 1924.

implikuoja, jog patys vadovėlių autoriai sąmoningai renkasi tautinių mažumų tematiką kaip vertą dėmesio, neatsiejamą elementą Lietuvos krašto pažinimo kontekste. Toks geografijos vadovėlių rengėjų pasirinkimas iš esmės atitinka tarpukario filosofo Stasio Šalkauskio keltus uždavinius tautiniam ugdymui – siekti harmonijos tarp tautinio ir tarptautinio auklėjimo, mokėti gyventi ne tik savo tautoje, bet ir tarp kitų tautų³⁹¹. Vis tik istorijos vadovėlių rengėjai nepasižymi tokios didaktinės filosofijos plėtojimu savo rengiamuose vadovėliuose, labiau orientuojasi į tautinį auklėjimą kaip vienoje tautoje internalizuotą procesą.

2.1.2. Tautiškumo ir pilietiškumo suvokimas bei vertinimas

Pagrindinis tautinių mažumų išskyrimo aptariamuose vadovėliuose principas – jų kiekybinės charakteristikos (gyventojų dalis procentais) nepriklausomoje Lietuvoje³⁹². Atsispiriant nuo šių statistinių detalių kalbama ir apie konkrečių tautinių mažumų apsigyvenimo Lietuvoje istorines detales bei būdingiausius būdo, gyvensenos bruožus. Visiems tarpukario vadovėliams būdinga duomenų kiekio apie tautinę bendruomenę ir jos skaitlingumo Lietuvoje loginė koreliacija: didžiausioms tautinėms mažumoms (žydams, lenkams, rusams) skiriami platesni, išsamesni aprašymai, o visuomenėje išskirtinės, bet kiekybiškai mažos ir neturinčios politinės įtakos tautinės grupės kaip karaimai netgi neminimos arba minimos itin sporadiškai. Tuo tarpu atitinkamai vidutinio dydžio tautinėms mažumoms to meto Lietuvoje – gudams, vokiečiams, lenkams – skiriama ir vidutiniškai dėmesio – jos dažniausiai minimos (bet nebūtinai!), o jei minimos – aprašomos gana glaustai.

Visgi nuo tautinių mažumų skaitlingumo Lietuvoje nepriklauso tautinių mažumų vertinimo pozityvumas, kuris dažnai yra sietinas su emocine asmenine (arba pasiskolinta iš moralizuojančios historiografijos) vadovėlių autorių perspektyva. Šią problematiką savo darbuose yra įvardijęs ir tarpukario didaktas S. Šalkauskis, teigdamas, „...kad žmogaus santykiavimas su savo ir kitomis tautomis gali būti instinktų, emocijų, simpatijų ir antipatijų veikiamas, labai svarbu įnešti į jį dorinį pradą, kuris galėtų jį normuoti pagal aukštesnius racionalinius principus“³⁹³. Visgi, net ir bet kokio vadinamojo dorinio prado įvedimas ar aukštesni principai yra vieno ar kelių asmenų grupės pasaulėvokos ir santykių su kitomis tautomis atspindys, tad edukacijoje asmeninės perspektyvos ir su ja susieto emocionalumo

³⁹¹ ŠALKAUSKIS, Stasys. Tautinio ugdymo uždaviniai. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.: antologija...* pp. 326-327.

³⁹² Viename iš tarpukario geografijos vadovėlių šiai statistinei medžiagai netgi skirtos atskiros iliustratyvios lentelės („Lietuvos gyventojai tautybės atžvilgiu“ bei „Lietuvos gyventojai tikybos atžvilgiu“), parengtos pagal 1923 m. gyventojų surašymą. Žr. ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuvos geografija: vidurinei mokyklai bei namų mokslui*. Kaunas: Sakalas, 1927. pp. 121-123.

³⁹³ ŠALKAUSKIS, Stasys. Tautinio ugdymo uždaviniai... p. 328.

egzistavimas yra neišvengiama duotybė. Pastebėjus aiškiai išreikštą emocinio vertinimo dėmenį, galima išvelgti ir netgi reversinio tipo koreliaciją tautinių mažumų skaitlingumo tuometinėje Lietuvos visuomenėje ir pozityvaus pristatymo kontekste – teigiamiausiai aprašomi vienu mažiausių tuometinių tautinių grupių Lietuvoje atstovai – gudai ir latviai: abejoms grupėms priskiriamas darbštumas bei geri ūkininkavimo įgūdžiai, tačiau gudų neraštingumui („Nemokančių nei skaityti, nei rašyti jų (*gudų* – A.N.) yra daugiau kaip kitų tautų Lietuvos gyventojų“³⁹⁴), inteligentijos sluoksnio stokai priešpastatoma aukšta latvių kultūra („Latvių, nemokančių rašyti yra mažiau kaip kitų Lietuvos tautų“³⁹⁵). Derėtų atkreipti dėmesį, jog raštingumas šiame kontekste vertinamas kaip teigiamas tautinės grupės vertinimo indikatorius *per se* – neįvardinama, kokia kalba (ne)mokama skaityti ir rašyti, tad preziumuotina, jog nebūtinai Lietuvos valstybinės kalbos mokėjimas, o pats sugebėjimo *bet kuria* kalba skaityti ir rašyti faktorius buvo vertintinas kaip raštingumo rodiklis. Tikėtina, pozityvų žvilgsnį į gudų bei latvių tautines grupes lemia tuomet suvoktas jų kultūrinis (tiek gudų, tiek latvių atveju) ar lingvistinis (latvių atveju) artimumas lietuviams (neatmetant ir jų abiejų kaip nepavojingų Lietuvos valstybingumui vertinimo).³⁹⁶ Įdomu, jog vadovėliuose minint įvairiausias lietuvių nutautėjimo formas kitų tautinių grupių įtakoje, vieninteliai latviai nepaminiami kaip grėsmė, tačiau kaip matyti iš 1924 m. Nemunėlio Radviliškio vidurinės mokyklos protokolų, „sulatvėjimo“ problema taip pat egzistavo: „N.Radviliškio apylinkė trikampiui įsikišusi į Latviją, yra jau nuo senai žymiai sulatvėjusi, ir daugelis vietos gyventojų su simpatija žiūri į „tvarkinguosius“ latvius ir tarp kitko, jų mokyklas laiko sau idealu <...> gera betgi lietuvių mokykla būtinai reikalinga čia latvių pasieny, lietuvybės idėjai kelti“.³⁹⁷ Tokį „pražiūrėjimą“, šiaip jau nutautėjimo klausimams itin jautriuose vadovėliuose, galima vertinti kaip rodomą prielankumą lietuviams artimai tautinei bendruomenei, kuri meiliai įvardijama kaip „mūsų gimniečiai“³⁹⁸. Tokie atrankos kriterijai ne tik atskleidžia vadovėlių autorių subjektyvumą ir emocinius atrankos kriterijus, bet ir parodo ideologines manipuliacijas kitų tautinių bendruomenių problematikos pristatyme.

Visuose tarpukario krašto pažinimo ir geografijos vadovėliuose akcentuojamas religinis pasiskirstymas ir raštingumo lygis tautinėse bendrijose. Didelis dėmesys raštingumui gali būti sąlygotas ir laikmečio

³⁹⁴ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* p. 52.

³⁹⁵ *Ibid.*

³⁹⁶ „Gudai daug kuo panašūs į lietuvius, tik labai skiriasi savo kalba, ir nemokėdamas gudiškai su jais nesusikalbėsi. Jie nuo amžių yra lietuvių kaimynai. Gudų nereikia maišyti su rusais.“ In: / VIRELIŪNAS, A. Krašto mokslo vadovėlis III-jam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalo“ b-vės leidinys, 1927. p. 77.

³⁹⁷ Nemunėlio Radviliškio vidurinės mokyklos pedagogų Tarybos 1924 m. spalio 30 d. posėdžio protokolas. In KAUBRYŠ, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 130.

³⁹⁸ TARVYDAS, Stanislovas. *Kraštai ir žmonės, Lietuva...* 1937. p. 62.

problematikos – tarpukario Europoje Lietuvos gyventojų raštingumo rodikliai buvo vieni iš žemesnių,³⁹⁹ tad tautinės grupės, kurių raštingumo (ar bendrai – išsilavinimo) rodikliai buvo aukštesni, vertintinos pozityviau – kaip prisidedančios prie bendro Lietuvos įvaizdžio gerinimo. Visgi, historiografijoje pastebėta ir konkuruojančių tautinių kultūrų tarpukario Lietuvoje situacija, kai „...teritorinio suverenumo siekianti tauta savo socialiniu išsivystymu taip aiškiai neprilygo konkurenciją sudarančioms bendruomenėms“⁴⁰⁰, leidžia daryti prielaidą, jog nuolat viešajame diskurse eskaluojamos tautų kultūrinio komparatyvizmo idėjos, galėjo daryti įtaką ir vadovėlių autorių kuriamam vaizdiniui apie skirtingas tautines grupes ir pasirenkamus jų palyginimo tarpusavyje kriterijus.

Religinio skirstymo atžvilgiu svarbu pabrėžti, jog visgi jaučiama XX a. pr. Lietuvoje prasidėjusio lėtaeigio sekuliarizacijos proceso įtaka – jau ne visi (visa bendruomenė) laikomi tikinčiais, netgi išskiriama, kad, pavyzdžiui, „žydai yra *daugiausiai* izraelitų tikybos žmonės“⁴⁰¹. Įdomu, jog naujausioje historiografijoje pabrėžiama, kad nors XX a. 3 deš. vis dar ryškus religinis, o ne tautinis visuomenės susiskirstymas, tačiau religinė skirtis visuomenėje brėžiama ne tarp konkrečių religijų ar konfesijų, bet tarp katalikų bei laisvamanių⁴⁰², taip preziumuojant, jog mažumų religinė pasaulėžiūra paliekama užribyje, kaip skirtingų bendruomenių, bet ne visos Lietuvos visuomenės reikalas. Tačiau net ir besikeičiančios Lietuvos kontekste išlieka savotiška religingumo bei tautiškumo dermė, šie dėmenys eina greta, nes religija daugeliu atvejų apsprendžia ir tautinę identifikaciją, formuoja tam tikrus tautinius ryšius: „Dėl tikybos vienodumo jie (gudai – A.N.) yra gerokai susimaišę su lietuviais: kitas paklaustas pats nežino, kokios jis tautybės, ir atsako „tuteiši““⁴⁰³ ar „Sienas tarp lietuvių ir rusų gali padėti nustatyti tikėjimas“.⁴⁰⁴ Žydų atveju, atvirkščiai, pabrėžtini dideli jų religiniai ir kultūriniai skirtumai, sąlygoję šios tautos menką asimiliaciją su lietuviais⁴⁰⁵. Žydų religija pabrėžtina kaip tautinė⁴⁰⁶, todėl neatsietina šios bendruomenės dalis. Totorių atveju visuomet akcentuojama jų išskirtinė religinė pozicija – islamo tikėjimas, tačiau šiame religiniame kontekste svarbus iš to kylantis jų kitoniškumas nuo lietuvių – jie švenčia

³⁹⁹ KAUBRYŠ, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 21.

⁴⁰⁰ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Moderniųjų lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės. *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Vilnius: LII, 2013. p. 14.

⁴⁰¹ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* pp. 50-51.

⁴⁰² MAČIULIS, D. Tautinė mokykla... p. 32.

⁴⁰³ BARONIENĖ, Elena. *Gimtasis kraštas: geografijos vadovėlis pradžios mokyklų V sk...* p. 84.

⁴⁰⁴ ALEKNA, Antanas. *Lietuvos istorija*. Tilžė: J. Reylenderis, 1923. p. 68.

⁴⁰⁵ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva. Latvija. Estija. Geografijos vadovėlis vidurinėms mokykloms. IV leidimas*. Kaunas: „Sakalas“, 1938. p. 65.

⁴⁰⁶ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Geografijos vadovėlis VI skyriui*. Kaunas: Spaudos fondas, 1937. p. 25.

penktadienį⁴⁰⁷, o ne sekmadienį. Pasitaiko ir atvejų, kai aptariant skirtingas tautines bendruomenes siūloma – „Patirkite ir surašykite, kiek mokyklos apylinkėj yra krikščionių ir nekrikščionių“⁴⁰⁸ – taip išskiriant religinę priklausomybę kaip kriterijų, vis dar aktualų visuomenės diferenciacijai. Tokie su religine tradicija susieti krikščioniškos daugumos visuomenėje išskirtiniai kasdienio gyvenimo faktoriai tarp radikaliau nusiteikusių jaunuolių galėjo trikdyti skirtingų tautinių ir religinių bendruomenių recepciją. Pavyzdžiui, XIX a. pab.-XX a. pr. patys Lenkijos bei Lietuvos karaimai reformų kontekste svarstė ir galimybę perkelti savo šventes iš šeštadienio į sekmadienį ar atsisakyti nuolatinio galvos apdangalo nešiojimo, kadangi juos supančiai aplinkai tai būtų priimtinau ir tuo pačiu pagerintų jų įvaizdį visuomenėje⁴⁰⁹. Žinoma, šis vienetinis sąlyginai mažos karaimų bendruomenės pavyzdys nebūtinai atitinka situaciją kitose tautinėse ar religinėse bendruomenėse, veikia parodo, jog tarpukario nacionalinių Rytų Europos valstybių kasdieniame gyvenime egzistavo nedominuojančių mažųjų tautinių ar religinių bendruomenių kooegzistavimo su dauguma siekis. Būtent pastarojo siekio kontekste ir klaustina, kiek toks išskaičiavimas „krikščioniais“ ir „nekrikščioniais“ buvo teigiamas pažinimo impulsas, ir kiek prisidėjo prie naujų atskirčių kūrimo ar buvusiųjų įtvirtinimo. Kaip matyti tiek iš pačių tautinių mažumų grupių pozicijos, tiek iš Lietuvos istorijos bei geografijos vadovėliuose pateikiamo tautinių bendruomenių vertinimo, tikyba XX a. sekuliarėjančioje Lietuvos visuomenėje nebėra pats aktualiausias skiriamasis ženklas – nors lenkai bei gudai itin siejami su katalikybe, rusai taip pat priskiriami krikščioniškajam blokui bei pažymima romų adaptacija prie vietos religijos, tai neturi reikšminės įtakos pozityviam jų vaizdavimui, kuris labiau priklauso nuo politinių (pavojus lietuvių), sekuliaros visuomenės (raštingumo lygis) ar tam tikrų civilizacinių (nomandinis ar sėslus gyvenimo būdas) kriterijų.

Kartais tapati religija gali būti suvokiama ir kaip neigiamų stimulų šaltinis: „Drauge su tikyba, kuri ėjo iš Lenkijos, skverbėsi į Lietuvą ir šiaip lenkų“⁴¹⁰, o lenkų krikščionybės nešimas tapatinamas su lietuviškosios bajorijos sulenkinimu, lietuviškosios kultūros potencialo užgožimu priešpastatant jai lenkiškąją – taip kartu su religinės tapatybės perdavimu keliamas pavojus lietuviškumui, kurio išsaugojimas ir puoselėjimas, pasak aktyvių tarpukario visuomenininkų, ir yra prioritetinga vadovėlių funkcija.⁴¹¹ Kultūrinis kitų tautų potencialas Lietuvoje ne visada švenčiamas, netgi atvirkščiai – jų pasyvumas, menkos galimybės reikštis viešojoje erdvėje (pavyzdžiui, didžiosios dalies nemokėjimas skaityti ir rašyti) yra suvokiami

⁴⁰⁷ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* p. 52.

⁴⁰⁸ VIRELIŪNAS, A. Krašto mokslo vadovėlis III-jam pradžios mokyklos skyriui, II Laida; Kaunas: „Sakalas“, 1927. (užbaigė - P. Šinkūnas) p. 37.

⁴⁰⁹ TROSKOVAITĖ, Dovilė. *The name Karaites describes (...) certain, different from others, ethnicity...* pp. 19-20.

⁴¹⁰ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva. Latvija. Estija...* p. 66.

⁴¹¹ AVIŽONIS, K. Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje... pp. 53-57.

pozityvūs ženklai, reiškiantys, kad tokios grupės „nebesudaro lietuvybei pavojaus“⁴¹² (šiuo atveju kalbama apie rusus Lietuvoje). Pastarosios etninės grupės padėtis tarpukario Lietuvoje buvo itin dviprasmiška – nors jie išreiškė žodinių palaikymą lietuvių siekiui susigrąžinti Vilniaus kraštą⁴¹³, tiek buvo tokių, kurie bendrai palaikė lietuvių tautinius siekius (pavyzdžiui, grafų Zubovų atvejis), lietuvių inteligentija buvo linkusi pabrėžti rusų tautos kultūrinį menkumą, o viešojoje erdvėje jie neretai susilaukdavo „kolonistų“ ar „negeistino valstybei gaivalo“ vardo⁴¹⁴. Nors tai nėra būdinga visiems Pelikso Šinkūno parengtiems vadovėliams, viename iš jo 4 deš. sudarytų Lietuvos istorijos vadovėlių IV-ajam pradžios mokyklos skyriui bei I-ajai gimnazijos klasei egzistuoja ir itin atšiaurių visos rusų tautinės grupės Lietuvoje vertinimų, kurie skatino nepakantą šiai tautinei bendruomenei ir tarpukariu: „Geras žmogus nesibalados kažin kur svetimos tautos kalbos naikinti ir žmonių smaugti. Todėl ir suplaukė į Lietuvą visa, kas buvo bloga ir nešvaru Rusijoje“.⁴¹⁵ Rusijos imperijos politikos lietuvių atžvilgiu nepamiršusi lietuvių tauta nebuvo linkusi greitai atleisti – nors dalinis rusų lojalumas naujai susikūrusiai Lietuvai buvo pastebėtas ir vadovėliuose, tačiau nevengta bandyti savotiškai keršyti – šimtmetį menkesniais ir mažakultūriais laikyti lietuviai dabar adekvačiai apibūdino rusus. Lietuvių santykio su kolonistine Rusijos imperijos politika kontekste minimi ir žydai kaip istoriškai nelojalus lietuviams (bet ne nepriklausomai Lietuvos valstybei po 1918 m.!) elementas, siekęs naudoti sau ir nepaisęs lietuvių interesų, kurie nacionalinėje valstybėje yra suvokiami kaip aukščiausi (pavyzdžiui, apie XIX a. II p. M. Valančiaus veiklą ir blaivybės brolijas: „Liaujantis žmonėms gerti degtinę, ponų laikomi bravorai ir smuklės pradėjo tuštėti ir užsidarinėti. Todėl ponai, o taip pat ir žydai, kurie nuomodavo iš ponų smukles, pradėjo skūsti rusų valdžiai blaivybės brolijas ir kunigus, kad einą prieš valdžią“⁴¹⁶). Dabartinėje istoriografijoje teigiama, kad „išlikusių šaltinių duomenys rodo, kad šalyje egzistavo prielaidos neformaliai piliečių skirstymui į daugiau ar mažiau lojalius“⁴¹⁷, tačiau, kaip matyti iš vadovėlių medžiagos, šis skirstymo kriterijus nebuvo toks jau neformalus, kadangi tiesiogiai egzistavo tokioje viešojoje ir valstybės aprobuotoje terpėje kaip mokykliniai vadovėliai ir turėjo ilgalaikį ugdomąjį poveikį.

⁴¹² TARVYDAS, Stanislovas. *Antropogeografija su ekonominės geografijos priedu...* p. 186.

⁴¹³ KASATKINA, Natalija; ir MARCINKEVIČIUS, Andrius. *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...* p. 249.

⁴¹⁴ *Ibid.* pp. 238-239.

⁴¹⁵ ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuvos istorija: vadovėlis IV pradž. mok. skyr. ir I gim. kl.* Kaunas: Spaudos fondas, 1935. p. 89.

⁴¹⁶ ŠLEŽAS, P.; ir ČIŽIŪNAS, V. *Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui.* Kaunas: „Sakalas“, 1936. p. 96.

⁴¹⁷ KASATKINA, Natalija; ir MARCINKEVIČIUS, Andrius. *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje...* p. 238.

Apie tautines mažumas nekalbama bendroje, platesnėje perspektyvoje, perpinant su visos LDK ar Lietuvos Respublikos istorijos pasakojimu, o tik atskirai. Tai dar kartą patvirtina prielaidą, kad Lietuvos istorinis naratyvas buvo orientuotas tik į lietuvius, o atskiras trumpas supažindinimas su kitomis tautomis, gyvenančiomis Lietuvoje, tėra priminimas, kad čia ne tik lietuviai gyveno ar gyvena. Analizuotuose vadovėliuose aiškiai išreikšta primordializmo koncepcija, pabrėžiamas tautų skirstymas pagal kalbą ir papročius, akcentuojant tautiškumo kaip reiškinio natūralumą⁴¹⁸. Toks skirtingumo išryškavimo principu grįstas supažindinimas su kitomis tautinėmis bendrijomis būdingesnis geografijos ir krašto pažinimo vadovėliams (10 iš 14 analizuotų vadovėlių), jo labiau pasigendama istorijos vadovėliuose, kuriuose dažnai tautinės mažumos visiškai neminimos (6 iš 12 analizuotų vadovėlių) arba paminimos itin atsainiai (1 iš 12 analizuotų vadovėlių). Tautinių mažumų temų kontekste dažnas yra palyginimas lietuvių ir *kitų* tiek kultūriniais, religiniais („Kuo artimesnės, tuo giminingesnės tautos, tuo tas skirtumas esti mažesnis <...> Pavyzdžiui, ir lietuvių, ir latvių jaunimas Joninių naktį pleškina stebules, žaidžia, linksminasi. O pavyzdžiui, mūsų žydų jaunimas visai tokio papročio nežino. Apskritai kalbant, jei palygintume lietuvių ir žydų žmonių gyvenimo papročius, tai pamatytume didelių skirtumų. Kodėl? Todėl, kad žydų tauta yra labai tolima lietuvių tautai kilmės atžvilgiu, kad jai yra tekę gyventi visai kitokiose sąlygose, nekaip lietuviams ar latviams.“⁴¹⁹), tiek netgi rasiniais („Kiekvienas Lietuvos žmogus vis kuo skiriasi nuo kito žmogaus vienas didesnis, kitas mažesnis <...> Bet tie skirtumai nėra dideli. Kiek didesni skirtumai yra išvaizdos atžvilgiu tarp lietuvių ir žydų, lietuvių ir čigonų (kurių skirtumų pastebi tarp lietuvių ir žydų, lietuvių ir čigonų?). Bet ir jie nėra dideli <...> Antai tarp lietuvių ir negrų yra jau nemažas skirtumas – vieni balti, antri juodi, kaip puodai“⁴²⁰) požymiais. Nors iš XXI a. europietiškosios vertybinės perspektyvos žvelgiant tokių skirčių darymas tautiniu ar rasiniu pagrindu gali pasirodyti nekorektiškas ar įžeidus, tačiau tarpukario Lietuvos kontekste, tikėtina, tokios vadovėliuose vaikams pateikiamos supaprastintos skirtys yra veikiau ne diskriminacinio pobūdžio, o tiesiog kaip siekis atspindėti tiek pasaulyje, tiek pačioje to meto Lietuvoje egzistavusią žmonių įvairovę, pastarosios neniveliuojant.

Itin įdomus vadovėlis tautinių mažumų pristatymo idėjinių pokyčių kontekste - tranzitinio nuo tarpukario pasakojimo prie sovietinio vadovėlis - P. Šinkūno „Tarybų Lietuva. Geografijos vadovėlis vidurinėms mokykloms“⁴²¹. Nors tai jau su sovietine cenzūra išleistas vadovėlis, tačiau

⁴¹⁸ VIRELIŪNAS, A. Krašto mokslo vadovėlis III-jam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalo“ b-vės leidinys 1927. p. 36. 23 skyrius „Žmonės“.

⁴¹⁹ ŠINKŪNAS, Pelikšas. Lietuva, Latvija, Estija... p. 61.

⁴²⁰ ŠINKŪNAS, Pelikšas. Geografijos vadovėlis VI skyriui. Kaunas: Spaudos fondas, 1937. pp. 11-12.

⁴²¹ ŠINKŪNAS, Pelikšas. Tarybų Lietuva. Geografijos vadovėlis vidurinėms mokykloms. Kaunas: „Sakalas“, 1940.

tautinių mažumų aprašymo atžvilgiu iš esmės pateikiama informacija nesiskiria nuo tarpukariu leistų analizuotų P. Šinkūno geografijos vadovėlių. Jame taip pat skirta dėmesio „kitų tautų gyventojams“ (žydams, lenkams, rusams, vokiečiams, latviams, gudams, totoriams ir čigonams) trumpai apibūdinti⁴²². Daugeliu atveju apibūdinimai nekinta, tačiau paaštrėja ir taip ne itin draugingų santykių su lenkais bei vokiečiais pristatymas, aptariant neigiamą lenkų įtaką sovietinio ateizmo dvasioje įtraukiama ir kritika katalikų bažnyčiai („ilgainiui tūlos bažnyčios bei dvarai patapo lenkybės platinimo šaltiniais“⁴²³), kurios įtaka *lenkinimui* tarpukario vadovėliniame istorijos naratyve buvo minimalizuota. Taip pat vykstančio karo kontekste bandoma įkontekstinti ir vokiečius kaip visada turėjusius kolonistinių ambicijų į Rytus („Vokiečių kolonizaciniai bankai“⁴²⁴). Vis tik, nesant esminių pokyčių apibūdinant kitas tautines bendruomenes, slinktį tautinių mažumų istorijos ir tuolaikės dabarties Lietuvoje suvokime parodo iki tol itin palankiai ir broliška vertintų latvių padėties Lietuvoje permąstymas, teigiant, kad jie šioje šalyje „naudojasi plačiomis svetingumo teisėmis“⁴²⁵.

2.1.3. Nutautinimas ar nutautėjimas? Tautinės savimonės problema

Nors tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliuose tautinių mažumų egzistavimas tuometinėje Lietuvoje kaip tautinėje valstybėje pateikiamas kaip natūralus ir todėl ideologiškai neutralus socialinis reiškinys⁴²⁶, pabrėžtina, kad neigiamiausiai vertinami, netgi smerkiami ne gryni kitataučiai Lietuvoje, bet būtent sulenkėję, sugudėję (Lietuvos pietryčiuose) ar suvokietėję (Lietuvos 1923 m. prisijungtame Klaipėdos krašte) lietuviai. Įdomu, kad toks konstruktyvizmo teorijoms kalbant apie nacionalines tautas būdingas reiškinys kaip tautos kaita ar perkūrimo dėl sociokultūrinių procesų supratimas, akcentuojamas greta pirminės ir pagrindinės primordialistinio tipo sampratos, vyravusios tarpukario viešajame diskurse bei mokyklinėje edukacijoje. Taip lietuvių kaip nacijos supratimas paliekamas išimtinai primordialistiniam arealui, kai tautinėms mažumoms ir jų kultūrinėms formacijoms paaiškinti taikomos konstruktyvistinės priegos. Šio supratimo priegų sinkretiškumą pagilina ir tai, jog pats kalbėjimas apie nutautėjimą (su galimybe vėl pasirinkti „tikrąjį“ tautinį kelią) rodo primordialistinį reiškinio supratimą. Tokioms specifinėms

⁴²² ŠINKŪNAS, Peliksas. Tarybų Lietuva. Geografijos vadovėlis vidurinėms mokykloms... 1940. pp. 71-76.

⁴²³ Ibid. p. 73.

⁴²⁴ Ibid. p. 74.

⁴²⁵ Ibid. p. 75.

⁴²⁶ „Dažnai valstybes yra susikūrusios atskiros tautos: lietuviai, latviai, estai, lenkai ir kitos. Tada tos tautos vardu paprastai vadinama ir pati valstybė: Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija ir t.t. Yra, žinoma, tokiose valstybėse ir kitų tautų gyventojų, arba mažumų (Kurių tautų, be lietuvių, gyvena Lietuvoje?)“. In: ŠINKŪNAS, Peliksas. Geografijos vadovėlis VI skyriui. Kaunas: Spaudos fondas, 1937. p. 16.

„nutautėjusių“ lietuvių grupėms Lietuvos viešajame diskurse tarpukariu buvo pasiūlyta klasifikacija kaip „mišrios formacijos tipo“ tautinėms periferinėms bendruomenėms, taip suponuojant, jog tuometinėje Lietuvoje visi yra etniniu pagrindu lietuviai, tik ne visi tai supranta: „etnografiška Lietuvos gyventojų sudėtis susidarė ne iš įvairių tautybių, kaip kad yra Šveicarijoje ir Belgijoje, bet iš lietuvių, išlaikiusių savo tautybę, ir iš lietuvių, mažiau ar daugiau nutautusių ir sudariusių mišrios formacijos tipą“⁴²⁷. Žinoma, ši klasifikacija neapėmė žydų, totorių ar romų, kurie buvo aiškiai etniškai svetimi lietuviams, ji buvo nukreipta į kultūriškai artimiausias vietas (ne)lietuvių bendruomenes; šiuo didaktiniu aiškinimu grindžiamas ir vadovėlinis pasakojimas apie tautines mažumas (ar jų reliatyvumą) Lietuvoje, iš esmės šiai idėjinei linijai suteikiantis konkrečią formą, t.y. įvardinantis, kas gi yra „tie lietuviai, begyvendami kaimynais su kitomis tautomis, yra persiėmę jų kalba, nors savo būdu ir papročiais jie yra lietuviai“⁴²⁸ (atsakymas – apgudėję, aplenkėję ar apvokietėję lietuviai).

Apie pietų ir rytų Lietuvą kuriamas niūrus pasakojimas: „Blogi ir gyvuliai. Gyventojų tiršta. Jie dar daugiausiai tebegyvena kaimais. Trobos dažnai prastos ir nešvarios <...> Vakarinė krašto dalis lietuviška, o rytuose ir pietuose gyvena sugudėję ir sulenkėję lietuviai. Daug daugiau čia gyvena ir tikrų lenkų bei gudų“⁴²⁹. Tokį požiūrį sąlygojo ne tik laikmečio realijos ir praradimai – pabrėžiamos neaiškios sienos su Lenkija, nes ji užėmė Vilnijos sritį (bet Lietuvos plotas skaičiuojamas ir su Vilniaus sritimi⁴³⁰), bet ir skaudi patirtis Rusijos imperijoje, vykdyta nutautinimo politika. Išryškinamas tiek pačių lietuvių kaltumas, kad atsisakė tautinės tapatybės savo noru („Dėl lietuvių pasyvumo ir neapdairumo germanizacija [Klaipėdoje] gerai vyksta“⁴³¹), tiek kaltinamos ir kitos tautos – pavyzdžiui, vokiečiai tame pačiame Klaipėdos krašte („Smarkiu tempu varo pradėtą germanizacijos darbą, kuris labai gausiai remiamas iš Vokietijos“⁴³²). Nevienareikšmiškiausiai vadovėliuose pristatomas lietuvių santykis su gudais – kaip jau minėta, jie laikyti kultūriškai artimais ir draugingais lietuvių etnosui, tačiau apie juos kalbama ir kaip apie problematišką elementą lietuvių nutautėjimo (šiuo atveju – sugudėjimo) klausimu. Tai nėra

⁴²⁷ ŠALKAUSKIS, Stasys. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.: antologija*. p. 341.

⁴²⁸ ŠINKŪNAS, Pelikas. Geografijos vadovėlis IV skyriui. Kaunas: Spaudos fondas, 1938. P. 31.

⁴²⁹ ŠINKŪNAS, Pelikas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk. ir prireng. gim. klasei*. Kaunas: Spaudos fondas, 1937. p. 90. ar ŠLEŽAS, P.; ir ČIŽIŪNAS, V. Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalas“, 1936. P. 113. (Apie XX a.pr.: „Tik sulenkėjusių bajorų sodžiuose buvo tamsu ir nyku“).

⁴³⁰ ŠINKŪNAS, Pelikas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* pp. 3-4.

⁴³¹ TARVYDAS, Stanislovas. *Antropogeografija su ekonominės geografijos priedu...* p. 186.

⁴³² Ibid. p. 185. ar ŠLEŽAS, P.; ir ČIŽIŪNAS, V. Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalas“, 1936. P. 115. (Tiksliau - *Prūsų lietuvių suvokietinimas*).

atskiro vadovėlių autorių situacijos vertinimo rezultatas, gudų pristatymo nenuoseklumas būdingas tiek politiniam, tiek bendrai viešajam diskursui Lietuvoje tarpukariu⁴³³.

Neigiamiausia pozicija kalbant apie lietuvių „nutautinimą“ užimama vienos didžiausių tautinių mažumų grupių tuometėje Lietuvoje – lenkų – atžvilgiu, jie nuolat klasifikuojami į dvi grupes – „tikrieji lenkai“ ir „aplenkėję lietuviai“⁴³⁴. Svarbus ne tik konfliktas dėl Vilniaus krašto bei lietuvių sulenkinimas („lenkų kalba ir papročiai nuolat sunkėsi Lietuvon“⁴³⁵ ar „Susivienijus su lenkais atsidarė kelias lenkų kultūros įtakai lietuviams“⁴³⁶), tuo pačiu bandoma parodyti, jog lenkai visais laikais lietuvius engė, išskirti juos kaip blogo charakterio žmones: „Bet greit pastebėjo, kad lenkai ir Amerikoje stengiasi lietuvius išnaudoti“⁴³⁷ [*išskirta mano* – A.N.]. Dar iki nepriklausomos Lietuvos sukūrimo 1918 m. ir kovų dėl Vilniaus krašto vieni pirmųjų XX a. pr. Lietuvos istorijos pasakotojų, kūrę tam tikrus vėlesnių tarpukario istorijos vadovėlių prototipus, jau pabrėžė lenkų ir lietuvių nesutarimus, kylančius dėl lenkų netinkamo elgesio lietuvių atžvilgiu („Lietuvių susipratimo augimas pabaigoje 19-jo šimtmečio supikino lietuvius su lenkais: mat lenkai nuo seno priprato, kad lietuviai pripažintų lenkų viršenybę, kad akla klausytųsi lenkų“⁴³⁸).

Sudėtingame tarpukario Vilniaus problematikos kontekste intriguoja ir kitų Lietuvos didžiųjų miestų – Kauno, Klaipėdos bei istorinės sostinės – Trakų – *lietuviškumo* klausimas, kuriame svarbią vietą užima ir istorinės tautinės Lietuvos mažumos⁴³⁹. Įdomu, jog vadovėliuose kalbant būtent apie miestų istoriškumą nėra akcentų į Trakų kaip Vilniaus krašto jurisdikcijai priskirtinos vietovės nepriklausymą tarpukario Lietuvai – Trakai pristatomi kaip grynai istoriškas LDK miestas, apie jų dabartinę situaciją visiškai neužsimenama. Istorikai stipriausią poziciją tautinių mažumų tarpe Lietuvos miestų atžvilgiu užima totoriai – jie pasikartojančiai siejami ir su Vilniumi, ir su Trakais bei Kaunu, ir viskas – Vytauto, kuris apgyvendino juos šiose vietovėse. Paradoksalu, bet žydų sąsajos su konkrečiais istoriniais Lietuvos miestais vadovėliuose visiškai nepastebėtos, nors nuolat pabrėžiamas būtent žydų gyvenimas miestuose ir miesteliuose, kurie šiuo atveju tampa nuasmenintais, o žydai lieka gyvenantys visur ir niekur tuo

⁴³³ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Moderniųjų lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės... p. 25.

⁴³⁴ *Pavyzdžiui*, ŠINKŪNAS, Pelikšas. Geografijos vadovėlis VI skyriui. Kaunas: Spaudos fondas, 1937. p. 25.

⁴³⁵ ALEKNA, Antanas. *Lietuvos istorija*. Tilžė: J. Reylenderis, 1923. p. 69.

⁴³⁶ TREČIOKAS, J. Mūsų istorijos pradžiamokslis. Šiauliai: Kultūros bendrovė, 1923. p. 116.

⁴³⁷ GENIUŠAS, Juozas. *Istorijos vadovėlis V ir VI sk.* Kaunas: Dirva, 1937. p. 262.

⁴³⁸ AGARAS, A. Lengvutė Lietuvos istorija. Ryga, 1910. P. 77.

⁴³⁹ Į šią statistiką neįtraukta vadovėliuose dažna lenkų bendruomenės ir Vilniaus sąsaja, kadangi tarpukario vadovėliuose tai pristatoma kaip laikmečio problematika jokiū būdu nepagrindžianti istorinių Vilniaus miesto saitų su šia tauta.

pačiu metu. Vienintelė (ir sunkiai vertintina kaip reikšminga) žydų gyvenimo Lietuvos miesteliuose pristatymo išimtis – dar 3 deš. viduryje išleisto A. Vireliūno krašto mokslo vadovėlyje lyg tarp kitko minimas Krėvos miestas, kuriame „...lietuviškai kalbančių žmonių nebėra. Ir miestas neturtingas, beveik vienų žydų gyvenamas“⁴⁴⁰. Nors istoriografijoje yra paplitusi nuomonė⁴⁴¹, jog žydiškojo Vilniaus vaizdinys tarpukariu buvo pasitelkiamas lietuvių Vilniaus atvadavimo iš lenkų propagandai, kaip matyti iš tarpukario vadovėliuose pateikiamos informacijos, tokio tipo propaganda būtent oficialiame edukaciniame lygmenyje neegzistavo, o Lietuvos istorijos vadovėliuose nei prieš 1920 m., nei po jų nepateikiama akcentų į vadinamąjį žydiškąjį Vilnių. Taip žydai eliminuojami iš mentalinio Lietuvos žemėlapis kaip ir istoriškai bei kultūriškai svetimas elementas, nors tuometė tarpukario Lietuva buvo įvairiaspalvio žydiškų štetlų gyvenimo reprezentatorė Rytų Europoje⁴⁴².

Istoriškai Klaipėdos miestas iš esmės sietinas su vokiečių ekonomine bei kultūrine įtaka, nors ir nuolat pabrėžiant šio reiškimo negatyvumą. Vadovėliuose nuolat pabrėžiamas būtent Klaipėdos krašto „suvokietėjimas“: „Ten irgi ne visi, kurie sako, kad yra vokiečiai, tokie iš tikro yra“⁴⁴³, kuris suvokiamas ne kaip istorinė realybė, o kaip laikotarpio nukrypimas („Iš Vokietijos nuodai skverbiasi į Lietuvą ir įsikuria pelningose prekybos įstaigose“⁴⁴⁴), kurį derėtų keisti. Toks Klaipėdos miesto mentalinis nuotolis nuo lietuviškumo nestebina ir nėra vien tautinės ideologijos pramanas, siekiant saugoti lietuviškumą nuo kitų tautų įtakos. Naujausioje istoriografijoje, nagrinėjančioje Klaipėdos miesto istorines transformacijas, pabrėžiama, jog šiame mieste neegzistavo palanki socialinė terpė, kurioje galėtų plėtotis kultūrinės lietuviškumo idėjos bei nacionaliniai lietuviškumo principai.⁴⁴⁵ Juolab po Klaipėdos krašto prisiskyrimo Lietuvai vokiečių tautinė grupė ypač stengėsi kovoti su regione vykdoma lituanizacijos politika tiek didindama vokiškų mokyklų skaičių, keldama vokiečių tautiškumo

⁴⁴⁰ VIRELIŪNAS, A. Krašto mokslo vadovėlis III-jam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: Sakalas, 1927. p. 110.

⁴⁴¹ MENDELSON, Ezra. *The Jews of East Central Europe Between the World Wars...* pp. 213-223.

⁴⁴² Apie tarpukario štetlus ar apie skirtingų miestelių žydų bendruomenių istoriją Lietuvoje nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pasirodė nemažai darbų, *pavyzdžiui*: Rietavas. Žydiškas štetlas Lietuvoje. Sud. LEVITAS, Alteris. Vilnius, 2013.; Ukmergės žydų bendruomenės istorija (datos, dokumentai, faktai). Sud. ZARECKAS, J. Valdo leidykla, 2008. ar ŽILINSKAS, Antanas. Dingusios tautos pėdsakais. Piko valanda, 2015.

⁴⁴³ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* p. 52.

⁴⁴⁴ TARVYDAS, Stanislovas. *Antropogeografija su ekonominės geografijos priedu...* p. 186.

⁴⁴⁵ SAFRONOVAS, Vasilijus. Atminties orientavimas ir mentalinis Klaipėdos integravimas Lietuvoje XX a. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. p. 72.

jausmus⁴⁴⁶, tikėtinai inspiruotus vokiečių tautos ekspansionistinės ideologijos politikos Vokietijoje. Akcentuotina, jog nepaisant vadovėliuose išskiriamų „suvokietėjimo“ tendencijų tarp Vakarų Lietuvos lietuvių, vokiečiai tautiniu požiūriu vertinami gana neutraliai, nėra santykis su šia bendruomene labiau indiferentiškas nei jausmingas. Tai rezonuoja ir su istoriografijoje fiksuojamais XX a. pr. (iki Antrojo Pasaulinio karo) Lietuvos visuomenėje egzistavusiais nekonfliktiškais santykiais ir pozityviais stereotipais apie vietos vokiečius⁴⁴⁷.

Nors 3 deš. vadovėliuose dar pasitaiko atvejų, kai nukarūnuojama ir laikinoji sostinė kaip laikinasis lietuviškumo bastionas: „Kaune lengvai susikalbėsi tik rusiškai“⁴⁴⁸ (nors apie lietuvių surusėjimą kaip reiškinį atskirai jokiuose vadovėliuose nekalbama) ar teigiama, jog „Kaunui *tenka* būti laikinąja Lietuvos sostine“⁴⁴⁹ (tarsi iš esmės jam tai nepritiktų), tačiau tokia tendencija visiškai išnyksta 4 dešimtmetyje. Šiuo laikotarpiu imta pabrėžti stipri Kauno sąsaja su būtent naujai gimstančia lietuviškumo samprata iš esmės legitimavo Kauną kaip Lietuvos sostinę (nors niekada nepanaikino jos laikinumo aspekto, kaip niekada tarpukariu neišnyko ir Vilniaus atvadavimo lietuviams vaizdinys). Kaip pastebi tarpukario kultūrinės formacijas analizavę istorikai, būtent po 1926 m. perversmo, tarp 1927 m. ir 1930 m. keitėsi lituanizacijos formavimo strategija tiek Kaune, tiek provincijoje – „gana forsuotais tempais senosios Lietuvos istorija buvo integruota su nacionalizmo epochos vaizdiniais, teikiant prioritetą senajai istorijai.“⁴⁵⁰ Taip ir Kaunas pamažėle įgavo grynai lietuviško miesto statusą, kurį dar labiau stiprino prarasto lenkiškojo Vilniaus ir naujai atrastos vokiškosios Klaipėdos atvejai.

Šiame kontekste neišvengiamas klausimas, kaip tradicinės kaimo visuomenės savivokoje derėjo lietuviškumas bei svetimas didžiųjų miestų kultūrinis paveldas. Naujoje valstybėje ir naujajame istoriniame tarpukario vadovėlių naratyve išryškinamas visų kitų, išskyrus lietuvius, amžinas svetimumas Lietuvos žemėse. Modernioje naujai (at)gimstančių tautų epochoje vadovaujamosi idėja, kad kiekvienai tautai yra sava *Pažadėtoji žemė*. Kadangi egzistuoja ir tokie apibendrinantys teiginiai: „Žmonės, kurie nuo senų laikų Lietuvoj gyvena, vadinasi lietuviai. Draug su jais gyvena ir kitų tautų“⁴⁵¹, jie įgalina įvairiapusę interpretaciją apie tautiškumą, pilietiškumą ir tėvynę. Iškyla paties lietuviškumo vertinimo problematika,

⁴⁴⁶ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 143.

⁴⁴⁷ KAUBRYS, Saulius; TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2013. p. 247.

⁴⁴⁸ PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija...* p. 73.

⁴⁴⁹ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuvos geografija: vidurinei mokyklai bei namų mokslui*. Kaunas: Sakalas, 1927. p. 161.

⁴⁵⁰ MAČIULIS, Dangiras; NIKŽENTAITIS, Alvydas; ir SAFRONOVAS, Vasilijus. *Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas...* p. 114.

⁴⁵¹ VIRELIŪNAS, Antanas. *Krašto mokslo vadovėlis: III-jam pradžios mokyklos skyriui*. Kaunas: Sakalas, 1931. p. 50.

kai senieji lietuviškų etnografinių žemių gyventojai rusai ar žydai nelegitimuojami kaip tėvynainiai, tačiau priimami kaip naujai susikūrusios Lietuvos piliečiai, t.y. pabrėžiant jų kaip valstybinės sistemos dalies funkcionavimą per prievolas: „Jie yra ir Lietuvos piliečiai, atlieka visas pilietines pareigas: eina į kariuomenę, moka valstybei mokesčius.“⁴⁵² Taip vadovėliuose kalbant apie tautines mažumas pritaikomas diferencijuoto pilietiškumo konceptas⁴⁵³, kai visi etniniai lietuviai suvokiami kaip Lietuvos piliečiai *per se*, tačiau kitų tautinių grupių atstovai, gyvenantys Lietuvoje, turi praeiti tam tikrą pilietiškumo kaip lojalumo valstybei patikrą. Viešojoje erdvėje, vadovėliuose tautiškumas suvokiamas apibendrintai, tik pagal kilmę (ir dažnai iš jos sekančią kalbą), paties asmens savęs priskyrimas vienai ar kitai tautinei grupei iš esmės neturi reikšmės, arba yra vertintinas negatyviai kaip netikras, iliuzinis bėgimas nuo savos tikrovės: „be tikrųjų lenkų, Lietuvoj gyvena ir sulenkėjusių lietuvių, o jų pavardės bei papročiai rodo, kad tatai esama tik aplenkėjusių lietuvių“.⁴⁵⁴ Šioje situacijoje aktualus ne tik dažniausiai pabrėžiamas Vilniaus krašto problematikos pavyzdys, bet ir Klaipėdos miestas ir aplinkinių vietovių gyventojų santykis su juo: „Kitaip tariant, persikėlimas į miestą, aktualizuodavęs adaptavimosi reikmes, keisdavo buvusių kaimo gyventojų komunikacijos įpročius ir vertė lietuvius kasdieniame gyvenime vis dažniau vartoti vokiečių kalbą. Neatsitiktinai tradicinėje kaimo aplinkoje egzistavo stereotipas, kai į tokius persikėlėlius jau vien dėl paties persikėlimo fakto buvo žiūrima kaip į pradedančius „vokietėti“.“⁴⁵⁵ Tarpukariu nebesuvoktina ATR laikotarpiu tarp bajorų egzistavusi dviejų dimensijų tapatybė: *gente – lituanus, natione – polonus* (prisideda dar ir naujasis, modernusis atvejis, kai pagal kilmę – lietuviai, pagal kalbą – vokiečiai), nacionalinės valstybės naratyvas išstūmė galimybę būti lietuviu kalbant nelietuviškai. Taip pat labai konkretizuota ir tėvynės sąvoka. Puikus to pavyzdys yra teiginys, jog žydai „labai seniai netekę tėvynės“⁴⁵⁶, nors, pavyzdžiui Lietuvos totoriams tokia tėvynės praradimo samprata netaikoma, kadangi, pasak vadovėlių autorių, dėl Vytauto jiems suteiktų privilegijų ir laisvių totoriai patys ėmė laikyti Lietuvą savo tėvyne⁴⁵⁷. Taip pagrindžiant totorių istoriškumą etninėse Lietuvos žemėse ir nuneigiant žydų galimybę tokį legitimizuotą istoriškumą įgyti, atsiskleidžia

⁴⁵² ŠINKŪNAS, Pelikšas. Geografijos vadovėlis IV skyriui. Kaunas: Spaudos fondas, 1938. P. 33. (Tiksliau: „Kitų tautų gyventojai“)

⁴⁵³ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Moderniųjų lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės. *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Vilnius: LII, 2013. p. 49.

⁴⁵⁴ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* p. 51.

⁴⁵⁵ SAFRONOVAS, Vasilijus. Atminties orientavimas ir mentalinis Klaipėdos integravimas Lietuvoje XX a... p. 71.

⁴⁵⁶ BARONIENĖ, Elena. *Gimtasis kraštas: geografijos vadovėlis pradžios mokyklų V sk...* p. 80.

⁴⁵⁷ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuvos istorija: vadovėlis IV pradž. mokyklos sk...* p. 89. ar MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija...* p. 91.

vadovėlių autorių naudojamas dvigubas standartas vertinant skirtingas tautines grupes ir jų santykį su Lietuva. Nors moksleiviai ir skatinami išsiaiškinti, kokių tautų ir religijų žmonės gyvena jų aplinkoje, bei kada jie įsikūrė tam tikrose vietovėse⁴⁵⁸, tačiau pats vadovėlinis naratyvas nesuponuoja, jog senesnis jų įsikūrimas etninėse lietuvių žemėse galėtų turėti reikšmės jų kaip lietuvių supratimui. Šiuo atžvilgiu klaustina, ar galima susikurti naują tėvynę ir kur yra sekuliarių tarpukario žydų tėvynė, kurių ne tik tėvai ar seneliai, bet ir proseneliai gimė Lietuvos teritorijoje. Tarpukario vadovėlių autoriai nesiekia atsakyti į šį sudėtingą klausimą, kadangi jų tikslas – legitimizuoti ne kitų tautų egzistenciją Lietuvoje, bet pabrėžti pačių lietuvių kaip tautos istoriškumą ir iš jo kylančią teisėtą nacionalinės Lietuvos Respublikos būtį.

2.1.4. Vytautas Didysis kaip tautinių mažumų Lietuvoje istorijos pasakojimo ašis

Teigiamiausiai tautinių mažumų vertinimo skalėje tarpukario vadovėliuose pristatomi totoriai, kurių tapatybė Lietuvoje tampa neatsiejama nuo Vytauto, tad puikiai įsikomponuoja tarpukariu vyravusio Vytauto kulto fone⁴⁵⁹. Pabrėžtina, kad karaimų, kurių tautinis naratyvas nūdienoje yra glaudžiai perpintas su totoriškuoju, pristatymo tarpukario vadovėliuose beveik nėra. Pora išimtinių atvejų – 1937 m. pasirodžiusiame S. Tarvydo vadovėlyje paminimi karaimai kaip bendruomenė nuo Vytauto Didžiojo laikų gyvenanti Trakuose ir „kai kur kitur“⁴⁶⁰ bei pateikiamas emocinis šios bendruomenės vertinimas, paremtas bendrąją visuomenės patirtimi: „Karaimai, žmonių supratimu, yra visai dori ir teisingi žmonės“⁴⁶¹ bei Pelikso Šinkūno geografijos vadovėlyje (1927 m.) kalbant apie Trakų miestą fragmentiškai minimi pilyje sargybiniais dirbę totoriai ir karaimai, kurių palikuonys vis dar ten pat gyvena⁴⁶². Tikėtina, kad tam įtakos turi ir jų bendruomenės sąlyginis mažumas kitų ne lietuvių bendruomenių atžvilgiu bei jau minėta karaimų sąsaja vien su tarpukariu prarastais Trakais, užmirštant (ar nežinant) jog karaimai yra bendruomeniškai lokalizuoti ir Naujamiestyje. Juolab, tarpukario vadovėliuose nepopuliari vadinamoji *egzotiškoji perspektyva* – svetimo kaip savaime patrauklaus ir įdomaus vertinimas, atsirandanti vėlesnėje istoriografijoje, o iki tol į svetimąsias

⁴⁵⁸ ŠINKŪNAS, Peliksas. Geografijos vadovėlis IV skyriui. Kaunas: Spaudos fondas, 1938. p. 34.

⁴⁵⁹ Ypatingą Vytauto Didžiojo įvaizdį Lietuvos visuomenėje savo studijoje analizavo Giedrė Mickūnaitė, In: MICKŪNAITĖ, Giedrė. Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.

⁴⁶⁰ TARVYDAS, Stanislovas. *Kraštai ir žmonės, Lietuva...* 1937. p. 55.

⁴⁶¹ *Ibid.*

⁴⁶² ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuvos geografija: vid. mokyklai bei namų mokslui*. Kaunas: Sakalas, 1927. p. 179.

tautas žiūrėta nepatikliai, pabrėžiant jų skirtingumą nuo lietuvių tautos, kuri yra pagrindinis Lietuvos istorijos naratyvo objektas.

Būtent minėtoji Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto perspektyva yra itin reikšminga analizuotuose tarpukario vadovėliuose pristatant totorių ir žydų bendruomenes Lietuvoje kaip senas istorines tradicijas šioje teritorijoje turinčias etnines grupes. Vytauto figūra per šią reprezentaciją skirtinguose vadovėliuose tampa daugiakultūrio vietos gyvenimo šaukliu⁴⁶³, tuo pačiu validuojant žydų ir totorių grupių teises į pilnavertį dalyvavimą šalies visuomeniniame gyvenime, kadangi pačiai autoritetingiausiai Lietuvos istorinio naratyvo asmenybei priskiriama atsakomybė už šių bendruomenių atsiradimą etninėse lietuvių žemėse bei globą nuo LDK laikų („Vytauto laikais atsikėlė į Lietuvą daugybė žmonių iš kitų šalių: vokiečių, žydų ir totorių, kuriems Vytautas davė laisvę ir tam tikras teises. Totoriams davė žemės sklypus ir leido prekiauti. Žydams, dar Gardino kunigaikščiu būdamas (1388 m.), davė teises pirkliauti ir skolinti lietuviams pinigų. Be to, uždraudė skausti žydus ir leido jiems rinktis savo teisėjus“⁴⁶⁴). Nors ir išskiriamos Vytauto privilegijos žydams kaip formalus aktas, tačiau labiausiai akcentuojami jo draugingi santykiai su totoriais, perpinti netgi meilės ir adoracijos motyvais iš totorių pusės, kai preziumuojama, jog jie „taip pamilo Lietuvos kunigaikštį, kad apleidę savo kraštą, kėlėsi Lietuvon ir čionai nuolatos apsigyveno“⁴⁶⁵. Vytautas taip pat vaizduojamas kaip teikiantis išskirtinį dėmesį šiai tautinei grupei („Vytautas visokiais būdais jiems padėdavo“⁴⁶⁶), kartais šis Vytauto prielankumas totoriams perkeliamas ir visai lietuvių tautai - „Lietuviai jų nespaudė, gražiai su jais apsiėjo, ir jie atrado Lietuvoje naują sau tėvynę“⁴⁶⁷.

2.1.5. Prieš politinio korektiškumo Lietuvos istorijos edukacijoje atsiradimą

Vadovėliuose vyraujančių stereotipų analizė gali ne tik identifikuoti lietuviškosios visuomenės dalies santykį su „kitu“, tuo pačiu viešai aktualizuojamos kitų tautinių grupių pozityvios ir negatyviosios charakteristikos netiesiogiai atspindi ir pačios identifikuojančiosios tautos

⁴⁶³ Ir ne tik vadovėliuose. Ant tarpukarinio sąsiuvinio viršelio („Laimės“ spaustuvė Kaunas, Ugniagesių g-vė 13) – Vytautas ant viršelio, 500 m. Vytauto Didžiojo sukaktuvės, jubilėjinis sąsiuvinis, ant antros viršelio pusės: „Vytautas buvo energingas, geležinės valios, sumanus ir tolerantus visoms Lietuvoj gyvenančioms tautoms valdovas. Todėl kiekvienas iš mūsų turi jį gerbti iš gilios širdies, kaip kilnios dvasios žmogų ir pavyzdinę valdovą“.

⁴⁶⁴ TREČIOKAS, J. Mūsų istorijos pradžiamokslis. Šiauliai: Kultūros bendrovė, 1923. p. 116.

⁴⁶⁵ KLIMAITIS, Pranas. Prano Lietuvos istorija: vadovėlis pradedamosioms mokykloms... 1921. p. 71.

⁴⁶⁶ ŠLEŽAS, P.; ir MALINAUSKAS, Ig. Lietuvos istorija. Pirmosioms gimnazijos klasėms... p. 61.

⁴⁶⁷ Trumputė Lietuvos istorija. Vilnius: Martyno Kuktos spaustuvė, 1908. p. 67.

silpnybės bei baimės. Tad iš vienos pusės tokia analizė gali būti suvokiama kaip Antisemitizmo (ar antilenkiškumo, rusofobijos, islamofobijos ir t.t.) prevencija, iš kitos pusės tai kaip savotiška dominuojančios tautos, iš kurios perspektyvos rašoma istorija, kolektyvinė *psichoterapija*, kuria siekiama dekonstruoti minėtąsias baimes ar tautinius kompleksus.

Tarpukario vadovėliuose egzistuojantys stereotipai neretai būdingi ir šiandienai: žydas – orientuotas į pinigus, lenkas – į Lietuvos pasisavinimą, rusas – nekultūringas, vokiečiai – arogantiškas. Visgi tiek iki nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimo, tiek ir XX a. 4 deš. antroje pusėje vadovėliuose pasitaiko ir jų paneigimų: „Mūsų miestuose, miesteliuose yra daug turtingų žydų <...> bet žymiai daugiau yra neturtingų“⁴⁶⁸, „kitų tautų žmonės yra apsipratę drauge gyventi, dauguma pramokę lietuviškai, suaugę su Lietuva.“⁴⁶⁹ Nors vadovėliuose neišvengiamas kalbėjimas apie tautines bendruomenes kaip vienį, tačiau atsiranda autorių, bandančių nuneigti vyraujančius stereotipus: „Kaip visur žmonės, kurie verčiasi vien smulkiaja prekyba arba papranta kitų skaudžiami, ir žydai dažnai nusuka ir skaudžia mažiau susipratusių mūsų žmogelių. Žmonės, teisingai nekęsdami tokių sukčių, savo neapykantą dažnai parodo labai neteisingai, kai kurie net visai žydų tautai“⁴⁷⁰. Pabrėžtinai artimas vadovėlių autorių santykis su žydais – neretai vartojamas junginys „mūsų žydai“ (4 tokie įvardijimai iš 15 žydų paminėjimų 27 vadovėliuose), egzistuoja kalbėjimas apie šią tautinę mažumą esamuoju laiku kaip priešprieša dabartiniams vadovėliams, kur Holokausto įtakoje nebelieka kalbėjimo apie žydus kaip gyvuosius, o tik kaip relikta, o juk apie mirusius – tik gerai arba nieko. Nors žydų bendruomenė Lietuvoje pristatoma neatsiejamai nuo tradicinių su finansais susijusių veiklų pabrėžimo, ir kartą netgi suponuotas visos bendruomenės polinkis į finansinį sukčiavimą⁴⁷¹, tačiau daugumoje analizuotų vadovėlių racionaliai įvertinamas šios bendruomenės indėlis į LDK ir Lietuvos finansinės gerovės augimą⁴⁷², netgi akcentuojamas jų „reikalingumas“⁴⁷³. Įdomu, kad kita su žydų bendruomene jau dabartiniais laikais tapusi asociatyvia veikla – mokslas (ar polinkis į mokslą, iš religinių studijų ateinanti pagarba mokslui *per se*), nėra akcentuojamas kaip išskirtinis bendruomenės bruožas, tai minima tik bendrame Lietuvos, Latvijos ir Estijos geografijos vadovėlyje, ir

⁴⁶⁸ BARONIENĖ, Elena. *Gimtasis kraštas: geografijos vadovėlis pradžios mokyklų V sk.*... p. 80. arba „Mieste gyvenę žydai taip pat skurdo. Beveik vienintelis jų verslas buvo - smuklių (karčiamų) laikymas“ In: ŠLEŽAS, P.; ir ČIŽIŪNAS, V. Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalas“, 1936. p. 56.

⁴⁶⁹ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Geografijos vadovėlis IV skyriui*... p. 33.

⁴⁷⁰ TARVYDAS, Stanislovas. *Kraštai ir žmonės, Lietuva*. Kaunas, Varpas, 1937. p. 60.

⁴⁷¹ TREČIOKAS, J. Mūsų istorijos pradžiamokslis. Šiauliai: Kultūros bendrovė, 1923. p. 129.

⁴⁷² ŠLEŽAS, P.; ir MALINAUSKAS, Ig. Lietuvos istorija. Pirmosioms gimnazijos klasėms... p. 56.

⁴⁷³ ŠINKŪNAS, Pelikšas. Lietuvos. Latvija. Estija... 1938. p. 65.

kalbant ne apie Lietuvos, bet būtent apie Latvijos žydus („Žydai labai rūpinasi vaikų mokymu, kaip ir kitur“⁴⁷⁴). Keista, jog tarpukario visuomenėje, kurioje žydų bendruomenė sudarė nemažą daugelio miestelių ir miestų gyventojų dalį ir buvo aiškiai pastebima ir kitoms vietos tautoms kasdienio gyvenimo dalis, kalbant apie šią bendruomenę charakterizuojančias savybes ar veiklas, mokymas(is) nėra akcentuojamas. Tai iš dalies patvirtina prielaidą, jog tautinių mažumų fizinis artumas tarpukario visuomenėje nelaiduoja sėkmingesnio, realybę atitinkančio jų pažinimo ar pristatymo viešojoje erdvėje. Tiek tarpukariu, kai žydų bendruomenė Lietuvoje buvo gausesnė ir aktyvesnė, tiek sovietiniais bei dabartiniais laikais, kai žydų bendruomenė sudaro tik labai mažą šalies gyventojų dalį, dažniausios faktinės klaidos visų laikotarpių istorijos vadovėliuose atsiranda žydų pristatyme. Įdomu, kad tarpukario bei dabartiniu periodais apie žydus kalbama gausiai lyginant su kitų bendruomenių reprezentacija. Žinoma, tarpukariu tai logiška perspektyva – jie buvo didžiausia tautinė Lietuvos mažuma, tačiau kyla klausimas, kuo tai paaiškintina šiandien – pohołokaustine atgaila ar iš tiesų įvertinamu kultūriniu įnašu į bendrąją Lietuvos istoriją. Karaimų bendruomenė, kurios istorija Lietuvoje tarpukario vadovėliuose iš esmės ignoruota arba minima itin sporadiškai ir su faktinėmis klaidomis (esminė jų – neskyrimas nuo žydų), iš naujo įvedama į Lietuvos istorinį pasakojimą dabartiniais laikais, tačiau iš esmės situacija pagerėja tik tuo atžvilgiu, jog jie prisimenami kaip egzistuojantys, tačiau jų aptarime kartojasi tos pačios faktinės klaidos sietinos su jų neskyrimu nuo žydų bendruomenės.

Tarpukario vadovėliams nebūdinga šiuolaikinė kalbėsenos forma, orientuota į politinį korektiškumą, baimę kažką įžeisti ar pašiepti, nesiekiamo parodyti visus *kaip lygius, bet skirtingus*. Teigiamiausio vadovėlio tautinių mažumų pristatymo atžvilgiu titulo galėtų nusipelnyti aktyvios visuomenininkės ir mokytojos Elenos Baronienės 1937 m. parengtas „Gimtasis kraštas: vadovėlis pradžios mokyklų V sk. ir parengiamajai gimnazijos klasei“⁴⁷⁵. Jis išsiskiria kitų vadovėlių tarpe kaip pozityviausiai žvelgiantis į tautinių mažumų istoriją Lietuvoje bei jų tautines būdo charakteristikas, kurios neaptinkamos kituose tokio pobūdžio pristatymuose. Nors minimas ir lenkų kultūros primetimas bajorams, ir didelė politinė įtaka valstybei, tačiau autorė objektyviai vertina šią tautinę bendruomenę: „gyvo proto ir linksmaus būdo“⁴⁷⁶ vadina lenkus. Adekvačiai vadovėlyje apginama ir tuometinių rusų Lietuvoje garbė: „Rusų valdininkai anais laikais parodė Lietuvoje daug žiaurumo, bet anaipol žiaurumu nepasižymi visa rusų tauta. Rusai atviro būdo, jautrūs ir nuoširdūs“⁴⁷⁷. Tai visiškai išimtinė priešprieša kituose vadovėliuose formuojamam negatyvaus

⁴⁷⁴ Ibid. pp. 170-171. (Latvijos gyventojai – p. 173).

⁴⁷⁵ BARONIENĖ, Elena. Gimtasis kraštas: geografijos vadovėlis pradžios mokyklų V sk... 1937.

⁴⁷⁶ Ibid. p. 82.

⁴⁷⁷ Ibid. p. 83.

rusų kolonisto įvaizdžiui, kai neretai pabrėžiama, jog tai buvo (yra) itin blogi žmonės ir lietuviai netgi atvirai skatinami su jais nesibičiuiauti.⁴⁷⁸ Taip pat nemažai pagyrų tenka ir vokiečiams, pabrėžiama jų gili kultūrinė tradicija bei raštingumas.⁴⁷⁹ Elena Baronienė vienintelė atkreipia dėmesį, jog ir visi romai nėra vienodi, egzistuoja tiek klajokliai, kurie užsiiminėja elgetavimu, būrimu ir pan., tiek ir sėsliai gyvenantys, ūkininkaujantys šios tautybės atstovai⁴⁸⁰. Tokia prieiga romų atžvilgiu yra ganėtinai netikėta, bet tikėtina⁴⁸¹, o kiti vadovėlių autoriai romus pristato labai vienpusiškai, pasitaiko netgi kraštutinių reprezentacijų, kuriose apie šios tautybės atstovus kalbama kaip apie gyvulius: „bet kas gi gali čigonus sugaudyti po krūmus bei pievas beklajojančius“, „kaip čigonai gyvena, kuo minta, nekalbėsime“⁴⁸². Įdomi, netgi antropologine įvardintina prieiga, kalbant būtent apie romus Lietuvoje (kalbant apie kitas tautines mažumas tokia prieiga netaikoma) pasirenkama Stanislovo Tarvydo vadovėlyje „Kraštai ir žmonės. Lietuva“⁴⁸³ – autorius apie čigonus rašo remdamasis savo patirtimi, bendravimu su pačiais romais, buvimu jų tarpe: „keliose vietose sutikau ir sėslių čigonų“, „gera klausia iš prigimties“ ar „Čigonai daug geria ir rūko. Pasigėrę ima muštis. Tada tarp jų pavojinga būti“⁴⁸⁴. S. Tarvydas koncentruojasi būtent į romų kasdienybę ir buitį, išskirtinai apie juos pasirenka kalbėti daugiau nei apie kitas Lietuvos tautines bendruomenes (skiriami trys puslapiai teksto, kai kitoms bendruomenėms, pavyzdžiui, žydams ar vokiečiams – po puslapį ar pusę), kadangi jie labai skiriasi nuo viso, kas lietuviams pažinu. Taip autorius suponuoja, jog tikisi, kad kitos Lietuvos tautinės grupės patiems lietuviams yra daugiau pažinios ir artimos iš kasdienio kontakto, o būtent kontaktas su romais – retas ir neįprastas. Įdomu, kad kitame savo vadovėlyje, parengtame netgi tais pačiais metais, tas pats S. Tarvydas atsisako kalbėti apie mažąsias tautines Lietuvos grupes (latvius, totorius, čigonus), kadangi jų šalyje nėra daug⁴⁸⁵. Tai parodo, jog bendrame tautinių mažumų pristatymo kontekste neegzistuoja vienpusiškas, iš viršaus nuleistas autoritarinio pobūdžio bent jau mažųjų tautinių bendruomenių vertinimas – visa tai paliekama vien vadovėlio rengėjo

⁴⁷⁸ Šeimos fotografija, pavadinta „Rusų kolonistai Lietuvoje“, greta aprašoma kokie rusai blogi, tamsūs žmonės, kaip lietuviai su jais niekuomet nesibičiuiaavo. In: ŠLEŽAS, P.; ir ČIŽIŪNAS, V. Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalas“, 1936. p. 97.

⁴⁷⁹ BARONIENĖ, Elena. *Gimtasis kraštas: geografijos vadovėlis pradžios mokyklų V sk.*... p. 82.

⁴⁸⁰ Ibid. p. 84.

⁴⁸¹ Kadangi jau egzistavo tai palietęs A. Salio ir I. Kisino tyrimas: SALYS, Antanas; KISINAS, Izidorius. Čigonai. Kaunas, 1936.

⁴⁸² ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuva. Latvija. Estija...* p. 69.

⁴⁸³ TARVYDAS, Stanislovas. *Kraštai ir žmonės, Lietuva.* Kaunas: Varpas, 1937.

⁴⁸⁴ Ibid. pp. 63-64.

⁴⁸⁵ TARVYDAS, Stanislovas. *Antropogeografija su ekonominės geografijos priedu...* p. 186.

sprendimui, kuris priklausomai nuo jo asmeninio požiūrio dinamikos taip pat gali keistis ir skirtinguose, to paties autoriaus rengtuose vadovėliuose.

Tarpukario istorijos didaktika dažniausiai matoma tik per autoritarinio Antano Smetonos režimo prizmę, ypač pabrėžiant būtent šios sistemos formuotas gaires tiek istoriniam, tiek bendrai kultūriniam visuomenės švietimui⁴⁸⁶. Net ir neutraliesnio tipo tyrimuose neišvengiama kritikos autoritarinės ideologijos ir mokymo sistemos santykiui⁴⁸⁷. Pabrėžtina, kad į vieną, lietuvių, tautą orientuota didaktika yra visos tarpukario Lietuvos švietimo prerogatyva. Tiek pirmuoju laikotarpiu (1918-1926 m.), tiek po A. Smetonos valdžios perėmimo (1927-1939 m. (imtinai)) istorijos vadovėlių naratyvas ir ideologija mažai varijuoja – juolab didžioji dalis vadovėlių, parašytų iki 1927 m. buvo be korektūros perleista ir vėlesniais metais.⁴⁸⁸ Tai rodo, kad netgi pasikeitus politinei konjunktūrai, demokratiniam valdymui priartėjus prie autoritarinio, Lietuvos istorijos pasakojimas, pradėjęs formotis nepriklausomoje Lietuvoje, mažai kito per visą jos gyvavimo laikotarpį, buvo priimtinas tiek nuosaikesnių, tiek radikalesnių tautinių pažiūrų ideologams, tad tarpukario istorijos vadovėlių negalima laikyti formuotais vien autoritarinio režimo sąlygomis, t.y. analizuojant jų medžiagą bei parašymo kontekstą svarbu suvokti sąlyginį laisvės ir pasirinkimo galimybės momentą jų kūrybos procese.

2.1.6. Iliustratyvumas

Tarpukario vadovėliai nepasižymi iliustratyvumu, tad nestebina, jog ir nuotraukų, ikonografijos susijusių su etninėmis grupėmis sutinkama retai. 27-iose vadovėliuose tėra 7 iliustracijos, susijusios su tautinėmis mažumomis Lietuvoje. Visgi tokios menkos tendencijos nestebina, kadangi šiuose vadovėliuose reprezentatyvumo funkcijos nesiekiami: ir kitos temos arba visai neilustruojamos, arba iliustruojamos itin menkai. Istorijos vadovėliai – sausi tiek rašymo stiliumi, tiek vizualiniu reprezentatyvumu, iliustracijos būdingos išimtinai geografijos ir krašto pažinimo vadovėliams. Atkreiptinas dėmesys, jog visos pateikiamos iliustracijos yra vienalaikės, nepretenduojama pristatyti istorinės perspektyvos per vizualųjį dėmenį. Tai suponuoja, jog autoriai suvokia pristatomas tautines mažumas kaip tarpukario realijų dalį, kuri yra daug svarbesnė ir nurungianti tautinių mažumų Lietuvoje istoriškumą. Pasitaiko ir itin kvestionuotinių iliustracijų pasirinkimų – kai poskyris, skirtas Lietuvos žydų pristatymui papildomas

⁴⁸⁶ Tautinės politikos vykdymui per švietimą autoritarinės valstybės sąlygomis skirtos studijos – MAČIULIS, Dangiras. Tautinė mokykla... (2018) ar IVANOVAS, Bernaras. Tautiškoumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas... (2005).

⁴⁸⁷ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gintis...* 2000.

⁴⁸⁸ Plačiau žr. poskyris 2.1. Tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėlių charakteristika arba PRIEDAS NR. 1. Analizuoti tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai 1918-1939 m.

lietuviškos kryždirbystės bei lietuviškų kapinių su kryžiais pavyzdžiais⁴⁸⁹. Tikėtina, kad šios iliustracijos tiesiog nebetilpo į prieš tai gausiai iliustruotą tekstą apie lietuvių etnografinę kultūrą, tačiau jų įterpimas į tekstą apie žydų tradicijas ir istoriją Lietuvoje ne tik paradoksalus (kryžiaus – žydų – Jėzaus Kristaus sąsaja), bet ir aiškiai parodantis, jog tautinių mažumų reprezentacijai neskiriamas atitinkamas dėmesys, jų pristatymas nustumiamas į paraštes gausesnės lietuviškosios kultūros pristatymo sąskaita. Aptariant realų vizualinį tautinių bendruomenių pristatymą išskirtina, jog netgi porą kartų to paties autoriaus, Pelikso Šinkūno, skirtinguose vadovėliuose⁴⁹⁰ patalpinama mūrinės mečetės 1930 m. pastatytos tarpukario Kaune fotografija. Tikėtina, jog šios mečetės kaip iliustratyvaus elemento pasirinkimas nėra atsitiktinis ir orientuotas vien tik į sąsają su vietos totoriais – šios mečetės pastatymą finansavo tiek totorių bendruomenė, tiek valstybė, jis buvo inicijuotas būtent Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių minėjimo proga. Ši mečetė buvo vienintelis sakralinio pobūdžio statinys Kaune skirtas minėtosioms metinėms⁴⁹¹. Įdomu, jog nei apie totorius, nei apie islamo religiją (čia, kaip ir daugelyje kitų autorių vadovėlių⁴⁹², vadinamą – Mahometo tikyba) daugiau gretutiniame vadovėlio tekste neužsimenama, kalbama tik apie Vytautą ir jo valdymą, sąsają su Kauno miestu, ir tuo pačiu preziumuojama, jog *totoriška iliustracija* bus savaime suprantama Vytauto kontekste. Šiuo atžvilgiu svarbus ne tiek totoriškasis, bet *vytautiškasis* elementas. Verta atkreipti dėmesį, jog vadovėliams būdingas islamo religijos kaip Mahometo tikybos įvardijamas nūdienos kontekste gali turėti ir pejoratyvinį atspalvį, tačiau atsižvelgiant į kalbinės semiotikos skirtybes dabar ir tarpukario Lietuvoje, bei tarpukario vadovėliuose iš esmės vyraujančią pozityvų totorių įvaizdį, labiau tikėtina prielaida, jog vadovėlių rengėjai buvo mažai susipažinę su islamo religija, todėl rinkosi vartoti visuomenėje paplitusį įvardijimą „Mahometo tikyba“, kurio neigiama konotacija galėjusi egzistuoti kasdienėje kalboje, neįjaučiama vadovėlių tekstuose totorių atžvilgiu.

Taip pat porą kartų vadovėliuose publikuotos romų tautinę grupę atspindinčios fotografijos – jaunas romų tautybės vaikas⁴⁹³ bei bendra romų grupės pamiškėje aplink laužą, palapinių apsuptyje nuotrauka, tiksliai

⁴⁸⁹ ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuvos geografija: vid. mokyklai bei namų mokslui*. Kaunas: Sakalas, 1927. p. 179.

⁴⁹⁰ ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* p. 74. ir ŠINKŪNAS, Peliksas. *Lietuva. Latvija. Estija: geografijos vadovėlis vidurinėms mokykloms*. Kaunas: Sakalas, 1938. p. 70.

⁴⁹¹ LAURINAITIS, Paulius Tautvydas; ir PETRULIS, Vaidas. *Kauno totorių mečetė*. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/Public/HeritageObject.aspx?id=225&ss=kino&type=2> [žiūrėta 2013-04-10]

⁴⁹² *Pavyzdžiui*, TARVYDAS, Stanislovas. *Kraštai ir žmonės, Lietuva*. Kaunas: Varpas, 1937. p. 65.

⁴⁹³ ŠINKŪNAS, Peliksas. *Geografijos vadovėlis IV skyriui ir prirengiamajai klasei...* 1938. p. 32.

ilustruojanti tame pačiame vadovėlyje juos aprašantį tekstą: „klajoja būriais po mūsų miškus“⁴⁹⁴. Po vieną iliustraciją skirta Lietuvos žydams⁴⁹⁵ - vaizduojamas žydas ilga barzda, bei gudams – Naručio ežero žvejo gudo fotografija⁴⁹⁶, kurią seka patikslinimas apie gudus, jog jie panašūs į rusus, bet katalikai. Taip pat dvi iliustracijos įvaizduoja ir rusų tautybės žmones⁴⁹⁷ – prie kaimo trobos keturis pagyvenusius vyrus ilgomis barzdomis, kurių vienas laiko vaiką ant rankų. Ne veltui gudų aprašyme minėtas jų panašumas su rusais – jei ne iliustracijų komentarai, tiek Naručio ežero žveją, tiek keturis vyrus ilgomis barzdomis būtų sunku tautiškai atskirti. Egzistuoja ir iliustracija bendrai vaizduojanti visas Lietuvos tautinių mažumų grupes – karikatūrą primenantis piešinukas, kuriame atvaizduotos didžiausios tautinės mažumų grupės: žydai, vokiečiai, lenkai, rusai, latviai, romai ir gudai. Visi nupiešti gana stereotipiškai: kumpanosis žydas, arijas vokietis, „Želigovskio“ tipo ūsais pasipuošęs lenkas, barzdotas rusas, kitos tautinės grupės pavaizduotos itin mažo formato paveikslėliuose, tad sunku įžvelgti ir jų išskirtinius bruožus (Žr. Priedas Nr. 2).⁴⁹⁸

Vis tik artimesnį (bet nebūtinai glaudų) tarpukario lietuvių santykį su tautinėmis mažumomis atspindi ne tik fotografijos, bet vadovėliuose pasitaikančios užduotys moksleiviams, skatinančios pažinti gyvenamąją aplinką ir jos daugiakultūriškumą („Patirk, kurių tautų ir tikybių žmonių gyvenama mokyklos apylinkėj, o jei pasiseks, tai ir kada kurios tautos žmonės apylinkėj yra įsikūrę“⁴⁹⁹), ar net akcentuojančios kasdienio skirtingų tautų gyvenimo ritualų pažinimo svarbą („Patirk, kuo kitų tautų apylinkės gyventojai verčiasi, kaip gyvena, kokie jų papročiai, tikyba. Kaip puošiasi patys ir puošia savo namus?“⁵⁰⁰). Kai tuo tarpu dabartinei edukacinei sistemai būdingesnės užduotys, skatinančios moksleivius prakalbinti Holokausto istorijos liudininkus⁵⁰¹, t.y. tirti nacių užvestą mirties ir naikinimo mašiną ir jos aukas, o ne žydų kultūrą, tradicijas, istorinį naratyvą.

⁴⁹⁴ BARONIENĖ, Elena. *Gimtasis kraštas: geografijos vadovėlis pradžios mokyklų V sk...* p. 84.

⁴⁹⁵ Ibid. p. 81.

⁴⁹⁶ Ibid. p. 84.

⁴⁹⁷ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuva: geografijos vadovėlis V sk...* p. 53.

⁴⁹⁸ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Geografijos vadovėlis IV skyriui...* p. 33.

⁴⁹⁹ Ibid. p. 34.

⁵⁰⁰ ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Geografijos vadovėlis V sk. ir prirengiam.gimnazijos klasei...* 1938. p. 54.

⁵⁰¹ VILDŽIŪNAS, Linas. *Mūsų senelių ir prosenelių kaimynai žydai: moksleivių darbų konkursas*. Vilnius: Garnelis, 2007.

2.2. Lietuviai be Lietuvos arba išskirtinė rusų tautos vieta lietuvių tautos istorijoje: sovietinės Lietuvos istorijos edukacijos atvejis

Šiame skyriuje analizuojamas 9 (skaičiuojant be perleidimų) LTSR istorijos vadovėlių (1957-1988 m.) turinys tautinių mažumų pristatymo atžvilgiu siekiant įvertinti: 1) kokios istorinės Lietuvos tautinės mažumos pristatomos LTSR istorijos vadovėliuose – koks yra jų pristatymo turinys ir kokiam kontekste jos pristatomos; 2) ar sovietiniai LTSR istorijos vadovėliai perėmė ir inkorporavo tarpukario įdirbį ar idėjas tautinių mažumų pristatymo atžvilgiu; 3) ar sovietmečiu gajūs „tautų draugystės“ lozungai atsispindėjo skirtingų tautų pristatyme Lietuvos istorijoje; ir 4) ar sovietmečiu per istorijos švietimą mokykloje sukurtos tautinių mažumų Lietuvoje pristatymo formos buvo aktualios ir po 1990 m. vykstančioms mokyklinėms Lietuvos istorijos pasakojimo transformacijoms. Pasitelkiant sovietmečiu kurtą tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pasakojimą kaip dviejų nepriklausomų *Lietuvų* istorinį pasakojimą jungiančią ašį, ieškoma atsakymo į klausimą, ar egzistuoja skirtingų politinių ideologijų veikiama Lietuvos istorijos pasakojime tautinių mažumų istorijos pristatymo persidengimo galimybė, taip pat – kokios pagrindinės skirtys veriasi tarp šių trijų laikotarpių pasakojimų ir kodėl jos atsiranda – dėl istoriografijos įdirbio įtakos, ar dėl ideologinių visuomenės virsmų.

Per visą LTSR istorijos vadovėlių rengimo ir leidybos laikotarpį (1957-1988 m.) autorių ir pristatomų temų atžvilgiu istorijos vadovėlių pokyčiai išlieka minimalūs, tos pačios jų versijos buvo perleidžiamos eilę metų ir neretai pristatančios sutrumpintą bei adaptuotą tų pačių autorių rašytą LTSR istorijos sintezių⁵⁰² versiją. Tai vienas iš esminių sovietinių istorijos vadovėlių rengimo skirtumų lyginant su tarpukario ar dabartiniais istorijos vadovėliais Lietuvoje – pastarųjų autoriai tik retais atvejais yra ir akademiniai tyrimus publikuojantys istorikai, kai tuo tarpu sovietinių istorijos vadovėlių autoriai yra ir aktyvūs tuometinio akademinės istorijos lauko veikėjai. Galima išskirti tris pagrindinius tyrime analizuotus sovietiniu laikotarpiu mokyklose naudotų LTSR istorijos vadovėlių rengimo etapus⁵⁰³:

1) 1957-1961 m. leistas „LTSR istorijos vadovėlis“, sudarytas ir redaguotas tik vieno autoriaus - J. Jurginio (5 leidimai kasmet lietuvių

⁵⁰² Pavyzdžiui, viena pirmųjų tokių sintezių - KULIKAUSKAS, P.; ŽIUGŽDA, J.; ir JURGINIS, J. Lietuvos TSR istorija. T. 1. Nuo seniausių laikų iki 1861 metų. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1953., ir vėliau didžioji dalis Lietuvos TSR istorijos sintezių buvo redaguotos J. Žiugždos, nors patys tekstų rengėjai buvo kiti istorikai, kurie taip pat rašė ir LTSR istorijos vadovėlius. Kita - viena iš vėlesnio sovietinio laikotarpio Lietuvos istorijos sintezių jau rengta autorių, sudarinėjusių ir tuometinius LTSR istorijos vadovėlius – JUČAS, M.; MERKYS, V.; ir VAITKEVIČIUS, B. Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 m. T.1. Vilnius: „Mokslas“, 1985.

⁵⁰³ Visą tyrime analizuotą sovietinės Lietuvos istorijos vadovėlių sąrašą žr. PRIEDAS NR. 3. Analizuoti LTSR istorijos vadovėliai mokykloms (1957-1988 m.).

kalba). Nors viešojoje erdvėje į šį vadovėlį ne veltui referuojama kaip į aiškiai besiskiriančią nuo kitų sovietinių LTSR istorijos vadovėlių (t.y. ne tokį komunistiškai ideologizuotą ir artimesnį A. Šapokos Lietuvos istorijos sintezei)⁵⁰⁴, tačiau konkrečiai tautinių mažumų istorijos Lietuvoje ar lietuvių ir kitų istorinių Lietuvos tautų santykių pristatyme šis vadovėlis nėra visiškai išimtis iš sovietinės LTSR istorijos rašymo taisyklės – šia tematika perimami tam tikri tarpukario Lietuvos istorijos sintezių naratyvai (pavyzdžiui, pabrėžiamas lietuvių lenkinimas⁵⁰⁵) suderinami su SSRS kurtu istoriniu pasakojimu apie rusų tautos globėjišką vaidmenį lietuvių istorijoje, tačiau Lietuvos istorinės tautinės bendruomenės nepristatomos ir neįtraukiamos į bendrą istorinį naratyvą.

2) 1960-1967 m. leisti LTSR istorijos vadovėliai, redaguoti J. Žiugždos, bet parašyti kelių autorių kolektyvo⁵⁰⁶. Šie vadovėliai, nors ir gali būti laikytini jau atitolusiais nuo tarpukario Lietuvos istorijos naratyvo dvasios ir visiškai perėmusiais sovietinę stilistiką bei istorijos cenzūrą, tautinių mažumų istorijos Lietuvoje nepristatymu ir ignoravimu nesiskiria nuo kitų sovietinių istorijos vadovėlių. Nors naujai J. Žiugždos sudaryto LTSR istorijos vadovėlio įvedimas, o ankstesniojo, labiau „tarpukario tipo“ J. Jurginio sudaryto vadovėlio eliminavimas iš edukacinės erdvės, iš vienos pusės gali būti vertintinas kaip stipresnis ideologinis režimo suvaržymas, kaip ir kas turėtų būti mokoma LTSR istorijos kurse, iš esmės šis pokytis atliepė 1960 m. priimtą naują SSRS potvarkį dėl istorijos dėstymo, kuris reikalavo, jog respublikų istorijos kursai būtų dėstomi juos glaudžiai siejant su visos SSRS istorijos kursu.⁵⁰⁷ Tokiam pokyčiui įgyvendinti reikėjo ir naujos mokymo priemonės, kurios tikslinis susiejimas su bendra Tarybų Sąjungos istorija dar labiau panaikino atskiro tautinio naratyvo pristatymo galimybes.

3) Nuo 1968 m. LTSR istorijos vadovėlis buvo leidžiamas dviem dalimis, kurių pirmoji pristatė LTSR istoriją nuo seniausių laikų iki

⁵⁰⁴ Tomo Čyvo, Aurimo Švedo ir Audrio Antanaičio pokalbis tema „Laisvės kryžkelės. Kaip sovietmečiu buvo prievartaujama Lietuvos istorija“. Sausio 19 d., 2009 m. Prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-01-19-laisves-kryzkeles-kaip-sovietmeciu-buvo-prievartaujama-lietuvos-istorija/3380> [žiūrėta 2019-01-09]

⁵⁰⁵ JURGINIS, J. Lietuvos TSR istorija: vadovėlis vidurinėms mokykloms. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1957. p. 27.

⁵⁰⁶ JURGINIS, J. KASTANAUSKAITĖ, N.; red. ŽIUGŽDA, J. Lietuvos TSR istorijos skaitiniai IV klasei. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla. Leidimai: 1960, 1961, 1962, 1966 metais.; BERLINSKIENĖ, A.; GAIGALAITĖ, A.; JURGINIS, J.; PILKAUSKAS, Z. Red. ŽIUGŽDA, J. Lietuvos TSR istorija VII-VIII klasei. Kaunas: Šviesa. Leidimai – 1962 ir 1966 m. ir JURGINIS, J.; PILKAUSKAS, Z.; ir red. ŽIUGŽDA, J. Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei. Kaunas: Šviesa, 1967.

⁵⁰⁷ PILKAUSKAS, Z. Lietuvos TSR istorijos dėstymo bendro lavinimosi mokyklose vystymosi bruožai (1940-1965). *Kai kurie pedagoginės minties ir švietimo istorijos klausimai*. Pranešimų tezės. Vilnius, 1965. Pp. 49-51.

1917 m.; antroji – nuo 1917 m. iki tuometinių laikų. Šių vadovėlių autorių grupė gausesnė nei prieš tai leistųjų, tačiau į ją patenka ir tie patys du buvusių LTSR istorijos vadovėlių sudarytojai ar rengėjai - J. Jurginis, J. Žiugdžda, A. Berlinskienė, A. Gaigalaitė, Z. Pilkauskas, tačiau prie jų prisijungia ir A. Berlinskienė, A. Gaigalaitė, R. Žėpkaitė, K. Navickas, K. Surblys, M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys.

Istrikų pastebima LTSR istorijos vadovėlių turinio raidos tendencija, kai ilgainiui stiprėjo būtent komunistų partijos istorikų įtaka šioms mokymo priemonėms ir nebeliko vietos „pilietinei istorijai“⁵⁰⁸, tautinės reprezentacijos per istorijos mokymą klausimu yra visiškai nereikšminga, kadangi šiuo klausimu jokie esminiai pokyčiai, galėję keisti skirtingų tautinių grupių vaizdinius sovietinės Lietuvos visuomenėje arba atspindėję jau visuomenėje vykstančius pokyčius, neegzistavo per visus LTSR istorijos vadovėlių rašymo metus.

Jei žvelgtume į LTSR istorijos vadovėlį kaip į grožinį kūrinį ir turėtume išskirti pagrindinius lyrinius subjektus, netruktume pamatyti, jog ne lietuviai, kurių sovietinės respublikos istorija pristatoma, yra kūrinio herojai, o būtent rusai, kurie ne tik 1940 m. ateina kaip išgelbėtojai, tačiau iš vadovėlinio istorijos naratyvo paaiškėja, jog jie nuolat tai darė, 1940-ieji įprasminami kaip tam tikros istorinės įvykių grandinės tęstinumas, tad ir legitimuojami kaip istoriškai neišvengimas „susijungimas“. Kalbant apie įvykius SSRS ar carinėje Rusijoje taip ir kalbama apie „rusus ir kitų tautybių žmones...“⁵⁰⁹. Vis tik LTSR istorijos vadovėliai, kaip orientuoti konkrečiai į lietuvių tautą, gali būti laikyti nuosaikešniais tautinių klausimų pristatyme, jei juos lyginsime su bendraisiais TSRS istorijos skaitiniais, kuriuose net du greta einantys sakiniai gali reprezentuoti sovietinį istorinį politinį žaidimą – nors teigiama, kad „Rusijos tautos daug ko išmoko viena iš kitos“, kitu sakiniu iš karto paaiškinama kas ir iš ko mokėsi - „Didžiųjų rusų rašytojų knygos, pažangiųjų mokslininkų darbai pasidarė prieinami apsišvietusiems visų Rusijoje gyvenusių tautų žmonėms“.⁵¹⁰ Šiame kontekste reikšminga tai, jog tiek istorijos mokymo programose, tiek istorijos vadovėliuose egzistuoja skirtis tarp rusų tautos („Senovės rusų tautybė – trijų broliškų tautybių: rusų, ukrainiečių ir baltarusių pagrindas“⁵¹¹ ar „Rusų tautos ir Pabaltijo tautų kova su vokiečių ir švedų feodalų agresija“⁵¹²) ir Rusijos tautų („pažangiosios rusų kultūros reikšmė Rusijos tautų kultūros raidai“⁵¹³ ar „Rusijos tautų

⁵⁰⁸ VYŠNIAUSKAS, Arūnas. Konflikto dėl Vilniaus vaizdavimas... p. 256

⁵⁰⁹ GAIGALAITĖ, A.; ir ŽEPKAITĖ, R. Lietuvos TSR istorija X-XI klasei. Kaunas: Šviesa. Gausybė tų pačių perleidinių 1968-1979 m.

⁵¹⁰ GOLUBEVA, T.; ir GELERŠTEINAS, L. TSRS istorijos skaitiniai. 4. 1978. p. 85.

⁵¹¹ Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija. V-XII kl. Kaunas: Šviesa, 1988. P.30.

⁵¹² Ibid. p.31.

⁵¹³ Ibid. p.41.

nacionalinės kultūros tarpusavio turtinimas⁵¹⁴), į kurių tarpą patenka kitos SSRS slavų tautos – ukrainiečiai ir baltarusiai, tačiau kaip jas jungianti grandis pristatomas ne slaviškumas, bet rusiškumas, taip eliminuojant kitų slavų tautų kultūrinį (o vėliau – ir politinį) savarankiškumą.

Analizuojant LTSR istorijos vadovėlius bei istorijos mokymo programas kaip vieną iš pagrindinių aspektų, pristatant lietuvių tautą, taip pat galima išskirti Lietuvos kaip valstybės ir lietuvių kaip tautos nesavarankiškumo parodymo siekimą, prisidengiant draugiškų santykių tarp lietuvių ir rusų stiprinimu: „Atskirose temose reikia parodyti mokiniams lietuvių ir rusų tautų ekonominį bei kultūrinį bendradarbiavimą, nuolatinę rusų tautos pagalbą lietuvių tautai kovoje su vidaus ir užsienio priešais.“⁵¹⁵. Tačiau vadovėliuose pabrėžiamas ne abipusis kontaktas, bet būtent lietuvių priklausymas nuo rusų tautos, tiek jos kultūrinių pasiekimų perėmimas („Lietuviai pasisavino iš rusų, kurie jau IX a. buvo sukūrę savo valstybę, nemažai teisinių papročių ir valstybės valdymo formų, rusų kalba pasidarė Lietuvos valstybinių įstaigų raštų kalba“⁵¹⁶), tiek jos politinė parama („Lietuvių tautos socialinio ir nacionalinio išsivadavimo judėjimą visada rėmė rusų tautos pažangiosios jėgos. Iš viso prijungimas prie Rusijos Lietuvai turėjo teigiamą reikšmę.“⁵¹⁷). Kadangi LTSR istorijos buvo mokomasi tik lietuviškose mokyklose, o tuometinėse rusų ar lenkų mokyklose LTSR teritorijoje tokio dėstomojo dalyko nebuvo⁵¹⁸, tad tokia mokymo programose ar vadovėliuose pasirinkta retorika skirta ne tiek rusų tautinio pasididžiavimo skatinimui, kiek lietuvių subordinacijos „istoriniam patvirtinimui“.

2.2.1. Mažumos mažumoje arba skirtingos tautinės bendruomenės Lietuvos istorijoje

LTSR istorijos mokymo programų bei istorijos vadovėlių santykį su „kitomis“ tautinėmis bendruomenėmis (t.y. ne lietuviais ar rusų, baltarusių ir ukrainiečių trejybe) geriausiai nusako *šizofreniškos istorijos* terminas. Vyrauja nuolatinės kovos su „kitu“ motyvas – kartais „kitas“ konkretizuojamas, tačiau dažniausiai jis paliekamas po „užsienio“ kaip

⁵¹⁴ Ibid. p.42.

⁵¹⁵ Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija. IV-XI kl... 1983. p. 13.

⁵¹⁶ JURGINIS, J.; PILKAUSKAS, Z.; ir red. ŽIUGŽDA, J. Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei... 1967. p. 13.

⁵¹⁷ Ibid. p. 33.

⁵¹⁸ Todėl šių mokyklų moksleivių mokslo metų galutinis krūvis būdavo mažesnis nei lietuvių mokyklose. Arūnas Vyšniauskas preziuruoja, jog tai galėjo turėti įtakos tam, jog moksleiviai iš mišrių šeimų pasirinkdavo eiti į mokyklas ne lietuvių, o rusų ar lenkų dėstomąja kalba. In: VYŠNIAUSKAS, Arūnas. Konfliktas dėl Vilniaus vaizdavimas tarybinio laikotarpio lietuviškuose vadovėliuose. *Europa Orientalis. Studia Dziejów Europy wschodniej; panstw Baltyckich 2* (2010).

savaime nepažinaus (ir nepažintino), todėl ir pavojingo etikete – nuolat kalbama apie „...bendrą mūsų šalies tautų kovą prieš užsienio grobikus“⁵¹⁹, o jei toji kova konkretizuojama, tai tautiškai išskiriami būtent vokiečiai – „Ukrainiečių, baltarusių ir lietuvių tautų kova prieš vokiečių feodalų agresiją. LDK susidarymas“⁵²⁰. Vokiečiai nuo pat seniausiųjų laikų reprezentuojami tik kaip nuolatiniai ir patys didžiausi lietuvių priešai – pradedant „vokiškaisiais užkariautojais“⁵²¹ kalbant apie kryžiuočius ir kalavijuočius, kai selektyviai akcentuojamas tautiškumas, nors šiuo atveju religinis kovos elementas būtų daug svarbesnis; baigiant lietuvių priešinimusi Klaipėdos krašto suvokietinimui bei, žinoma, vokiečių okupacijoms Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metais.⁵²² Nors šie kariniai-teritoriniai konfliktai svarbūs lietuvių ir vokiečių santykiams istorijos eigoje, tačiau intencinis šių konfliktų iškėlimas kaip žiauriausių ir esmingiausių Lietuvos istorijoje, o visų likusių bendradarbiavimo bei sugyvenimo formų eliminavimas iš istorinio naratyvo, prisideda prie bendrojo didžiojo SSRS naratyvo, kuriame rusų tauta gelbsti lietuvius nuo agresorių iš Vakarų⁵²³.

Greta šios tautinės supriešinimo linijos, dėl menko procento vokiečių tautybės gyventojų tuometinėje LTSR, iš esmės nukreiptos į geopolitinius santykius su išore, egzistuoja ir priešingas bandymas – naikinti tam tikras vidines tautines įtampas: apie sudėtingą Vilniaus krašto problematiką kalbama neminint jokios konkrečios tautybės, tačiau naudojant daugiatautiškumo terminą, kaip užglaistantį bet kokią konkretų tautiškumą – „kaime vyravo prietarai, buvo ugdoma nacionalinė neapykanta vienos tautybės gyventojų kitos tautybės gyventojams“⁵²⁴ ar „Nepaisant sunkios priespaudos ir buržuazijos kurstomos nacionalinės neapykantos, Vilniaus krašto įvairių tautybių darbo žmonės kovojo prieš bendrą priešą – kapitalistinį išnaudojimą...“⁵²⁵ Buržuazijos kurstomos tautinės neapykantos motyvas atsikartoja skirtingų laikotarpių ir autorių parengtuose LTSR istorijos vadovėliuose⁵²⁶. Šiame kontekste patogiai *užmirštama* komunistinės ideologijos kurstoma tautinė neapykanta prieš vokiečius.

⁵¹⁹ Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija.IV-XI kl. Kaunas: Šviesa,1983. p. 13.

⁵²⁰ Ibid. P. 46

⁵²¹ JURGINIS, J.; ir PILKAUSKAS, Z. Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei. Red. ŽIUGŽDA, J. ... 1967. pp. 8-9.

⁵²² Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija. IV-XI kl., 1983 (1981, 1978...) Kaunas: Šviesa, 1978 (1981, 1983). p. 77

⁵²³ „Reikia parodyti mokiniams, kaip sutvirtėjo lietuvių ir rusų tautų draugystę prieš bendrus priešus – vokiečius ir švedus...“ In: Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija. IV-XI kl., 1983 (1981, 1978...) Kaunas: Šviesa, 1978 (1981, 1983). P. 13.

⁵²⁴ GAIGALAITĖ, A.; ir ŽEPKAITĖ, R. Lietuvos TSR istorija X-XI klasei. Kaunas: Šviesa, 1968 (tie patys perleidimai kasmet 1968-1979 m.). p. 58.

⁵²⁵ Ibid. p. 58.

⁵²⁶ „Norėdama, kad lietuvių liaudis palaikytų „lietuvišką“, „krikščionišką“ prekybą, buržuazija kurstė ją prieš kitas tautas, ugdė tautinę neapykantą.“ In: JURGINIS, J.; ir

Dabartinėje istoriografijoje bei viešojoje erdvėje egzistuoja istorijos edukacijos kritika, jog moksleiviams Holokausto įvykiai pristatomi pirmiau nei pati lietuvių ir žydų bendruomenių (su)gyvenimo Lietuvoje istorija⁵²⁷. Paradoksalu, tačiau sovietinės edukacijos tuo apkaltinti negalėtume – tolygiai sporadiškas ir labiau istoriškai klaidinantis nei suteikiantis žinių, yra abiejų šių dėmenų pristatymas LTSR istorijos vadovėliuose. Kaip netikėtai iš LTSR istorinio pasakojimo su masinio naikinimo tema išnyksta žydai, taip netikėtai jie pirmąsyk LTSR istorijoje ir tik keliuose iš LTSR istorijos leidimų 7 deš. parodomi XIX-XX a. sandūroje klasių kovos kontekste: „Lietuvos proletariatas atsirado, vystėsi ir kovojo kaip visos Rusijos proletariato dalis. Savo sudėtimi jis buvo daugianacionalinis. Jį sudarė lietuviai, rusai, žydai, lenkai, baltarusiai. <...> Lietuvos buržuazijos nacionalinė sudėtis buvo labai įvairi. Pramonės buržuaziją sudarė daugiausia vokiečių ir žydų tautybės kapitalistai, o kaimo buržuazijos pagrindą – daugiausia lietuvių tautybės turtingieji valstiečiai – buožės“.⁵²⁸ Nors vadovėliuose egzistuoja tautinės buržuazijų kovos pristatymas – dvi blogybės viename, tačiau teigiama, jog tautinis proletariato skirstymas neturėtų būti naudojamas ir jis iš esmės yra ydingas: „XIX a. pab. Lietuvoje taip pat įsikūrė ir kitos politinės partijos, kurios vienijo atskirų tautybių darbininkus. Lenkų tautybės darbininkus stengėsi patraukti į savo eiles Lenkijos socialistų partija, o žydų darbininkus – Bundas. Skaldant darbininkus į atskiras partijas pagal tautybę, buvo daroma didelė žala darbininkų judėjimo vystymuisi.“⁵²⁹ Taigi, kas leistina buržuazijos istorijos pristatyme, neleistina proletariato istorijoje. Nepaisant tokio hipokritiško istorijos vertinimo, svarbu atkreipti dėmesį, jog abu pateiktieji pavyzdžiai, kad ir kokie būtų skirtingi – tiek apie žydų buržuaziją, tiek apie žydų proletariatą – atliepia (ir taip tikėtinai sustiprina) ilgalaikius agrarinės visuomenės stereotipus apie žydų diasporą kaip arba lobstančią neturtingųjų kitataučių sąskaita, arba palaikančią atskalūniškas, tautines valstybes (ir vertybes) ardančias idėjas.

Kaip atsvara nuolatinėms kovoms su gausybe įsivaizduojamų ar tikrų išorės priešų pateikiama saugi ir patogi lietuvių tautinė draugystė-bendrystė su slavų tautomis. Netgi į pamatinę lietuvių kilmės iš aisčių teoriją (kuri veikė kaip vienas iš primordialistinių, teritoriškai lietuvių tautą legitimuojančių elementų) įpinami bendrystės su slavais siužetai, tiek pabrėžiant pastarųjų istorinį pranašumą - „Artimiausi lietuvių ir, apskritai, aisčių kaimynai buvo slavai: lenkai ir rusai. Lietuviams dar tebegyvenant

PILKAUSKAS, Z. Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei. Red. ŽIUGŽDA, J. Kaunas: Šviesa, 1967. p. 50.

⁵²⁷ NAUDŽIŪNIENĖ, Akvilė. Discourses and depictions of Holocaust education in Lithuanian history textbooks (1992-2012) / *Journal of Education, Culture, Society*, 2017 Issue 2 (September), Wrocław, pp. 251-267.

⁵²⁸ JURGINIS, J.; ir PILKAUSKAS, Z. Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei. Red. ŽIUGŽDA, J. Kaunas: Šviesa, 1967. p. 50.

⁵²⁹ Ibid. p. 54.

pirmykštėmis bendruomenėmis, lenkai ir rusai jau buvo sukūrę net kelias savo valstybes⁵³⁰, tiek apeliuojant į mokymo programose keliamus tikslus pristatyti „istoriškai susiklosčiusią TSRS tautų draugystę“⁵³¹. Sovietinė politinė ideologija kalbą išskyrė kaip pagrindinį primordialistinį tautinės grupės elementą, todėl daugeliui sovietinių tautų siekiant įtvirtinti ar išlaikyti savo atskiros respublikos nusipelnusios tautinės grupės statusą, taip pat reikėjo nuolat pabrėžti ar įrodyti, jog jos jau ilgą laiką be pertrūkio naudoja savo išskirtinę kalbą.⁵³² Tokie išsamūs lietuvių kilmės iš aisčių ir lietuvių kalbos senumo paaiškinimai⁵³³ randami ir visuose LTSR istorijos vadovėliuose, pasakojančiuose apie LTSR istoriją iki 1917 m. Išskirtinis lietuvių kalbos statusas, paženklintas jos senumo, LTSR istoriniame pasakojime tampa savotišku LTSR totemu.

2.2.2. Holokausto istorijos sovietizacija ar niveliacija?

Tiek lietuviškoje, tiek užsienio historiografijoje egzistuoja nusistovėjusi nuomonė, jog sovietinis režimas, kurio praktikoje įvairiomis formomis netrūko antisemitinių elementų, buvo linkęs nutylėti ir Holokausto tragediją bei jos mastus⁵³⁴. Šiuo atveju istorijos edukacijos apie skirtingas tautines bendruomenes LTSR analizė iš esmės šį teiginį taip pat patvirtina, bet su tam tikromis išlygomis, o chronologiniu požiūriu išryškėja ir tam tikri pokyčiai šios temos reprezentacijoje.

Visų pirma, pati Holokausto sąvoka, apeliuojanti į žydų tautos genocidą, kalbant apie masinį gyventojų naikinimą LTSR Antrojo pasaulinio karo metu nevartojama. Nors visuose analizuotuose vadovėliuose masinis gyventojų naikinimas Antrojo pasaulinio karo metu aptariamas, didžiausias akcentas dedamas ties komunistinės visuomenės naikinimu. Įdomu, jog naudojant jau aptartą sovietiniam mokymui būdingą istorijos supaprastinimo metodiką, jokie konkretūs ar bent apytikriai skaičiai nėra nurodomi, o vartojamos tokios apibendrinančios sąvokos kaip „*pirmiausia buvo žudomi*“. Tačiau, nors ir antrame plane, šiame masinių žudynių kontekste ir skirtingų autorių bei laikotarpių vadovėliuose išskiriami tautiniu požiūriu tik žydai. Žydų tautos masinis naikinimas kaip aptartinas istorinis siužetas nėra įtrauktas į istorijos mokymo programas, iš mokytojų ir vadovėlių rengėjų nekonkretizuojamai reikalaujama „auklėti mokinius taikos ir bendradarbiavimo, tautų savitarpio supratimo ir pagarbos dvasia, mokyti

⁵³⁰ Ibid. p. 5.

⁵³¹ Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija. IV-XI kl. Kaunas: Šviesa, 1978 (1981, 1983). p. 5

⁵³² ROUVINSKI, Vladimir. Ethnic enclosure in Soviet... p. 54

⁵³³ JUČAS, M.; ir MERKYS, V. Lietuvos TSR istorija, 7-9 kl. Kaunas: Šviesa, 1978. p. 9.

⁵³⁴ STASIULIS, Stanislovas. Holokausto Lietuvoje istoriografija: tradicijos ir problemos. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, Istorija (05 H). Vilnius, 2018. pp. 42-65.

juos užkirsti kelią šovinizmui ir nacionalizmui <...> diskriminacijai ir rasiniam išskirtinumui, genocidui ir fašizmui“⁵³⁵, tad tokie papildymai vadovėliuose parodo pačių autorių susipažinimą su šiuo istoriniu įvykiu bei limituotas galimybes bent dalinai jį pristatyti, tik, žinoma, jau po privalomojo didžiojo sovietinio istorinio naratyvo. Limituotos buvo ne tik autorių galybės, bet ir istorinių žinių perimamumas šia tematika, tad dar 7 deš. leistuose vadovėliuose teigiama, jog „žydų tautybės žmonės buvo masiškai šaudomi Pivonijos pušyne prie Ukmergės, Vidgirio miške prie Alytaus, pašėsupyje prie Kapsuko ir daugelyje kitų Lietuvos vietų“⁵³⁶, o štai jau 9 deš. pasirodžiusiuose vadovėliuose, kurių autorių kolektyvui priklauso ir asmenų (R. Žepkaitė), kurie prisidėjo prie ankstesnių vadovėlių leidybos, teigiama, jog „Masiškai buvo žudomi žydų tautybės žmonės. Pačios baisiausios žudynių vietos Lietuvoje – IX fortas Kaune ir Panerių miškas prie Vilniaus“⁵³⁷. Žinoma, nepaisant egzistuojančio progreso šiame kelių sakinių Holokausto įvykių Lietuvoje tyrime ir pristatyme, masinio naikinimo priežastys visą laikotarpį nurodomos tos pačios – gyvybinės erdvės poreikis vokiečiams, ideologijos nesutapimas⁵³⁸. Nors ir nurodomas ideologinis žmonių naikinimas, vis tik jis lieka visiškai neaptariamas, išskyrus antikomunistines hitlerininkų nuotaikas, kitos ideologinės idėjos nepaliečiamos. Išlika neaišku, kaip toks ataskaitą primenantis žmonių masinio naikinimo temos pristatymas turėtų padėti įgyvendinti reikalavimą užkirsti kelią genocidui.

Masinio naikinimo temoje kalbant apie aukas tautybė yra paliečiama tik sporadiškai (ir tik žydų atveju), tačiau pristatant kitus šio istorinio nusikaltimo „veikėjus“, anti-herojus, tautybė netgi pabrėžiama – visuose vadovėliuose kaip hitlerininkų palydovai pristatomi „lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai“, taip siekiant diferencijavimo jau tautos viduje bei pabrėžiant tautiškumo nesvarbumą klasiniu atžvilgiu. Adekvati situacija egzistuoja ir kalbant apie partizanus, kurie kovojo Lietuvoje prieš vokiečių okupaciją – čia jau įvedami ir skaičiai („daugiau kaip 10 tūkst.“) ir išskiriamos įvairiausios tautos – lietuviai, rusai, žydai, baltarusiai, lenkai. Itin įdomu, jog kalbant apie šias partizanines kovas prieš vokiečius netgi konkrečiomis tautybėmis ir vardais išskiriami „pasižymėję“ armėnas, gruzinas bei ukrainietis.⁵³⁹ Svarstyтина, ar suvokiant realias lietuvių visuomenės nuotaikas okupantams padėjusių vietinių atžvilgiu, nebuvo sąmoningai atsisakyta į šį „garbės sąrašą“ įtraukti vietinių tautinių grupių

⁵³⁵ Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija. V-XII kl. Kaunas: Šviesa, 1988. p. 5.

⁵³⁶ GAIGALAITĖ, A.; ir ŽEPKAITĖ, R. Lietuvos TSR istorija X-XI klasei. Kaunas: Šviesa, 1971. p. 93.

⁵³⁷ NAVICKAS, K.; ŽEPKAITĖ, R.; ir SURBLYS, K. Lietuvos TSR istorija, 10-11. Kaunas: Šviesa, 1981. p. 103.

⁵³⁸ Ibid. p. 103.

⁵³⁹ Ibid. p. 114.

atstovus, o istorijos mokymo programų sudarytojams reikalaujant šios temos plėtotės, pasirinkti neaktualūs ir tautiškai „tolimi“ pavyzdžiai.

Nesiekiant sąmoningai priskirti išskirtinai indiferentiškos pozicijos Holokausto pristatymo atžvilgiu būtent sovietiniam režimui, derėtų atkreipti dėmesį ir į bendrą pokarinį Holokausto istorijos Lietuvoje pasakojimo kontekstą. Sudėtingą Holokausto Lietuvoje temos įtraukimo į istorinį pasakojimą procesą ne tik okupuotoje ir totalitarinio režimo valdomoje Lietuvoje atskleidžia P. Šležo ir Ig. Malinausko „Lietuvos istorijos“ antrasis papildytas leidimas⁵⁴⁰ leistas jau Vokietijoje emigravusiems lietuviams po Antrojo pasaulinio karo. Žydai šiame vadovylyje minimi jau kalbant apie Hitlerį, teigiant, kad jis juos „grūdo į kalėjimus, į koncentracijos stovyklas“⁵⁴¹ bei vienu sakiniu nusakant Lietuvos žydų lemtį Antrojo Pasaulinio karo metais: „„Lietuvos gyventojus žydus šaudė didžiausiais būriais, o jų turtą pasisavindavo“⁵⁴². Tad net ir laisvesnio režimo aplinkoje leisti vadovėliai, praėjus nedaug laiko po Antrojo Pasaulinio karo, nežinojo kaip ir ką kalbėti apie tragiškus Holokausto įvykius.

Sovietiniame istoriniame pasakojime skirtingų tautinių grupių pristatymo atžvilgiu visiškai neperimamas tarpukario Lietuvos istorikų ar istorijos vadovėlių rengėjų įdirbis. LTSR istorijos vadovėliuose pristatomos ne visos istorinės Lietuvos tautinės mažumos – iš istorinio pasakojimo eliminuojamos neskaitlingosios tautinės bendruomenės – karaimai (jų nebuvo ir tarpukario Lietuvos istorijos pasakojime) bei totoriai, o žydai bei lenkai pristatomi tik sporadiškai, sukuriant klaidinančią jų kaip laikino, atsitiktinio Lietuvos istorijos elemento vaizdinį. Gausiausiai iš visų tautinių grupių Lietuvoje po lietuvių kalbama apie rusus (neretai juos pristatant broliškoje sandraugoje su kitomis slavų tautomis – ukrainiečiais bei baltarusiais). Pastarosios tautinės grupės ir lietuvių santykių pristatymas itin romantizuotas, apie rusus kalbama tik kaip apie lietuvių tautos herojus. Tuo tarpu kita istorinė etninė grupė Lietuvoje – vokiečiai – taip pat pristatomi visuose LTSR istorijos vadovėliuose, tačiau iš visiškais priešingos, konfliktinės, perspektyvos – kaip lietuvių tautos amžinieji priešai. Kalbėjimas apie žydų žudynes sovietiniuose vadovėliuose atitinka bendras kalbėjimo apie žydų istoriją Lietuvoje tendencijas – jis ne tik kiekybiškai negausus, bet ir kupinas ideologizuoto vertinimo iš komunistinių vertybių perspektyvos, kai nužudytieji Antrojo Pasaulinio karo išskaičiuojami *pirmais antrais* – pirmumą paliekant komunistams, ir tik marginaliai paminint žydų žudynes, kaip *antrosios* reikšmės įvykį sovietiniame istoriniame pasakojime.

⁵⁴⁰ ŠLEŽAS, P.; ir MALINAUSKAS, Ig. Lietuvos istorija. Pirmosioms gimnazijos klasėms. Antroji papildyta laida. Pirma – 1934 m. Kaunas, „Sakalo“ b-vė. Antra laida jau po Antrojo pasaulinio karo išleista, skirta lietuviams Vokietijoje (400 - tiražas), tikslūs leidimo metai nėra žinomi.

⁵⁴¹ Ibid. p. 120.

⁵⁴² Ibid. p. 128.

2.3. Tautinių mažumų istorijos reprezentavimas bendrojo lavinimo istorijos vadovėliuose 1992-2017 m.

2.3.1. Šiuolaikinių istorijos ir literatūros vadovėlių (1992-2017 m.) charakteristika

Šiuolaikinių Lietuvos istorijos vadovėlių rengimui būdinga tendencija – daugiaautorystė. Iš 45 analizuotų istorijos vadovėlių (šiuo atveju skaičiuojamos atskirai I ir II vadovėlių dalys, kadangi prie kai kurių rengimo prisidėjo skirtingi autoriai) net 37 vadovėliai yra daugiaautoriniai. Pavienių autorių vadovėlių rengimo bandymai būdingi pirmajam dešimtmečiui po Nepriklausomybės atkūrimo (4 iš 8 atvejų), vėliau tokios iniciatyvos ėmėsi tik Evaldas Bakonis bei Mindaugas Tamošaitis, tačiau ir pastarieji autoriai paraleliai neatsisakė daugiaautorinės vadovėlių idėjos ir prisidėjo prie kitų tokio tipo projektų (žr. Priedas nr. 4). Tokia daugiaautorinė vadovėlių idėja suponuoja, jog medžiaga apie tautines mažumas net ir viename vadovėlyje priklausomai nuo pristatomo laikotarpio gali būti pateikiama fragmentiškai arba išsamiai ir netgi su skirtingomis konotacijomis. Antrasis ir trečiasis dešimtmečiai po Nepriklausomybės atkūrimo buvo tiek gausesnis vadovėlių leidybos atžvilgiu, tiek spalvingesnis istorijos vadovėlių specifikos klausimu – dažnėja tarpdisciplininio metodo taikymas, kai sujungiami istorijos ir geografijos (pavyzdžiui, „Žemė ir laikas“ serijos vadovėliai) ar istorijos ir pilietinio ugdymo (S. Bitlieriūtės ir A. Jakubčionio Lietuvos laisvės kovų istorijos ir pilietiškumo pagrindų sujungimas, 2012 m.) dalykai. Pastarieji tarpdisciplininiai vadovėliai taip pat apjungia tautinių mažumų tematiką, jai skiriama netgi daugiau dėmesio nei dažname *klasikiniame* Lietuvos istorijos vadovėlyje.

Nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos istorijos vadovėlių leidyboje dominuoja ne perleidimai, bet būtent visiškai naujų, nuolat tobulinamų ir vis labiau modernizuojamų bei vizualizuojamų vadovėlių parengimas. Šiam procesui didelės įtakos turi ir pasirinkta leidykla. Šiuo aspektu galime išskirti „Briedžio“ bei „Baltų lankų“ leidyklas, kurias dažniausiai renkasi nauji vadovėlių rengėjai (nuo 2003 m. 18 iš 45 analizuotų vadovėlių leisti būtent šiose leidyklose – 10 „Briedžio“ leidykloje ir 8 – „Baltų lankų“ leidėjų). Pastebėtina, jog labiau iliustruotuose ir į socialinės istorijos dėmenis orientuotose vadovėliuose sukuriama ir palankesnė terpė tautinių mažumų reprezentacijai.

Analizuoto 21 literatūros vadovėlio turinį sudaro du dėmenys: trumpesnioji dalis – faktografinė medžiaga apie literatūrinės srovės, rašytojus, jų kūrinių parašymo aplinkybes ir pan., ir pagrindinė dalis – pristatytų literatūros kūrinių ištraukos, kurias dažnai papildo interpretaciją ir analizę skatinantys klausimai. Adekvačiai kaip ir istorijos, taip ir literatūros vadovėliams būdinga daugiaautorystės tendencija, ir vėlgi, tik ankstyvuoju nepriklausomos Lietuvos periodu būta vienaautorinių bandymų. Tačiau skirtingai nei istorijos vadovėliai, literatūros mokymo priemonės yra skirstomos į skirtingas išplėstiniam kursui (dažniausiai humanitarinio profilio

moksleiviams) bei skirtąsias bendrajam kursui (dažniausiai realinio profilio moksleiviams). Bendrajam kursui skirti vadovėliai tėra susiaurinta išplėstinio kurso versija, kurioje Lietuvos tautinių mažumų kūrėjų įnašas taip pat yra pristatomas glausčiau arba visiškai eliminuojamas. Derėtų atsižvelgti į tai, kad literatūros vadovėliai (kaip, beje, ir visų kitų dalykų mokymo priemonės) yra rengiami pagal baigiamųjų egzaminų programoje⁵⁴³ reikalaujamus kriterijus, į kuriuos tautinių bendruomenių literatūrinis paveldas Lietuvoje, išskyrus Adomo Mickevičiaus kūrybą (kurios tautinis priskyrimas taip pat yra kvestionuotinas), nėra įtraukiamas.

Visgi, atskirų vadovėlių autoriai ir be konkretaus reikalavimo reprezentuoti tautinių mažumų literatūrą, skiria dėmesį daugiausia žydų rašytojams (ypač – Icchokui Merui) bei literatūrai susijusiai su Holokaustu Lietuvoje. Tokia vien į žydų literatūrinį palikimą orientuota perspektyva suponuoja tiek žydų kūrėjų pranašumą kitų tautinių bendruomenių kontekste, tiek gali būti vertintina kaip literatūros vadovėlių autorių išreikšta Holokausto refleksija.

2.3.2. Tautinių mažumų tematikos vieta didžiajame Lietuvos istorijos naratyve

Šiame skyriuje pristatomas atliktas 1992-2017 m. išleistų istorijos vadovėlių tyrimas, fokusuojant dėmesį į tautinių mažumų Lietuvoje istorijos pristatymo metodiką, kalbą, kontekstą. Siekiama nustatyti, kokią vietą tautinių mažumų tematika užima didžiajame Lietuvos istorijos naratyve, kaip jį papildo, ir tuo pačiu įvertinti, ar nacionalinės valstybės istorijoje įsiterpęs kitų tautų kultūros ir istorijos pažinimo elementas nesukuria kognityvinio disonanso per istorijos pasakojimą nukreipto į visuomenę. Pastebėtina, kad visuose į tyrimą įtrauktuose 45 nūdienos istorijos vadovėliuose⁵⁴⁴, nepaisant jų sudarytojų istorijos pasakojimo stiliaus skirtumų ar parinktos faktinės medžiagos variacijų, pagrindinės temos, kuriose galima rasti tautinių mažumų istorijos bei paveldo detales, koreliuoja, o siužetai persipina. Tad tolimesnė analizė atitinkamai tematiškai struktūruojama į šešias pagrindines problemines grupes:

1. XVI – XVII a. LDK visuomeninis gyvenimas kaip daugiakultūrio (su)gyvenimo atspindys.
2. Žydų istorijos Lietuvoje pristatymo fenomenas.
3. Tautinių mažumų vieta Lietuvos valstybingumo projekte.
4. Kultūrinė autonomija tarpukario Lietuvoje ir jos reikšmė tautinėms mažumoms.
5. Etniškumas kaip duotybė ir etniškumas kaip pasirinkimas: Lietuvos lenkų atvejis.

⁵⁴³ Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinis brandos egzaminas. Prieiga per internetą: <http://www.nec.lt/339/> [žiūrėta 2018-04-10]

⁵⁴⁴ Žr. PRIEDAS NR. 4. Analizuoti literatūros vadovėliai mokykloms (1992-2017 m.)

6. Holokausto istorija kaip žydų istorijos Lietuvoje dalis.

Toliau šiame skyriuje pateikiama šių temų analizė tuo pačiu yra ir žvilgsnis į tautinių mažumų istoriją bei kultūrą Lietuvoje iš daugumos pozicijos analizė, kadangi visi vadovėlių autoriai be išimčių savo tekstais pasirinko pristatyti Lietuvos istoriją per lietuvių kaip etninės tautos istorijos dėmenį. Vadovėlių tekstų analizės daugialypiškumą nusako ir dar vienas dėmuo – vadovėlių medžiagos kritika neretai yra ir egzistuojančios historiografijos kritika, nes dažnu atveju vadovėlių autoriai remiasi konkrečiais istorikų darbais.

2.3.2.1. LDK kaip daugiakultūrio (su)gyvenimo idealas

XVI-XVII a. LDK visuomeninio gyvenimo aptarime daugiausia dėmesio skiriama toms tautinėms mažumoms, kurios įvardijamos kaip nekrikščioniškos bendruomenės: žydai, totoriai, karaimai, tačiau trumpai paminimi ir rusai bei lenkai. Jame figūruoja skirtingų nuo krikščioniškųjų tradicijų aprašymas, religijos klausimai bei bendruomenių gyvenimui LDK suteiktų privilegijų pabrėžimas. Aktualizuojama tolerancijos sąvoka tarsi asociatyvinė tautinių ir konfesinių mažumų gyvenimo LDK reikšmė („Lietuvoje būta religinės ir tautinės tolerancijos...“, „<...> kai į religinės tolerancijos valstybę atsikėlė sentikių“⁵⁴⁵). Visgi bendras tolerancijos pripažinimas neparodo atskirų individų pakantumo tiems patiems dalykams ir neatskleidžia jų elgesio kasdieniame gyvenime⁵⁴⁶, o vadovėliuose valstybinis tolerancijos lygmuo religijai neatskiriamas nuo kasdieniškojo skirtingų tautų sugyvenimo kaimynystėje, pastarasis visiškai neaptariamas. Nors vadovėlių autoriai savo pasakojimu neretai pabrėžia, jog ne tiek tautiniai, kiek religiniai bei socialiniai skirtumai buvo aktualūs LDK gyvavimo laikotarpiu⁵⁴⁷, tačiau sugrįžę prie skirtingų tautinių bendruomenių gyvenimo aptarimo, šių skirtumų dažniausiai neišskiria (būdingi ir itin apibendrinantys teiginiai, nusakantys daugiau skirtį, nei imituojamą bendrumą, apie gražų sugyvenimą LDK sakoma: „Visi savo kalbomis kalbėjo, savo dievus garbino, savo papročius turėjo“⁵⁴⁸), o vėlgi suponuoja per tolerancijos be turinio išryškirimą vienodą ar bent labai panašią skirtingų tautinių ir konfesinių bendruomenių padėtį ir kasdienį gyvenimą LDK. Taip formuojamas paradoksalus LDK vaizdinys, istorinėje perspektyvoje

⁵⁴⁵ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 112 ir p. 114 atitinkamai.

⁵⁴⁶ *Tarpusavio supratimas: tarptautinė tolerancija*. Lietuvos žmogaus teisių centras, 2004. p. 6.

⁵⁴⁷ JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei... 1998. p. 130.

⁵⁴⁸ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 71. Skyrius „Lietuviškas žodis ir raštas“.

niveliuojantis visas dabartinėje Lietuvoje nedominuojančias tautines ir religines grupes tiek jų viduje, tiek vieną su kita.

Greta nekrikščioniškų bendrijų kalbama ir apie krikščionis ortodoksus, išskiriant juos kaip slavus (neaišku, kodėl užmirštant, jog lenkai katalikai taip pat slavai), sudariusius didžiausią bendruomenę LDK. Nors pastariesiems teoriškai nebetinka mažumos statusas tautiniu požiūriu, tik konfesiniu, jų bendruomenės atskyrimas yra aktualus, kadangi istorijos vadovėliai pasakoja lietuvių tautos istoriją, o ne Lietuvos istoriją (kaip įprasta teigti išimtinai visuose vadovėlių pavadinimuose, lietuvių tautos naratyvą paverčiant Lietuvos kaip valstybės ar teritorinio vieneto naratyvu). Dėl tokio vadovėlių autorių polinkio išryškinti *lietuviškąją Lietuvą*, visada egzistuoja *lietuviai* ir *kiti*. Įdomu, jog lietuvių santykis su šiomis Rytų slavų bendruomenėmis brėžiamas per valdančiojo-pavaldinio perspektyvą, lietuviams priskiriant aukštesnę statusą: „tačiau tam tikrais Lietuvos istorijos laikotarpiais, valstybei išplėtus ribas toli į rytus ir pietus, senrusių tarp šalies valdinių (dabartinių baltarusių, ukrainiečių ir rusų protėvių) buvo kur kas daugiau nei pačių lietuvių“⁵⁴⁹. Taip iš esmės apverčiamas ir atkartojamas sovietiniuose LTSR istorijos vadovėliuose vyravęs motyvas išskirti valdančiąją –rusų– tautą ir kitas tautas kaip pavaldinius⁵⁵⁰. Žinoma, tokį hierarchinių santykių išskyrimą palydi tolerancijos ir tarpusavio sugyvenimo pabrėžimas LDK, netgi iš pačių lietuvių tautinės pozicijos vertinant, ar lietuviai buvo kitų tautų *laikyti* okupantais ar ne („rusėnai nelaikydami lietuvių okupantais, nesunkiai integravosi į Lietuvos valstybę“⁵⁵¹). Egzistuojant ryškiems daugiakultūrio, daugiakonfesio ir daugiataučio gyvenimo greta pavyzdžiams LDK, pats neproblemiškas sugyvenimas vadovėlių pateikiamame naratyve suinterpretuojamas kaip galimas *ergo* egzistavęs reiškinys. Tokios interpretacijos poreikis, kylantis iš dabarties reikalavimų istorijai⁵⁵² įkalina istorijos pasakojimą laikotarpiui reikalinguose Prokrusto rėmuose ir legitimuoja dabarties politiką kaip tęstinumo politiką ir tuo pačiu valstybingumo tautiniu pagrindu tęstinumą.

2.3.2.2. Išskirtinis dėmesys žydų istorijai Lietuvoje

Ne vien kalbant apie daugiakonfesę ir daugiatautę LDK visuomenę, bet ir kitose temose, kuriose minimos tautinės mažumos Lietuvoje, vyrauja žydų išskyrimas, dažnai pasirenkant juos kaip visų tautinių mažumų bendruomenių Lietuvoje reprezentatorius. Per jos bendruomenės gyvenimo

⁵⁴⁹ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 112.

⁵⁵⁰ Žr. Skyrius 2.2. Lietuviai be Lietuvos arba išskirtinė rusų tautos vieta lietuvių tautos istorijoje: sovietinės Lietuvos istorijos edukacijos atvejis

⁵⁵¹ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 112.

⁵⁵² Žr. Sk. 1.3.2. Vertybinių nuostatų ugdymas ir istorijos mokymo programos Lietuvoje po 1990 m.

prizmę (pavyzdžiui, kad Lietuvos miestuose bei versle XIX a. pab. – XX a. pr. vyravo kitataučiai, ypač žydai) bandomos parodyti bendros visų tautinių mažumų ir lietuvių sugyvenimo tendencijos. Žydai išskiriami ir tuo pačiu atskiriami nuo kitų tautinių bendrijų, nes egzistuoja žydai ir „kiti“. O karaimai bei totoriai dažniausiai pasakojime eina greta, dėl bendros jų atsiradimo kilmės Lietuvoje pasakojimo bei išskirtinių, mažai pažinių religinių tradicijų jie sudaro tam tikrą iš Rytų atėjusių bendruomenių vienį, į kurį žydai, taip pat Oriento bendruomenė, neįtraukiami, nes žydų atveju pabrėžtinai jų atėjimas į Lietuvą iš Vakarų. Toks karaimų ir totorių sugretinimas, nors jų religinės ir kultūrinės tradicijos ir nesutampa (karaimai daug artimesni religiniu aspektu judaizmui, o ne islamui, nėra ryškių jų interakcijų su totoriais LDK atveju), nėra dabartinės lietuvių istoriografijos ypatybė, tai patiems karaimams priimtinausias tautinis naratyvas⁵⁵³, kurį nekvestionuodami perima ir vadovėlių autoriai. Galbūt dėl tokio karaimų ir totorių kultūrų bei tradicijų suartinimo vadovėliuose pasitaiko ir esminių klaidų, aptariant jų kultūras: karaimai vis maišomi su totoriais ar žydais („Jie išpažino judaizmą, bet kalbėjo totorių kalba“⁵⁵⁴, nors karaimai turi tiek savo kalbą (karaimų), tiek tikėjamą (karaizmą), o 2009 m., kai pirmąsyk išleistas vadovėlis, kuriame daromos šios klaidos, jau keletą metų buvo plačiai prieinama sintezė „Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas“ (2001 m.)⁵⁵⁵, kurią vėliau naudojo kitų vadovėlių autoriai tautinių mažumų istorijos Lietuvoje temoms atskleisti, ir kurioje bent tokio elementaraus tipo faktografinė informacija apie tautines mažumas Lietuvoje yra aiškiai pateikta); vadovėlių autoriams iškyla sunkumų arba tiesiog nekyla poreikis tiksliau apibrėžti karaizmą, jo kilmę, pagrindinius bruožus ir skirtynes nuo kitų religijų. Absurdiškas ir neegzistuojančios totorių kalbos priskyrimas karaimams, kuris išryškina dar vieną trūkumą – ankstyvą tiurkų tarmių LDK nnykimo atvejo ignoravimą. Tai verčia kvestionuoti tokios selektyvios atrankos priežastis – juk tokia asimiliacinė totorių kalbos ypatybė nederėtų prie kuriamo LDK kaip visų kultūrų puoselėtojos, daugiakalbės valstybės įvaizdžio. Reikia paminėti, jog ne tik bendruosiuose istorijos vadovėliuose, bet ir edukaciniuose leidiniuose, orientuotuose tiesiogiai į tautinių mažumų aspekto Lietuvos istorijoje pristatymą, dar 1998 m. buvo teigiama, jog totorių kalba iki šiol išlikusi ir ja reguliariai transliuojamos radijo laidos dabartinėje Lietuvoje.⁵⁵⁶ Įdomu, kad vienintelis realus totorių kalbos kaip

⁵⁵³ TROSKOVAITĖ, Dovilė. Myth as a Way to Co-existence: A Case of Karaites Community in the 18th - 20th Centuries, Values and Memories. Multiethnicity in the European Past (8th-20th c.), Cohesion building of multiethnic societies, 10th-21st c., ed. Przemysław Wiszewski, vol. 1, Wrocław, 2019.

⁵⁵⁴ BAKONIS, E. *Tėvynėje ir pasaulyje*, 9... 2009. p. 143.

⁵⁵⁵ Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas. Sud. ČEKMONAS, Valerijus; FIRKAVIČIŪTĖ, Karina; KIŠKIENĖ, Virginija, ir POTAŠENKO, Grigorijus. Vilnius: Krona, 2001.

⁵⁵⁶ BANYŠ, B.; *et al.* Lietuvos tautinės mažumos: mokymo priemonė. Vilnius: Rosma, 1998. p. 35. Kadangi tokių atskirų mokymo priemonių apie tautines

unikalaus daugiakalbės LDK paveldo atvejais – senieji totorių rankraščiai – lieka neprištatyti nei vadovėliuose, nei papildomose edukacinėse priemonėse per visą nepriklausomybės laikotarpį. Taip eliminuojant per raštą ateinantį savitos totorių kultūros supratimą paliekamas vienalytis totorių kaip istorinių LDK karių įvaizdis. Ironiška, kad po tokių faktinių klaidų, karimų maišymo su kitomis tautomis, totorių istorijos Lietuvoje faktų trūkumo po 5 metų leistame vadovėlyje konstatuojama, kad „caro valdžia karimus nelabai teskyrė nuo žydų“⁵⁵⁷, kai patys vadovėlių rengėjai ir toliau neįautė etninių ar kultūrinių skirčių. Šitoks karimų prilyginimas žydams būdingas ne vienai vadovėlių autorių grupei, kartais per tokius prilyginimus iškraipoma ne tik karimų istorija, bet ir pačių žydų padėtis vaizduojama gana kvestionuotina: „Šios judaizmą išpažįstančios bendruomenės (*kalbama apie karimus XIX a. Lietuvoje –A.N.*) nevaržė jokie ypatingi įstatymai, nes jie dažniausiai buvo priskiriami žydams“⁵⁵⁸ (2003 m.). Pastarasis pavyzdys dar sykį parodo ne tik karimų istorijos „neišmanymą“, bet ir implikuoja tų pačių XIX a. Rusijos imperijos įstatymų Šiaurės Vakarų krašte nežinojimą, kadangi būtent XIX a. karimai ir bandė carinei valdžiai įrodyti savo etninį ir kultūrinį autentiškumą, nusikratyti jų nuomone neteisingo, jiems primetamo žydų sektos įvaizdžio ir taip atsikratyti gausių žydams carinės valdžios paskirtų suvaržymų⁵⁵⁹, o iš vadovėlio teksto visiškai neaišku, kuo tie karimai be *kažkodėl* kitokio pavadinimo nuo žydų skiriasi. Tokia būtent šio vadovėlio pozicija itin intriguoja, kadangi vienas iš jo autorių – Remigijus Civinskas – savo tais pačiais metais kaip ir išleistas minėtasis vadovėlis apgintoje daktaro disertacijoje (2001 m.) skiria dėmesio būtent žydų suvaržymams XIX a. Rusijos imperijoje⁵⁶⁰. Ne tik pačiame vadovėlių autorių pasakojime, bet ir jų pateiktuose nagrinėjimui šaltiniuose, susiduriama su faktografinėmis ir net loginėmis klaidomis – pavyzdžiui, cituojamas pasakojimas apie karimus Lietuvoje iš leidinio „Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas“⁵⁶¹, kuriame atkartojamas narsių karimų karių, kuriuos atsivežė į

mažumas Lietuvoje rinkoje nėra gausu, nepaisant būtent šio leidinio senumo, tikėtina, kad jis vis dar gali būti naudojamas kaip legitimus šaltinis tiek mokytojams ruošiantis istorijos pamokoms, tiek mokiniams ieškant papildomos medžiagos apie konkrečias tautines mažumas Lietuvoje.

⁵⁵⁷ JURKYNAS, J.; JURKYNIENĖ, G.; ir VISOCKIS, A. *Lietuva pasaulyje*. 9... 2003. p. 115.

⁵⁵⁸ CIVINSKAS, R.; ir ANTANAITIS, K. *Lietuvos istorija 12 klasei*. Vilnius: Vaga, 2001. p. 53.

⁵⁵⁹ BAIRASŠAUSKAITĖ, Tamara. Apibrėžimo ir tapatumo kolizija: Lietuvos karimų socialinio statuso klausimu XIX a. I p. *Lituanistika*, nr. 1 (65), 2006. pp. 24-37.

⁵⁶⁰ CIVINSKAS, Remigijus. Lietuvos miestiečių luomas ir jo struktūros nuo 1795 m. iki XIX a. vid. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, Istorija (05 H). VDU, 2001.

⁵⁶¹ Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas. Sud. ČEKMONAS, Valerijus; FIRKAVIČIŪTĖ, Karina; KIŠKIENĖ, Virginija, ir POTAŠENKO, Grigorijus. Vilnius: Kronta, 2001.

Lietuvą Vytautas pasakojimas, tačiau greta įprastų jų sąsajų su Trakais, teigiama, jog „Jie buvo apgyvendinti Trakuose tarp dviejų valdovo pilių, taip pat netoli Lietuvos sienos kitose vietovėse: Biržuose, Pasvalyje, Naujamiestyje, Panevėžyje.“⁵⁶², tačiau prisiminus vien Vytauto gyvenamąjį metą (XIV a. II p.-XV a. pr.), aišku, jog šis siužetas yra klaidinantis – tuo laikotarpiu nei Panevėžys, nei Pasvalys, nei Biržai kaip miestai dar neegzistavo. Ir nors karaimai vėlesniu laikotarpiu iš tiesų gyveno šiose vietovėse, o Panevėžyje ir Naujamiestyje jų veikla ypač ryški tarpukario Lietuvoje, tačiau toks paskiros skirtingų laikmečių informacijos sudėliojimas į vieną periodą bei visų su karaimais susijusių nuopelnų priskyrimas Vytautui kuria klaidingą istorinį pasakojimą. Vadovėlyje nekeliama jokie šios karaimų atkeldinimo legendos interpretaciniai klausimai, nes ji tiesiog nesuprantama kaip legenda. Tai parodo pačių autorių nekritišką santykį su naudojama literatūra, veikiau jos dogmatišką naudojimą, kai pateikiamas istorinis pasakojimas per „šaltinius“ (t.y. istoriografines pozicijas) yra argumentuojamas tais pačiais siužetais, kuriais ir grindžiamas visas autoriaus tekstas. Kaip matyti iš Rytų Europos istorikų atliktų lokalių vadovėlių analizių, tokios faktinės ar interpretacinės klaidos vietos tautinių mažumų pristatyme yra dažnas reiškinys – pradedant tokiais suklydimais kaip iliustracijos, vaizduojančios Vodzislavo (Wodzisław) sinagogą Lenkijoje, įvardijimu kaip kalvinistų bažnyčia⁵⁶³ ir baigiant Čekijos istorijos vadovėlių autorių interpretaciniais aiškinimais, jog žydų persekiojimai iš esmės sustiprina pačių žydų religinį pasiaukojimą ir padeda kelti jų religingumą.⁵⁶⁴ Nors suprantama, jog žydų bendruomenės Europoje reagavo į persekiojimus ir keitėsi pačios, jog toks negatyvus krikščioniškos visuomenės elgesys turėjo įtakos vietos žydų mentalitetui⁵⁶⁵, tačiau sudėtinga įvertinti, ar būtent per žydų religingumo suintensyvėjimą vyko toji kaita. Lietuviškuose istorijos vadovėliuose, taip pat itin savitai interpretuojama žydų padėtis XIX a. carinėje Rusijoje, jei teigiama, jog jų nevaržė jokie *ypatingi įstatymai* (užtenka prisiminti sėslumo ribos nustatymą, įsaką gyventi vien miestuose, kahalų panaikinimą, rekrutų prievolę⁵⁶⁶). Nors tiksliai vadovėlyje nenurodoma su kuo lyginamas Rusijos imperijos įstatymų žydų atžvilgiu *neypatingumas*, tačiau, tikėtina, jog kontekstualiai kuriama tam tikra priešprieša su Rusijos imperijos įstatymais lietuvių atžvilgiu (ypač spaudos lotyniškais rašmenimis draudimu), kadangi pastaroji tema itin plačiai

⁵⁶² LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 117.

⁵⁶³ WĘGRZYNEK, Hanna. *Treatment of Jewish Themes in Polish Schools...*

⁵⁶⁴ PAWLAT, Leo. *Treatment of Jewish Themes in Czech Schools...*

⁵⁶⁵ Izraelio rašytojas Abraham B. Yehoshua tokiam specifiniam Rytų ir Vidurio Europos žydų mentalitetui įvardinti savo romane „Ponas Manis“ (Sofoklis, 2018) pasirenka itin taiklų apibūdinimą – „pogromų vaikai“.

⁵⁶⁶ LIEKIS, Šarūnas; ir ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Visuomenės padėties pokyčiai XIV – XX a. In *Žydai Lietuvoje : istorija, kultūra, paveldas*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009. pp. 66-68.

aptariama kalbant apie XIX a. Rusijos imperiją, lietuvių etninių žemių priklausymo Rusijos imperijai kontekste aptariama ir žydų padėtis. Svarbu pastebėti, jog karaimai bei totoriai dažniausiai pristatomi tik LDK arba XIX a. carinio valdymo kontekste, trūksta žinių apie tolimesnį jų likimą Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, o ką jau kalbėti apie dabartinės situacijos aptarimą. Vis tik, ne visi vadovėliai pasižymi tendencingu faktų romantizavimu ir dėmesio jiems neskyrimu. Kaip atsvara egzistuoja ir tą patį istorinį laikotarpį aptariantys vadovėliai, kuriuose glaustai paaiškinama ir pati karaizmo sąvoka ar atskiriamos karaimų ir totorių kalbos etc. (2009 m.)⁵⁶⁷ Viename iš naujausių istorijos vadovėlių projektų „Atrask istoriją“ (2017 m.), aiškiai nurodomas pragmatiškas Vytauto santykis su karaimais ir totoriais: „Norėdamas turėti daugiau pavaldinių, Vytautas Lietuvoje apgyvendino žydų, totorių, karaimų“⁵⁶⁸. Nors šiame vadovėlyje daugiau apie šias tautines bendruomenes nekalba, tačiau net ir toks trumpas, bet mažiau romantizuotas (išlaikant bent minimalų romantinį elementą per Vytauto kaip apgyvendinusojo įvaizdį) informacijos pateikimas gali būti naudingesnis ir suprantamesnis siekiant pažinti šių bendruomenių istorijos Lietuvoje ištakas nei klaidinančios kalbos apie išskirtinę valdovo meilę šioms tautinėms bendruomenėms. Per šią pristatymo per sąvokas ar konkrečius paaiškinimus poziciją išryškėja nenaratyvinio, deklaratyvinio pasakojimo būdo privalumas prieš naratyvinį pasakojimą, kadangi pastarasis atveria galimybes tiek moraliniam istorinių reiškinių vertinimui (kuris negali egzistuoti be konkrečių ideologinių implikacijų), tiek istorijos supratimui per geštalto psichologijos principus⁵⁶⁹. Žinoma, siekiant įvertinti, kuris pasakojimo būdas yra efektyvesnis edukaciniu lygmeniu, kaip atskaitos tašką reikėtų vertinti tai, kokių konkrečių tikslų šia edukacija siekiama. Žvelgiant iš pačios vadovėlinės perspektyvos, kurioje šie pasakojimai ir pateikiami, ir įvertinant tai, jog vadovėliai neapeliuoja į akademiškumą, o koncentruojasi į edukaciją bei tam tikrų principų ir vertybių perdavimą per ją, galime manyti, jog vyraujantis Lietuvos istorijos edukacijoje naratyvinis pasakojimo būdas yra prasmingai pasirinktas ir atitinka mokymo tikslus (pavyzdžiui – „išugdyti kiekvienam jaunuoliui vertybines orientacijas, leidžiančias tapti doru, siekiančiu žinių, savarankišku, atsakingu, patriotiškai nusiteikusiu žmogumi“⁵⁷⁰). Vis tik, šiuo atveju žinių ar pažinimo dėmuo kalbant apie tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymą lieka antraeilis tikslas, kuris

⁵⁶⁷ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p.115.

⁵⁶⁸ PETRAUSKAS, R.; SAVIŠČEVAS, E.; VOLUNGEVIČIUS, V.; KOSTIUKOVIENĖ, L.; ir KAŠKELIS, G. Atrask istoriją, vadovėlis 8. Kaunas: Šviesa, 2017. p. 118.

⁵⁶⁹ Geštalto psichologijos kryptis psichinius procesus laiko vientisais ir neskaidomais į elementus, čia itin svarbus jų tarpusavio sąryšis.

⁵⁷⁰ 3 straipsnis. Švietimo tikslai. Pagal: LR švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, priėmimo data: 2003-06-17. [Galioja] Prieiga internetu: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0546D91E9C63> [žiūrėta 2018-12-12]

išnaudojamas tiek, kiek telpa į bendrosios Lietuvos istorijos pasakojimo naratyvinius rėmus.

Tarpukariu totorių bendruomenė susilaukia daugiausia būtent pozityvaus dėmesio iš vadovėlių rengėjų pusės. Šiuo atveju itin svarbus totorių istorijos Lietuvoje naratyvo motyvas yra Vytautas Didysis, per kurį ir totoriai priartėja prie lietuvių etnosu ir nusipelno prielankaus įvaizdžio. Taip savaiminės indukcijos metodu patys totoriai imami suvokti kaip patriotiškas valstybės elementas: „Nemaža lietuvių patriotų šeimų yra kilusių iš tų dviejų, visad lojalių Lietuvai, mažumų – Tuhana-Baranauskai, Tallat-Kelpšos...“⁵⁷¹. Keista, bet žydų santykis su Vytautu, jiems jo suteiktos privilegijos,⁵⁷² taip neakcentuojamos. Dabartiniuose istorijos vadovėliuose dėmesio centras perkeliamas prie žydų bendruomenės. Šiuo aspektu reikėtų įvertinti Holokausto tragediją ir gėdą dėl jos kaip potencialią tokio dėmesio inspiraciją. Tarpukario vadovėliuose vaizduojama lietuvių tauta prieš nieką blogai nesijautė, atvirksčiai – kiti kaltinti bandymais „nutautinti“ ar ekonomiškai sužlugdyti, o antrosios Respublikos laikais atsiradęs (ar primestas) kaltės jausmas dėl tragiškų Antrojo Pasaulinio karo įvykių keičia ir lietuviškąją perspektyvą, verčia performuluoti žydų bendruomenės vietą Lietuvos istoriniame pasakojime.

Į bendrą iš Rytų atėjusių tautų pristatymo kontekstą keletą kartų bandyti įtraukti ir romai (2009 m.).⁵⁷³ Vis tik, tikėtina, dėl egzistuojančios historiografijos lietuvių kalba apie romus Lietuvoje trūkumo⁵⁷⁴, dažniausiai minimali informacija vadovėliuose pateikiama tik *šaltinių* – ištraukų iš Severino Vaitiekiaus sudarytų leidinių – forma. Romų istorija vadovėlių pasakojime nėra pristatoma nei vientisai, nei korektiškai. Kalbama apie į LDK teritorijas atsikėlusius romus, vėlesnė jų istorija šiose žemėse nepaliečiama⁵⁷⁵ (su viena išimtimi, kai pateikiama tarpukario romų taboro

⁵⁷¹ KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII a. (1733-1795 m.)...* 2012. p. 277.

⁵⁷² ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Žydų migracijos Europoje tendencijos ir įsikūrimas LDK. In *Lietuvos žydai. Istorinė studija...* p. 39.

⁵⁷³ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. *Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis.* Vilnius: Baltos lankos, 2009. P.117.

⁵⁷⁴ Bene vienintelė Lietuvoje parengta kolektyvinė romų istorijos Lietuvoje ir Europoje studija: Čigonai Lietuvoje ir Europoje. Sud. VAITIEKUS, Severinas. „Tyto alba“, 1998. Egzistuoja ir paralelinių, atskirų romų bendruomenių tyrimų, grįstų antropologiniais metodais - SIMONIUKŠTYTĖ, Aušra. *Seredžiaus romai.* Vilnius: Versmė, 2003. ar sociologinio tipo tyrimų – LEONČIKAS, Tadas. *Romai: situacijos apžvalga.* Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005.; tačiau pastarieji tyrimai, tikėtina dėl marginalinio pobūdžio, kaip ir patys romai, neįtraukiami į Lietuvos istorijos pasakojimo kūrėjų pažintinį lauką.

⁵⁷⁵ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. *Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis.* Vilnius: Baltos lankos, 2009. P.117. 3 šaltinis: Stasio Vaitekūno tekstas apie romus Lietuvoje.

Lietuvoje iliustracija⁵⁷⁶), taip netiesiogiai darant klaidingą istorinę jungtį tarp LDK romų ir dabartinių romų Lietuvoje. Vis tik, socioistoriniai tyrimai rodo, kad didelė dabartinės romų bendruomenės Lietuvoje kildintinos iš sovietmečiu čia atsikėlusiu romų grupių iš skirtingų sovietinių regionų.⁵⁷⁷

Kalbant apie „egzotiškąsias“ tautines mažumas vyrauja tendencija bandyti informaciją apie jų kultūrą, tradicijas ar istoriją Lietuvoje perteikti ne per bendrąjį vadovėlio pasakojimo tekstą, bet per gretutinę medžiagą, kuri vadovėliuose įvardinta kaip „šaltiniai“⁵⁷⁸, taip vadovėlių autoriai išvengia tų pačių tekstų adaptavimo ir pritaikymo savo kuriamame naratyve. Įdomu, jog kaip šaltiniai legitimiai naudojami skirtingos analizės reikalaujantys dokumentai – tiek amžininkų pasakojimai, atsiminimai, tiek ištraukos iš dabartinių istorinių sintezių apie tam tikras tautines bendruomenes. Šaltinių analizės užduotyse ši skirtis nebrėžiama, tad galimas edukacinis pavojus, jog tokių šaltinių medžiaga bus vertinama paraleliai ir lygiavertiškai. Ypač problematiški tie „autentiški“ šaltiniai, kuriuose nepateikiama visiškai jokio informacija apie šaltinio autorių, pavyzdžiui, viename iš vadovėlių (2009 m.) parašėje „Smalsuoliams“ pateiktas trumpas atsiminimas, pavadintas „Lietuvos totoriai amžininko akimis“, kuriuo tarsi bandoma pateikti tam tikra totorių Lietuvoje charakteristika labiau primenanti moralės įvertinimą: „<...> Religijos atsimena tik formas ir tradicijas. Kai kurie totoriai moka skaityti Koraną, bet nė vienas jo nesupranta, net ir jų dvasininkas <...> Vis dėlto dera pripažinti įgimtą šių žmonių dorumą. Nors visai pamiršę religiją, jie griežtai laikosi moralės dėsnių...“⁵⁷⁹ Nei iš vadovėlių autorių, nei iš sekančio amžininko teksto, kuriuose kalbama apie bendrus totorių kultūrinius ir religinius bruožus, neaišku ne tik kokios tautybės ar religijos pats amžininkas, bet ir kokį laikotarpį tiksliai jis atstovauja. Ir tai ne išskirtinis totorių ir karaimų aptakaus pristatymo atvejis, kai kalbant apie šių bendruomenių istoriją remiamasi ne istorikų darbais ar ir pačios bendruomenės atstovų pasisakymais, tačiau nukrypstama į pasakojimus „iš nuogirdų“, ar tiesiog legendines istorijas (tokias kaip Keturiasdešimt totorių kaimo įkūrimo legenda ar neaišku kuo pagrįstų karaimų gyvenimo išminties perpasakojimų: „Gyvenimas – adata, nedidelė, bet smaili“, - sako karaimų patarlė. „Tebus palaiminta duona, kad sulauktų labos dienos!“ – kalbėdavo karaimė šaudama kepalą į krosnį“⁵⁸⁰). Kitas nieko aiškiai nepasakančio

⁵⁷⁶ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. P 142.

⁵⁷⁷ Čigonai Lietuvoje ir Europoje. Sud. VAITIEKUS, Severinas. Vilnius: „Tyto alba“, 1998.

⁵⁷⁸ Nors tai gali būti ir ištraukos iš istoriografijos tam tikra tema, - vadovėliuose naudojama „šaltinių“ sąvoka neatitinka akademiname istorijos diskurse naudojamo „šaltinių“ supratimo.

⁵⁷⁹ *Smalsuoliams. Lietuvos totoriai amžininko akimis.* In: JURKYNAS, Juozas; JURKYNIENĖ, Genia; ir VISOCKIS, Albinas. Tėvynėje ir pasaulyje 9. Kaunas: Šviesa, 2009. p. 143.

⁵⁸⁰ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“.

pasakojimo pasirinkimo pavyzdys – vienos žymiausių litvakų istorinių figūrų – Vilniaus Gaono pristatymas vadovėliniame „šaltinyje“, kurio istoriškumas - kvestionuotinas⁵⁸¹. Nepaisant to, jog šio asmens gyvenimui ir darbams skirta ne viena istorinė studija, pasirenkama žurnalisto G. Dabašinsko istorinė apybraiža, kurioje yra ne tik istorinių faktinių klaidų (pavyzdžiui, „gaonas“ verčiamas kaip prakilnybė), bet ir aiškiai neįvardijama Gaono reikšmė litvakų bendruomenei (kalbama, jog jis buvo mokslininkas ir daug dirbo, bet ką konkrečiai nuveikė ir kuo tai reikšminga, nepasakoma). Po tokių kaip pristatytieji „šaltinių“ seka užduotys, skatinančios pasidomėti totorių ir karaimų gyvenimu Lietuvoje, tačiau nesibodima pateikti jokių rekomendacijų ar nukreipimų, kurie būtų veiksmingesni aktyvaus mokymosi požiūriu. Žinoma, tokios papildomos informacijos pateikimo nėra tikslinga tikėtis iš autorių, kuriems patiems, vertinant pagal atrinktų tekstų kokybę, būtų rekomenduotina plačiau susipažinti su šių tautinių grupių istorija Lietuvoje.

Simptomiškas ir vadovėlių autorių naudojamos literatūros apie tautines mažumas Lietuvoje sąrašas, o tiksliau – pagrindinė, o dažniausiai ir vienintelė, pozicija lokalių žydų istorijos pristatymo klausimu – Solomono Atamuko „Žydai Lietuvoje“⁵⁸². Nors ši istoriografinė pozicija buvo visiškai suprantama prieš dešimtmetį, tačiau pastaruoju metu praplėsta istoriografija Lietuvos žydų istorijos tema net ir lietuvių kalba⁵⁸³ leidžia kvestionuoti, kodėl vadovėlių autoriai nebando praplėsti savo žinojimo ribų ir kiek tuomet tikslingas naujų vadovėlių, besiremiančių ta pačia medžiaga, leidimas. Atskirai romų, totorių ar karaimų istoriją nagrinėjančios istoriografinės pozicijos nenurodomos vadovėlių autorių naudotos literatūros sąrašuose (jei tokie iš viso nurodomi). Vis tik iš naudojamų užduočių – „šaltinių“ moksleiviams – matyti, jog keleto vadovėlių⁵⁸⁴ autoriai bent dalinai remiasi

Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 68.

⁵⁸¹ DABAŠINSKAS, G. Vilniaus išminčius. In: STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 86.

⁵⁸² ATAMUKAS, Solomonas. Lietuvos žydų kelias. Vilnius: Alma littera, 1988. Pavyzdžiui, netgi jau 2017 m. prie naujos vadovėlių „Atrask istoriją“ serijos leistose pratybose (VILKELIENĖ, Kristina; DŽIAVEČKAITĖ, Sonata; KOSTIUKOVIENĖ, Lina; ir KAŠKELIS, Gražvydas. Istorija: užrašai [8 klasei]. Kaunas: „Šviesa“, 2017) naudojama ši istoriografinė pozicija (p. 47), taip pat ir senesniuose mokykliniuose vadovėliuose (KASELIS, G., MOROZOVIENĖ, R.; ir TAMOŠAITIS, M. Istorijos vadovėlis, 12 kl. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2012. p. 124)

⁵⁸³ Pavyzdžiui, jau tyrime minėta ir plačiai prieinama Lietuvos žydų istorijos studija, kaip ir S. Atamuko darbas apimanti žydų istoriją Lietuvoje nuo įsikūrimo iki šių dienų: Lietuvos žydai. Istorinė studija. Sud. SIRUTAVIČIUS, V., STALIŪNAS, D.; ir VERBICKIENĖ J. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

⁵⁸⁴ Pavyzdžiui, LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. pp. 117-118.

informacija apie įvairias tautines ir konfesines bendruomenes, pateikta pažintiniame leidinyje „Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas.“⁵⁸⁵ Šio leidinio pasirinkimas suprantamas pragmatiniu požiūriu – jame aptartos žydų, totorių, karaimų, rusų sentikių bei rusų (atskirai) bendruomenės Lietuvoje, pateikiama įvairialypė informacija – istorijos, kultūros, religinių tradicijų aptarimas ir pan. Vis tik, pastebėtina, kad šis leidinys yra šių etninių ir religinių grupių pasakojimų apie save (Lietuvoje) sintezė, neretai paremta pačioms vietos tautinėms ar religinėms bendruomenėms bei valstybės daugumai – lietuviams – politiškai (ir idėjiškai) patogiomis legendinėmis istorijomis (pavyzdžiui, jog „Lietuvos karaimų tautinė savimonė, savęs kaip vienos iš tiurkų tautų suvokimas buvo stiprus ir gajus visais laikais“⁵⁸⁶), o ne akademiniais tyrimais. Tad legendų istorija perkeliama į vadovėlius ir taip legitimuojama ir toliau nekvestionuojamai pertransliuojama kaip Lietuvos tautinių mažumų istorija. Įdomu, kad vadovėlis, kuriame gausiai naudojama aptartoji sintezė – S. Lukšio, M. Ščavinsko ir M. Vitkūno 8-tokams parengtas istorijos vadovėlis (2009 m.) – tuo pačiu yra ir vienas gausiausiai (tiek paliečiamų bendruomenių skaičiumi, tiek informacijos apie jas įvairove) pristatančių tautines ar konfesines mažumas ir jų istoriją Lietuvoje dabartinių istorijos vadovėlių kontekste. Ši situacija kviečia diskutuoti, kuris dėmuo – kiekybinio ar kokybinio pristatymo – yra svarbesnis istorijos apie tautines mažumas mokyme: ar žinojimas apie tautines ir konfesines mažumas, grįstas legendomis, yra geriau nei visiškas nežinojimas.

2.3.2.3. Tautinių mažumų vieta Lietuvos valstybingumo projekte

XIX a. pab. socialinė gyventojų sudėtis Lietuvoje reprezentuojama pateikiant demografinius Lietuvos visuomenės duomenis pagal 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymą (11 iš 15 vadovėlių⁵⁸⁷). Šiuo atveju beveik visada paminimos arba konkrečios didžiausios tuometinės tautinės bendruomenės etninės Lietuvos teritorijoje ir jų skaičius (8 iš 11 atvejų), arba bent jau įvardijamas skirtingų tautinių grupių egzistavimas etninės Lietuvos ribose (3 iš 11). Etniškumas išryškinamas kaip svarbus faktorius, kadangi laikmečio kontekste, XIX a. pab. – XX a. pr. formuojantis etninio lietuvių tapatumui, jis suteikė galimybę lietuvių tautai identifikuotis, atskiriant savus, t.y. lietuvius, nuo kitų, t.y. kitų tautinių grupių etninės Lietuvos ribose, kurios skyrėsi nuo lietuvių primordialistiškai apibrėžtais

⁵⁸⁵ Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas. Sud. ČEKMONAS, Valerijus; FIRKAVIČIŪTĖ, Karina; KIŠKIENĖ, Virginija, ir POTASĖNKO, Grigorijus. Vilnius: Kronta, 2001.

⁵⁸⁶ Ibid. p. 123.

⁵⁸⁷ Čia ir toliau pateikiama vadovėlių analizės statistika remiasi principu, jog nagrinėjant konkrečią temą, pavyzdžiui *XIX a. pab. socialinę gyventojų padėtį Lietuvoje*, į statistinę analizę įtraukti ne visi tyrimo metu naudoti vadovėliai (žr. Priedas nr. 1; Priedas nr. 3; Priedas nr. 4. Priedas nr. 5), bet tik tie, kurių chronologinės istorijos pasakojimo ribos apima konkrečią temą.

tautos savitumo kriterijais – kalba ir/ar kilmės vieta. Tokios skirtys išryškintos ir dabartiniuose vadovėliuose, taip ugdant etninį, o ne pilietinį lietuviškumo supratimo dėmenį, parentą tikėjimu, jog lietuvių tauta, patyrusi tautinį atgimimą XIX a., pasižymėjo ypatingomis savybėmis ir sugebėjimais, kurie pasitarnavo sukuriant Lietuvos valstybę XX a. (ir preziuruojant – išlaikant valstybingumo tradiciją ir sovietinės okupacijos metais, bei atkuriant valstybingumą 1990 m.). Šiuo atveju itin svarbu, kaip vadovėliuose pristatomas lietuvių ir kitų vietinių bendruomenių santykis vadinamojo lietuvių tautinio atgimimo laikotarpiu.

Dažniausia šių santykių reprezentacijos perspektyva – neigiamas kitų tautinių grupių egzistavimo greta lietuvių vertinimas, žvelgiant į jas kaip į būtent ekonomiškai nepalankų trukdį lietuvių tautos atstovams (dažniausiai pabrėžiamas žydų atvejis, tačiau pasitaiko ir apibendrinančių, visoms tautinėms mažumoms skirtų teiginių: „Jų (*lietuvių* – A.N.) įsteigtos ir valstybės remiamos kooperacinės bendrovės turėjo *palaužti kitataučių viešpatavimą* pramonėje ir prekyboje“ (2005 m.)⁵⁸⁸) ar politiškai priešišką valstybės komponentą (lenkų atvejis: „vokiečių palankumas lenkams ir šių veiklumas karo pradžioje (*turimas omenyje Pirmasis Pasaulinis karas* – A.N.) kėlė nerimą lietuvių veikėjams, vertė sutelkti politines jėgas“)⁵⁸⁹. Įdomu, jog vadovėliuose kalbant apie lietuvių ir kitų tautinių grupių santykius dar LDK, o ne lietuvių tautinės valstybės priešaušryje, ekonominiai santykiai tarp skirtingų tautinių grupių vertinami tiek neutraliau, tiek racionaliau (apie XVI a. cechus LDK: „Taip pat daugelis cechų, pavyzdžiui, lenkų ir vokiečių auksakalių cechas Vilniuje, ilgai nepriėmė lietuvių ir rusų, kurie nebuvo tokie įgudę amatininkai“ (2009 m.)⁵⁹⁰). Dera pastebėti, kad panaši, t.y. kalbėjimo apie žydus kaip ekonominį trukdį tautinę valstybę bekuriančiai grupei, perspektyva yra būdinga ir dabartiniams Lenkijos istorijos vadovėliams, kuriuose XIX a. lenkų ir žydų ekonominė konkurencija vertintina kaip trikdanti lenkų etniškumo suklestėjimą⁵⁹¹. Tad toks požiūris nėra sąlygotas vien mažos tautos ir jaunos valstybės nevisavertiškumo komplekso (lietuvių atveju), tačiau yra bendresnės tautų, nuolat turinčių kovoti dėl vietos po saule, istorijos pateikimo problematikos dalis.

Vėlgi, egzistuoja minimali atsvara tokiam pristatymui – yra ir vadovėlių, kuriuose apibendrintai teigiama visiškai priešinga žinutė skaitytojui – „nemažai žydų tautybės inteligentų daug prisidėjo prie Lietuvos valstybės kūrimo ir jos stiprinimo“⁵⁹² (2009 m.) arba net įvardijami konkretūs

⁵⁸⁸ BAKONIS, E. *Tėvynėje ir pasaulyje*, 10. Kaunas: Šviesa, 2009. p. 66.

⁵⁸⁹ Plačiau apie lenkų tautinės grupės kaip neigiamo veiksnio Lietuvos valstybingumui vertinimą žr. Poskyryje 2.3.3. Etniškumas kaip duotybė ir etniškumas kaip pasirinkimas: Lietuvos lenkų atvejis.

⁵⁹⁰ KARVELIS, Deimantas; KOSTINIENĖ, Nelija; ir LUKŠYS, Stasys. *Istorijos vadovėlis*. 8 klasei. II dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 104.

⁵⁹¹ WĘGRZYNEK, Hanna. *Treatment of Jewish Themes in Polish Schools...*

⁵⁹² STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“.

veiksmai - lenkų tautinės mažumos atstovo Mykolo Riomerio nuostatų dėl Lietuvos valstybės paskelbimo paminėjimas (2006 m.)⁵⁹³, Kauno žydų bendruomenės kaip palaikančios lietuvių valstybingumo siekį išskyrimas (2003 m.)⁵⁹⁴. Tokios viena kitai prieštaringos informacijos pateikimas a) parodo nusistovėjusio požiūrio šia tema istoriografijoje nebuvimą ir pliuralistinės istoriografinės minties galimybę egzistuoti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos akademiniam diskurse; b) leidžia daryti prielaidą, kad nepaisant egzistuojančių edukacinių programų rėmų tiek vadovėlių autoriai, tiek mokytojai turi galimybę pateikti sąlyginai *savo vertinimu grįstą* Lietuvos istorijos naratyvo versiją.

2.3.2.4. Tarpukario Lietuva: kultūrinė autonomija kaip panacėja

Tarpukario Lietuvoje pabrėžiamas tautinių mažumų dalyvavimas politiniuose valstybės reikaluose (jos minimos I-III Seimų sudėtyje, tačiau, kaip jos reikėsi ir kiek joms buvo leista pasireikšti tuose valstybės reikaluose neaptariama), naudojimas kultūrine autonomija (11 iš 12 vad.). Kultūrinė autonomija pateikiama tarsi nekvestionuojamas (ir nekvestionuojamai pozityvus) faktas, jos įtvirtinimas Lietuvos Respublikos 1922 m. Konstitucijoje vadovėlių autorių, kurie tai mini, nuomone savaime įgalina ir jos praktinį pritaikymą: nesistengiama išsiplėsti aptariant, kuo ji pasireiškė, tačiau ji kaip tokia vis tik interpretuojama įvairiai: nuo žydų autonomijos kaip *savotiškos*⁵⁹⁵ išskyrimo (1993 m.) iki *tam tikros* autonomijos statuso 2-ame pataisytame to paties autoriaus (A. Gumuliausko) vadovėlio leidime (1995 m.)⁵⁹⁶ bei *plačių* kultūrinių teisių⁵⁹⁷ epiteto atsirandančio kito autoriaus (E. Bakonio) vadovėlyje po daugiau nei dešimtmečio (2009 m.). Tokį neaiškų vadovėlių santykį su žydų tautinės autonomijos faktu gali sąlygoti ir mokymo sistemai parengtos gairės – 2006 m. naujųjų laikų Lietuvos istorijos mokymo programoje žydų tautinė autonomija įvardijama tiesiog kaip „eksperimentas“⁵⁹⁸, kas suponuotų jos sąlyginį, nevykusį egzistavimą, o apie gudų kultūrinę autonomiją ir Ministeriją tarpukario Lietuvoje nė neužsimenama. Vienas pirmųjų lietuvių istoriografijoje pradėjęs detaliau tirti žydų kultūrinę autonomiją kaip

Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. P. 140.

⁵⁹³ KAPLERIS, I.; et al. *Laikas: Istorijos vadovėlis*, 9. II dalis. Vilnius: Briedis, 2006. p. 194.

⁵⁹⁴ JURKYNAS, J.; JURKYNIENĖ, G.; ir VISOCKIS, A. *Lietuva pasaulyje*. 9. Kaunas: Šviesa, 2003. p. 165.

⁵⁹⁵ GUMULIAUSKAS, Arūnas. *Lietuvos istorija nuo 1915 iki 1953 metų, X klasei*. Kaunas: Šviesa, 1993. p. 73.

⁵⁹⁶ GUMULIAUSKAS, Arūnas. *Lietuvos istorija nuo 1915 iki 1953 metų. X klasei*. Kaunas: Šviesa, 1995. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. p. 68.

⁵⁹⁷ BAKONIS, E. *Tėvynėje ir pasaulyje, 10 ...* 2009. p. 52.

⁵⁹⁸ JAKUBČIONIS, A.; ir KAUBRYS, S. *Lietuvos istorija 1918-1990 m.: programa...* p. 9.

tarpukario Lietuvos reiškinių, Šarūnas Liekis, dar 2003 m. publikavo studiją šia tema anglų kalba⁵⁹⁹, kurioje ši tema analizuota kaip integrali žydų politinio dalyvavimo Lietuvos valstybės reikaluose tarpukariu dalis. Vis tik, tikėtina dėl šios publikacijos sudėtingo prieinamumo lietuviakalbei publikai, ji nepasiekė platesnės visuomenės ir tuo pačiu – vadovėlių bei programų autorių, tad žydų kultūrinė autonomija suvokta tik kaip eksperimentas, o ne įvykęs ar vykdytas projektas tarpukario Lietuvoje. Juolab sunku įvertinti pateiktą kultūrinės autonomijos faktą, kai vadovėlių dalyse, skirtose Lietuvos visuomenės kultūrai tarpukariu, tautinių mažumų kultūrinis gyvenimas reprezentuojamas arba vien per trumpą sportinės veiklos pristatymą (1993 m.)⁶⁰⁰, arba apibendrintus teiginius, jog laisvai veikė tautinių mažumų organizacijos (2007 m.)⁶⁰¹, tačiau pasigendama platesnio tų organizacijų aptarimo, jų reikšmės visuomenei ar tam tikroms tautinių mažumų bendruomenėms. Analizuotuose istorijos vadovėliuose, kuriuose aptariamas tarpukario Lietuvos politinis gyvenimas, išskirta po vieną konkrečios tautinės mažumos atstovą, veikusį politiniu lygmeniu: žydų „ministras be portfelio“ Maksas Soloveičikas ir jo komiška susidūrimo su policija Kaune situacija⁶⁰², porą kart minėtas Mykolas Riomeris⁶⁰³ kaip draugiškai nusiteikęs lietuvių valstybingumo atžvilgiu bei viename vadovėlyje išskirtinai paminėti net keli gudų (J. Luckevičius, V. Lastonskis) bei žydų (J. Vygodskis, S. Rozenbaumas, N. Rachmilevičius) atstovai Vyriausybėje (2000 m.)⁶⁰⁴. Kultūros sferoje tarpukariu tautinių mažumų personalijos taip pat neišskiriamos, vienintelė išimtis – dviejų plačiai pasaulyje pripažintų žydų menininkų (smuiko genijaus Jašos Heifeco ir skulptoriaus Žako Lipšičo) bei vieno mokslininko glaustas pristatymas (chemiko 1982 m. Nobelio premijos laureato Aarono Klugo) jau kalbant apie Holokausto įvykius⁶⁰⁵. Įdomu, jog tokia kontekste vis tik kalbama apie tuos, kurie nežuvo Holokausto metu, visi trys pateiktieji pavyzdžiai – išgyvenusiujų, nebuvusių net ir pačioje Lietuvoje Holokausto metu, o ir jų pasiekimai ne iš to laikotarpio bei su Lietuva kaip tokia niekaip tiesiogiai nesusiję. Toks šių kūrėjų pasiekimų įvertinimas tik Holokausto kontekste atrodo gana dirbtinai, primestina, tarsi tik tokio tragiško įvykio apgaubty išryškėjo jų talentas, nors jų veikla, kūryba ar moksliniai gebėjimai neturi

⁵⁹⁹ LIEKIS, Šarūnas. „A state within a state?“: Jewish autonomy in Lithuania, 1918-1925. Vilnius: Versus Aureus, 2003.

⁶⁰⁰ GUMULIAUSKAS, Arūnas. *Lietuvos istorija...* 1993. p. 139.

⁶⁰¹ KAPLERIS, I.; et al. *Laikas: istorijos vadovėlis. 10. I dalis.* Vilnius: Briedis, 2007. p. 59.

⁶⁰² BAKONIS, E. *Tėvynėje ir pasaulyje, 10 ...* 2009. p. 15.

⁶⁰³ KASELIS, G.; MOROZOVIENĖ, R.; ir TAMOŠAITIS, M. *Istorijos vadovėlis 12 kl. I dalis.* Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 124. ir visos „Riomerių šeimos iškyla Janapolėje, XIX a. pab.“, in: Pavyzdžiui, LUKŠYS, Stasys; PIVORAS, Saulius; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Istorijos vadovėlis, 9. II dalis.* Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 288.

⁶⁰⁴ MAKAUSKAS, B. *Lietuvos istorija.* Kaunas: Šviesa, 2000. p. 281.

⁶⁰⁵ KAPLERIS, I.; et al. *Laikas: istorijos vadovėlis. 10. I dalis...* p. 116.

nieko bendro su Holokausto istorija. Greta minėtosios plačios kultūrinės autonomijos tokio menko kultūrinės veiklos reprezentavimo faktas atrodo paradoksaliai: apie tautinių mažumų dalyvavimą valstybės politinėje bei kultūrinėje veikloje sužinoma tik fragmentiškai, nėra visuminio vaizdo, kuris pagrįstų *ypatingos* kultūrinės autonomijos statusą. Kaip ypatingas dalykas pabrėžiama tai, jog tarpukariu žydai „labai rūpinosi švietimu, turėjo daug kultūrinių įstaigų, leido gimtąja kalba laikraščius ir knygas“⁶⁰⁶ (2001 m.), nors tokia situacija nėra ekstrordinarinis valstybės politikos pasiekimas. Juolab, kultūrinės autonomijos kaip tautinių mažumų gyvenimui tarpukario Lietuvoje itin teigiamo faktoriaus išskyrimas, parodo vadovėlių autorių kultūrinės autonomijos kaip reiškinių paviršinį supratimą (t.y. tokį, kaip ją ir pristatė valdantysis elitas, ir dalis ankstesnės istoriografijos⁶⁰⁷). Iš socioistorinės perspektyvos kultūrinė autonomija gali būti suprantama veikiau kaip dezintegracinis, atskiriantis faktorius, padėjęs tautinei valstybei reguliuoti kitų tautinių grupių dalyvavimą jos vidaus viešojoje erdvėje bei ryšiuose su užsienio kūrėjais⁶⁰⁸.

Pastebima vadovėlių autorių pastanga pabrėžti būtent prezidento Antano Smetonos autoritarinio režimo laikotarpiu egzistavusį gražų sugyvenimą su tautinėmis bendrijomis (5 iš 12 vad.), užmirštant, kad šio režimo pradžia yra ir plačiai giriamos kultūrinės autonomijos pabaiga. Nepaisant vadovėlių autorių pozityvaus noro parodyti itin tolerantišką Lietuvos dvasią, savotišką antrąją tolerancijos bangą tarpukariu (kai pirmoji – LDK), dažniausiai gana ironiškai ir neetiškai suskamba A. Smetonos politikos tautinių mažumų atžvilgiu lyginimas su nacistine Vokietija (2001 m.)⁶⁰⁹ (šiuo aspektu, tikriausiai bet kas pasirodytų šviesiomis spalvomis palyginus jį etninio ar kultūrinio tolerantiškumo skalėje su Adolfu Hitleriu) ar sovietine Rusija⁶¹⁰ (Stalino politika taip pat neturėtų būti tolerancijos atskaitos taškas). Jei lyginamoji perspektyva vadovėlių autoriams atrodo kaip tinkama prieiga įvertinti A. Smetonos (ir bendrai, tautininkų valdžios) politiką tautinių mažumų atžvilgiu, kyla klausimas, kodėl autoritarinė ši politika nepalyginama su tuometinėmis demokratiškomis valstybėmis – Čekoslovakija ar Suomija (kurių politika tautinių mažumų atžvilgiu taip pat nebūtinai buvo pozityvus pavyzdys), o pasirenkamas kitas kraštutinis – totalitarinio tipo valstybės. Tokiu atveju kvestionuotinas vadovėlių autorių neabejojimas tokia gražiai pristatoma tautinėms mažumoms tolerantiška A. Smetonos pozicija. Intensyvi pastanga kaip tik įmanoma parodyti pakantą

⁶⁰⁶ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 140.

⁶⁰⁷ Pavyzdžiui, MENDELSON, Ezra. *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Indiana University Press, 1987.

⁶⁰⁸ LIEKIS, Šarūnas. „A state within a state?“. Jewish autonomy in Lithuania, 1918-1925. Vilnius: Versus Aureus, 2003.

⁶⁰⁹ Pavyzdžiui, TAMOŠAITIS, M. *Istorijos vadovėlis, 10*. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 112.

⁶¹⁰ Ibid. p. 112.

tiek LDK, tiek toleranciją tarpukario Lietuvoje, tikėtinai suponuojama šiuolaikinės visuomenės tolerancijos poreikio nuleisto per programines nuostatas (pavyzdžiui, kaip vienas iš tolerancijos ugdymo siekinių pateikiama: „Mokytojo vadovaujami, mokiniai, remdamiesi istorijos šaltiniais, šių dienų sociologinių apklausų duomenimis ir kitais informacijos šaltiniais, tyrinėja lietuvių požiūrį į tautines mažumas ir santykį su jomis praityje ir dabartiniu laikotarpiu, analizuoja lietuvių požiūrį į tautines mažumas, visa tai vertina tautinės tolerancijos ir pakantumo aspektu.“⁶¹¹) ir daugiakultūriškumo kaip modernios valstybės XXI a. vertybės pozicionavimo, verčia istorijos vadovėlių autorius kaip pilietinio sąmoningumo ugdytojus tolerantiška dvasia nušviesti Lietuvos istorinę perspektyvą, kuriant nepertraukiamo daugiakultūriškumo tęstinumo iliuziją. Greta tautinių mažumų padėties valstybės vidaus politikoje, aptariami ir jų bendruomeninio gyvenimo ypatumai. Jie neišplėtojami, vyrauja tiesiog keletu aspektų išskyrimas (dažnai kiekviename vadovėlyje išskiriama vis kita jų bendruomenių gyvenimo detalė, tad tik sudėjus visų darbe aptariamų vadovėlių medžiagą apie tautines mažumas tarpukariu būtų pasiektas optimaliausias, išbaigtas pasakojimas). Dažniausiai pabrėžiama itin palankiai tautinėms mažumoms subalansuota bendra Lietuvos Švietimo sistemos situacija (7 iš 11 vad.)⁶¹², tačiau tik kartą paminėtinos tokios aktualios tautinių mažumų kultūrinio gyvenimo Lietuvoje pasiekimų detalės kaip JIVO instituto įkūrimas 1925 m.⁶¹³ (nenurodant, jog šis institutas įkurtas tuo metu „Lenkijos laikinai okupuotame Vilniuje“, jo įkūrimas nesusiejamas su konkrečia tuometine valstybine priklausomybe, kiek susiejamas su dabartinei Lietuvos teritorijai priklausančiomis vietomis) ar porą kartų minima Telšiuose veikusi tuomet „vienintelė pasaulyje žydų rabinų aukštoji mokykla“⁶¹⁴. Garsiosios Telšių ješivos įvardijimas tiesiog kaip rabinų mokyklos bei išskyrimas kaip vienintelės pasaulyje nėra neteisingas – nors ši ješiva ir buvo išskirtinio lygio, tačiau vien to meto Lietuvoje analogiško tipo mokyklų egzistavo dažname mieste, žydų visuomeninio gyvenimo XIX a. II p. – XX a. pr. tyrinėtojai kaip reikšmingas išskiria ne tik Telšių, bet ir Vilijampolės ar Panevėžio ješivas.⁶¹⁵ Toks vadovėlių autoriams būdingas kalbėjimas apie laisves ir teises abstrakcijomis, netinkamai parinktais

⁶¹¹ Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas. Parengta 2008 m. [galiojanti] p. 1022. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-02-15]

⁶¹² Žinoma, šis teiginys turi pagrindą – žr. KAUBRYŠ, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis*. Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000.

⁶¹³ KAPLERIS, I.; et al. *Laikas: istorijos vadovėlis*. 10. I dalis... p. 116.

⁶¹⁴ GEČAS, A.; et al. *Lietuva ir pasaulis*, 12. Kaunas: Šviesa, 2001. P. 261. ir kitame vadovėlyje išskiriamos „rabinų akademijos“, tik jau ne vien Telšiuose, bet dar minima ir Vilijampolėje. In: MAKASKAS, B. *Lietuvos istorija*...p. 337.

⁶¹⁵ ZALKINAS, Mordechajus. Rabinai ir rabinas Lietuvoje. In *Žydai Lietuvoje. Istorija, kutūra, paveldas*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009. p. 170.

pavyzdžiais ar visai be konkrečių pavyzdžių sukuria vengimo įspūdį ir verčia kvestionuoti jų istorinės interpretacijos perteiktos vadovėlio pasakojime sąlytį su istorine tikrove.

2.3.3. Etniškumas kaip duotybė ir etniškumas kaip pasirinkimas: Lietuvos lenkų atvejis

Problematisckas santykis tarp lietuviškojo tautinio identiteto ir lenkų kultūrinių įtakų jau ne kartą buvo pastebėtas tiek Lietuvos⁶¹⁶, tiek Lenkijos⁶¹⁷ istorikų. Nors istoriografijoje ir egzistuoja svarstymų, jog tai, kad „sovietinėje Lietuvos visuomenėje atsirado kliūčių ir trikdžių lenko kaip prieš o įvaizdžiui <...> nebeleido žiūrėti į Lenkiją kaip į Lietuvos nelaimių šaltinį, o į Lietuvos lenkus – kaip į svetimkūnį Lietuvos visuomenėje ir kultūroje“⁶¹⁸, tačiau šią tezę galima priimti tik su išlyga, t.y. žvelgiant iš akademinės ar politinių santykių perspektyvos, tačiau edukacinėje erdvėje vis dar gajį antilenkiškojo naratyvo linija, kuri dabartinį istorinį pasakojimą pasiekia tiesiai iš tarpukario ar lietuvių išėivijos darbų⁶¹⁹. Lietuvos tarpukario istorijos kontekste dabartiniuose istorijos vadovėliuose neišvengiama tema – lietuvių ir lenkų santykiai dėl Vilniaus krašto ir jame, tad visi tą laikotarpį aptariantys analizuoti vadovėliai neaplenkia ir šios temos. Kitaip nei LDK laikotarpiu, XX a. pr. bei tarpukariu būtent lenkų atskyrimas nuo lietuvių pasidaro aktualus, kadangi lenkai, būdami tiek kultūriškai, tiek konfesiškai lietuviams artimiausia bendruomene tampa tautinio identiteto formavimosi kliūtimi, verčiančia abejoti lietuvių kultūrinės tradicijos autentiškumu bei svarba istorinėje perspektyvoje, tuo labiau tiesiogiai kėsinasi į lietuvių valstybingumą ar jų nuomone jiems priklausančias teritorijas (Vilniaus kraštą). Vadovėliuose pabrėžiamas lietuviškojo patriotizmo kirtimasis su lenkiškąja dvasia, lietuvių nuoskauda dėl prarasto Vilniaus krašto ir iš jos kylantis (tarsi pateisinimas) poreikis negatyvias emocijas perkelti Lietuvos teritorijoje, o ne atskirtajame Vilniaus

⁶¹⁶ *Pavyzdžiui*, BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis*. Lietuvos istorijos studijos t. 30, 2012. Šiame straipsnyje A. Bumblauskas analizuoja, kiek lietuvių identitetui svarbus anti-lenkiškumas ir pristato idėjas, kaip tokį anti-lenkiškai nusiteikusių lietuvių tapatumo supratimą keisti.

⁶¹⁷ Šalti santykiai ir supratimo nebuvimas tarp lietuvių ir lenkų nuo 1944-ųjų pabrėžiami studijoje - BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX a. pusėje*. Vilnius: Baltos lankos, 2012. p. 7. Šiame leidinyje taip pat pateikiama glausta tarpukario Lietuvos istorijos vadovėlių lenkų tautinės mažumos Lietuvoje pristatymo klausimu.

⁶¹⁸ BUMBLAUSKAS, Alfredas. Jerzy Giedroyc'o ULB koncepcija: žvilgsnis iš Lietuvos. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas; ir KOPCZYNSKI, Michal. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. p. 50.

⁶¹⁹ Žr. Skyrius 1. Tautinių mažumų istorijos ir kultūros reprezentacijos mokykloje idėjiniai kontekstai: trijų *Lietuvų* istorinis pjūvis

krašte, pasilikusiai lenkų bendruomenei: „Didelį nepasitenkinimą patriotiškai nusiteikusiems lietuviams sukėlė žinia, kad Švietimo ministerija, vadovaujama V. Čepinskio, leido Lietuvoje įsikurti ir veikti 75 naujoms lenkų mokykloms“ (1993 m.)⁶²⁰, kai tuo tarpu dar tik pradėdantys mokytis istorijos penktokai jau sužino, kad „lietuviai, kaip tautinė mažuma, mieste ir apylinkėse [kalbama apie tarpukario Vilnių – A.N.] buvo skaudžiai persekiojami, kalinami, tremiami“ (2001 m.)⁶²¹.

Šiame poskyryje analizuojami keturi tarpusavyje persidengiantys pagrindiniai aspektai, susiję su lenkų tautinės grupės pristatymu Lietuvos istorijos mokyme mokykloje nuo 1990 m.:

1. Lenkų kaip tautinės grupės Lietuvoje pristatymas: kultūra ir identitetas.

2. Lietuvių lenkinimo ir lenkėjimo klausimų sprendimai istorijos vadovėliuose.

3. Vilniaus kraštas kaip pagrindinis taškas ir jungiantis, ir skiriantis lenkus ir lietuvius.

4. Lietuvos santykiai su Lenkija istorinėje perspektyvoje ir jų įtaka lenkų tautinės grupės Lietuvoje vertinimui.

Šie siužetai istorijos vadovėlių tyrimo metu buvo identifikuoti kaip pagrindiniai, atskleidžiantys problematišką lenkų tautinės grupės Lietuvoje pristatymą per istorijos mokymą. Juos analizuojant keliamas klausimas, ar (ir jei taip – kaip) nacionalinės valstybės istorijos mokymas gali (per)formuoti kitų vietinių etninių grupių identitetą iš daugumos pozicijos, ir kas sąlygoja tokių daugumos įsivaizduojamų mažumų bendruomenių kūrimą.

Lenkų kaip tautinės grupės Lietuvoje pristatymas: kultūra ir identitetas.

Lenkai kaip atskira tautinė bendruomenė Lietuvoje kokybinės informacijos pateikimo atžvilgiu vadovėliuose pristatomi skurdžiausiai visų kitų tautinių bendruomenių pristatymo kontekste. Tai yra gana paradoksalu, kadangi lenkai ir dabartinėje Lietuvoje yra didžiausia tautinių mažumų bendruomenė⁶²², gyvenanti daugiausia Vilniaus krašte ir pietryčių Lietuvoje. Didžioji dalis naujesnių istorijos vadovėlių (nuo 2000 m.), pristatant Lietuvos istoriją pateikia ir vieną skyrių, atskirai dedikuotą etninių mažumų Lietuvoje istorijai arba tarpukariu, arba LDK gyvavimo laikotarpiu (priklausomai nuo bendro vadovėlyje aptariamo istorinio laikotarpio), tačiau lenkų reprezentacija šiuose skyriuose yra labai trumpa ir mažai ką pasakanti apie šią etninę bendruomenę, jos kultūrą bei tradicijas. Penktos klasės

⁶²⁰ GUMULIAUSKAS, Arūnas. *Lietuvos istorija...* 1993. p. 66.

⁶²¹ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 124.

⁶²² Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybę. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai [*Results of 2011 full-scale census of Lithuania's population based on their ethnicity, mothertongue and religion*], Retrieved on the 23rd of July, 2017 from https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f

istorijos vadovėlyje „Tėvynės istorijos puslapiai“⁶²³ pristatomos tautinės mažumos tarpukario Lietuvoje, trumpa pastraipa skirta ir lenkų pristatymui – paminėta, jog jų nebuvo daug (nepasibodėta pateikti jokių informaciją reprezentuojančių skaičių kaip įprasta kitų etninių bendruomenių pristatymo atvejais). Taip pat visos kitos aptariamoms etninėms grupėms suprimityvinant jų pristatymą suporuotos su jas pristatančia iliustracija (maldos namų nuotrauka, įžymaus tos tautinės bendruomenės atstovo portretu, etniniais rūbais etc.), vieninteliai lenkai palikti visiškai be iliustracijos⁶²⁴. Šis pavyzdys nėra išimtinis, tos pačios tendencijos matyti ir kituose vadovėliuose, ir kitų istorinių periodų papasakojime. Viena iš vadovėlių 8-tai klasei yra atskiras skyrius „Daugiaetninė ir daugiakultūrė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“⁶²⁵, kuriame įvairios etninės grupės LDK pristatomos su joms priskirtomis iliustracijomis (pavyzdžiui, totorių mečetės Kaune dabartinis vaizdas, Vilniaus Choralinės sinagogos dabartinis vaizdas, karaimų Lietuvoje fotografija), o lenkai vėl paliekami vizualiai nereprezentuoti.⁶²⁶ Tikėtina, tokį lenkų reprezentacijos vakuumą sąlygoja ne tik(e)k ideologinis vadovėlių autorių užmanymas, kiek dėl tos pačios religinės konfesijos bei panašių išvaizdos tipo charakteristikų mažai besiskiriančio nuo lietuvių lenkų atvaizdavimo problematika. Taip pat pabrėžtina, jog kol kitų etninių grupių Lietuvoje reprezentaciją sudaro jų religijos (ar konfesijos), tradicijų, būdingų ekonominių veiklų, žymių asmenų bent trumpas paminėjimas, didžioji dalis lenkų pristatymo Lietuvoje pagrįsta polonizacijos (t.y. lenkinimo arba lenkėjimo) kaip reiškinio išskyrimu, pabrėžiant dvigubą vietinių bajorų identitetą – *gente Lituanus, natione Polonus* (2009 m.)⁶²⁷ - ir iš to kylančias problemas etniškai grynai lietuviškai tapatybei formuoti ar klestėti. Tik vienu atveju šis dvigubas identitetas pristatomas kaip pozityvus faktorius ir patiems lietuvių bajorams („Susiformavo bendra bajorų pilietybė – lenkai Lietuvoje, o lietuviai Lenkijoje nebelaikyti svetimšaliais“ (2009 m.)⁶²⁸), tačiau plačiau apie būtent

⁶²³ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. pp. 140-143.

⁶²⁴ Ibid. pp. 140-143psl. Visas skyrius „Po vienu stogu“ apie tautines mažumas tarpukario Lietuvoje.

⁶²⁵ Galime pastebėti, kad kalbant apie skirtingas bendruomenes LDK „daugiakultūrės“ visuomenės sąvoka naudojama kaip „daugiakonfesinės“ visuomenės sąvokos substitutas. Pavyzdžiui, kituose vadovėliuose atskiras skyrius, kuriame iš esmės pristatoma tokio pačio pobūdžio informacija apie skirtingas tautines bei religines bendruomenes LDK, įvardijamas kaip „Lietuvos etninės-konfesinės bendruomenės ir tautinės mažumos“ (In: CIVINSKAS, R.; ir ANTANAITIS, K. Lietuvos istorija 12 klasei... 2001. pp. 52-54).

⁶²⁶ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. pp. 114-115.

⁶²⁷ Ibid. p. 114.

⁶²⁸ KARVELIS, Deimantas; KOSTINIENĖ, Nelija; ir LUKŠYS, Stasys. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. II dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 70.

lietuvių bajorų veiklą Lenkijos karalystėje, apie sąlygas jiems ten gyventi nekalbama, tad nepaisant šio išimtinio pavyzdžio, sukuriamas bendras vaizdiny, jog tik lenkų bajorai buvo suinteresuoti gyventi LDK ir *lenkinti* šį kraštą, o lietuvių bajorų interesų šiame reikale nebūta, taip nepastebima, kad pirmiausia, jei ne vien Lietuvos bajorai ir buvo tie lenkėtojai.

Lenkai, tikėtina, jog dėl panašaus religinio bei kultūrinio auklėjimo, nėra pristatomi per šią prizmę. Iš vienos pusės, vengimas pabrėžti lietuvių ir lenkų panašumus bei kultūrų persidengimus gali būti kildinamas iš vis dar gajos (ir Lietuvos istorijos vadovėliuose toliau kultivuojamos) „sulenkinimo“ baimės. Nors panašumai yra laikomi pozityviais faktoriais kalbant apie lietuvių santykius su kitomis tautinėmis grupėmis (pvz, baltarusiais: „Baltarusių tauta, kitaip nei rusų, susiformavo LDK teritorijoje, todėl lietuvių ir baltarusių tautos turi daugiau bendrybių...“⁶²⁹), lenkų atveju jie tampa neigiamais, lietuvių asimiliaciją lengvinančiais veiksniais. Iš kitos pusės, panašus kultūrinis arealas vadovėlių kūrėjams gali suponuoti idėją, jog lenkų kultūra ir pati Lenkija kaip artima kaimynė, yra lietuviams jau pakankamai pažini. Vis dėlto, tokios išankstinės prezumpcijos yra kvestionuotinos, tai parodo puikus dar tarpukario Lietuvos laikotarpio pavyzdys – tuometinės Lietuvos žurnalistas Valentinas Gustainis, su užduotimi rašyti į Lietuvos spaudą apie Lenkiją išsiųstas ten gyventi teigęs, jog jo žinios apie Lenkiją buvo menkesnės nei apie kitas tuometės Europos valstybes ir jis turėjo pasistengti suprasti ir pažinti tikrąją lenkų kultūrą⁶³⁰. Visuose analizuotuose istorijos vadovėliuose pabrėžiama vien katalikų religija (užmirštant slaviškąją kilmę) kaip pagrindinė lenkiškojo identiteto charakteristika, tad skaitančiajam vadovėlius gali būti itin sudėtinga suprasti, kodėl vietiniai lenkai turėtų būti laikomi atskira etnine mažuma, jei jie neturi daugiau jokių kitų skiriamųjų kultūrinių bruožų (lenkų kalba vertintina kaip perimta iš Lenkijos lenkų sulenkėjimo metu, tad ne autentiškas vietos lenkų kultūros elementas), ir kaip kiti toliau aptariami vadovėlinio naratyvo aspektai suponuoja – jų kilmė yra lietuviška.

Lietuvių lenkinimo ir lenkėjimo klausimų sprendimai istorijos vadovėliuose

Viena iš galimų priežasčių šiam menkam lenkų kaip tautinės bendruomenės reprezentavimui vadovėliuose yra Lietuvos lenkų identifikavimas ne kaip „tikrų lenkų“, bet kaip lietuvių, kurie dėl Lenkijos

⁶²⁹ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p.114. Taip pat pabrėžiamas ir baltarusių palankumas lietuvių kovoms už laivę: STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. P. 104. (Apie Kostą Kalinauską: „baltarusių tautos sūnaus Kosto Kalinausko, žymaus 1863m. sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje vadovo“).

⁶³⁰ BUCHOWSKI, Krzysztof. Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX a. pusėje. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

įtakų buvo polonizuoti ir pasirinko vietoj lietuvių kalbos lenkų kalbą, kaip ir patys pasirinko save įvardinti lenkais. Vis dėlto, reikia paminėti, kad šis požiūris nėra būdingas dabartinei akademiniai Lietuvos istoriografijai, tad ši lenkų tautinės tapatybės Lietuvoje kaip sąmoningo lietuvių virsmo ir pasirinkimo idėja bei polonizuotų lietuvių naratyvas dabartiniuose vadovėliuose tiesiogiai perimama iš Lietuvos tarpukario istorijos ir krašto pažinimo vadovėliuose vyravusios propagandos, pateiktos kovų dėl Vilniaus krašto kontekste. Tai aiškiai matyti palyginus informaciją, pateiktą dabartiniuose istorijos vadovėliuose ir tarpukario istorijos vadovėliuose bei viešojoje erdvėje⁶³¹. Kaip teigia Krzysztof Buchowski „bet kuriuo atveju tarpukario laikotarpis atrodo svarbiausias istorinis periodas, kuris aiškiai atspindi santykius tarp Lenkijos ir Lietuvos ir jų raidą XX a. pirmoje pusėje.“⁶³² Kalbant apie lenkų įtaką kultūrai ir etniškumui, lietuvių nacionalistinis požiūris gali pasidaryti netgi parareligiškas⁶³³, kai etniškumas suprantamas kaip tam tikra kokybinė charakteristika, kuri priskiriama įsivaizduojamų „teisiųjų“ nei pasirenkama pačių žmonių, pabrėžiant, kad didžioji dalis lenkų Lietuvoje, kurie vadina save lenkais, tėra polonizuoti lietuviai, tad nesvarbu, kaip jie patys save identifikuoja („Dauguma bajorų ir burgerių laikė save lietuvių kilmės lenkais“⁶³⁴)⁶³⁵. Greta šios dažniausiai vadovėliuose randamo lenkų kaip polonizuotų lietuvių supratimo egzistuoja vienintelis atvejis, kai lenkai pristatomi kaip atskira tautinė grupė dar viduramžiais apsigyvenusi lietuvių valdomose žemėse, teigiant jog jie buvo „karo belaisviai, kurių gausius būrius, parsivarytus lietuvių, mini rašytiniai šaltiniai“ (2009 m.)⁶³⁶. Kitaip nei sulenkėjusių lietuvių pristatymo atveju, ši pozicija apie lenkų atsiradimą Lietuvoje remiasi XIV a. šaltinių tyrimu pagrįstoje lietuviškoje istoriografijoje išdėstyta pozicija.⁶³⁷ Greta to reikšminga pastebėti, kad apie karaimus ir totorius kaip karo belaisvius kalbama retai (nors istoriografijoje egzistuoja ir tokia jų atkėlimo į LDK vertinimo pozicija⁶³⁸), o jei jie taip ir traktuojami lingvistiškai šis vertinimas

⁶³¹ NAUDŽIŪNIENĖ, Akvilė. Tarpukario istorijos ir krašto pažinimo vadovėliai: tautinių mažumų „artumo“ ir nereikšmingumo dichotomija. *Tautinės mažumos Lietuvoje. Virsmai ir atmintys*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.

⁶³² BUCHOWSKI, Krzysztof. Litvomanai ir polonizuotojai... 2012.

⁶³³ Lenkiškumas kaip etnis ar kultūrinis pasirinkimas asocijuojamas su religija, kalbant apie lenkiškąjį identitetą netgi naudojama sąvoka „priimti“ (kaip religiją): „jie priėmė lenkų kalbą, kultūrą...“ In: JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Alma littera, 1998. p. 97.

⁶³⁴ JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva...(1998) p. 130.

⁶³⁵ JURKYNAS, Juozas; JURKYNIENĖ, Genia; ir VISOCKIS, Albinas. Tėvynėje ir pasaulyje 9... 2009. p. 140.

⁶³⁶ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis... 2009.

⁶³⁷ GUDAVIČIUS, E. Lenkų atsiradimas Rytų Lietuvoje. *Mokslas ir gyvenimas*. Nr. 10, 1990. pp. 4-6.

⁶³⁸ KRICINSKIS, Stanislovas. Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

sušvelninamas – jie būna ne *parsivaryti*, o parsivesti ar apdovanoti Vytauto malone būti LDK gyventojais. Šioje vietoje svarbus hermeneutinis dėmuo, pabrėžiantis žodžių, formuojančių (istorinę) sąmonę, reikšmę. Čia iškyla ir reikšmingas istoriniam pasakojimui selektyvumo momentas – lietuviai pasirenka patiems dabartinės Lietuvos totoriams priimtina naratyvą, ta pati tendencija tyrime jau pastebėta ir karaimų bei žydų (išskyrus Holokausto istoriją) pristatymo atžvilgiu, tačiau ne visų Lietuvos istorinių tautinių mažumų pasakojimams priimami jų dabartiniai preferuojami naratyvai – tokios geopolitiškai problemiškos tautinės grupės Lietuvoje kaip lenkai ir rusai pristatomi pagal pačių lietuvių jiems sukuriama istorinį pasakojimą.

Vis dėlto, nepaisant įprastų neigiamų lenkiškosios kultūros įtakos pristatymų, skirtingi vadovėlių autoriai neturi vieningos nuomonės dėl pagrindinių priežasčių, nulėmusių lietuvių akulturaciją ar netgi asimiliaciją su lenkų kultūra. Pagrindinė, daugumos vadovėlių autorių palaikoma pozicija šiuo klausimu teigia, jog lenkiškosios kultūros ir tradicijų įtaka buvo per bajoriją į mases nuleistas procesas, susijęs su glaudžiais politiniais ir ekonominiais dviejų valstybių ryšiais („Jungtinėje Respublikoje aiškiai vyravo Lenkija, dėl to paspartėjo Lietuvos lenkėjimas <...> Ilgainiui Lietuvos bajorai pradėjo save laikyti ne Lietuvos, o Lenkijos piliečiais. Tai labai silpnino Lietuvą kaip savarankišką valstybę, trukdė jos kultūros raidai“⁶³⁹). Kita, kraštutinesnė ir retesnė vadovėliuose pateikiama pozicija, perima XIX a. Rusijos imperijoje eskaluotas propagandines idėjas – kai lenkiškoji kultūra, tradicijos ir kalba pristatomi kaip lietuviams prievarta primesti reiškiniai, įdomu, jog visa tai pateikiama prilyginant rusifikacinei politikai XIX amžiuje, kurios kurta bei skatinta propaganda ir naudojamosi („Lietuvis atsidūrė kryžkelėje – iš vienos pusės lenkinimas, iš kitos – rusinimas. Ką jam daryt?“ (2009 m.)⁶⁴⁰). Nors vadovėlyje paaiškėja, ką gi darė šioje kryžkelėje atsidūręs lietuvis – kovojo su abiem pusėm knyga ir žodžiu keldamas tautos dvasią - vis tik, išlieka visiškai neaišku, kad buvo tie lenkai (ar sulenkėję lietuviai), kurie inicijavo ir valdė šį aprašomą sulenkinimo procesą, kokių priemonių buvo imamasi tai įgyvendinant. Rusifikacija, atvirksčiai, aprašoma detalai, minint konkrečius potvarkius ir asmenis, lenkinimas taip ir paliekamas nuasmenintas (arba visoje lenkų tautoje įasmenintas - A.N.). Norint suvokti, koks kompleksiškas šito santykio su lenkiškumu supratimas ir pristatymas lietuviškoje dimensijoje, derėtų atkreipti dėmesį, jog istorijos vadovėlių autoriai netgi vartoja dvi skirtingas galios santykių prasme sąvokas, siekdami apibūdinti santykių tarp lietuvių ir lenkų kultūrų dinamiką. Viena iš naudojamų sąvokų - „lenkėjimas“ (tapimas lenku, kai nėra aiškiai apibrėžta, ar tai labiau asmens pasirinkimo procesas, ar procesas, sąlygotas išorės veiksmų) ir tai yra sąvoka, dažniausiai randama istorijos vadovėliuose, ypač kalbant apie Lenkijos-Lietuvos respublikos bajoriją. Antroji, rečiau vadovėliuose

⁶³⁹ JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva...1998. p. 100.

⁶⁴⁰ JURKYNAS, Juozas; JURKYNIENĖ, Genia; ir VISOCKIS, Albinas. Tėvynėje ir pasaulyje 9... 2009. p. 170.

naudojama sąvoka, yra „lenkinimas“ (kai išorės veiksmų paskatintas tapimas lenku) ir šioji sąvoka dažniausiai naudojama būtent jau minėtame XIX a. Lietuvos Rusijos imperijos sudėtyje istorijos aptarime. Tiek lenkėjimas, tiek lenkinimas pristatomi tik santykyje su lietuvių tauta ir kultūra, iš to paties Abiejų Tautų respublikos arealo ateinančių kitų tautų, turėjusių aspiracijų į savas tautines valstybes, - gudų bei ukrainiečių – santykis su lenkinimu ar lenkėjimu neminimas, nors ir būtų itin aktualus kaip kontekstinė informacija, galinti padėti geriau suprasti skirtingų tautų tarpusavio sąveika tame pačiame regione.

Nuolat istorijos vadovėliuose pabrėžiamas lietuvių bajorų susižavėjimas lenkų kultūra ir kalba, o lietuvių valstiečių lojalumas lietuviškosioms tradicijoms skatina neigiamą lenkiškosios kultūros asocijavimą su bajoriškojo gyvenimo tuštybe ir teigiamą lietuviškosios kultūros sąsają su kuklumu ir aukštomis vertybėmis. Jau tarpukariu lietuvių autoriai pabrėžė idėją, jog arogantiškumas ir charakteringas lenkų ar sulenkėjusių lietuvių, kurie jaučiasi geresni už lietuvius ir niekina valstiečių kultūrą, bruožas („ir paprastas sodietis, pavartęs „Aušros“ puslapius, suprasdavo, kad jis ne menkesnis už poną, kuris lenkiškai kalba ir mūsų papročius niekina“⁶⁴¹). Taigi lietuvių ir lenkų kultūrų konfliktas perkeliamas nuo tautinio prie socialinių stratų lygmens.⁶⁴² Taip pat, ši turtingo gyvenimo ir bajoriškosios kultūros idėja kaip blogybė buvo pristatoma visą sovietmetį Lietuvos viešojoje erdvėje, dedant lygybę tarp bajorijos ir išnaudotojų kapitalistų⁶⁴³. Taigi, tie lietuviai, kurie bandė kalbėti lenkiškai, pristatomi iš negatyvios perspektyvos kaip tuščiagarbiai („Iki XIX a. vid. valdiškose įstaigose, mokyklose, bažnyčiose skambėjo lenkų kalba. Norėdami poniškiau atrodyti, kai kurie valstiečiai irgi stengėsi kalbėti darkyta lenkų kalba.“⁶⁴⁴). Taip sukuriamas mentalinis žemėlapis Lietuvos, kuri vis dar kovoja bandydama eliminuoti lenkiškąjį įtaką iš savo kasdienio gyvenimo praktikų, o ne koncentruojasi ties bendro gerbūvio siekiu.

Dažniausiai etniniai mitai siekia įrodyti vienos tautos pranašumą prieš kitą. Lietuvos istorijos vadovėliuose pateikiamų mitų apie vietinius lenkus (vėlgi – ne kaip *tikrus* lenkus, o sulenkėjusius lietuvius) atveju šis tikslas iš esmės eliminuojamas, kadangi kuriamas vadovėlinis pasakojimas parodo, jog lenkų kultūrinė įtaka buvo stipresnė ir tam tikrais periodais ar atskirais atvejais įveikė lietuviškąjį identitetą. Vis dėlto, šio tikslo iš dalies bandoma

⁶⁴¹ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. P.109.

⁶⁴² BUCHOWSKI, Krzysztof. Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX a. pusėje. Vilnius: Baltos lankos, 2012. p. 303. Autorius cituoja istorinius šaltinius iš tarpukario Lietuvos, kurių viename teigiama: „Mes kovojame ne su Lenkijos liaudimi, bet su lenkų ponais – ir čia yra didelis skirtumas“.

⁶⁴³ Iš esmės tai yra nuolatinė konstanta visuose LTSR istorijos vadovėliuose.

⁶⁴⁴ JURKYNAS, Juozas; JURKYNIENĖ, Genia; ir VISOCKIS, Albinas. Tėvynėje ir pasaulyje 9... 2009. p. 170.

pasiekti aiškinant konkrečiau regiono (Vilniaus krašto) istorinę situaciją ir pristatant dabartinį statusą (priklausomybę Lietuvos valstybei), kadangi tai suponuoja, jog nepaisant aiškios demografinės statistikos, teigiančios, jog 23 % Vilniaus krašto gyventojų dalis vadina save lenkais⁶⁴⁵, šios žemės istoriškai priklausė lietuviams, tik kai kurie iš jų prarado savo tikrąjį identitetą dėl išorės įtakų. Šiuo atveju istorija yra naudojama kaip instrumentas priminti dabartinei kartai apie jų kilmę ir polonizacijos grėsmes. Tai nėra neįprastas reiškinys – kaip savo Ukrainos istorijos mokymo posovietinėje visuomenėje tyrimu atskleidžia Jan Germen Janmaat, tautines programas plėtojančios valstybės savo edukacinėje medžiagoje pristato kitas teritoriškai ar kultūriškai konkuruojančias etnines grupes negatyviai, kadangi taip pateisinamas jų dabartinės nepriklausomos nacionalinės valstybės legitimumas kitų galimų tautinių pretenzijų kontekste.⁶⁴⁶ Vilniaus atvejo ir lenkų tautinės mažumos Lietuvoje pristatymas istorijos vadovėliuose yra klasikinis tokio bandymo legitimuoti savo nacionalinę valstybę pavyzdys. 2012 m. pasirodęs Virginijaus Savukyno analitinis tyrimas „Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII-XIX amžiaus Lietuvoje“⁶⁴⁷ dekonstruoja nuo tarpukario dabartinę istorijos mokymo erdvę pasiekusį sulenkėjusių lietuvių mitą (ypač Vilniaus krašte) analizuodamas, kaip vietos gyventojų konfesinę tapatybę pastūmėtas lietuviškojo nacionalizmo išstūmė socialinės tapatybės pasirinkimas, ir provokuodamas, jog „būtent tie valstiečiai, kurie priėmė kalbinę tapatybę [t.y. tapo lietuviais – A.N.], ją [tapatybę – A.N.] pakeitė, atsiverdami naujai bendruomenei“⁶⁴⁸. Pastaroji provokacija, kai teigiama, jog vyko sulietuvėjimas kaip tapatybės keitimo reiškinys, ir jis traktuojamas kaip esminis pakitimas tuometės visuomenės savivokoje, visiškai oponuoja egzistuojančiam sulenkėjimo kaip reiškinio pristatymui istorijos vadovėliuose, išjudindama viso tautiškai heroizuoto Lietuvos istorijos pasakojimo pamatus, tad josios pritaikymas istorijos mokymui mokykloje bent kaip alternatyvaus siužeto kol kas nebandytas.

Lietuvių tautinis herojus, Lietuvos himno kūrėjas Vincas Kudirka, gyvenęs XIX a. pab.-XX a. pr., yra pristatomas kiekviename ši periodą aptariančiame istorijos vadovėlyje (kaip ir Vytautas – kiekviename XIV-XV a. aptariančiame vadovėlyje). Ir visuose šiuose pasakojimuose pagrindinė jo

⁶⁴⁵ *Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybą*. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai. Vilnius, 2013 m. kovo 15 d. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f

⁶⁴⁶ JANMAAT, Jan Germen. The ethnic ‘other’ in Ukrainian history textbooks: the case of Russia and the Russians. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 37:3, 2007, p. 2.

⁶⁴⁷ SAVUKYNAS, Virginijus. Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII-XIX amžiaus Lietuvoje. Vilnius: „Balto“, 2012.

⁶⁴⁸ *Ibid.* pp. 341-342.

biografinio naratyvo linija – tai jo sugrįžimas prie lietuviškų šaknų iš neteisingai pasirinkto lenkiškosios kultūros kelio dar mokykliniais laikais (pačiuose kraštutiniausiuose vertimuose toks lenkų kalbos ir kultūros pasirinkimas vertintinas kaip tam tikra plintanti liga: „pamėgo lenkų kalbą ir užsikrėtė lenkų dvasia“⁶⁴⁹). V. Kudirkos atvejis pristatomas kaip sektinas pavyzdys, ir tai visiškai suprantama – juk šis kūrėjas ir visuomenininkas yra pats žymiausias XIX a. sulenkėjusio (ir vėliau – atsivertusio) lietuvio pavyzdys. Kvestionuotinos per tokį pristatymą su lenkiškumu kuriamos sąsajos – lenkiškoji kultūra reprezentuojama kaip liga ar blogis, o ne kaip kažkas vertintino ir mėgtino dėl savo puoselėjamų vertybių ar grožio, asmeninių simpatijų.

Vilniaus kraštas kaip pagrindinis taškas ir jungiantis, ir skiriantis lenkus ir lietuvius

Dviejų etninių grupių – lenkų ir lietuvių – santykiai plačiausiai pristatomi per Vilniaus regiono istorijos ir kovų dėl jo priklausomybės tarpukariu pasakojimą. Nors vadovėlių autoriai nedrįsta ginčytis su statistika ir sutinka, jog didžioji dalis Vilniaus regiono gyventojų dar pačioje XIX a. pab. įvardijo save pagal tautybę kaip lenkus, tačiau vis dar linkstama pabrėžti jų jau minėtąjį „suvaidintą lenkiškumą“ ir tikrąsias lietuviškas šaknis⁶⁵⁰, nepagrindžiant tokių teiginių niekuo kitu kaip tarpukario lietuvių-lenkų Šaltojo karo propaganda. Tokia „suvaidinto lenkiškumo“ prezumpcija, kuri nusako, jog patys lenkai nesupranta savo sprendimo, tačiau pašaliniai jį aiškiau mato, kalbant apie etniškumą tiek sociologiniu, tiek antropologiniu požiūriu, yra alogiška.

Dabartinės istoriografijos šviesoje⁶⁵¹ edukacinės priemonės pristato patį Vilniaus miestą kaip daugiakultūrio ir daugiakonfesio centro pavyzdį, kurio istorija yra reikšminga daugeliui tautų bei kurio istorijai yra reikšmingos daugelis tautų: lietuviai, lenkai, žydai ir baltarusiai. Skirtingų vadovėlių autoriai nesutaria, kuri etninė grupė kultūriškai dominavo (ar iš viso dominavo) Vilniuje skirtingais istoriniais periodais. Nepamiršdami XXI a. panacėjos – tolerantiškų abstraktybių – jie pristato lygias teises, galiojusias kiekvienai etninei bendruomenei gyvenusiai mieste, tačiau kalbėdami apie Vilniaus situaciją tarpukariu, vis tik yra linkę palaikyti lietuvių politinės galios siekį Vilniaus krašte. Nepaisant to, nepastebėdami jokio kognityvinio disonanso savo pasakojime, visų vadovėlių autoriai teigia, kad lenkai okupavo Vilniaus regioną lietuvių (ne Lietuvos! – A.N.) sąskaita, net jei ir

⁶⁴⁹ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 110.

⁶⁵⁰ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 114.

⁶⁵¹ *Pavyzdžiui*, kolektyvinė studija, skirta daugiakultūrio Vilniaus paveldui - Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas. Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. ar WEEKS, Theodore. Vilnius between nations, 1795-2000. Northern Illinois University Press, 2015.

tuometinis Vilnius (kaip ir daugelis kitų tuometinių didžiųjų Lietuvos miestų) buvo gausiau apgyvendintas kitų etninių grupių ir pastarasis faktas pabrėžiamas tuose pačiuose vadovėliuose⁶⁵². Įvairių etninių grupių istorinės atmintys persipinančios vienoje pilietinėje erdvėje – įprastas reiškinys daugelyje senųjų pasaulio miestų, ir šių atminčių koegzistavimas viešojoje erdvėje neretai pasitinkamas kaip pozityvi ir sveikintina idėja. Vis dėlto, kai panašios reikšmės yra suteikiamos tai pačiai teritorijai dviejų tarpusavyje kovojančių nacionalinių valstybių vardu, tai tik dar labiau sustiprina ir eskaluoja egzistuojantį konfliktą bei skatina tolesnę daugiakultūrės (ar bikultūrės) visuomenės fragmentaciją⁶⁵³.

Nepaisant daugelio sunkumų, susijusių su Vilniaus regiono konflikto ir skirtingų etninių grupių pristatymo jame tarpukariu, daugumoje vadovėlių greta pagrindinio, lietuviškojo, naratyvo pateikiama keletas skirtingų istorinių šaltinių, atspindinčių tiek lietuvių, tiek lenkų požiūrį Vilniaus klausimu. Vadovėliniame naratyve iki etninio lietuvių-lenkų konflikto supaprastinta tema išplečiama šaltiniuose reflektuojant tarpukario nuotaikas ir problemos kompleksiskumą, įvedant ne tik etninius, bet ir kalbinius, kultūrinius, ekonominius ir kitus problemos dėmenis. Pavyzdžiui, vienas iš 9-tai klasei skirtų vadovėlių pristato du istorinius šaltinius šia tema – vienas iš jų kalba apie tarpukario lietuvių poziciją Vilniaus kaip lietuvių bei baltarusių kultūros centro klausimu⁶⁵⁴, o antrasis atskleidžia, kaip Vilnių (kaip lenkišką miestą) matė kaizerinė Vokietija Pirmojo Pasaulinio karo metais⁶⁵⁵. Ši dviguba perspektyva įgalina tiek tolerantiškesnę požiūrį vienos ar kitos etninės grupės atžvilgiu, tiek moko moksleivius savarankiškai kritiškai analizuoti šaltinius, pristatančius skirtingas istorijos versijas. Visgi, kai pačiame vadovėliniame pasakojime pateikiamas vieną perspektyvą palaikantis istorinis naratyvas, kvestionuotina, ar moksleiviai sugebės kritiškai pažvelgti į du, vienas kito atžvilgiu kontraversiškus, istorinius šaltinius. Kai vadovėlinis pasakojimas pristato lenkų įstatymus Vilniaus regione tarpukariu kaip kenkiančius pačiam regionui, taip pat kalba apie lietuvių kultūros bei švietimo priespaudą regione⁶⁵⁶, netgi pateiktas intelektualo Tomo Venclovos svarstymas apie situaciją Vilniaus krašte

⁶⁵² Pavyzdžiui, LUKŠYS, Stasys; PIVORAS, Saulius; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. Istorijos vadovėlis, 9. II dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2010. pp. 82-83. Taip pat yra ir vadovėlių, kuriuose aptariant XX a. pab.-XX a. pr. Lietuvoje pateikiama gyventojų statistika papildoma būtent miestiečių tautine sudėtimi, iš tokių statistinių lentelių matyti, jog lietuviai miestuose šiuo laikotarpiu tesudarė 7,7 proc. gyventojų. In: KASELIS, G.; MOROZOVIENĖ, R.; ir TAMOŠAITIS, M. Istorijos vadovėlis, 12 kl. I dalis. Vilnius: „Baltos lankos“, 2009. p. 118.

⁶⁵³ HELLER, Agnes. Cultural Memory, Identity and Civil Society. *International Politics and Society*, No. 2, 2001. p. 143.

⁶⁵⁴ LUKŠYS, Stasys; PIVORAS, Saulius; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. Istorijos vadovėlis 9 klasei, II dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 180.

⁶⁵⁵ *Ibid.* p. 176.

⁶⁵⁶ BAKONIS, Evaldas. Tėvynėje ir pasaulyje 10, Kaunas: Šviesa, 2009. p. 56.

tarpukariu⁶⁵⁷, gali nepasiekti savo tikslinės (t.y. maštančios) vaikų auditorijos, kadangi tokio pasakojimo kuriamas aiškinimas per ideologinę potekstę, apeliuoja į vienalytę tautinę sąmonę, o ne į istorinį daugiadimensinį supratimą.

Lietuvos santykiai su Lenkija istorinėje perspektyvoje ir jų įtaka lenkų tautinės grupės Lietuvoje vertinimui.

Analizuotuose vadovėliuose nuo pat pirmųjų parengtų su nepriklausomybės atkūrimu iki pačių naujausių išskirtinos trys pagrindinės perspektyvos, per kurias lietuviams pristatoma Lenkija kaip kaimyninė valstybė:

1. Vilniaus kraštas ir Vilniaus miestas kaip pagrindinė politinė problema tarp Lenkijos ir Lietuvos tarpukariu. Ši perspektyva įtraukia požiūrį tiek į Lenkiją kaip valstybę, tiek lenkų bendruomenę Lietuvoje.

2. Skirtingas Lenkijos ir Lietuvos (lietuvių) požiūris į Liublino uniją, bendrą Lenkijos-Lietuvos respubliką ir Lietuvą XX a. kaip savarankišką valstybę.

3. Dabartinių santykių tarp Lietuvos ir Lenkijos kaip dviejų nepriklausomų valstybių po komunizmo žlugimo istorija.

Viena iš dažniausiai daromų klaidų kalbant apie vietines etnines grupes Lietuvoje ne tik vadovėliuose, bet ir viešojoje erdvėje - atsakomybės už tautinės valstybės veiklą perkėlimas jos tautinei bendruomenei, gyvenančiai kitoje šalyje mažumos statusu (t. y., pavyzdžiui, Lietuvos lenkų ir Lenkijos ar Lietuvos rusų ir Rusijos pozicijų tapatinimas). Visų pirma, vietinės tautinės bendruomenės dažniausiai neturi didelės politinės įtakos savo motininėms valstybėms, antra – jos nebūtinai pritaria politiniams ar ekonominiams veiksams, kurių imasi jų motininės valstybės⁶⁵⁸. Ši perspektyva istorijos vadovėliuose aktuali kalbant apie rusų bei lenkų bendruomenių Lietuvoje reprezentaciją, ir sąlygoja negatyvaus šių bendruomenių įvaizdžio formavimą. Šiame kontekste svarbu atsiminti, jog dauguma konfliktų tarp Lietuvos ir Lenkijos kilo autoritarinių režimų

⁶⁵⁷ Ibid. p. 58. Tomas Venclova apie Vilniaus problemas: „Tai nepaprasta situacija netgi pasaulio mastu: vienos tautos sostinė drauge buvo labai svarbus kitos tautos kultūros centras. Be galo sunku išpajinti tokius mazgus – tą liudija, be kita ko, Jeruzalės pavyzdys. Joks lietuvis neabejoja, kad 1920 metų Želigovskio akcija prieštaravo tarptautinei teisei; ir čia lietuviai neklysta. Bet drauge reikia pripažinti, jog lenkai Vilniuje tais laikais demografijos ir kultūros požiūriu dominavo. Taigi reikia pabandyti suprasti ir lenkų tuometinį požiūrį, nors lietuviams tai tikrai sunkus uždavinys“.

⁶⁵⁸ Vieninteliame vadovėlyje nubrėžiama skirtis tarp būtent rusų tautinės bendruomenės ir Rusijos imperijos siųstų rusų valdininkų - „Rusai valdininkai carų laikais Lietuvai darė daug skriaudų, bet anaipol žiaurumu nepasizymėjo visa rusų tauta. Rusai atviro būdo, jautrūs ir nuoširdūs žmonės.“ In: STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 140. Tačiau tokia skirtis niekuomet neminama kalbant apie lenkų tautinę grupę ir Lenkijos geopolitines ambicijas Lietuvos atžvilgiu.

valdymo metu, o pastarųjų režimų pobūdis neleidžia jų suprasti kaip visų šalies gyventojų intencijų ir poreikių reprezentatorių. Vis tik, Lenkijos kaip besipriešinančios Lietuvos valstybingumui pristatymas prasideda dar nuo XV a. istorinės linijos – pabrėžiama neįvykusios Vytauto Didžiojo karūnacijos istorija, teigiant, kad šią karūnaciją sąmoningai siekė atidėti lenkų bajorai, o Vytautas laukdamas lenkų pakeliui sulaikytos karūnos atvykimo, numirė⁶⁵⁹. Nors iš pirmo žvilgsnio šis pasakojimas neatrodo itin anti-lenkiškai orientuotas, kadangi patys lenkai nekaltinami prisidėję prie Vytauto mirties, tačiau pasakojimo moralinis krūvis pasikeičia įvertinus platesnį Vytauto Didžiojo asmenybės kulto Lietuvoje kontekstą. Taigi, pabrėžiant faktą, jog didžiausias lietuvių tautinis herojus netapo karaliumi (o Lietuva – karalyste, statusu lygia Lenkijai) dėl sąmoningų lenkų bajorų veiksmų, sukuria lenkų kaip didžiųjų Lietuvos siekių trikdytojų įvaizdį. Vytauto Didžiojo kulto tarpukariu tyrimai atskleidžia, jog būtent Vytauto figūra buvo stipriai asocijuota su anti-lenkiškumu⁶⁶⁰.

Dabartiniuose istorijos vadovėliuose pačios Lenkijos kaip valstybės reprezentacijos nuotaikų prizmė itin plati – nuo labai negatyvaus iki entuziastingai pozityvaus vertinimo, ir visa ši amplitudė gali būti panaudojama viename vadovėlyje kalbant apie skirtingus istorinius periodus. Ši situacija atspindi nuolat komplikuotus santykius tarp dviejų valstybių ir sunkumus įveikiant praeityje įsitvirtinusius stereotipus bei įvaizdžius netgi teigiamų dabartinių politinių ir ekonominių santykių kontekste. Lenkijos kaip valstybės pristatymas vadovėliuose itin reikšmingas siekiant suvokti kognityvinį disonansą, kurį sukuria jau aptartas Lietuvos lenkų vertinimas ne kaip “tikrų” lenkų, o kaip sulenkėjusių lietuvių. Tad reikšminga klausti, ar Lietuvos lenkai istoriniame naratyve vis dar siejami su Lenkija (jei taip – kaip tai dera su jų “nelenkiškumo” supratimu?) ir, kaip pateikiamas Lietuvos lenkų bendruomenės lojalumas – kaip lojalumas Lietuvai ar Lenkijai. Būtent pilietinio lojalumo faktorius itin svarbus tautinių mažumų bendruomenių vertinimo faktorius iš tautinių valstybių perspektyvos, jis neretai padeda nusakyti tautinių mažumų bendruomenės vietą nacionaliniame naratyve, tą patį kalbėdami apie istorinę perspektyvą pabrėžia ir kai kurių vadovėlių autoriai - „žmonėms suvokiant save kaip vienos ar kitos bendruomenės atstovus, svarbiausia buvo ne tautybė, o tikėjimas ir pavaldumas tam tikrai valstybei“⁶⁶¹.

Istorijos vadovėliuose egzistuoja tendencija pabrėžti kaip Lietuvai nepriimtina Lenkijos siekį vėl susijungti su Lietuva. Kai santykiai tarp lenkų ir lietuvių pristatomi kaip kenksmingi lietuvių tautiniam identitetui, patys lenkai iš Lenkijos pusės vaizduojami kaip užsispyrę ir agresyvūs bendros

⁶⁵⁹ STAŠAITIS, Stanislovas; ir ŠAČKUTĖ, Jūratė. Tėvynės istorijos puslapiai. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001.

⁶⁶⁰ VILIŪNAS, Giedrius. Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 17, Vilnius, 2001, pp. 68-102.

⁶⁶¹ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p.112.

praeities su Lietuva mylėtojai (“Lenkija, norėdama atkurti ATR, nepaisė lietuvių tautos valios ir siekė prievarta sugrąžinti Lietuvą į bendrą valstybę” arba „Lenkų visuomenė panašiai buvo nusiteikusi prieš lietuvius ir niekaip negalėjo suvokti, kodėl lietuviai nenori atkurti ATR”⁶⁶²). Taip pat niekinančiai vertinama ir LDK bei Lenkijos glaudžių santykių užmezgimo pradžia, kai pabrėžiama, jog tai buvo asmeninės naudos siekinys iš lenkų pusės, o patys jie neturėjo jokių moralinių skrupulų siekdami suartėti su LDK⁶⁶³. Panašus ir Liublino unijos tarp Lenkijos karalystės ir LDK vertinimas – kaip reikalingos lenkams ir jų pergalė, bet nesėkmingos politinės neišvengiamybės lietuviams. Nepaisant to, visuose analizuotuose vadovėliuose bandoma išskirti tiek teigiamus, tiek neigiamus Liublino unijos pasirašymo aspektus lietuvių atžvilgiu, tarp kurių kaip pagrindinis išskiriamas klestinčios Vakarų kultūros įtakų perėmimas⁶⁶⁴, tačiau ir jis nepateikiamas kaip pakankamas, kad atpirktų didžiausią negatyvią Unijos pasėkmę – lietuvių polonizaciją.

Kaip jau minėta, tarpukario Lenkija Lietuvos moksleiviams pristatoma negatyviai kaip valstybė-agresorė dėl Vilniaus krašto pasisavinimo. Vis tik tai nėra vienintelė perspektyva, kurios šviesoje Lenkija vaizduojama tamsiomis spalvomis. Gana ironiška, jog pagrindiniai bruožai, kurie nusakomi kritikuojant tarpukario Lenkijos politiką, kultūrą ar viešąją nuomonę yra aiškiai išreikšti, tik, žinoma, iš lietuviškosios perspektyvos, tuose pačiuose vadovėliuose, kurie šios kritikos ir negaili (“nacionalistinė laikysena”, kai “pernelyg pabrėžiamas “lenkiškumas”” ar “toks nusistatymas paliko nuošalyje šalies tautinių mažumų interesus, nors 1931 m. gyventojų surašymo duomenimis, lenkų tautybės buvo tik 68,9 % visų šalies gyventojų. Todėl valdžios „lenkiškumo“ sureikšminimas nedarė visuomenės stabilesnės”⁶⁶⁵). Pristatant Lenkijos ir Lietuvos santykius istoriniame pasakojime lieka neapartas perėjimo prie gerų santykių periodas, ir neišspręsto konflikto užglaištymas atrodo alogiškai. Kartais netgi pabrėžiama, jog šiandienos situacija yra radikaliai skirtinga nei tarpukariu

⁶⁶² TAMOŠAITIS, Mindaugas. Istorijos vadovėlis 12 klasei, I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2012. p. 69.

⁶⁶³ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 57. „Nors Jogaila buvo vyresnis už ją (Jadvygą) daugiau kaip dvidešimt metų, bet lenkams ne tai rūpėjo. Jiems atrodė, kad tiksliausia paaugoti jaunos karalienės Jadvygos širdį ir brangiai parduoti Lenkijos karūną ne kam kitam, o Lietuvos kunigaikščiui Jogailai <...> Troško Lenkijos ponai ir asmeninės naudos – gauti daugiau teisių ir laisvių valstybės valdyme“

⁶⁶⁴ JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva... p. 99.; o In PETRAUSKAS, R.; SAVIŠČEVAS, E.; VOLUNGEVIČIUS, V.; KOSTIUKOVIENĖ, L.; ir KAŠKELIS, G. Atrask istoriją, vadovėlis 8. Kaunas: Šviesa, 2017. p.165. „Nors lenkų kalba ir kultūra skverbėsi į LDK gyvenimą, palikdama vis mažiau galimybių plėtoti lietuvių kultūrai, tačiau kartu skleidė ir Vakarų Europos kultūros idėjas“.

⁶⁶⁵ TAMOŠAITIS, Mindaugas. Istorijos vadovėlis 10 klasei, I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 53.

(“Tarp pastarosios (Lenkijos – A.N.) ir Lietuvos ne tik nekyla XX a. pirmos pusės “amžino konflikto” dėl Vilniaus krašto, bet lietuvių ir lenkų tautų santykiai šiandien daugeliui valstybių gali būti pavyzdys, kaip turi bendradarbiauti kaimynai.”⁶⁶⁶). Vis dėlto, nors atsižvelgiant į vadovėlio išleidimo (2010 m.) geopolitinį kontekstą, t.y. Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus kadencijų metu plėtotus draugingus diplomatinius santykius su Lenkija, ši išvada atrodo natūraliai išplaukianti iš tuometinių politinio lauko realijų, nepaaiškinama, kas sąlygoja šiuos pokyčius, kaip nuo tokios visuose vadovėliuose aptartos neapykantos ir tarpusavio pykčių stadijos pereita prie draugystės ir pagarbos. Žinoma, pasikeitęs galios santykis Vilniaus krašto atžvilgiu turėjo nemažos įtakos šiems pozityviems pokyčiams, bet nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos situacija Vilniaus krašte visiškai neaptariama, nors iki tol jo problemiškas nuolat pabrėžtas – ar tai turėtų reikšti, jog su tautiniais klausimais susijusių problemų neliko, ar atvirkščiai – jog liko tos pačios, nėra reflektuojama. Kai kurie vadovėlių autoriai supranta, jog ši situacija gali atrodyti neaiški mokiniam, kurie paskutinius kelerius metus mokykloje mokėsi apie nuolatinius konfliktiškus santykius tarp Lenkijos ir Lietuvos, todėl pateikiami supaprastinti paaiškinimai, jog Lietuva ir Lenkija (*kartu?atskirai?* – A.N.) nusprendė palikti praeitį praeityje, siekdamas sutelkti jėgas prieš bendrus priešus (2009 m.)⁶⁶⁷, ar tuo, jog abi valstybės dabar yra susietos savo naryste NATO (2010 m.)⁶⁶⁸. Dabartinių gerų santykių tarp Lietuvos ir Lenkijos pristatymas vadovėliuose atspindi realią situaciją prezidento Valdo Adamkaus kadencijos laikotarpiu⁶⁶⁹. Vis dėlto, šiame pozityviame Lenkijos ir Lietuvos santykių kontekste istorijos vadovėliuose pasigendama tuometinės lenkų tautinės bendruomenės Lietuvoje situacijos (dalyvavimo politikoje, kultūrinio gyvenimo etc.) pristatymo. Toks informacijos trūkumas apie dabartinę situaciją nėra išskirtinis lenkų tautinės grupės atžvilgiu, taip pat nepristatomos ir kitų tautinių bendruomenių gyvenimo šių dienų Lietuvoje sąlygos ir veikla – pagal vadovėlinius Lietuvos istorijos naratyvus Lietuvos kaip daugiakultūrės valstybės istorija baigiasi su tarpukariu, Lietuvos karaimų ir totorių – su Vytauto nukritimu nuo žirgo 1430 m., Lietuvos žydų istorija – su Holokaustu, Lietuvos lenkų istorija – su “išspręstu” Vilniaus krašto klausimu, Lietuvos baltarusių ir rusų istorija taip ir lieka Lietuvos istorijos paraštėse ir labiau primena paskiras pastabas nei vientisą pasakojimą.

⁶⁶⁶ KRAUJELIS, Ramojus; STREIKUS, Arūnas; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. Istorijos vadovėlis, 10 klasei, II dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 185.

⁶⁶⁷ BAKONIS, Evaldas. Tėvynėje ir pasaulyje 10... p. 200.

⁶⁶⁸ KRAUJELIS, Ramojus; STREIKUS, Arūnas; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. Istorijos vadovėlis, 10 klasei, II dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 200.

⁶⁶⁹ VAŠČENKAITĖ, Galina. *Lithuanian-Polish Relations after 2004: Good Old Cooperation in Regretfully, Bad New Wrapping*. Prieiga internete: <http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/09/LFPR-32-Vascenkaite.pdf>. [žiūrėta 2019-01-13]

2.3.4. Holokaustas kaip esminė žydų istorijos Lietuvoje dalis

Holokausto edukacijos raida nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo staigus procesas – išaugusį dėmesį Holokausto edukacijai palaiapsniui sąlygojo grupė veiksmų: Lietuvos integracija į Europos Sąjungą (2004) ir Europos Sąjungos bendrieji reikalavimai šios temos pažinimui⁶⁷⁰, istorijos studijų Holokausto Lietuvoje tema gausėjimas ir įvairėjimas akademinėje erdvėje⁶⁷¹, taip pat žinoma ir atsiradusi galimybė dirbti kartu su Vakarų Europos, JAV ar Izraelio Holokausto tyrėjais bei edukatoriais⁶⁷². Šis dėmesys Holokausto edukacijai neretai siejamas ne tik tiesiogiai su Holokausto įvykių pristatymu, bet suvokiant šią temą kaip “kritinį katalizatorių tolimesniam mokymo ir mokymosi apie žmogaus teises vystymui”⁶⁷³, siekiama per mokymą apie tragišką Holokausto istoriją ugdyti bendražmogiškąsias vertybes ir empatiją kitam/kitokiam. Nepaisant pagrindinio nacionalinės istorijos pasakojimo dėmens, kuris būdingas daugeliui nacionalinių valstybių istorijos vadovėlių pasaulyje, Holokausto temos pristatymas įtraukiant tiek lokalų, tiek bendraeuropinį dėmenį vadovėlių autorius išstumia iš tautinio pasakojimo komforto zonos ir suteikia galimybę pristatyti globalią istoriją. Šiame taške persidengia tautinis ir tarptautinis naratyvai, sukuriantys skirtingą Holokausto pristatymą priklausomai nuo konkrečios valstybės ir joje vyraujančio istorinio sąmoningumo šia tema. Įdomu, jog lyginant Lietuvos Holokausto edukacijos patirtis su Izraelio Holokausto edukacijos tyrimais⁶⁷⁴, galima pastebėti ne tik esminių skirtumų (kai Izraelio valstybėje kuriamas Holokausto pristatymo naratyvas *versus* Lietuvoje perimamos Holokausto pasakojimo praktikos), bet ir itin panašių, tik dėl skirtingos šių valstybių

⁶⁷⁰ Žr. plačiau KUCIA, Marek. The Europeanization of Holocaust Memory and Eastern Europe. *East European Politics and Societies and Cultures*. Volume 30, No. 1, February 2016. Pp. 97-119.

⁶⁷¹ STASIULIS, Stanislovas. Holokausto Lietuvos istoriografija: tradicijos ir problemos. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas. Vilniaus universiteto leidykla, 2018.

⁶⁷² Pavyzdžiui, Jad Vašem (Izraelis) pasauliniu mastu organizuojamos edukacinės programos, seminarai, konferencijos mokytojams bei edukatoriams Holokausto tema. Prieiga internetu: <https://www.yadvashem.org/yv/en/education/seminars/european/index.asp> [žiūrėta 2018-11-15]

⁶⁷³ NASSON, Leah. Holocaust – modes of remembrance and education. *Jewish affairs*, 2013. Pp. 41-44, 2013. Pasitaiko ir vadovėliuose bandymų kalbėti apie Holokaustą platesniame kontekste: „Tai buvo tautos naikinimas – pats baisiausias nusikaltimas žmoniškumui.“ / In JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Alma littera, 1998. P. 195.

⁶⁷⁴ BLUTINGER, C. Jeffrey. Yad Vashem and the State of Holocaust Education in Israeli Schools in the 1960s. *Jewish Social Studies*. Vol. 21, No. 1 (Fall 2015), pp. 123-150; ar KEREN, Nili. Teaching the Holocaust in Israel. *Internationale Schulbuchforschung*. Vol. 22, No. 1, Unterricht über den Holocaust/Teaching the Holocaust (2000), pp. 95-108.

nepriklausomybės raidos XX a. II pusėje skirtingais chronologiniais laikotarpiais pasireiškusių, tendencijų. Iki pat žymiojo Adolfo Eichmano teismo Jeruzalėje moksleiviai Izraelyje tebuvo minimaliai mokomi apie Holokaustą, kuris vertintas viešojoje erdvėje kaip tautinis pažeminimas, žydų tautos gėda⁶⁷⁵; atvirksčią tokios tautinės gėdos ir nesuitaikymo su Holokausto istorija situacija galime stebėti tik ką nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje 1990 m., kai po sovietinės Holokausto amnezijos prasidėjo tiek akademinėje, tiek viešojoje erdvėje kalbėjimas apie Šoa ir lietuvių dalyvavimą jame⁶⁷⁶. Tik praėjus apytikriai 25 metams po nepriklausomybės paskelbimo Lietuvoje suaktyvėjo ir platesnės visuomenės, žiniasklaidos ir meno pasaulio žmonių susidomėjimas šia tema⁶⁷⁷. Šios tendencijos reiškiasi ir Holokausto edukacijoje mokyklinėje erdvėje, ir tai leidžia daryti keletą prielaidų: 1) per pastarąjį dešimtmetį pagausėjęs akademinų bei populiariųjų leidinių Holokausto tema skaičius turėtų atverti galimybes vadovėlių autoriams bei istorijos mokytojams pristatyti šią temą tiek plačiau faktografiškai, tiek išsamiau analitiniu aspektu; 2) vyresniųjų klasių moksleiviai tikėtinai atsineša į pamokas apie Holokausto istoriją tam tikrą viešosios erdvės siunčiamų žinučių sukurtą žinojimą, tad Holokausto edukacija turėtų orientuotis ne tik į istorinį temos pristatymo dėmenį, bet ir kvestionuoti visuomenėje egzistuojančius stereotipus, klišes ar išankstines nuostatas kalbant šia tema.

Būtent Holokausto Lietuvoje tema yra kiekybinėmis charakteristikomis išskirtiniausia tautinių mažumų tematika parašyta vadovėlių dalis – jai skiriama arba visa tema skyriuje (2 iš 11 vadovėlių), arba bent jau nemažos apimties potėmė prie skyriaus apie nacistinę okupaciją Lietuvoje Antrojo Pasaulinio karo metu (8 iš 11). Aišku, Holokausto tema neapima visų Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų, ji išimtai skirta vien žydų tautos Lietuvoje tragedijos įprasminimui (retais atvejais trumpai įvardijant ir romus - 4 iš 11 vadovėlių). Holokausto temos platų pateikimą laiduoja ir tai, jog atskirose temose kalbama ir apie nacistinę Vokietiją, jos antisemitinę vidaus politiką, kol galiausiai į šią temą įtraukiama ir nacių okupuota Lietuva. Šiame plačiame Holokausto vykdymo Europoje kontekste neretai pabrėžiama, jog kaltė dėl Holokausto tiek visoje Europoje, tiek Lietuvoje tenka nacistinei Vokietijai⁶⁷⁸. Holokausto temos pristatymo išskirtinumą

⁶⁷⁵ CESARANI, David. Introduction. Before the Eichmann Trial. Ed. David Cesarani, After Eichmann. Collective memory and the Holocaust since 1961. 2005. pp. 3-7.

⁶⁷⁶ STASIULIS, Stanislovas. Holokausto Lietuvos istoriografija: tradicijos ir problemos. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas. Vilniaus universiteto leidykla, 2018.

⁶⁷⁷ Keletas skirtingų susidomėjimo Holokausto tema išraiškos pavyzdžių Lietuvos visuomenėje: IVASKEVIČIUS, Marius. Žali. Vilnius: Tyto alba, 2002., VANAGAITĖ, Rūta. Mūsiškiai. Vilnius: Alma littera, 2016, ar PARULSKIS, Sigitas. Tamsa ir partneriai. Vilnius: Alma littera, 2012.

⁶⁷⁸ Pavyzdžiui, teigiama, kad „žudė už tai, kad tie žmonės priklausė Hitlerio ir jo

lemia ne vien pats šios temos moralinis-edukacinis krūvis, bet ir autorių siekis ieškoti priežasčių, pasekmių, paaiškinimų, o ne vien sausas faktų pateikimas jų nekvestionuojant. Toks lietuviškiems istorijos vadovėliams būdingas platus žvilgsnis į Holokaustą nėra būdingas kitoms Rytų Europos šalims, pavyzdžiui, kaimyninės Lenkijos istorijos vadovėliuose Holokaustas dažnai aptariamas kaip bendra nacių politikos lenkų išnaikinimui dalis, o ne atskiras reiškinys susijęs konkrečiai su žydų tautine bendruomene, kadangi nacistinės Vokietijos ideologijoje taip pat buvo itin stipri anti-slavistinė linija, kurios sekėjai kalbėjo ir apie visų slavų išnaikinimą⁶⁷⁹. Šiame kontekste Lenkijos vadovėliuose pačių lenkų požiūris į žydus Holokausto metu lieka nepaliestas.⁶⁸⁰ Nors lietuviškuose vadovėliuose pirmąjį dešimtmetį po nepriklausomybės atkūrimo taip pat vyravo tendencija kalbėti apie Holokaustą iš nacistinės Vokietijos – žydų santykių perspektyvos arba lygintos lietuvių ir žydų kančios skirtingų okupacijų laikotarpiais⁶⁸¹, bet ilgainiui įvestas lokalusis dėmuo ir pristatoma kompleksiška lietuvių – žydų santykių Holokausto metu tema.

Pačiose socialinio ugdymo programose, į kurias patenka ir istorijos mokymas, ir kurios gali būti suprantamos kaip tam tikri reikalavimai istorijos vadovėlių rengėjams bei mokytojams, Holokaustas pristatomas kaip istorinis įvykis nesusijęs su jokia konkrečia Lietuvos etnine grupe („Įvertinti nacių ir sovietų įvykdytus nusikaltimus Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais, taip pat ir Holokaustą“⁶⁸²), etninę priklausomybę nusakanti sąvoka „žydai“ – visiškai nevertinama programoje. Toks kalbėjimas itin primena sovietines kalbėjimo apie Holokaustą klišes, pakinta vienintelis dėmuo – sovietų pareigūnai taip pat kriminalizuojami, iš jų atimamas gelbėtojų vaidmuo. Tai yra visiškai priešinga perspektyva nei Vakarų Europos edukacijoje taikomas Holokausto kaip vienos etninės grupės – žydų (neįtraukiant romų, Jehovos liudytojų, homoseksualių asmenų ir t.t.) – pristatymas, kurio kontekste žydai pristatomi netgi kaip atskira rasė⁶⁸³.

bendrų neapkenčiamai tautai – kad buvo žydai“. In: JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Alma littera, 1998. p. 195.

⁶⁷⁹ CONNELLY, John. Nazis and Slavs: from racial theory to racist practice. Central European History, vol. 32, no. 1 (1999), pp.1-33.

⁶⁸⁰ WĘGRZYNEK, Hanna. *Treatment of Jewish Themes in Polish Schools...*

⁶⁸¹ Pateikiama lentelė-užduotis, kurios tikslas įvardyti, kas *labiausiai* nukentėjo Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metu per vokiečių okupaciją (siūlomi variantai: miestiečiai, valstiečiai, lietuviai, žydai; kitų socialinių ar tautinių grupių kančios nereflektuojamos). Pateiktos skiltys po bendru pavadinimu „okupantų veiksmai“ (suprask – nuo vietinių veiksnių niekas nenukentėjo): išvežimai į koncentracijos stovyklas, išvežimai darbams į Vokietiją, sušaudymai, žemės ūkio prievolių įvedimas, maisto kortelių įvedimas. In: JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Alma littera, 1998. P.194.

⁶⁸² Socialinis ugdymas... 2011, p. 37.

⁶⁸³ LINDQUIST, David H. Guidelines for teaching the Holocaust: avoiding common pedagogical errors. The social studies, 2006 (September/October). p. 215.

Paraleli kalbėjimo apie Holokaustą lietuviškajai perspektyvai buvo pastebėta ir kitose Rytų Europos šalyse, kur vietiniai tyrėjai, analizavę žydų istorijos pateiktą mokykliniame ugdyme Lenkijoje⁶⁸⁴, Čekijoje⁶⁸⁵, Slovakijoje⁶⁸⁶, Vengrijoje⁶⁸⁷ ir Rusijoje⁶⁸⁸ pabrėžė tas pačias edukacinių programų tendencijas kaip pristatytą šio tyrimo Lietuvoje atveju – dėmesys Holokaustui skaitine prasme smarkiai lenkia tiesiog žydų bendruomenės istorijos regione pristatymą, kuris išlieka sporadiškas ar supaprastintas. Kaip matyti iš pristatytos Rytų ir Vidurio Rytų Europoje atliktos vadovėlių analizės, politinė ideologija yra neišvengiamas elementas, sąlygojantis ir vadovėlių turinį tautinių mažumų pristatymo klausimu. Po komunizmo žlugimo kai kurios naujos politinės partijos Vengrijoje bandė įsitvirtinti pagrįsdamos savo legitimumą per sąryšį su ikikomunistine Vengrija. Taigi, Holokaustas reliatyvizuojamas kaip ne tik žydų tragedija ir pabrėžiama kitų etninių grupių atstovų žudymai nacių valdžioje. Šios perspektyvos sąlygotas konsensuso trūkumas pirmuosiuose pokomunistiniuose istorijos vadovėliuose vis dar matomas ir į XXI a. žengiančioje Vengrijoje⁶⁸⁹. Per pastaruosius keletą metų pasaulio žiniasklaida ne kartą atkreipė dėmesį į Vengriją dėl stiprių antisemitinių bei ksenofobinių nuotaikų viešojoje erdvėje⁶⁹⁰, kurie parodo edukacijos, veikiančios skirtingas pokomunistinės Vengrijos gyventojų kartas, problemą šalyje. Panaši situacija matoma ir pokomunistinėje Slovakijoje, kur stiprus slovakų etnocentrizmas ir negebėjimas suprasti (ar įsivaizduoti) Slovakijos visuomenės kaip pliuralistinės visuomenės, sąlygoja vienpusišką, vien į slovakų tautą orientuotą istorijos pristatymą mokyklose⁶⁹¹.

Lenkijos istorikė Hanna Węgrzynek teigia, jog nepaisant istorinės skirtingų kultūrų (su)gyvenimo greta tradicijos Lenkijoje, etninių mažumų įnašas į Lenkijos istoriją dažnai eliminuojamas iš istorijos vadovėliuose kuriamo Lenkijos istorijos pasakojimo, egzistuoja fragmentiška tautinių mažumų reprezentacija su faktinėmis klaidomis⁶⁹². Lenkų istorikės pateiktą poziciją atliepia ir lietuvių istorikė Jurgita Verbickienė, pabrėžianti, jog „esamos ir siūlomos garsiosios Lietuvos Jeruzalės įamžinimo idėjos niekuo nesiskiria nuo mokyklinių programų, kuriose vaikams yra nuosekliai paaiškinama, kas ir kaip žudė žydus, tačiau nėra pasakoma nė žodžio, kas

⁶⁸⁴ Węgrzynek, 1998.

⁶⁸⁵ Pawlat, 1995.

⁶⁸⁶ Salner, & Salnerova, 1999.

⁶⁸⁷ Kovacs, 2000.

⁶⁸⁸ Krichevsky, 2001.

⁶⁸⁹ KOVACS... 2000.

⁶⁹⁰ Pavyzdžiui, Žr. *Hungary anti-Semitism: MP condemned over „list of Jews“*. Prieiga internetu: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-20510648> [žiūrėta 2018-01-16] ar *Anti-Semitism in Hungary: Marton's list*. Prieiga internetu: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2012/11/anti-semitism-hungary> [žiūrėta 2018-01-16]

⁶⁹¹ SALNER; SALNEROVA... 1999.

⁶⁹² WĘGRZYNEK... 1998.

yra žydai, kokia jų religija, tradicijos, kultūros savitumas, kuo jie praturtinę Lietuvos kultūrą ir panašiai.⁶⁹³ Verta pabrėžti, jog glaudžiai susijusi Lenkijos ir Lietuvos istorija bei jos reprezentacija susiduria su bendra paradoksalia problema – mokiniai sužino apie tai, kiek daug žydų buvo nužudyta Lenkijoje ir Lietuvoje Antrojo Pasaulinio karo metais, nesužinoję apie gausių čia gyvenančių žydų bendruomenių kultūrą, tradicijas ir istoriją iki karo. Šią situaciją puikiai iliustruoja Lietuvos istorijos mokymo programa ir vadovėliai 5-tai klasei⁶⁹⁴– moksleiviai, kurie pagal pradinio ugdymo programą neturėjo gauti sisteminių žinių apie tautines mažumas Lietuvoje ir jų istoriją⁶⁹⁵, pradeda mokytis apie jų istoriją nuo faktų, kaip šios tautinės grupės buvo naikinamos. Kartais paradoksaliai pabrėžiama, jog „buvo sunaikinta garsi visame pasaulyje Lietuvos žydų bendruomenė, įsikūrusi mūsų krašte prieš 600 metų, dar LDK laikais“⁶⁹⁶, tačiau kuo pasaulyje garsi buvo ši bendruomenė, kodėl ji atsikėlė į LDK ir koks jos santykis su šiuo kraštu, paliekama paslaptįje, tuo pačiu kalbėjimas apie šią bendruomenę kaip visiškai sunaikintą ir būtuojų laiku leidžia klaidingai preziumuoti, jog nėra išgyvenusiųjų ir žydų kultūrą bei tradicijas puoselėjančių asmenų. Pats Holokausto istorijos (kaip ir kitų genocidų istorijų) mokymas vos 5-toje klasėje yra kvestionuotinas moksleivių psichologinės brandos priimti ir suprasti šią temą atžvilgiu. Tačiau ir neformaliojo ugdymo srityje egzistuoja panašios ankstyvos supažindinimo su Holokausto istorija praktikos – Vilniuje veikiančios Holokausto ekspozicijos (Valstybinio Vilniaus Gaono Žydų Muziejaus padalinys) edukatoriai yra parengę edukacines programas moksleiviams nuo 5-tosios klasės⁶⁹⁷. Kvestionuotina, kiek tokios neformaliosios edukacinės programos yra rengiamos remiantis bendruoju mokyklinės istorijos kursu, ir kiek toks ankstyvas Holokausto temos pristatymas pasirenkamas muziejų edukatorių kaip edukaciniu požiūriu tinkama prieiga. Šio tyrimo ribose interviu davę istorijos mokytojai arba itin palaiko kuo ankstesnę kalbėjimą Holokausto tema (respondentai M2; M3), arba yra indiferentiški šiuo klausimu. Šiuo atveju rekomenduojama moksleiviams pateikti psichologiškai gerai apgalvotą temos pristatymą, kuris

⁶⁹³ ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita... 2009, p. 228.

⁶⁹⁴ LAUŽIKAS... 2008.

⁶⁹⁵ Išskyrus specifines dorinio ugdymo programas (judėjų arba karaimų tikybos), kurios ir yra orientuotos į konkrečios tikybos atstovus, o ne skirtos visiems moksleiviams, apie tautines bendruomenes ir jų istorikumą Lietuvoje nekalbama. In: Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008 m. [galiojanti] Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/1_pradinio%20ugdymo%20bendroji%20programa.pdf [žiūrėta 2018-10-12]

⁶⁹⁶ JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei... 1998. p. 195.

⁶⁹⁷ Edukacinės programos ir užsiėmimai Holokausto ekspozicijoje VVGŽM. Prieiga internetu: <http://www.jmuseum.lt/lt/holokausto-ekspozicijoje-pamenkalnio-g-12-vilnius/i/189/edukacines-programos-ir-uzsiemimai/> [žiūrėta 2018-10-06]

turėtų būti apjungtas su platesnio konteksto žiniomis⁶⁹⁸. Abejotina, ar kaip tokią psichologiškai jautrią galima vertinti lietuviškų vadovėlių penktokams pateikiamą Holokausto reprezentaciją, kai temos iliustravimui naudojamos fotografijos iš žudynių Paneriuose 1941 m. (kūnai duobėse, kiti asmenys dar gyvi sustatyti sušaudymui prieš tas duobes) (1998 m.)⁶⁹⁹. Nors vėlesniuose vadovėliuose tokių psichologiškai sudėtingų fotografijų naudojimas nebepastebimas, Panerių žudynių fotografijas keičia Panerių memorialinių paminklų fotografijos⁷⁰⁰, siekiant paveikumo koncentruojamasi į vaikų (ar su vaikais susijusių) fotografijų Holokaustu metu pristatymą⁷⁰¹.

Lietuvos socialinės edukacijos programose mokykloms skatinamas pagrindinių istorinių šalies įvykių supratimas pateikiant atitinkamus lokaliai istorijos pavyzdžius, ypač pabrėžiant galimybę aplankyti Holokausto atminimo vietas konkrečių mokyklų regionuose⁷⁰². Žinoma, siekis įtraukti lokalius aspektus į bendrą Lietuvos istorijos mokymą yra sveikintina iniciatyva, tačiau koncentracija tik ties Holokausto memorialiais, suponuoja gana ribotą istorinį supratimą – parodoma tik žydų istorijos Lietuvoje tragiškiausia dalis, išbraukiant kitas galimas moksleiviams perduoti reikšmes mokant daugiakultūrės jų tėvynės istorijos. Šios lokaliai istorijos pažinimo rekomendacijos laikosi ir vadovėlių autoriai, kurie tematiką išplečia ir už lokaliai Holokausto istorijos pristatymo ribų – įdomu, kad vis tik pasirenkamas vienas iš dviejų variantų – arba skatinama pažinti bendrą regioninį paveldą, susijusį su tautinėmis mažumomis⁷⁰³, arba susikoncentruojama tik į Holokausto paminklų žinojimą. Nors šios abi pozicijos yra edukaciniu požiūriu prasmingos, tačiau nuolat pasikartojantis Holokausto temos atskyrimas (inkorporuojant ją į Antrojo Pasaulinio karo bendrą kontekstą) nuo bendros tautinių mažumų (ypač žydų ir romų) istorijos Lietuvoje, neprisideda prie kontekstualiai prasmingo istorinio naratyvo formavimo. Iš esmės problematiškas ne tiek pats reikalavimas atskirti šią temą ir pristatyti ją tik kaip Antrojo pasaulinio karo dalį, kylantis iš neapmąstymo, ką suponuoja toks Holokausto kaip karo dalies mokymo modelis, kiek tokio reikalavimo nekvestionavimas visus 28 nepriklausomybę

⁶⁹⁸ KRIEG..., 2015, pp. 110-128.

⁶⁹⁹ JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei... 1998. p. 195.

⁷⁰⁰ KAPLERIS, I.; MEIŠTAS, A.; MICKEVIČIUS, K.; LAUŽIKIENĖ, A.; ir TAMKUTONYTĖ-MIKAILIENĖ, Ž. Laikas. Istorijos vadovėlis. 10 kl. I dalis. „Briedis“, 2007. p. 120.

⁷⁰¹ Pavyzdžiui, fotografija „Broliukai Abraomas ir Emanuelis Kaunai gete 1944 m.“ In: KAPLERIS, I.; MEIŠTAS, A.; MICKEVIČIUS, K.; LAUŽIKIENĖ, A.; ir TAMKUTONYTĖ-MIKAILIENĖ, Ž. Laikas. Istorijos vadovėlis. 10 kl. I dalis. „Briedis“, 2007. p. 118. ar fotografija „Net naujagimiai ant vystyklų turėjo geltoną žvaigždę“ In: BAKONIS, E. Lietuva pasaulyje, 10... 2004. p. 89.

⁷⁰² Socialinis ugdymas... 2011. p. 37.

⁷⁰³ JURKYNAS, Juozas; JURKYNIENĖ, Genia; ir VISOCKIS, Albinas. Tėvynėje ir pasaulyje 9. Kaunas: Šviesa 2009. p. 143. Užduotis: „Kokių kultūros paminklų, susijusių su tautinėmis mažumomis, yra jūsų gyvenamojoje vietovėje?“

atkūrusios Lietuvos gyvavimo metus. Kadangi pagal socialinio ugdymo programas neegzistuoja atskira regioninės istorijos mokymo kryptis, nėra privalomųjų švietimo priemonių lokalsios miestų, kaimų ar apylinkių istorijos pažinimui, skirtingi regioniniai naratyvai bendruosiuose visoms Lietuvos mokykloms skirtuose istorijos vadovėliuose nepristatomi. Taigi, nepaisant išplėstinių vadovėlių autorių klausimų apie lokalų tautinių mažumų paveldą ar Holokausto istorijos atminimą, supažindinimas su šiomis temomis paliekamas tik asmeninei mokytojų iniciatyvai, kuri, kaip paaiškėjo jau pristatytos 1.3.4. poskyryje interviu su istorijos mokytojais tyrimo dalies metu, yra ribota laiko, motyvacijos bei pačių mokytojų istorinio žinojimo ir/ar supratimo.

Tarp skirtingų Holokausto istorijos pristatymo formų vadovėliuose vyrauja jų autorių pastangos paaiškinti santykius tarp lietuvių ir žydų prieš pat nacių okupaciją ar jai jau prasidėjus, ieškant kaltųjų ir mažiau kaltų, bandant pateisinti ar moralizuoti. Kaip itin reikšmingas faktorius, padedantis suprasti šių santykių dinamiką, pristatoma pirmoji sovietinė okupacija Lietuvoje, kurios kontekste žydai neretai buvo siejami su kolaboravimu su priešiškomis lietuviams jėgomis, todėl tai sustiprino negatyvius lietuvių jausmus žydams ir Holokausto metu.⁷⁰⁴ Nepaisant to, jog ši situacija aprašoma visuose analizuotuose istorijos vadovėliuose, aptariančiuose Holokausto temą, tačiau tik vienas iš jų autorių, būtent tas, kuris skrupulingiausiai ir aprašė tokią poziciją - E. Bakonis - nusprendžia pateikti ne tik šios situacijos aprašymą, bet ir vertinimą: „Tačiau tai negali pateisinti, kad dalis lietuvių vėliau dalyvavo nacių okupantų organizuotuose žydų žudynėse. Nuo sovietinės okupacijos nukentėjo visi Lietuvos gyventojai, žydai taip pat“ (2009 m.).⁷⁰⁵ Šis žydų tautos įtraukimas į bendrą pasakojimą apie nukentėjusius būtent nuo sovietinės okupacijos Lietuvos gyventojus yra itin reikšmingas, kadangi jie taip inkorporuojami į bendrą nacionalinį Lietuvos naratyvą. Nepaisant to, jog visuose vadovėliuose kalbant apie Holokaustą paminimas ir lietuvių kolaboravimo faktas, tačiau šis kolaboravimas siejamas su „didesnių“ jėgų įtaka – nacistine Vokietija („Hitlerininkai įvykdė vieną sunkiausių karo meto nusikaltimų- sunaikino Lietuvos žydų bendruomenę...“ (1998 m.)⁷⁰⁶), Sovietų Sąjunga ar tiesiog psichiniais sveikatos sutrikimais („padugnės, fanatikai“⁷⁰⁷). Vis dėlto Holokausto edukacijos tyrėjai pabrėžia, jog itin reikšminga yra analizuoti ir kvestionuoti vadinamųjų „stebėtojų“ (tų, kurie nekolaboravo su naciais, bet ir nebandė gelbėti žydų) vaidmenį Holokausto procese.⁷⁰⁸ Raul Hilberg, tyręs

⁷⁰⁴ Pavyzdžiui, BAKONIS, Evaldas... 2009, p. 82.

⁷⁰⁵ BAKONIS, Evaldas... 2009, p. 82

⁷⁰⁶ JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei... 1998. p. 192.

⁷⁰⁷ GEČAS, A.; JURKYNAS, J.; JURKYNIENĖ, G.; ir VISOCKIS, A. Lietuva ir pasaulis, 12... 2001. p. 295.

⁷⁰⁸ NASSON, Leah. Holocaust – modes of remembrance and education. *Jewish affairs*, 2013. p. 44.

Holokausto istoriją kaip ne tik Antruoju pasauliniu karu apribotą procesą, bet kaip 1933-1945 m. vykdytą sistemingą žydų naikinimą, išskyrė ir aptarė tris žmonių, vienaip ar kitaip įtrauktų į šią istoriją, grupes – aukas, nusikaltėlius ir stebėtojus.⁷⁰⁹ Šis sudėtingas skirtingų (ne)dalyvavimo formų Holokauste aspektas lieka nepalietas Lietuvos istorijos vadovėliuose, kol didžiausias dėmesys skiriamas paaiškinti veiksmus tų, kurie kolaboravo su naciais ir buvo aktyvūs, tiesioginiai žydų žudynių dalyviai. Žinoma, Holokausto Rytų Europoje atveju, pati ideologinė stebėtojų sąvoka nėra visiškai aiški (kaip turėtų būti identifiikuotos stebėjimo vietos bei tai, kas stebima) ir tai galimai apsunkina jos naudojimą oficialiajame diskurse. Dažniausiai vadovėliuose tokie asmenys, kurie tiesiogiai dalyvavo žydų žudynėse, pristatomi kaip nusikaltėliai *per se*⁷¹⁰ ar fanatikai, visuomenės marginalai, kurie buvo priversti taip elgtis⁷¹¹. Tokio tipo reprezentacija, apimanti tik mažą (ir dar iki Holokausto neigiamai vertinamą) visuomenės dalį, gali būti suprantama kaip bandymas pateisinti kolektyviai lietuvius kaip tautą dėl Holokausto nusikaltimų, marginalizuotus visuomenės narius paverčiant “atpirkimo ožiais”. Ši pozicija panaši į sovietų istorikų pasirinktą kelią, kai visos Antrojo Pasaulinio karo aukos buvo traktuojamos kaip “sovietiniai (bevardžiai ir betaučiai) piliečiai”, taigi taip ištrinama arba tiesiog ignoruojama skirtis tarp skirtingų tautinių grupių ir jų pozicijos Holokausto metu⁷¹². Dar vienas šiame vertinime pasitaikantis atvejis – visiškas Holokausto vykdytųjų nuasmeninimas: „Ilgai klestėjusią Lietuvos žydų bendruomenę XX a. beveik visiškai sunaikino nacių okupacija, per kurią buvo išžudyta dauguma Lietuvos žydų“⁷¹³. Taigi, iš šių kelių perspektyvų itin paprasta pereiti prie Holokausto kaip civilių masinių žudynių karo metu, už kurias atsakingi ne žmonės, o pragaištinga ideologija, vertinimo. 2000 m. pasauliniu mastu priimtoje deklaracijoje Stokholme, kurioje išsipareigota mokyti apie Holokaustą⁷¹⁴, akcentuojama būtent tai, jog kalbėdami apie

⁷⁰⁹ HILBERG, Raul. Nusikaltėliai, aukos, stebėtojai. Žydų tragedija 1933-1945. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

⁷¹⁰ TAMOŠAITIS, Mindaugas... 2010, p. 188 ar JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Alma littera, 1998. p. 193. „Vis dėlto vokiečiams įvairiais pažadais pavyko surinkti keletą tūkstančių Lietuvos vyrų į vadinamuosius savisaugos dalinius. Į juos pateko ir nedorų žmonių, net nusikaltėlių, kurie padėjo vokiečiams žudyti žydus, engti kitus žmones“. / p. 195 „budeliai – hitlerininkų iš visokių pakampių surankioti žmoniškumą praradę žudikai. Deja, tarp jų buvo ir nemažai mūsų tautiečių, suteršusių doro lietuvio vardą“.

⁷¹¹ GEČAS... 2001, p. 295.

⁷¹² DIETSCH, Johan. Textbooks and the Holocaust in independent Ukraine. European education, vol.44, no. 3 (Fall 2012). p. 69.

⁷¹³ LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p.116.

⁷¹⁴ Oficialus Stokholmo deklaraciją ir jos punktus pristatantis IHRA internetinis tinklapis. Prieiga internetu: <https://www.holocaustremembrance.com/stockholm-declaration> [žiūrėta 2018-12-11]

Holokaustą mokytojai ir kiti edukatoriai turėtų pabrėžti, jog tiek aukos, tiek žudikai ar vadinamieji stebėtojai, buvo įgalūs moraliai vertinti situaciją iš savo perspektyvos ir priimti sprendimus, tad Holokausto istorija nėra kolektyvinio veikimo istorija, o žmogiškosios prigimties istorija. Būtent pastarojo dėmens esmingai pasigendama vadovėliuose kalbant apie Holokausto vykdytojus ar *stebėjusiuosius* šį procesą, kiek daugiau asmeninė perspektyva pristatoma per aukų istorijas.

Praktiniame mokymo apie Holokaustą mokytojams ir neformaliojo ugdymo edukatoriams gide David H. Lindquist pabrėžė, kad asmeninės patirtys, vienos Holokaustą išgyvenusiojo istorijos pažinimas yra itin svarbūs Holokausto edukacijai siekiant formuoti sąsajas ne tik su faktine medžiaga apie šiuos įvykius, bet ir su šių įvykių kasdienybės patirtimis⁷¹⁵, kurios galėtų prisidėti prie istorinės empatijos ugdymo. Šiuo klausimu Lietuvos istorijos vadovėliai gana nepažangūs – tik trys iš 45 analizuotų istorijos vadovėlių pristato per šaltinius skaitytojams asmenines Holokaustą išgyvenusiujų istorijas. E. Bakonio parengtame vadovėlyje kaip šaltinis prie pagrindinio teksto pasakojimo pateikiama “Žydaitės Mirjam istorija”(2009 m.)⁷¹⁶, net 7 autorių kolektyvo (A. Kasperavičius, R. Jokimaitis, A. Sindaravičius, J. Laurinaitis, J. Brazauskas, A. Čižauskienė, B. Paulius⁷¹⁷) rengtame naujųjų laikų istorijos vadovėlyje 10-tai klasei - “Žydų paauglės iš Kauno prisiminimai apie 1940-1941 m. įvykius ir jų reikšmę jos šeimai” (2001 m.)⁷¹⁸, trečiajame, 5-tokams skirtame S. Stašaičio ir J. Šačkutės vadovėlyje – ištrauka iš Vilniaus geto kalinės M. Rolnikaitės prisiminimų apie egzistenciją gete⁷¹⁹. Šios istorijos ne tik papildoma pagrindinių vadovėlių autorių plėtojama pasakojimą apie Holokaustą, bet ir leidžia pažinti daugiau laikotarpiui charakteringų kasdienybės aspektų. Kasdienio gyvenimo detalių pristatymas, ypač pasirenkant jaunuolių perspektyvą, gali padėti išvengti Holokausto kaip eilinės istorijos datos, kurią reikia išmokti, supratimo moksleivių tarpe.

Nors Lietuvos istorijos vadovėliuose Holokaustas kaip istorinis įvykis pristatomas gana plačiai ir nuosekliai per datas, aukų ir gelbėjusių skaičius, žudynių vietų lokalizavimą ir pan., juose trūksta esminių išbaigtam pasakojimui reikalingų siužetų pristatymo – žydų gyvenimo sąlygų Lietuvoje prieš Holokaustą ir žydų bendruomenės likimo Lietuvoje po Holokausto aptarimo. Žinoma, Lietuvos žydų gyvenimas iki Antrojo Pasaulinio karo ir Antisemitizmas yra paraleliniai siužetai, tad vieno iš jų pristatymas nesąlygoja ir kito pristatymo. Nors atrodo logiška, kad

⁷¹⁵ LINDQUIST, David H. Guidelines for teaching the Holocaust: avoiding common pedagogical errors. The social studies, 2006 (September/October). p. 215.

⁷¹⁶ BAKONIS, Evaldas... 2009, p. 73.

⁷¹⁷ Vadovėlyje nėra išskirta, kuris autorius konkrečiai rengė šią ar kitas tematinės dalis.

⁷¹⁸ KASPERAVIČIUS, 2001, p. 116.

⁷¹⁹ STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001.

Holokausto istorijos supratimui Antisemitizmo raiškos istorija regione bent 1940-1941 m. taip pat reikalinga, vadovėliuose Antisemitizmo tema nėra atskirai pristatoma kaip Lietuvos istorijos dalis, apie ją kalbama dažniausiai tik Vakarų Europos kontekste⁷²⁰, netgi klaidinant konstatuojama, kad „nėra žinomų religinio Antisemitizmo incidentų Viduramžiais LDK“⁷²¹. Žinoma, nekeista, jog tokių incidentų nėra žinoma – apie Antisemitizmą kalbame tik nuo XIX a., kai susiformavo Antisemitizmas kaip ideologija, tuo tarpu viduramžių Europos krikščionių bei kitų religinių grupių nusiteikimas priešiškas žydų bendruomenei kildintinas iš religinių skirtumų ir vadinamas antijudaizmu. Panaši situacija ir fragmentiškuose Antisemitizmo paminėjimuose tarpukario Lietuvoje – Antisemitizmo kaip reiškinio egzistavimas yra pripažįstamas, tačiau jis pristatomas tik kaip maža ir nesvarbi kasdienio (ne)sugyvenimo detalė. Pavyzdžiui, teigiama, kad „tarpukariu valdžia greitai sustabdydavo bet kokius antisemitinius veiksmus ir jų dalyviai greitai būdavo disciplinuoti“⁷²², tačiau nepaaiškinama, kas skatino minėtuosius antisemitinius veiksmus ir kokia buvo šių priešiška žydų tautai nusiteikusių veikėjų motyvacija. Šis informacijos apie Antisemitizmą istorijos vadovėliuose trūkumas gali būti vertintinas iš dviejų skirtingų perspektyvų. Visų pirma, tikėtina, jog patys vadovėlių autoriai nėra išsamiai susipažinę su šia tema, ir nors tai galėtų pasirodyti neprofesionalu, tačiau vertinant žmogiškąjį faktorių - tai, jog yra keletas vadovėlių, kurie pristato chronologiškai itin platų laikotarpį, bet yra parašyti tik vieno ar dviejų autorių, - toks negalėjimas į visas temas vienodai įsigilinti yra objektyviai pateisinamas. Antra, valstybinėse edukacinėse programose mokykloms Antisemitizmo istorija nėra atskirai išskirta kaip svarbi tema, ji nėra įtraukta ir į baigiamųjų egzaminų programas, tad vadovėlių autoriai paprasčiausiai daug mažiau dėmesio skiria tokioms programose neakcentuotoms temoms ir pabrėžia egzaminų išlaikymui „naudingas“ temas. Šiame Antisemitizmo istorijos nepristatymo kontekste moksleiviai pradeda mokytis apie Holokaustą be jokio išankstinio santykių dinamikos tarp vietinių etninių grupių supratimo, kas gali sąlygoti žydų-lietuvių santykių klaidingą interpretaciją, kurioje atsiranda iš pateikiamo vadovėlinio istorijos naratyvo netikėtas dalies lietuvių priešiškumo žydams elementas Holokausto metu. Juolab šio tyrimo metu atliktų interviu su istorijos mokytojais metu paaiškėjo, kad būtent priešiškų kitų tautų santykių genezės tema mokiniams yra įdomi („Kalbant apie žydus mokiniams įdomu girdėti iš kur ta neapykanta kilo, ar visada ji egzistavo“ (M8)), jie rodo pastangą suprasti šią sudėtingą problematiką.

⁷²⁰ BUTVILAITĖ..., 2010.

⁷²¹ BILIERIŪTĖ; LITVINAITĖ... 2008, p. 154.

⁷²² TAMOŠAITIS, M., 2010, p. 112.

2.3.5. Nutylėjimai

Skurdžiausiai apie tautinių mažumų padėtį, jų paveldą kalbama XX a. II p. bei dabarties kontekste. Tai ganėtinai ironiška, kadangi bendrojo lavinimo programose vis akcentuojama, jog dabarties pažinimas, dabarties ir istorinių procesų sąsaja yra vienas iš svarbiausių istorijos mokymo prioritetų ir tikslų⁷²³, tačiau 2006 m. parengtoje būtent naujausios Lietuvos istorijos (1918-1990 m.) mokymo programoje⁷²⁴ nė neužsimenama apie Lietuvos tautinių mažumų patirties sovietmečiu pristatymą, su tautinėmis bendruomenėmis susijusių temų pasiūlymai prasideda ir baigiasi „žydų genocidu Lietuvoje“⁷²⁵. Nors XX a. II p. laikotarpiui pristatyti skiriama daug dėmesio (5-6 klasių, 9-10 klasių ir 11-12 klasių bendrojo istorijos ugdymo programose įtrauktas XX a. II p. Lietuvos istorijos bei šiuolaikinės visuomenės gyvenimo pažinimas⁷²⁶), labiau susitelkiama į pasaulinius įvykius: Šaltojo karo įvykių aptarimą, SSRS vidaus ir užsienio politiką, ar Lietuvos padėtį SSRS sudėtyje bei nepriklausomybės atkūrimo siekį. Tautinės mažumos čia iš viso nefigūruoja (5 iš 12 vad.), arba figūruoja itin mažai, pristatant jų egzistavimą vienu sakiniu ar viena statistine lentele (7 iš 12 vad.).

Išskirtiniai atvejai yra tautinių mažumų padėties Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo trumpi aptarimai, primenantys žinutes iš laikraščių:

„Per karą Vilnius neteko senųjų savo gyventojų. Nacistai sunaikino gausią žydų bendruomenę. Pokariu į Lenkiją pasitraukė apie 100 tūkst. Žmonių- 80% visų to meto miesto gyventojų. <...> Iš esmės keitėsi gyventojų tautinė sudėtis. Į miestą, ieškodami geresnio gyvenimo, kėlėsi žmonės iš kitų SSRS teritorijų“⁷²⁷.

Kita atitinkama ir žinutė iš laikraščio primenanti versija naujesniame vadovėlyje patikslina pateiktąją tą pačią informaciją, pavyzdžiui, jog Lietuvos žydų bendruomenė buvo ne visai, o „beveik sunaikinta“ karo metu ar koks susitarimas tarp Lenkijos ir LTSR paskatino vietos lenkų emigraciją į savo motininę valstybę.⁷²⁸ Vis tik, kitaip nei visiškai ignoruojama totorių ar karaimų bendruomenių situacija sovietmečiu, 2007 m., dar laikantis minėtosios 2006 m. Lietuvos istorijos mokymo programos 1918-1990 m.,

⁷²³ Socialinis ugdymas: istorija...

⁷²⁴ JAKUBČIONIS, A.; ir KAUBRYŠ, S. *Lietuvos istorija 1918-1990 m.: programa...* 2006.

⁷²⁵ Ibid. p. 12.

⁷²⁶ Istorijos pagrindinio ugdymo bendroji programa... 5-6 kl. turinio apimtis 8.3.2.3. 9-10 kl. 8.5.2.3, 11-12 kl. 5.4.1.2.7. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/index.php/rubrikos/programos/992-istorijos-pagrindinio-ugdymo-bendroji-programa> [žiūrėta 2018-11-10]

⁷²⁷ KAPLERIS, I.; et al. *Laikas: istorijos vadovėlis, 10*. II dalis. Vilnius: Briedis, 2007. p. 203.

⁷²⁸ KRAUJELIS, Ramojus; STREIKUS, Arūnas; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Istorijos vadovėlis, 10 klasei, II dalis*. Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 92.

kurioje neskatinamas ir nė neminimas žydų bendruomenės Lietuvoje po Antrojo Pasaulinio karo likimo pristatymas, „Laiko“ serijos vadovėlyje 10-tai klasei glaustai, bet aptariamas:

„Lietuvos žydai SSRS reokupacijos metais mėgino atgaivinti bendruomenės gyvenimą, išsaugoti kultūros paminklus, įprasminti žuvusiųjų atminimą. Tačiau sovietų valdžia žydams uždraudė turėti savo mokyklų, spaudą, persekiota tikyba, uždarytos sinagogos, pervadintos žydų vardais pavadintos gatvės, naikintos kapinės. <...> Iš sovietų laikais išaugusios kartos istorinės atminties išsityrynė holokausto tragedijos mąstai“⁷²⁹

Vis tik pastebėtina, kad šio pristatymo akcentai dedami ant tų detalių, kuriomis siekiama pabrėžti neigiamas sovietų valdymo Lietuvoje pasekmes. Taip koncentruojamasi ne į atskirų žydų istorijos posovietinėje Lietuvoje įvykių pristatymą, kiek į pačio sovietinio režimo diskreditavimą.

Vieninteliai rusakalbiai, nebe grynai tautinė, bet savita, kalbiniu požiūriu pagrįsta mažumų Lietuvoje formacija, besiskirianti nuo gilesnę istorinę tradiciją Lietuvoje turinčių rusų bendruomenės, pristatomi kiek plačiau (pavyzdžiui, vardinamos jiems būdingiausios darbo sritys, jų gausiausiai apgyvendinti miestai⁷³⁰). Visgi skirtis tarp istorinės rusų bendruomenės Lietuvoje (pavyzdžiui, rusų sentikių, atvykusių be jokių grobikiškų lietuvių nutautinimo idėjų dar XVII a. II pusėje) bei naujųjų atvykėlių XX a. II pusėje, kurie pristatomi kaip kolonistai ar tiesiog kolonistinės SSRS politikos įrankis („todėl didžiuosiuose miestuose buvo ypač juntamas viešojo gyvenimo rusinimas“⁷³¹), vadovėliuose nepaaiškinama. Vienintelė išimtis – jau ne kartą kaip sąmoningesnio tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymo pavyzdys minėtas S. Lukšio, M. Ščavinsko ir M. Vitkūno istorijos vadovėlis 8 klasei (2009 m.), kuriame kalbama tiek apie sentikius ir jų prieglobstį Lietuvos teritorijoje, tiek yra aiškus jų atskyrimas nuo rusų-krikščionių ortodoksų (p. 114 „Rusų į Lietuvą gausiai keltasi kur kas vėliau, per okupacijas, kai Lietuvą valdė carinė Rusija ir Sovietų Sąjunga“).⁷³² Dėmesys naujiesiems, sovietinės Lietuvos rusams, sąlygotas jų naujumo, išskirtinėmis sovietinėmis sąlygomis paremto net ir ne savanoriško tautų migravimo, bandant asimiliuoti tokias mažesnes tautas kaip lietuviai, pristatymo. Tokia dėmesio parodymo prizmė savaime inicijuoja ir neigiamų sąsajų su dabartine rusakalbių bendruomene Lietuvoje kūrimą, kadangi dalis dabartinių rusakalbių Lietuvoje ir yra SSRS kolonijinės politikos pasekmė, o nebe įrankis.

⁷²⁹ KAPLERIS, I.; *et al. Laikas: istorijos vadovėlis, 10. I dalis...* 2007. p. 120.

⁷³⁰ BAKONIS, E. *Lietuva pasaulyje, 10...* 2004. p. 122. ar KRAUJELIS, Ramojus; STREIKUS, Arūnas; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Istorijos vadovėlis, 10 klasei, II dalis.* Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 93.

⁷³¹ KRAUJELIS, Ramojus; STREIKUS, Arūnas; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Istorijos vadovėlis, 10 klasei, II dalis.* Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 93.

⁷³² LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. *Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis.* Vilnius: Baltos lankos, 2009. pp. 113-114.

2.3.6. Tautinių mažumų istorijos iliustravimas per vizualiką ir šaltinius bei užduotis

2.3.6.1. Tautinių mažumų istorijos ir paveldo vizualizavimas

Estetiškai patrauklus ir vizualiai patraukiantis dėmesį istorijos pasakojimo būdas – per iliustracijas (nuotraukas, ikonografiją), pasitelkiamas ir tautinių mažumų istorijos bei ypač jų paveldo (religinių pastatų, gyvenamųjų gatvių, tautinės aprangos, svarbių užfiksuotų įvykių) pristatyme. Keturiasdešimt šešiuose į tyrimą įtraukuose vadovėliuose yra 60 iliustracijų šia tematika (jų kiekis skirtinguose vadovėliuose varijuoja, yra tokių, kuriuose visiškai neilustruojama ši tematika). Gana ironiška, jog vyrauja dabartinės fotografijos, pristatančios kaip tam tikri tautinių mažumų kultūros paveldo objektai atrodo dabar, nors apie tautinių mažumų gyvenimą nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje nėra kalbama. Taip iliustracijos išnaudojamos pasakojimo nebuvimo užpildymui, tačiau be to pasakojimo atvaizduoti objektai dažniausiai suvokiami tik kaip praeities relikvai, dabar turintys tik muziejinę vertę, o ne naudojami realioms religinėms ar kultūrinėms praktikoms, nors taip anaiptol nėra. Pasakojant apie praeities įvykius greta pateikiama nūdieną atspindinti iliustratyvinė medžiaga ne tik vaizduojanti maldos namus ar kitus materialinio paveldo objektus: karaimė tautiniais drabužiais (V. Lingytės nuotr.)⁷³³, šių laikų totoriai tautiniais drabužiais⁷³⁴, dabartinė Vilniaus žydų senųjų kapinių antkapių Olandų g. fotografija⁷³⁵ ar net tokie simboliniai objektai kaip memorialinis paminklas iš buvusių sovietmetį desakralizuotų žydų antkapių⁷³⁶.

Vadovėliuose vyrauja maldos namų iliustraciniai pavyzdžiai (Didžioji Sinagoga Vilniuje, iki dabar išlikusi Choralinė Vilniaus sinagoga) (8), Kauno sinagogos vidaus vaizdas (1), buvusios ir esamos totorių mečetės Lietuvoje (7), taip pat – karaimų kenesa Trakuose (3). Nenuneigiant nei Trakų, nei juose esančios kenesos svarbos karaimų istorinio paveldo pristatyme, pasigendama Vilniuje esančios kenesos ar Panevėžyje buvusios kenesos (*sovietmečiu nugriautos – A.N.*) įtraukimo į karaimų istorinį kontekstą, nes pastarosios būtų puikus pavyzdys, jog karaimų bendruomenė būrėsi ne tik Trakuose, tai padėtų išlaisvinti karaimų įvaizdį nuo kaip išskirtinai Trakų bendruomenės supratimo, parodytų jų platesnį įsitraukimą į Lietuvos visuomenę bei tuo pačiu iliustruotų sovietinį santykį su sakraliu paveldu. Juolab, kad kenesos statusas vienoje iš iliustracijų klaidingai

⁷³³ KAPLERIS, I.; *et al. Laikas: istorijos vadovėlis, 8. II dalis.* Vilnius: Briedis, 2005. p. 212.

⁷³⁴ BAKONIS, E. *Tėvynėje ir pasaulyje, 9...*, 2009.

⁷³⁵ MAKASKAS, B. *Lietuvos istorija...* p. 162. ir KAPLERIS, I.; *et al. Laikas: istorijos vadovėlis, 10. I dalis...* 2007. p. 121.

⁷³⁶ KAPLERIS, I.; *et al. Laikas: istorijos vadovėlis, 10. I dalis...* 2007. p. 121.

priskiriamas Nemėžio mečetei⁷³⁷ tęsiant vadovėliams būdingą jau aptartą totorių bei karaimų istorijos (ir tuo pačiu – paveldo) neskyrimą. Lenkų, rusų bei gudų paveldas iliustracijose beveik nefiksuojamas, tėra viena stačiatikių Šv. Dvasios barokinės cerkvės interjero fotografija⁷³⁸ bei viena rusų tautybės imigranto, ne vietos ruso, Levo Krasavino⁷³⁹ ir viena lenkų tautybės Mykolo Riomerio⁷⁴⁰ fotografijos. Neaišku, kiek sąmoningai vadovėlių autorių pasirinktas lenkų ir rusų istorijos Lietuvoje iliustravimas būtent per asmenis, o kitų tautybių istorijos ir kultūros – per pastatus, tačiau taip iš esmės akcentuojama individuali lenkų ir rusų kilmės asmenų veikla Lietuvoje, kai tuo tarpu kitos tautinės bendruomenės – žydai, totoriai, karaimai – pristatomi tik iš bendruomeninės perspektyvos. Žinoma, abiem atvejais iškreipiama šių tautinių mažumų istorijos reprezentacija, kadangi dėmesys nukreipiamas tik į vieną aspektą – individualųjį arba bendruomeninį, nors savaime, jog jie veikė paraleliai. Gudų istoriniai paveldo aspektai Lietuvoje visiškai nepristatomi, o romų iliustracinis pristatymas koreliuoja su tekstinio romų pristatymo vadovėliuose minimalizmu (viso - 2 fotografijos vadovėliuose). Įdomu, jog būtent romų pristatymui naudojamos ne dabartinių laikų fotografijos, o tarpukario laikotarpio nuotraukos⁷⁴¹. Tikėtina, jog toks pasirinkimas nėra atsitiktinis sutapimas, kadangi dabartiniai romai Lietuvos valstybėje suvokiami kaip problematiškas ir dažnai – kriminalizuotas – elementas, tad jų dabarties kasdienybės fotografijos turėtų potencialą iššaukti priešiškas reakcijas moksleivių tarpe, kai tuo tarpu istorinės fotografijos gali būti pateikiamos romantizuotos praeities dvasioje, „suegzotinant“ šią tautinę grupę, kuri dabartinės Lietuvos socialiniame kontekste yra visiškai deegzotizuota, t.y. žinoma ir matoma, bei suprantama kaip Lietuvos visuomenės dalis (nors ir nepageidautina bei problematiška).

Vėlgi žydai susilaukia daugiausia dėmesio ir per vizualinį pristatymą, viso 43 iliustracijos iš 60 priskirtinos žydų mažumos Lietuvoje reprezentacijai. Parinkta ikonografija bei fotografijomis kuriamas pozityvus žydų įvaizdis (dvasingi, raštingi, aktyvūs visuomeniniame gyvenime), išskiriama neeilinių gabumų Vilniaus Gaono asmenybė, iliustruojama pieštu jo portretu⁷⁴². Visgi toks vaizdavimas nekoreliuoja su pateikiamomis istorinio pasakojimo tendencijomis, kur žydai pristatomi kaip prekeiviai,

⁷³⁷ JURKYNAS, Juozas; JURKYNIENĖ, Genia; ir VISOCKIS, Albinas. Tėvynėje ir pasaulyje 9... 2009. pp. 142-143.

⁷³⁸ LUKŠYS, S.; ŠČAVINSKAS, M.; ir VITKŪNAS, M. *Istorijos vadovėlis*, 8. I dalis... 2010. p. 112.

⁷³⁹ BAKONIS, E. *Lietuva pasaulyje*, 10... 2004. p. 48.

⁷⁴⁰ KAPLERIS, I.; et al. *Laikas: Istorijos vadovėlis*, 9. II dalis... 2006. p. 194.

⁷⁴¹ *Pavyzdžiui*, Fotografija „Čigonų taboras, Šiaulių Rėkyva 1935“ – aplink laužą sėdinti didelė romų šeima. In: STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. P. 142.

⁷⁴² STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. p. 86.

apsukrūs ir uždari kaip bendruomenė. Svarstyti, ar taip prieštaringomis pasakojimui iliustracijomis siekta papildyti bei atsverti pateikiamo pasakojimo toną, tačiau neaišku, ar toks bandymas veiksmingas, ar moksleiviams patiems pavyksta „prakalbinti“ iliustracijas. Iliustracijos pasitelkiamos ir kaip svori, įtaigumą sustiprinanti pagalbinė priemonė Holokaustui aptarti. Jų gausumas Holokausto temose (22 Holokausto Lietuvoje iliustracijos, kai apie lenkus Lietuvoje – 2; karaimus – 6; totorius – 8; bendrai žydus Lietuvoje ne Holokausto metu – 21) viršija visas iliustracijas susijusias su kitomis tautinėmis mažumomis: nuotraukos iš Vilniaus bei Kauno getų kasdienybės, vis pasikartojanti „Lietūkio“ garaže įvykusių žudynių fotografija ar žydų gelbėtojų (Onos Šimaitės, Čiūnės Sugiharos) portretai. Paradoksalu, jog didžiausia tautinė mažuma dabartinėje Lietuvoje – lenkai – vizualiai pristatomi menkiausiai (2), juos net tris kartus lenkia viena mažiausių tautinių grupių Lietuvoje – karaimai (6), tad aišku, jog nėra jokio tiesioginio sąryšio tarp tautinės bendruomenės istorijos ir paveldo Lietuvoje pristatymo intensyvumo istorijos vadovėliuose su pačios bendruomenės dabartiniu dydžiu Lietuvoje ar net dydžiu Lietuvos istorijos perspektyvoje (lenkai visuomet buvo gausi bendruomenė etninėse lietuviškose žemėse, kai tuo tarpu čionykštės karaimų ir totorių bendruomenės nepasizižymėjo skaitlingumu). Tad galima preziumuoti, jog vadovėliniam tautinių mažumų istorijos pristatymui daug reikšmingesnis ideologinis faktorius nei objektyvūs duomenys apie Lietuvos tautines mažumas ir jų istoriją.

2.3.6.2. „Pirminiai šaltiniai“ ir jų užduotys

Be pačių vadovėlių istorijos pasakojimo bei parinktų iliustracijų, itin svarbi iliustratyvaus ir gyvo istorijos perteikimo dalis yra atrinktos ištraukos tiek iš pirminių istorinių šaltinių, tiek iš istoriografijos. Visų pirma, derėtų atskirti, jog skiriasi istorinio šaltinio supratimas akademiniam diskurse ir tiesiog šaltinio samprata edukacinėje medžiagoje. Pastarojoje šaltinis yra nebūtinai pirminis dokumentas, į šaltinių kategoriją patenka ir istoriografinės pozicijos, iš esmės galima teigti, jog šaltiniai vadovėliuose yra suprantami ne kaip pagrindinis, vadovėlių autorių naratyvas, o gretutinė informacija iš įvairios kitos tą pačią temą reflektuojančios medžiagos. Tokie vadovėliniai šaltiniai naudojami kaip pagrindas mokomosioms užduotims, skatinama juos interpretuoti ir suprasti pagal vadovėlių autorių pateiktą pagrindinį pasakojimą. Visgi, ypač pirminių istorinių šaltinių citatų atžvilgiu egzistuoja ryškus trūkumas – nenurodomi tiesioginiai šaltiniai, iš kurių paimamos citatos, tad kai kurios medžiagos atrinkimo tikslingumą bei kompetentingumą sunku įvertinti. Tautinių mažumų pristatymui papildyti parinkti pirminiai šaltiniai pernelyg neįvairuoja, yra keletas pagrindinių, kurie kartojasi skirtingų autorių vadovėliuose. Vienas jų - Vytauto privilegija žydams 1388 m. (3 kartai). Kitas ne kartą cituojamas šaltinis – totorių prašymas dėl Vytauto atminimo Žygimantui Senajam 1520 m. (3

kartai), kuriame išraiškingai totorių vardu teigiama: „Prisiekiame savo kardais, kad mylime lietuvius“⁷⁴³. Taip pat aktualios 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos ištraukos, kuriose aptariamos tautinių mažumų teisės ir laisvės. Kalbant apie šią Konstituciją, ją komentuojant išreiškiama atskirtis ne tik tarp etninių lietuvių ir kitų tautų Lietuvoje padėties, bet bendrai tarp Lietuvos piliečių ir tautinių mažumų („Konstitucija užtikrina pagrindines demokratines laisves ir teises Lietuvos piliečiams ir tautinėms mažumoms“⁷⁴⁴). Pagrindinė tokios pridėtinės medžiagos problema – autorių komentarų trūkumas, kai šaltiniai tiesiog išmetami iš konteksto, neaišku, kodėl būtent jie parinkti ir ką jie turėtų pasakyti moksleiviui, kuris nebūtinai turi didelį istorinių žinių bagažą. Visų pirma, tai gali sąlygoti klaidingą interpretaciją ir iš jos sekantį klaidingą supratimą, antra – neaišku, kiek tokia nuo pagrindinio teksto atsieta pridėtinė medžiaga yra naudinga ar tiesiog naudojama. Tokio platesnio konteksto reikalaujančio šaltinio parinkimo pavyzdys – lietuvių visuomenės veikėjo, vyskupo Motiejaus Valančiaus laiškas lietuviams 1859 m., kuriame klausiama: „Ar jums negėda po kamaras žydų landyti ir su jais broliautis dėl tos smarvės, kurios Bažnyčioj gerti išsižadėjot?“⁷⁴⁵. Nors vadovėlio autoriai ir nenurodo šaltinio istoriografinės sąsajos, tačiau galima numanyti, jog tai ištrauka iš M. Valančiaus „Paaugusių žmonių knygelės“, kuri pasižymėjo antisemitinėmis nuostatomis ir nepakantumu žydams⁷⁴⁶. Tokio pobūdžio istoriografijos pasirinkimas parodo arba vadovėlių autorių menką susipažinimą su medžiaga, kuri naudojama, arba suponuoja pritarimą ar abejingumą naudojamos medžiagos diskriminacinėms nuostatomis. Juk šaltinis pateikiamas be jokių komentarų, temos „Tauta (*lietuvių* – A.N.) nepanoro išnykti“ kontekste, kuriame tas pats M. Valančius pristatomas itin pozityviai, kaip lietuvių tautinio atgimimo iniciatorius, tad pateikiama jo negatyvi nuomonė apie žydų tautą, su kuria nereikėtų bičiulautis, gali būti suvokiama kaip autoritetinga ir sektina pozicija. V. Daugirdaitės-Sruogienės vadovėlyje, atkartojančiame tarpukario ir pokarinės lietuvių išėvijos idėjines linijas, egzistuoja adekvataus lygmens vieno iš lietuvių tautinių autoritetų, istoriko Simono Daukanto, pozicijos pateikimas būtent lenkų tautinės grupės atžvilgiu: „Daukantas ne tik visiškai atsiskyrė nuo lenkų, bet jų ir labai nemėgo, kaltino juos dėl visų Lietuvos patirtų nelaimių“⁷⁴⁷. Tiek šaltinio iš M. Valančiaus knygelės pasirinkimas,

⁷⁴³ BITLIERIŪTĖ, S.; ir LITVINAITĖ, J. Tėvynėje ir pasaulyje, 8. Kaunas: „Šviesa“, 2008. p. 97. Ar BAKONIS, E.; ir JANUŠAS, J. Lietuva ir pasaulis, 11. Kaunas: „Šviesa“, 2001. P. 224.

⁷⁴⁴ KASELIS, G.; *et al.* *Istorijos vadovėlis, 12.* II dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2008. p. 19.

⁷⁴⁵ BUTVILAITĖ, R.; *et al.* *Istorijos vadovėlis, 9.* I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2010. p. 86.

⁷⁴⁶ VAREIKIS, Vygantas. Tolerancija ir atskyrimas: žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Lietuvos katalikų bažnyčia ir žydai. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis.* T. 20. Vilnius: s.n., 2002. p. 97.

⁷⁴⁷ DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Lietuvos istorija...* p. 234.

tiesioginis kategoriškas S. Daukanto pozicijos pateikimas visiškai nekoreliuoja su tolerancijos, kurią pabrėžia tiek bendrojo lavinimo programos, tiek vadovėlių autoriai, ugdymu, priešingai – per istorinę prizmę aštrinama nepakanta.

Vienas iš geresnių bandymų integruoti šaltinius į istorijos mokymą yra prieštarinių „šaltinių“ pateikimas greta, kai juose išreiškiamos dvi amžininkų ar istorikų pozicijos apie tą patį įvykį (pavyzdžiui dvi historiografinės pozicijos, Liudo Truskos ir Algimanto Liekio, apie LAF ir Lietuvos žydų klausimą tarpukariu⁷⁴⁸). Tokios priešpriešos gali paskatinti moksleivius labiau įsigilinti į pagrindinę medžiagą ir patiems surasti *savąją* įvykių versiją, parodyti, jog nereikia akiai pasitikėti viena nuomone, ir suvokti, jog istorijoje greta faktų gali būti svarbus ir interpretacinis aspektas. Šaltinių pateikimo atveju išeities galima ieškoti bandant šaltinių ištraukas įtraukti į bendrąjį pasakojimą arba darant tiesiogines nuorodas tekste į tam tikrus šaltinius su jų komentarais. Tačiau tokio tipo atvira prieiga ir santykis su šaltiniais susilaukia ir neigiamo akademikų vertinimo kaip apsimestinė, tik imituojanti „tariamai mokslinį vadovėlio objektyvumą“⁷⁴⁹. Vilniaus universitete, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute atlikto vadovėlių tyrime autoriai aiškiai pasisako prieš tokį dvigubų šaltinių naudojimą ir jo skatinamą „vertybinį neutralumą“⁷⁵⁰, tačiau įdomesnė ar veiksmingesnė šaltinių panaudojimo galimybė nepateikiama. Toks požiūris suponuoja ne tik abejonę mokinių ir mokytojo galimybę kritiškai žvelgti į vadovėliuose pateikiamą medžiagą, tiek skatina subordinuoti istorinį pasakojimą vienai ideologinei linijai.

Pateikiamų iliustracijų ir „šaltinių“ tautinių mažumų tematika santykis nėra adekvatus. Vadovėliuose vyrauja iliustracijos (60), o šaltinių skaičius ryškiai mažesnis (37). Visgi, taip pat kaip ir iliustracijos, šaltiniai gausiausiai atspindi žydų tautinės mažumos realijas, jų sugyvenimą su lietuviais bei Holokausto įvykius (21 iš 36), 6 šaltiniai skirti totorių tematikai, du – karaimų, trys – lenkų tautinėms bendrijoms, 2 romų pristatymui bei 4 paliečia bendrąsias tautinių mažumų temas. Rusų bei gudų tautinėms mažumoms reprezentuoti neskirtas nė vienas šaltinis. Toks šaltinių pasiskirstymas nestebina, kadangi jis atitinka naratyvinį vadovėlių pasakojimą, kuriame daugiausia dėmesio skiriama žydų bendruomenei. Visgi, šios kiekybinės charakteristikos nebūtinai suponuoja ir kokybiškai prasmingesnį, įvairiapusiškesnį ar logiškesnį istorinių žinių apie Lietuvos žydų bendruomenę pateikimą. Pagrindinė žydų istorijos Lietuvoje pristatymui atrinktų šaltinių prerogatyva – LDK ir lietuvių suteiktų gerų gyvenimo sąlygų žydams parodymas. Tokiam parodymui neretai pasirenkama komparatyvinė perspektyva, kai lyginama žydų padėtis LDK ir kitose Europos valstybėse. Pavyzdžiui, greta pateikiami du historiografiniai

⁷⁴⁸ BAKONIS, E. *Lietuva pasaulyje, 10...* 2004. p. 89.

⁷⁴⁹ MERKINAITĖ, Simona; ir RADŽVILAS, Vytautas. Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema... p. 157.

⁷⁵⁰ Ibid.

šaltiniai – apie žydų padėtį Europos valstybėse (raktiniai žodžiai: persekiojimai, smurtas, prievarta, pogromai) ir apie žydus LDK (raktiniai žodžiai: Vytauto privilegijos, žydų prilyginimas bajorams, tikybos laisvės), kuriuos moksleiviai klausimuose kviečiami palyginti.⁷⁵¹ Arba vėlgi naudojant antrinius šaltinius (t.y. percituojant istoriografiją šia tema) į moksleivių istorinį žinojimo lauką be papildomo paaiškinamo įvedami mitai apie šią tautą: „...buvo uždrausta kaltinti žydus vartojant krikščionių kraują ritualiniams tikslams (bet niekur nepaneigiama, kad jie to ir nedarė, jog tai ir mitas – A.N.), kadangi tai prieštarauja žydų religiniams įstatymams“⁷⁵². Panašių nuo realybės nutolusių įsivaizdavimų pasitaiko ir per šaltinius pristatant kitas tautas (pavyzdžiui, apie totorius viename iš šaltinių teigiama, kad jie „moka skaityti Koraną, bet nė vienas jo nesupranta, net dvasininkas“ ar sakoma, jog jiems „igimtas dorumas“⁷⁵³ – tiek kritika dėl savos religinės tradicijos neišmanymo, tiek komplimentai būdo savybėms tėra amžininko, cituojamo šaltinio autoriaus, asmeninės išvalgos, kurių nederėtų vertinti kaip visos totorių tautos apibūdinimo, tačiau moksleiviams apie tai plačiau vadovėlyje nekalbama, susivokimas šiuo klausimu vėlgi tampa mokytojo sąmoningumo klausimu), tačiau kadangi žydai pristatomi per šaltinius gausiau, tad jų nekorektiška atranka gali sąlygoti ir platesnę įvairių mitų bei stereotipų recepciją apie šią tautą moksleivių tarpe (o preziumuojant, jog istorijos mokymasis neretai baigiasi su 12-tos klasės istorijos brandos egzaminu, mokykloje suformuotos nuostatos ir prigiję stereotipai lydi ir suaugusiųjų kasdienybę).

Ne tik per naratyvinį tekstą, bet ir per klausimus ir užduotis po pateiktojo teksto kuriamas (arba kviečiamas kurti) tautinių mažumų gyvenimo Lietuvoje istorinis paveikslas. Nors dauguma užduočių vadovėliuose (ne tik temose ar potėmėse apie tautines mažumas) nėra analitinio pobūdžio, jas galima įvardyti kaip tam tikrą pateiktos medžiagos pakartojimą („Papasakokite apie tautinių mažumų gyvenimą Lietuvoje“⁷⁵⁴), žinias apie tautines mažumas Lietuvoje skatinama praplėsti didinant moksleivių popamokinį domėjimąsi istorija, kviečiant pasiteirauti „savo senelių ir prosenelių apie santykius su kitų tautybių bei tikybų žmonėmis“⁷⁵⁵.

Lietuvos istorijos vadovėliams po 1990 m., analizuotiems šioje tyrimo dalyje, būdingos bendrosios tautinių mažumų pristatymo tendencijos pagal laikotarpius ar konkrečias temas: LDK – XVI-XVII a., XIX a. II pusės bei tarpukario Lietuva. Skurdžiausiai tautinės mažumos pristatomos XX a. II p.

⁷⁵¹ VILKELIENĖ, Kristina; DŽIAVEČKAITĖ, Sonata; KOSTIUKOVIENĖ, Lina; ir KAŠKELIS, Gražvydas. Istorija: užrašai [8 klasei]. Kaunas: „Šviesa“, 2017. p. 47.

⁷⁵² LUKŠYS, Stasys; ŠČAVINSKAS, Marius; ir VITKŪNAS, Manvydas. Istorijos vadovėlis. 8 klasei. I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2009. P. 117. 4 šaltinis. Apie žydus Lietuvoje (iš: Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas, 2001)

⁷⁵³ JURKYNAS, Juozas; JURKYNIENĖ, Genia; ir VISOCKIS, Albinas. Tėvynėje ir pasaulyje 9. Kaunas: Šviesa, 2009. p. 143.

⁷⁵⁴ Ibid. p. 142.

⁷⁵⁵ Ibid.

bei dabartinių laikų perspektyvoje, todėl sukuriama iliuzija, jog tautinių mažumų problema tėra tolimos praeities reliktas, neturintis aktualumo dabartyje. Tokia pristatymo perspektyva iš esmės prieštarauja švietimo programose numatytam bei vadovėlių autorių akcentuotam dabarties ir praeities sąryšio per istoriją išryškinimui.

2.3.7. Tautinių mažumų pristatymo variacijos bei istorinės interpretacijos išskirtiniuose Lietuvos istoriją pristatančių vadovėlių projektuose

Skiriasi vadovėlių, parašytų ką tik po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., kuriuos galime įvardyti kaip tranzitinius, ideologiškai pereinamuosius (kai nebėra visiškai laikomasi buvusių istorijos pasakojimo klišių, tačiau naujas istorinis pasakojimas tebėra kuriamas) vadovėlius, ir vadovėlių, parengtų vėlesniais metais, tiek vartojamų istorinių sąvokų specifika, tiek tautinių mažumų pristatymo prasminės reikšmės. Ryškus tokio nespėjimo persiorientuoti nuo sovietinės kalbos ir istorijos suvokimo prie postsovietinių laikų istorijos interpretacijos ir retorikos pokyčių pavyzdys yra ką tik po nepriklausomybės atkūrimo, 1992 m. išleistas J. Brazausko vadovėlis 9-tai klasei⁷⁵⁶, kuriame aptariami XIX a. – XX a. I p. įvykiai. Jame gausu ne tik stilistiškai sovietmetį menančių išsireiškimų (buržuazijos ir proletariato formavimasis – „Lietuvoje susiformavo prekybinė ir pramoninė žydų buržuazija“⁷⁵⁷, „pramonėje ir prekyboje, kaip ir XIX a. pab. vis dar viešpatavo žydų, rusų, lenkų ir užsienio kapitalistai“⁷⁵⁸ etc.), tačiau ir ideologiškai apdorotų intarpų: „Įvairių tautybių darbininkai solidarizuodavosi švęsdami Gegužės 1-ąją“⁷⁵⁹ ar „Katalikų bažnyčia <...> buvo lenkinimo tvirtovė“⁷⁶⁰. Čia minėtina tai, jog būtent buržuazijai ar kitaip kapitalistams, tai, negatyvų pasaulį sovietmečiu simbolizavusiai socialinei formacijai, priskiriamos tautinės mažumos – tai iš karto suponuoja neigiamą požiūrį į jas kaip Lietuvos valstybės dalį. Reikia pastebėti, jog persiorientavimas prie naujų istorijos mokymo sąlygų įvyko gana greitai, kadangi jau 1993 metais išleistame A. Gumuliausko vadovėlyje⁷⁶¹, nebejauciama sovietinės ideologijos įtaka, nebėra sovietmečiui būdingų klišių, vėlesni vadovėliai taip pat jomis nepasižymi, Lietuvoje nebelieka buržuazijos ir proletariato kovos už būvį aprašymais pagrįstų istorijos vadovėlių.

Tik po Nepriklausomybės atkūrimo pasirodžiusiuose vadovėliuose juntami dvigubo ideologinio perėjimo sunkumai. Greta perėjimo nuo komunistinės sistemos implikuoto istorinio pasakojimo prie atviro,

⁷⁵⁶ BRAZAUSKAS, J. *Lietuvos istorija IX klasei*. Kaunas: Šviesa, 1992.

⁷⁵⁷ Ibid. p. 17.

⁷⁵⁸ Ibid. p. 43.

⁷⁵⁹ Ibid. p. 45.

⁷⁶⁰ Ibid. p. 70.

⁷⁶¹ GUMULIAUSKAS, Arūnas. *Lietuvos istorija nuo 1915 iki 1953 metų...* 1993.

demokratinei visuomenei būdingo istorinio kalbėjimo, egzistuoja ir kitas pereinamasis vadovėlio tipas – tarpukariu vyravusio istorinio naratyvo perkėlimas į nūdieną. Pastarąjį reprezentuoja dar tarpukariu Lietuvoje istorijos vadovėlius rengusios, o vėliau į Vakarų emigravusios, istorikės ir visuomenininkės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės sugrįžimas į lietuvišką istorijos vadovėlių rinką po Nepriklausomybės atkūrimo: „Šis istorijos vadovėlis – kiekvienam žinotinų Lietuvos istorijos temų bei faktų visuma, Lietuvos istorijos koncepcija, kurią suformavo istorikų karta, subrendusi nepriklausomos Lietuvos respublikoje ir tęsusi savo darbą išeivijoje“⁷⁶². Šiame kiekybiškai plačiame (net 447 psl.) leidinyje visa su istorinėmis tautinėmis Lietuvos mažumomis susijusi informacija sutalpinama 3-juose puslapiuose (ir trijuose politiškaai identifikuotuose perioduose - LDK, Rusijos imperija, I-oji Lietuvos Respublika). Taip skurdžiai skyrus vietas Lietuvos tautinių mažumų įnašui į Lietuvos istoriją, kultūrą ar ekonomiką aptarti, gana skeptiškai vertintinas (ir taip faktografiškai neteisingas) teiginys, jog „praeityje įvairių tautybių Lietuvos gyventojai jautėsi vienodais Didžiosios Kunigaikštijos *piliečiais* [*išskirta mano* – A. N.], už ją kovėsi, jai dirbo, buvo jai ištikimi“⁷⁶³. Toks romantizuotas ir gana retušuotas istorinės LDK tautų lygybės vaizdinys tame pačiame vadovėlyje nuneigiamas – totoriai bei karaimai pristatomi kaip amžinai Vytautui dėkingi, todėl amžini Lietuvos išlaikytiniai,⁷⁶⁴ o žydai – kaip ypatingomis teisėmis besimėgavę, laisvai ir ramiai gyvenę senbūviai⁷⁶⁵. Taip autorė naujosios demokratinės nuotaikos kontekste vieną kart atleidusi istorijos vadeles, ir vėl kalbėdama apie XIV a. drąsiai teigia: „Kiekvienas gyventojas didžiavosi esąs Lietuvos *piliėtis* [*išskirta mano* – A.N.]. Lietuvių tautinė sąmonė buvo gyva...“⁷⁶⁶. Neaišku, kaip buvo apskaičiuotas tautinės sąmonės gyvumo laipsnis XIV a. lietuviuose, kaip ir neaišku, kodėl autorė yra įsitikinusi LDK gyventojų *piliėtiškumu*, bet iš šio vadovėlio sužinojus, kad Vytautas Didysis buvo ir čekų karalius (ir ne bet koks užmirštas karalius, o toks, kurį čekai vis dar laiko savo karaliumi)⁷⁶⁷, vėliau sužavėto skaitytojo tokie menkniekiai kaip XIV a. lietuvių tautinis sąmoningumas - nebestebina. Tokie skambūs teiginiai primena tiesiog tarpukario retorikos padauginusius ideologinius šūkius, bandančius ne papasakoti istoriją, bet *įrodyti* beveik prigimtinių (istoriškai) lietuvių patriotiškumą ir sąmoningumą. Kitas ryškus tarpukario retorikos (ir jaučiamos neteisybės) pavyzdys šiame vadovėlyje – lenkų tautinės grupės Lietuvoje klausimas (kartu su sulenkėjusių lietuvių aspektu). Nors visame vadovėlio turinyje vyrauja negatyvus požiūris į lietuvių ir lenkų santykius, nuolat minimas tų santykių aštrėjimas apogėjų pasiekia tarpukario Vilniaus krašte. Lenkas vaizduojamas kaip amžinas priešas - „kenkė mūsų

⁷⁶² DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Lietuvos istorija...* 1990.

⁷⁶³ *Ibid.* p. 254.

⁷⁶⁴ *Ibid.* p. 87.

⁷⁶⁵ *Ibid.* pp. 276-277.

⁷⁶⁶ *Ibid.* p. 99.

⁷⁶⁷ *Ibid.* p. 93.

reikalams, kur tik galėdami⁷⁶⁸, ar žiaurus, negailestingas kankintojas - „mokinės buvo žiauriai mušamos, kai kurios visam gyvenimui sužalotos“ (skyrius: „Lietuvių persekiojimai Vilniuje“)⁷⁶⁹. Tokie abstraktūs, nieko nepaaiškinantys kaltinimai skatina emociją, o ne intelektualinį tiek įvykių, tiek lenkų tautinės grupės vertinimą. Juolab, aiški iš tarpukario atsinešta tautininkiška retorika, skatinanti tautinę nesantaiką tarp lenkų ir lietuvių. Tokio turinio vadovėlio leidimas Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje – kvestionuotinas pasirinkimas, nesulaukęs didelio Švietimo sistemos darbuotojų dėmesio, greitai nublanko gausiai pradėtų leisti modernių istorijos vadovėlių tarpe.

Tarpukariu vadovėliuose pristatoma pagrindinė problematika susijusi su tautinėmis mažumomis Lietuvoje – tai pavojus lietuvybei, būtent lietuvių nutautėjimas ateinantis per tautines mažumas. Šios problematikos įsisavinimas buvo gajus ne tik mokykliniuose vadovėliuose, bet ir visuomeniniame gyvenime⁷⁷⁰, tad galima teigti jog vadovėliuose eskaluojamas susirūpinimas nutautėjimu gali būti tiek išorinės jau egzistuojančios situacijos refleksija, tiek neatmestina galimybė, jog mokyklinių vadovėlių pagalba, nuolat pabrėžiant kitų tautinių grupių veržimąsi į lietuviškąją erdvę, buvo stiprinamos negatyvios visuomenės nuotaikos kitų tautinių grupių atžvilgiu ir tuo pačiu skatinamas stipresnis lietuvybės puoselėjimas, kuris neabejotinai buvo tautininkiškosios ideologijos siekiamybė. Jau 1990 m. Lietuvoje išleistas V. Daugirdaitės-Sruogienės sintezės tipo istorijos vadovėlis⁷⁷¹, kuris iš esmės perkelia istorinį tarpukario naratyvą į Antrosios Lietuvos Respublikos erdvę, vis dar bando žaisti „lojalumo korta“, to pasėkoje pagrindinės Lietuvos tautinės bendruomenės išskaičiuojamos lojaliais-nelojaliais pagal tarpukario ideologinį modelį, kuriame santykiai su lenkais ir vokiečiais – amžino konflikto būsenoje, su gudais – ramu, nes jie ramūs, su žydais, kaip savanoriais „mūsų kariuomenėje“ tarpukariu – irgi viskas neblogai, o su Vytauto šešėlyje rymančiais totoriais ir jų lojalumu – viskas tiesiog tobula.⁷⁷² Visgi, šis bandymas įnešti tarpukario istorinio pasakojimo dvasią – nepasiteisino, vėlesnių vadovėlių autoriai visiškai nebeaktualizuoja Lietuvos tautinių mažumų lojalumo ar lietuvių nutautėjimo problematikos, ją iš esmės keičia tautinių mažumų adaptavimosi Lietuvos visuomenėje bei lygių teisių užtikrinimo klausimai. Išskirtinos dvi pagrindinės galimos tokių pokyčių priežastys: jaučiamasi tvirčiau lietuvybės atžvilgiu bei pasikeitus

⁷⁶⁸ Ibid. p. 319.

⁷⁶⁹ Ibid. p. 326.

⁷⁷⁰ Ryškus tokių nuotaikų pavyzdys visuomeniniame gyvenime – vaikų neleidimas į mokyklą dėl tautinių motyvų, kai apylinkėse esančios mokyklos laikomos nutautėjusiomis lietuvybės atžvilgiu (sulenkėjusiomis, sugudėjusiomis etc.). Žr. plačiau. KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 49.

⁷⁷¹ Žr. plačiau. *Tautinių mažumų pristatymo variacijos bei istorinės interpretacijos išskirtiniuose Lietuvos istoriją pristatančių vadovėlių projektuose.*

⁷⁷² DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Lietuvos istorija...* pp. 353-354.

geopolitinei situacijai bei tautinių grupių kiekybinei sudėčiai egzistuoja iš tiesų mažesnė tautinių mažumų įtaka kultūriniame bei politiniame šalies gyvenime.

Kalbėsenos skirtumams ir interpretacijos pateikimui didžiausią įtaka nūdienoje lyginant su tarpukariu turi mentaliteto pokyčiai. Šiuo atžvilgiu, dabartiniuose edukaciniuose leidiniuose vyrauja po tariamo objektyvumo priedanga pateikiama interpretacijos forma, tarpukariu – atvira emociinga interpretacija. Kaip matyti iš atliktos vadovėlių analizės tarpukariu rašomi vadovėliai - kaip skirti būtent lietuviams (ir, suprask, įdomūs tik lietuviams), nes tautinės mažumos tarsi turi savo atskirą edukacinę erdvę, savo kalbą ir savo atskirą istoriją. Betgi tai labai siauras ir realybės neatitinkantis požiūris, kadangi ir tautinių mažumų mokyklose 4 deš. buvo įvestas privalomas istorijos, krašto pažinimo bei geografijos mokymas lietuvių kalba⁷⁷³, o tai iš karto suponuoja ir lietuviškų vadovėlių naudojimą. Taip pat neretas atvejis, jog kitų tautinių bendruomenių moksleiviai dėl įvairių priežasčių lankė ne būtent atskiras tautines mokyklas, o bendrąsias lietuviškas mokyklas⁷⁷⁴, ir dar prieš minėtąjį privalomo istorijos ir krašto pažinimo mokymo lietuvių kalba įvedimą 4 deš., vadovėlių autoriai suvokė, jog jų paruošta medžiaga naudosis ne tik lietuvių tautybės vaikai⁷⁷⁵. Visgi net toks suvokimas nepaskatino autorių empatiškiau žiūrėti į tautinės tapatybės temų pateikimą, o lietuvių tautos adoravimas kitų tautinių grupių nuvertinimo (ar tiesiog negatyvaus vaizdavimo) kontekste išliko tarpukario istorinio vadovėlių naratyvo norma. Dabartinių istorijos vadovėlių ir juose pateikiamos informacijos formos bei interpretacijos santykis esmingai skiriasi nuo tarpukario egzistavusio – vyrauja ne ideologinis interpretacinis pasakojimo uždarumas, moksleiviai skatinami su mokytojo pagalba įvairiapusiškai interpretuoti vadovėlių medžiagą. Tačiau tokia pozicija šiandien susilaukia ir neigiamų atgarsių, kurie iš esmės skatina sugrįžimą būtent prie tarpukario vyravusios ideologinės istorijos mokymo pozicijos: „Vienu iš istorijos mokslų požymių pradėtas laikyti jos „vertybinis neutralumas“, suvokiamas kaip reikalavimas, kad mokyklinių istorijos vadovėlių autoriai ir patys mokytojai perteikdami istorijos žinias išliktų kuo labiau objektyvūs ir vengtų atskleisti savo pačių vertybines nuostatas – susilaikytų nuo tariamai subjektyvių ir šališkų istorijos vertinimų“⁷⁷⁶. Pliuralistinės požiūrių į praeitį įvairovės galimybė iš esmės atskiria nūdienos vadovėlius nuo tarpukario, tačiau kyla klausimas ar šioje požiūrių gausybės mugeje iš tiesų egzistuoja

⁷⁷³ 1936 m. Pradžios mokyklų įstatymas. In: KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 282.

⁷⁷⁴ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis...* p. 107.

⁷⁷⁵ Tai puikiai atskleidžia tokie komentarai vadovėliuose prie užduočių moksleiviams: „Pastaba: kitų tautų moksleiviai užrašo savo tautos papročius“. In: ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Lietuvos geografija: vid. mokyklai bei namų mokslui...* 1927. p. 98.

⁷⁷⁶ MERKINAITĖ, Simona; ir RADŽVILAS, Vytautas. Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema... p. 122.

tas vadinamasis „vertybinis neutralumas“ – juk netgi duomenų ir faktų, pateikiamų vadovėliuose atranka suponuoja tam tikrus vertybinius pasirinkimus. Žinoma, lyginant su tarpukariu vyravusia vienpusiška ir stipria ideologine linija, nūdienos vadovėliai gali atrodyti „vertybiškai blankūs“, tačiau būtent tautinių mažumų reprezentacijos atžvilgiu matyti teigiami poslinkiai, kylantys būtent iš to visuomenėje nuvertinamo vertybinio neutralumo - Lietuvos istorija labiau bandoma pateikti kaip apimanti visų Lietuvos tautinių mažumų istoriją šalia didžiosios lietuvių istorijos. Tokia pozicija dėl stiprių ideologinių implikacijų bei konfliktiško santykio su lenkų ir vokiečių tautinėmis bendruomenėmis tarpukariu buvo negalima.

Iš visų nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos vadovėlių, Švietimo ir mokslo ministerijos pripažintų galiojančiais ir patartinais naudoti bendrojo lavinimo mokyklose, tik keletui jų būdingas nestandartinis istorijos pasakojimo būdas (standartiniu čia laikomas daugumai vadovėlių būdingas Lietuvos ir/ar pasaulio istorijos pasakojimas, apribotas tam tikru laikmečiu pagal atitinkamas moksleivių klases, pateikiamas tame pačiame vadovėlyje, bet atskiruose skyriuose). Neįprastas ir kol kas vienintelis tokios krypties pasirinkimas – jungtinis keturių autorių - Z. Kiaupos (Lietuva), A. Maesalu (Estija), A. Pajir ir G. Straube - Baltijos šalių istorijos vadovėlis (2000 m.)⁷⁷⁷, kuriame autorių kolektyvas iš visų trijų Baltijos valstybių pristato ne šalies, bet regioninės istorijos pasakojimo konceptą. Lietuvos atveju (Latvijos ir Estijos atvejai dėl šio darbo specifikos neanalizuojami) puikiai į regioninės istorijos erdvę įtraukiamos ir tautinės mažumos. Kadangi aptariama Baltijos šalių istorija nuo susikūrimo iki šių dienų, minimos ir visos pagrindinės Lietuvoje gyvenusios ar tebegyvenančios tautinės bendrijos: žydai, karaimai, totoriai, rusai ir atskirai rusai sentikiai, baltarusiai, vokiečiai bei lenkai. Gana keistas šio vadovėlio išskirtinumas – Holokausto temos nebuvimas, nors Antrasis pasaulinis karas jame pristatomas, o Holokausto istorija – integrali visų trijų Baltijos valstybių istorijos dalis.

Kitas nestandartinio tipo vadovėlis – lietuvių tautinės mažumos atstovo Lenkijoje, istoriko Broniaus Makauskos parengta Lietuvos istorija⁷⁷⁸, kuri dar 2011-2012 m. priskirtina prie galiojančių ir patartinių naudoti Lietuvoje vadovėlių⁷⁷⁹. Vadovėlyje gana išsamiai pasakojama Lietuvos istorijos įvykių raida nuo Lietuvos priešistorės iki dabartinių laikų. Neaišku, ar dėl to, jog autorius, pats turėdamas tautinės mažumos atstovo statusą Lenkijoje, jaučia poreikį ir į Lietuvos istorijos pasakojimą kuo daugiau integruoti tautinių mažumų aspektą, tačiau šiame vadovėlyje tautinių mažumų istorijos ir paveldo įtraukimo yra palyginus su kitais vadovėliais – nemažai. Be tradicinių Lietuvos tautinių mažumų paminėjimo ir aptarimo, į Lietuvos

⁷⁷⁷ KIAUPA, Z.; et al. *Baltijos šalių istorija*. Vilnius: Kronta, 2000.

⁷⁷⁸ MAKKAUSKAS, B. *Lietuvos istorija...* 2000.

⁷⁷⁹ Galiojančių bendrojo lavinimo dalykų vadovėlių 2011–2012 mokslo metais sąrašas... (2012).

tautinių mažumų kontekstą įtraukiami ir škotai, švedai, prancūzai, italai⁷⁸⁰. Nors konkretūs jų nuopelnai neišskiriami, tačiau jų buvimas XVI-XVII a. LDK pabrėžiamas kaip savaime reikšmingas faktorius europėjančios Lietuvos kontekste. Tokia tautų iš Vakarų pristatymo perspektyva yra reta tiek vadovėliuose, tiek mokslo populiarinimo literatūroje. Kaip parodo viena iš pastarosios kategorijos išimčių – Grigorijaus Potašenko „Daugiatautė Lietuva“⁷⁸¹, pilnai tautinių mažumų kultūros LDK reprezentacijai svarbios ne tik istorijos pasakojimuose vyraujančios „egzotiškosios“ Oriento kilmės tautinės mažumos, bet ir vakariečių indėlis į LDK gyvenimą. Taip pat ryški skirtybė nuo Lietuvoje parengtų vadovėlių – požiūris į toleranciją LDK ar tarpukariu: „LDK tapdama daugyataute valstybe neišvengė iš to vėliau kilusių problemų“⁷⁸². Kitų vadovėlių kontekste tai gana išskirtinis, bet logiškas ir istoriškai teisingas, daugiatautiškumo pasekmių traktavimas – iš daugiatautiškumo kyla ne vien neapčiuopiamas tolerancijos jausmas, bet ir tarpusavio supratimo, ekonominio varžymosi tarp skirtingų tautybių atstovų konglomeratų problemos. Pažymėtina, jog B. Makausko parengtas Lietuvos istorijos vadovėlis išsiskiria kitų būtent jo leidimo laikotarpio (2000 m.) vadovėlių kontekste, kadangi jame nurodytas aiškus literatūrinių pozicijų sąrašas. Žinoma, kadangi tai vis dėlto nėra istorinė studija, jo tekste nėra aiškiai referuojama, kokiomis pozicijomis remiamasi pristatant vieną ar kitą teiginį, tačiau literatūros sąrašo buvimas naudingas tuo, jog leidžia įvertinti, kokių istoriografijos idėjų lauke buvo rašomas vadovėlis. Atsižvelgiant į tautinių mažumų temos pristatymo klausimą, konkrečiai kaip literatūrinė pozicija išskirta tik Tamaros Bairašauskaitės parengta studija „Lietuvos totoriai“ (1996 m.), tačiau B. Makauskas remiasi įvairiais skirtingus Lietuvos istorijos klausimus paliečiančių autorių darbais (lietuvių kalbos istorijos, Vilniaus istorijos, Lietuvos švietimo istorijos tyrimais etc.) bei iki tol parengtomis Lietuvos istorijos sintezėmis (J. Ochmanski „Historia Litwy“ (1990), taip pat ir A. Šapokos redaguota Lietuvos istorija (1989 m. leidimas)).

Atkreiptinas dėmesys į bendrame vadovėlių kontekste išsiskiriantį bandymą taikyti modernų tarpdisciplininį socialinių mokslų modelį, apjungiant istorijos ir geografijos dalykus. Tokio integruoto vadovėlio tipas – didelio autorių kolektyvo (A. Galinis, V. Gerulaitis, S. Jurkevičius, G. Sapožnikovas, B. Šetkus, D. Česnavičius) dviejų dalių projektas „Žemė ir laikas“, skirtas 11-12 klasėms⁷⁸³. Jo suskirstymas paremtas geografijos mokymo principu (skyriniai – Azija, Europa, Afrika etc.), tačiau šiame

⁷⁸⁰ MAKauskas, B. *Lietuvos istorija...* 2000. p. 68.

⁷⁸¹ POTAŠENKO, Grigorijus. *Daugiatautė Lietuva*. Kaunas: Šviesa, 2008. pp. 35-46 ir pp. 84-102.

⁷⁸² MAKauskas, B. *Lietuvos istorija...* 2000. p. 68.

⁷⁸³ GALINIS, A.; et al. *Žemė ir laikas: integruotas geografijos ir istorijos vadovėlis 11-12 klasėms*. I dalis. Vilnius: Briedis, 2003. ir ČESNAVIČIUS, D.; et al. *Žemė ir laikas: integruotas geografijos ir istorijos vadovėlis 11-12 klasėms*. II dalis. Vilnius: Briedis, 2003.

žemynų kontekste išskiriama atskira dalis Lietuvai, kurioje visų pirma pristatomi geografiniai Lietuvos aspektai, o vėliau atskirai ir jos istorija, tad nesijaučia glaudaus šių dalykų pasakojimo integravimo. Tautinėms mažumoms dėmesys skiriamas tiek istorijos, tiek socialinės geografijos temose. Istoriniame aptarime būdingos tos pačios tendencijos kaip ir prieš tai aptartuose vadovėliuose: LDK kaip daugiatautės valstybės pabrėžimas, XIX a. Lietuvos miestų daugiatautiškumas (lyg LDK buvo kitaip), kitų tautybių atstovų vyravimas pramonėje, Holokausto tema. Vis tik nepaisant tų pačių temų, jų pateikimas skiriasi, egzistuoja vadovėlio, kaip socialinio ugdymo priemonės, o ne vien mokymosi priemonės supratimas. Bandomas parodyti dvipusis santykių tarp tautų aspektas, kurio pritrūksta lietuviškai vienpusiškai orientuotiems istorijos vadovėliams: „O gamyboje vyravę žydų, lenkų ar rusų pramoninkai, siekdami išvengti konfliktų, noriau rinkosi savo tautybės darbininkus. Taip elgėsi ir Petras Vileišis, metalo dirbinių fabrike įdarbindamas lietuvius“⁷⁸⁴ (ši pastaba egzistuoja tik dar viename vadovėlyje⁷⁸⁵). Taip pat šiame vadovėlyje atsiranda išskirtinis ir vienintelis bandymas konkrečiai įvardinti tautinės mažumos Lietuvoje nepriklausomumą nuo jos kilmės valstybės („rusų, kurie išsiugdė LDK valstybinę savimonę bei jos vertybes. Jie nesiejo savęs su Rusijos valstybe“⁷⁸⁶). Toks skyrimas ypač aktualus ir dabartinės Lietuvos kontekste, kai dvi didžiausios Lietuvos tautinės mažumos – lenkai bei rusai – neretai tapatinami su jų tautine valstybe. Pastaroji tendencija ryškiai atsiskleidžia ir šio tyrimo dalyje, kurioje analizuojami interviu su istorijos mokytojais⁷⁸⁷.

Pats išskirtiniausias ir naujusias bandymas tarpdisciplininiame istorijos ir kitų mokyklinio kurso dalykų integracijoje – pilietinio ugdymo, kuris dažniausiai išskirtinai dėstomas tik 9-10 klasėse, bei Lietuvos laisvės kovų istorijos junginys politologės S. Bitlieriūtės ir istoriko A. Jakubčionio parengtame vadovėlyje⁷⁸⁸. Tiek politinio ugdymo temose (potemės „Tautinių mažumų teisės ir pareigos Lietuvoje“ bei „Tolerancijos tradicijos ir problemos“⁷⁸⁹), tiek istoriniuose skyriuose (potemė „Tautinės mažumos Lietuvos nepriklausomybės kovose“⁷⁹⁰) paliečiama ir Lietuvos tautinių mažumų problematika. Įdomu, kad platesniajame skyriuje apie Nepriklausomybės kovas Lietuvoje apie tautines mažumas lietuvių patriotizmo kontekste jau visiškai neužsimenama, kadangi joms jau prieš tai,

⁷⁸⁴ GALINIS, A.; *et al.* *Žemė ir laikas: integruotas geografijos ir istorijos vadovėlis 11-12 klasėms*. I dalis... p. 276.

⁷⁸⁵ GALINIS, A.; JURKEVIČIUS, S.; ir PETRAUSKIS, K. *Naujųjų amžių istorija*, 9. Vilnius: Kronta, 2009. p. 172.

⁷⁸⁶ *Ibid.* p. 264.

⁷⁸⁷ Žr. 1.3.4. Istorijos mokytojo vaidmuo tautinių mažumų istorijos mokyme istorijos pamokų metu Lietuvoje nuo 1990 m.

⁷⁸⁸ BITLIERIŪTĖ, Salomėja; ir JAKUBČIONIS, Algirdas. *Pilietiškumo pagrindai ir laisvės kovų istorija: vadovėlis 9-10 klasei*. Kaunas: Šviesa, 2012.

⁷⁸⁹ *Ibid.* pp. 23-24.

⁷⁹⁰ *Ibid.* p. 25.

užbėgant netolerancijai už akių, buvo skirtas visas atskiras poskyriukas. Taip per tokį reprezentacinį pasirinkimą paradoksaliai tautinės mažumos eliminuojamos iš bendrojo Lietuvos istorijos konteksto, jos pristatomas kaip atskiras, pašalinis elementas. Teksto autoriai itin atsiriboja nuo asmeninio kalbėjimo ir prabyla visos Lietuvos (*net ne jos gyventojų* – A. N.) kaip šalies vardu: „Lietuva didžiuojasi senomis pakantos tradicijomis ir vertina tautinių mažumų indėlį į Lietuvos kultūrą, papročius ir kovas dėl Lietuvos laisvės“⁷⁹¹, tolimesniame istoriniame tekste labiausiai pabrėžtas būtent baltarusių (sinonimiškai tame pačiame tekste įvardijamų ir kaip gudai) ir žydų tautinių grupių kovingumas laisvės kovose. Visgi, nors ir suprantama, kodėl būtent laisvės kovų kontekste nekalbama apie rusų tautinės mažumos Lietuvoje įnašą ar jo nebuvimą, gana nekorektiškai ši tautinė grupė eliminuojama ir neutralioje kultūrinėje temoje – moksleiviams skiriama užduotis parengti trumpus pranešimus apie tautinių mažumų – lenkų, žydų, vokiečių, baltarusių – kultūros paveldą Lietuvoje⁷⁹², tačiau gausus įvairialypės rusų tautinės grupės Lietuvoje paveldas lieka ignoruojamas. Rodos, užmirštamų rusų sąskaita ypatingas dėmesys skiriamas būtent gudų tautinei grupei. Tai vienintelis vadovėlis (ir išimtis ne tik vadovėlių, bet ir ne retos istorinės sintezės kontekste), atkreipiantis dėmesį, jog ne tik Lietuvos žydai, bet ir gudai turėjo Lietuvos Vyriausybėje išskirtinį atstovą – ministrą be portfelio⁷⁹³. Tokios faktografinės detalės, dažnai užmiršamos kituose leidiniuose, padeda sukurti platesnį vaizdą apie tautinių mažumų padėtį tarpukario Lietuvoje, jų politinio dalyvavimo galimybes. Pavyzdžiui, įdomu, jog Lietuvos istorijos vadovėliuose visiškai neminima iš Kretingos kilusio Bereko Joselevičiaus herojinė figūra⁷⁹⁴, kuri yra viena populiariausių žydų asmenybių Lenkijos istorijos vadovėliuose pristatant Lenkijos ir Lietuvos priešinimąsi Rusijos imperijos valdžiai⁷⁹⁵. Visgi, nepaisant originalaus tarpdisciplininio modelio taikymo bei įdomių faktografinių kitų vadovėlių istorinės medžiagos apie Laisvės kovas papildymų, kvestionuotinas ir aptartojo pilietiškumo pagrindų ir laisvės kovų istorijos vadovėlio autorių - S. Bitlieriūtės ir A. Jakubčionio - pasirinkimas atskirti bendrąją Lietuvos laisvės kovų istoriją nuo tautinių mažumų dalyvavimo joje istorijos. Tokia prieiga būtų tinkamesnė aptariant tautinių bendrijų kultūrą ar tradicijas, o ne vieną, bendrą kovą dėl to paties tikslo.

Kaip matyti iš aptartų skirtingų vadovėlių rašymo formų, nepaisant programinių nustatymų suvaržymų dėl reikalautinų turinio aspektų, yra galimybė ir tautinių mažumų tematiką pristatyti iš įvairių perspektyvų.

⁷⁹¹ Ibid. p. 24.

⁷⁹² Ibid. p. 25.

⁷⁹³ Ibid. p. 25.

⁷⁹⁴ Berekas Joselevičius (1764-1809) - iš Kretingos kilęs Lietuvos žydas, dalyvavęs T. Kosciuškos sukilime 1794 m. Už karinius nuopelnus apdovanotas aukščiausiais Lenkijos bei Prancūzijos Garbės legiono ordinais. Žr. LEMPertas, Izraelis. *Litvakai*. Vilnius: Versus aureus, 2005. p. 26.

⁷⁹⁵ WĘGRZYNEK, Hanna. *Treatment of Jewish Themes in Polish Schools...*

Nepriklausomai nuo vadovėlių autorių sugebėjimų varijuoti turimos medžiagos apie tautines mažumas Lietuvoje kiekiu ar ideologinių nuostatų, pastarųjų istorija ir paveldas analizuotuose nestandartinio istorinio pasakojimo tipo vadovėliuose vaizduojama kaip svarbi Lietuvos istorijos dalis.

2.4. Tautinės mažumos ir jų kūrėjai Lietuvos literatūros istorijos kontekste nuo 1990 m.

Šiame poskyryje, analizuojant Lietuvių literatūros ir literatūros istorijos edukacines programas⁷⁹⁶ bei atitinkamą, Lietuvos mokykloms skirtą, edukacinę medžiagą⁷⁹⁷, siekiama įvertinti: 1) kokybinį ir kiekybinį medžiagos apie Lietuvos tautinių mažumų literatūrą (ar tos literatūros pavyzdžių) pateikimą per literatūros kursą, preziumuojant, jog šio humanitarinės pakraipos kurso specifika, sudaro prielaidas (bet nebūtinai – sąlygas) tautinių mažumų Lietuvoje istorijos ir kultūros reprezentacijai bei pažinimui. 2) pirmuoju tyrimo etapu nustačius, jog Lietuvos literatūros vadovėliuose iš visų tautinių mažumų Lietuvoje daugiausia dėmesio skiriama žydų literatūros (ypač Holokausto tema) pristatymui, siekiama įvertinti, ar (jei taip – ir kaip) tokie specifiniai istoriniai šaltiniai kaip ego-dokumentai (ištraukos iš dienoraščių, memuarų ar laiškų) ir istorinės novelės apie Holokaustą, parašytos vietinių žydų kaip auto-refleksijos, yra inkorporuojamos į nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos mokyklinę edukaciją nuo 1990 m. Tyrime keliami klausimai, kaip tokie personalizuoti istoriniai šaltiniai gali padėti pristatyti sudėtingą Holokausto Lietuvoje temą bei Antrojo pasaulinio karo metų istoriją, ir kokia yra tokių asmeninių pasakojimų reikšmė istorijos supratimui iš istorinės didaktikos pozicijų.

Analizuojant literatūros vadovėlių medžiagą apie Lietuvos tautines mažumas ir jų literatūrinį indėlį į Lietuvos literatūrinį lauką, paraleliai siekiama užfiksuoti šios tematikos pristatymo santykį tarp literatūros bei istorijos vadovėlių ir mokymo programų – 1) turinio aspektu: ar koreliuoja pristatomos temos, asmenys, idėjos; 2) ugdymo aspektu: ar koreliuoja moksleivių panašių temų mokymas(is) pagal klases ir ar pateikiamas tolygiai suprantamas, nedisonuojantis įvykių vertinimas.

2.4.1. Lietuvių kalbos ir literatūros programos mokykloms: ego-dokumentų kontekstualizavimas literatūros istorijoje

Literatūros vadovėliai, kitaip nei skirtieji istorijai, pasižymi daug mažesne galimybe vadovėlių autorių saviraiškai ir tuo pačiu skirtingoms

⁷⁹⁶ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Vilnius: Leidybos centras, 1994.; Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir bendrojo išsilavinimo standartai. XI– XII klasės. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2002; Plentaitė, V. Lietuvių kalbos mokymas. Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993; Universaliosios ugdymo programos, 1992.; Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatos; Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa, Vilnius, 2016.; Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai, 2003.

⁷⁹⁷ Žr. Priedas Nr. 5. Analizuoti literatūros vadovėliai mokykloms, 1990-2017 m.

istorijos interpretacijoms, naujausioje literatūros programoje (2016 m.)⁷⁹⁸ aiškiai įvardijama, su kokia medžiaga ir kaip turi būti supažindami mokiniai. Tuo labiau literatūros istorijai skiriamas palyginus nedidelis dėmesys, kadangi esminis literatūros vadovėlių principas yra įvairių tekstų pateikimas su nedideliais sukūrimo laikotarpį bei kūrėją apibendrinančiais pačių vadovėlių sudarytojų tekstais. Dabartinėse mokyklinėse lietuvių literatūros mokymo programose pateikiami konkretūs autorių ir jų darbų sąrašai, kurie turi būti įtraukti į vadovėlius bei pristatomi klasėje kiekvienais mokslo metais, taip pat pateikiami ir kūriniai, skirti papildomam temos gilinimui namuose. Visgi derėtų pabrėžti, jog literatūros mokymo programos Lietuvos mokykloms kito keletą kartų nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, tad dabartinė situacija atspindi tik pastarojo dešimtmečio tendencijas, o 2002 m. gali būti laikomi esminių pokyčių tašku literatūros mokyme nepriklausomos Lietuvos istorijoje – tik tada pirmąsyk bendrosiose mokymo programose Lietuvos mokykloms buvo nurodyti privalomi autoriai ir jų darbai analizei literatūros pamokose. Tai buvo visiška kontradikcija nuo pat Lietuvos valstybės atkūrimo ir programų bei vadovėlių perkūrimo 1990 m. plėtotai literatūros mokymo idėjai, kurios principas buvo tik pačių literatūrinių kūrinių pristatymas ir analizė mokyklose, pilnai atsisakant istorinių ir teorinių įžangų apie literatūrą ar pristatomus autorius. Šioje grynųjų literatūros kūrinių kaip meninio pasaulio pažinimo be dėmesio kontekstui dvasioje nebuvo reikalaujama pristatyti ir konkrečius autorius – tiek mokytojai, tiek vadovėlių sudarytojai galėjo rinktis pamokoms jų nuomone tinkamiausius tam tikrų literatūros istorijos laikotarpių ar literatūros srovių pavyzdžius. Taigi, norint įvertinti, ar iki 2002 m. literatūros mokytojai naudojo pamokų metu Lietuvos tautinių mažumų literatūros pavyzdžius bei ego-dokumentinę literatūrą apie Holokaustą ar kitas, su tautinių mažumų istorija Lietuvoje susijusias temas, reikėtų atlikti papildomą socio-istorinį tyrimą apklausiant literatūros mokytojus lietuviškose mokyklose aptariu laikotarpiu, tad šioje analizėje daugiausia koncentruojamasi į mokymo programų ir vadovėlių turinį tautinių mažumų istorijos ir literatūros pristatymo klausimais nuo minėtųjų 2002 m. pokyčių.

Peržvelgus pirmojo dešimtmečio po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo literatūros vadovėlių turinį, pastebime, jog juose nebuvo jokių ištraukų nei iš ego-dokumentų (dokumentinės literatūros sąvoka iš viso nenaudota), nei bendrai iš Lietuvos tautinių mažumų literatūros kūrinių. Naujesnio leidimo (nuo 2002 m.) literatūros vadovėliai yra platesnio pobūdžio, kadangi jie apima tiek Lietuvos, tiek visuotinę literatūrą. Senesnieji, pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio vadovėliai pritaikyti labiau atskirtam mokymui – egzistuoja Visuotinės literatūros vadovėliai ir atskirai būtent lietuvių (o ne Lietuvos) literatūros vadovėliai. Tokia literatūros vadovėlių skirtis - tai dar nuo tarpukario Lietuvos laikų per sovietmetį išlikusi ir jau

⁷⁹⁸ Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa. Vilnius, 2016

nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą pasiekusi praktika⁷⁹⁹. Tiek Lietuvių literatūros vadovėliuose, o juolab visuotinės literatūros vadovėliuose, su tautinių mažumų Lietuvoje kūryba nesupažindinama. Tik XXI a. išleisti bendro tipo literatūros vadovėliai jau suteikia šiek tiek daugiau žinių apie keletą iš tautinių mažumų Lietuvoje kūrėjų (I. Merą ir A. Suckeverį) kaip bendros Lietuvos literatūros istorijos dėmenį, išskiriant būtent Lietuvos žydų literatūros kultūrinį indėlį.

Lietuvių kalbos ir literatūros programų bei vadovėlių mokykloms kontekste Lietuvos žydų istorija bei literatūra (daugiausia – apie Holokaustą) savo reprezentacija yra išskirtinis atvejis. Jokia kita Lietuvos istorinė etninė bendruomenė nėra atskirai pristatoma mokykliniame literatūros kurse, kai tuo tarpu keliuose naujesniuose (2008 m.) literatūros vadovėliuose 12-tai klasei yra net atskiras skyrius, skirtas „Lietuvos žydų literatūrai ir literatūrai apie Holokaustą“⁸⁰⁰. Vis dėlto, tik vienas Lietuvos žydų rašytojas su savo kūryba yra įtrauktas į privalomųjų kūrinių literatūros kursui sąrašą – Icchokas Meras⁸⁰¹. Reikia pabrėžti, jog jis įtrauktas į mokyklines programas tiek kaip autorius dėl savo literatūrinių pasiekimų⁸⁰², tiek kaip Holokausto liudininkas⁸⁰³. Pastarajame vadovėlyje, kuris nepakitęs turiniu buvo perleistas keletą kartų⁸⁰⁴ (kas iš esmės indikuoja jo populiarumą vadovėlių vertintojų ir literatūros mokytojų tarpe), žydų literatūros istorija Lietuvoje pristatoma platesniame kontekste – trumpai paminimi žymūs tarpukario Lietuvos žydų rašytojai (Mošė Kulbakas, Lėja Goldberg), pabrėžiant palankias sąlygas jų kūrybinėms ambicijoms. Taip pat paminimi keletas iš sovietų Lietuvos žydų rašytojų (pavyzdžiui, Hiršas Ošerovičius), bet jų kultūra sovietmečiu laikytina mirštančia, „beveik išstumta“⁸⁰⁵. Dabartinėje literatūros mokymo programoje Lietuvos mokykloms pateikiamos rekomendacijos perskaityti kelis Lietuvos žydų autorių kūrinius apie Antrąjį Pasaulinį karą ir Holokaustą (A. Suckeverio „Žalioji akvariumas“ ir G.

⁷⁹⁹ Pavyzdžiui, vienas populiariausių, ne kartą tarpukariu perleistas V. Zajančkausko literatūros vadovėlis: ZAJANČKAUSKAS, V. Lietuvių literatūros vadovėlis (1400-1904). Vilnius, 1924.; tačiau šalia jo buvo naudojamas ir visuotinės literatūros vadovėlis (pavyzdžiui, GLIVENKO, I. Visuotinės literatūros istorija: vadovėlis vidurinei mokyklai. Kaunas: Švyturys, 1926. Tokia skirtis išliko ir sovietinėje Lietuvoje.

⁸⁰⁰ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008. IX skyrius.

⁸⁰¹ Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa, 2016. Vilnius. p. 54, p. 50, p. 39.

⁸⁰² Ibid. p. 39.

⁸⁰³ DILIENĖ, R.; et al. *Literatūros vadovėlis 12 klasei: išplėstinis kursas*. I d. Vilnius: Baltos lankos, 2009. pp. 205-220.

⁸⁰⁴ Paskutinis leidimas 2009 m.

⁸⁰⁵ DILIENĖ, R.; et al. *Literatūros vadovėlis 12 klasei: išplėstinis kursas*. I d... 2009. p. 214.

Kanovičiaus “Sapnas apie dingusią Jeruzalę”)⁸⁰⁶ tačiau tai nėra privalomi skaitiniai darbui klasėje, todėl sunku nustatyti, ar šios rekomendacijos pasiekia platesnę (jei iš viso kokią) mokinių auditoriją. Žinoma, netgi trumpi kai kurių vietinių žydu autorių pristatymai už Holokausto temos ribų yra gana produktyvūs, jei atsižvelgsime į tai, jog jokių kitų istorinių Lietuvos etninių mažumų atstovų literatūriniai kūriniai nėra minimi. Taip pat ir tie Lietuvos rašytojai, kurie pagal vieną iš savo tėvų yra žydai (pavyzdžiui, Jurgis Kunčinas) nėra pristatomi kaip Lietuvos žydai, nes jų literatūros kūriniuose nėra aliuzijų į jų žydišką kultūrinę aplinką ar bendrai į žydu istoriją ar kultūrą. Kai kuriuose vadovėliuose⁸⁰⁷ lietuvių literatūros kursas yra pagrįstas grynai etniniu, o ne pilietiniu identifikavimu.

Nors be žydiškojo dėmens nėra išskirtinių atvejų, kai kitų tautinių mažumų literatūrinis paveldas būtų pristatomas plačiau, tačiau išskirtiniais literatūros vadovėliais galima įvardinti tuos, kuriuose atkreipiamas dėmesys į buvusį LDK daugiakultūriškumą kaip reiškinį. Šitoks dėmesio parodymas įvairiakalbei Lietuvos praeičiai yra įtrauktas ir į literatūros mokymo programas („Mokyklų lietuvių mokomąja kalba mokiniams siekiama plačiau pristatyti daugiakalbę Lietuvos kultūrą (lenkų kilmės poetas M. K. Sarbievijus, lenkiškai rašę A. Mickevičius, Č. Milošas ir kiti), kaimyninių tautų klasikų (F. Dostojevskis, J. Brodskis, V. Šimborska ir kiti) ir taip ugdyti jų platesnį kultūros supratimą, dėmesį ir pagarbą Lietuvos tautinių mažumų kultūroms, atverti jiems Lietuvos kultūrą kaip dialogišką, poliligišką“⁸⁰⁸), tačiau labai svarbu, kaip vadovėlių autoriai pasirenka pristatyti šią tematiką. Pristatymas svyruoja nuo pozityvaus, kai kitų tautybių kūrėjų Lietuvoje kūryba parodoma kaip bendra Lietuvos kultūros dalis⁸⁰⁹, iki visiems likusiems tyrimo metu analizuotiems literatūros vadovėliams būdingo tiesiog indiferentiško LDK kūrėjų (M. Husoviano, M. K. Sarbievijaus) ir jų pagrindinių darbų vardijimo, plačiau nepristatant jų kūrybos kultūrinio konteksto. Tai atliepia bendrą literatūros vadovėlių tendenciją, kai literatūros istorijos pasakojimui skiriamas itin mažas dėmesys, o daugiausia remiamasi šaltiniais (t.y. pačių kūrėjų darbų ištraukomis). Įdomu, kad tik LDK pristatoma kaip daugiakultūrė erdvė, o vėlesni periodai – ATR, lietuvių etninės žemės Rusijos imperijos sudėtyje, nepriklausoma Lietuvos respublika 1918-1940 m. – nebereflektuojami kaip daugiakultūriai, lieka ir neaišku, kur ir kaip pranyksta ši kultūrų įvairovė

⁸⁰⁶ Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa, 2016. Vilnius. p. 39.

⁸⁰⁷ *Pavyzdžiui*, PROSNIAKOVA, Henrika. Lietuvių literatūra. Vadovėlis bendrojo lavinimo mokyklų VIII klasei. Vilnius: Gimtasis žodis, 2006.

⁸⁰⁸ Vidurinio ugdymo bendrosios programos: Kalbos. Vidurinio ugdymo bendrųjų programų 2 priedas, 2008. [galiojanti] p. 4. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Kalbos_2_priedas.pdf [žiūrėta 2018-10-15]

⁸⁰⁹ DAUJOTYTĖ, V.; et al. *Literatūra. XI-XII klasei...* 2003. p. 49 ir p. 112.

Ypatingas ekscesas literatūros vadovėliuose – romantizmo epochos autoriaus Adomo Mickevičiaus pristatymas kaip grynai lietuvių kūrėjo, Lietuvos patrioto („šeima didžiavosi, kad kilusi iš garbingos lietuviškos giminės“⁸¹⁰), paminint faktą, jog jis rašė lenkiškai, bet to nekomentuojant. Tokia pozicija itin kvestionuotina, kadangi Adomas Mickevičius dėl savo kilmės vietos, Naugarduko, turi sąsajų ne tik su Lietuva, bet ir Gudija bei Lenkija – jis laikomas paribio kultūros kūrėju⁸¹¹. Tačiau yra ir vadovėlių, kurie aiškiau pristato Adomą Mickevičių – jis reprezentuoja „Romantizmą lietuvių ir lenkų literatūroje“⁸¹², per rašymą lenkiškai apie Lietuvą ir gudišką kilmę jis parodomas kaip LDK daugiatautiškumo atspindys XIX amžiuje.

Dabartinėse literatūros kurso mokykloms programose dokumentinė literatūra ir jos kaip pasakojimo unikalumas⁸¹³ pristatoma 8-oje klasėje (12-13 metų moksleiviams) ir kaip pagrindiniai literatūros kūrinių, atspindinčių dokumentinės literatūros specifiką, pavyzdžiai pateikiami žydų autorių (I. Mero, A. Suckeverio) kūriniai apie Holokaustą (šiuo atveju nedarant skirties tarp dienoraščių ištraukų ir grožinės literatūros, paremtos asmeniniais autorių išgyvenimais). Taigi, literatūros pamokose Lietuvos mokyklų moksleiviai supažindinami su Holokausto tema pirmąkart būtent 8-toje klasėje, kai tuo tarpu per istorijos pamokas Holokausto istorija trumpai pristatoma jau 5-toje klasėje⁸¹⁴, bet į 8-tokų istorijos mokymo programas ši tema neįtraukta, ji grįžta tik 10-toj klasėje⁸¹⁵. Tai parodo, koks sporadiškas ir tarpdiscipliniškai nesuderintas Holokausto edukacijos dėmuo mokymo programose. Kaip privalomas literatūros pamokų 8-toje klasėje skaitinys pateikiamas vienas iš įžymiausių pasaulyje Antrojo pasaulinio karo dienoraščių – nuo nacių besislapstančios paauglės žydės Anos Frank dienoraštis. Po dviejų metų moksleiviams Holokausto tema tiesiog primenama savo naudingumu kvestionuotinu raginimu: „8-toje klasėje analizuodami Anos Frank „Dienoraštį“ Jūs sužinojote, kas yra Holokaustas. Pabandykite prisiminti.“⁸¹⁶ Ir nors Anos Frank pavyzdžio pasirinkimo motyvai gana aiškūs ir edukaciniu požiūriu tinkami – t.y. pagrindinės pasakotojos amžiaus grupės sutapimas su moksleivių bei dienoraščio kaip klasikinio ego-dokumento pavyzdys, šis pasirinkimas tuo pačiu išryškina ir vieną iš pagrindinių problemų, su kuria susiduria Holokausto edukacija

⁸¹⁰ KANIŠAUSKAITĖ, I.; MIKALAJŪNAS, M.; ir ŽUKAS, S. *Literatūros vadovėlis 11 klasei: išplėstinis kursas*. I d. Vilnius: Baltos lankos, 2009. p. 216.

⁸¹¹ MIECZYSLAW, Jackiewicz. Adomas Mickevičius – paribio kultūros kūrėjas. In *Adomo Mickevičiaus Lietuva*. Kaunas: VDU, 1999. p. 12.

⁸¹² DAUJOTYTĖ, V.; et al. *Literatūra. XI-XII klasei*. Kaunas: Šviesa, 2003. p. 196.

⁸¹³ Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa, 2016. Vilnius. p. 39.

⁸¹⁴ *Pavyzdžiui*, STAŠAITIS, Stanislovas; ŠAČKUTĖ, Jūratė. „Tėvynės istorijos puslapiai“. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Margi raštai, 2001. ar JAKIMAVIČIUS, Viktoras. Gimtoji šalis Lietuva: Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Alma littera, 1998.

⁸¹⁵ Istorijos pagrindinio ugdymo bendroji programa, Vilnius, 2016.

⁸¹⁶ URBA, Kęstutis. Literatūros šaltiniai. 10, 1 d. Kaunas: Šviesa, 2012. p. 226.

moksleiviams Lietuvoje. Nors pastaruosius porą dešimtmečių pastebėtinai vis didėjantis Lietuvos žydų publikacijų (tiek grožinių kūrinų, paremtų atsiminimais, tiek tiesiog atsiminimų) apie savo patirtis Holokausto metu skaičius⁸¹⁷, bet Ana Frank 8-os klasės moksleiviams vis dar pristatoma kaip vienintelis paauglės asmeninės patirties pavyzdys Holokausto metu, kai tuo tarpu kiti vietiniai pavyzdžiai galėtų būti panaudojami tiek kaip dar artimesni, tiek kaip galimybė palyginti skirtingas ir tuo pačiu labai panašias žydų patirtis įvairiose Europos šalyse Antrojo pasaulinio karo metais. Galima kelti prielaidą, jog Anos Frank įvykių liudijimas, o ne, pavyzdžiui, dar 1997 m. lietuviškai išleistas paauglės Tamaros Lazersonaitės Kauno gete rašytas dienoraštis⁸¹⁸, pasirenkamas moksleivių literatūrinei ir istorinei edukacijai: 1) Anos Frank dienoraštis suvokiamas kaip europinis pasirinkimas, integruojantis bendras Lietuvos ir Europos patirtis; 2) Anos Frank dienoraštis kaip literatūrinis kūrinys, jau turintis gausią iš Vakarų Europos ateinančią analizės ir interpretacijos praktiką. Tokia skirtingų žydų patirčių palyginimo ir tuo pačiu lokaliai situacijos supratimo galimybė moksleiviams suteikiama 2008 m. tik 12-oje klasėje (ir tik išplėstinio literatūros kurso pasirinkimo atveju) viename iš literatūros vadovėlių pristatant Lietuvoje įvykusią Judelio Beilesio istoriją pagal ištraukas iš jo memuarų „Judkė“⁸¹⁹. Judelis Beilesas ir jo istorija Kauno gete, kur jis, dar paauglys buvo išrinktas vietinės Žydų tarybos padėti gelbėti ir slėpti žydų naujagimius už geto ribų, pateikiami kaip autentiški pavyzdžiai pasakojant apie Lietuvos žydų tragediją Antrojo Pasaulinio karo metais. Kaip ir Anos Frank atveju pabrėžiamas jaunas Judelio amžius Holokausto metu kaip galimai didesnio dėmesio moksleivių tarpe susilaukiantis besitapatavimo faktorius. Ir nors ši metodologinė prieiga intuityviai suprantama ir patvirtinta edukologų, Holokausto temos pristatymo atžvilgiu toks tik vaikų ir paauglių dokumentinės literatūros naudojimas temai išplėtoti taip pat suponuoja tik dalinį ir ribotą istorijos suvokimą. Kalbant konkrečiai apie ištrauką iš „Judkės“ pateikimą kaip dar komplikuotesnį faktorių Holokausto temos pristatyme galima išskirti tai, jog vadovėlio autoriai nepabrėžia šio teksto dokumentinio pobūdžio (kai tuo tarpu visi literatūros vadovėliai 8-tai klasei, kur analizuojamas Anos Frank dienoraštis, suteikia didelę reikšmę jo dokumentiniams aspektams). Judelio Beilesio tekstą kviečiama analizuoti tik kaip grožinės literatūros kūrinį, fikciją, neturinčią nieko bendro su istoriniu kontekstu⁸²⁰. Kaip pažymi ego-dokumentikos tyrėjai, „istoriniai ego-dokumentai, labai panašiai kaip ir visiškai grožinės literatūros tekstai be

⁸¹⁷ *Pavyzdžiui*, Icchoko Rudaševskio „Vilniaus geto dienoraštis“ (2016 m. leidimas), Jochanano Faino „Berniukas su smuiku“ (2017 m. leidimas) ar Grigorijaus Kanovičiaus „Miestelio romansas“ (2013 m. leidimas).

⁸¹⁸ LAZERSONAITĖ, Tamara. Tamaros dienoraštis. Vaga, 1997.

⁸¹⁹ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008. pp. 159-162.

⁸²⁰ *Ibid.* p.162.

pretendavimo į realios patirties atvaizdavimą, yra atviri įvairiausiems galimiems perskaitymams bei interpretacijoms”⁸²¹, tad itin svarbu tiek kontekstualizuoti vadovėliuose pristatomus ego-dokumentus, tiek pabrėžti galimybę, jog egzistuoja kitoks požiūris į tą patį ego-dokumente aprašomą reiškini, bet šališkumas nepanaikina faktografinio tikrumo. Be šių skaitymo ir analizės prieigų tiek ego-dokumentų, tiek kitos dokumentinės literatūros naudojimas mokymo procese praranda savo kaip istorinės literatūros bei atminties praktikos formos reikšmę.

Dokumentinė literatūra kaip specifinis literatūros žanras vėl pristatoma moksleiviams 9-toje ir 12-toje klasėse, tačiau pastaruoju atveju, vėlgi tik tiems, kurie pasirinko išplėstinį lietuvių kalbos ir literatūros kursą⁸²². Vadovėliuose visas skyrius dedikuojamas dokumentinei literatūrai, atskiriant jos dalis – dienoraščius, autobiografines noveles, memuarus ir laiškus. Pateikiami įvairūs šio tipo rašymo pavyzdžiai, tačiau jie visi – iš pačių žymiausių lietuvių rašytojų, kuriems ir taip literatūros kurse skiriamas atskiras dėmesys, repertuaro (pavyzdžiui, Antano Škėmos ar Salomėjos Nėries autorefleksijos), ir nė vienas nepaliečia Holokausto temos. Tai atrodo ganėtinais paradoksalu, kadangi pristatant Šoa istoriją tik dokumentinė literatūra ar grožinė literatūra, paremta asmeninėmis patirtimis, yra naudojama, tačiau kalbant apie būtent tokio pobūdžio literatūrą ir pristatant būdus, kaip ją analizuoti, Holokausto temai dėmesio neskiriama. Taip pat dokumentinės literatūros reprezentacijos kontekste pasigendama jau minėtųjų pusiau ego-dokumentų (t.y. grožinės literatūros, paremtos memuarais, laiškais ar dienoraščių ištraukomis, kai pastarieji ego-dokumentai iš tiesų egzistuoja ir juos galima palyginti) kaip atskiro literatūrinio žanro, analizės. Tokie pusiau ego-dokumentinės literatūros pavyzdžiai yra gausiai naudojami literatūros vadovėliuose, ypač kalbant apie patirtis Antrojo pasaulinio karo ar pokario metais, ir būtent tai iškelia naują edukacinį iššūkį – lyginant grožinės literatūros kūrinį ir faktinį dokumentą nustatyti fikcinių detalių prasmę. Tokia mokomoji komparatyvinė prieiga bandoma naudoti tik viename iš literatūros vadovėlių⁸²³, bet ir čia apsiribojama labiau mechaninio skaitymo nei mąstymo įgūdžių lavinimu – moksleiviai prašomi surasti skirtumus (gerai, kad ne penkis – A.N.) tarp oficialaus dokumento ir to paties autoriaus novelės ištraukos, bet nekviečiami jų apmąstyti ir aptarti su mokytoju ir klasės draugais.

⁸²¹ FULBROOK, Mary; and RUBLACK, Ulinka. *In Relation: The „Social Self“ and Ego-documents* // German History Vol. 28, No. 3, p. 267.

⁸²² Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui II d., Ed. S. Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 229.

⁸²³ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 10 kl. Vilnius: Baltos lankos, 2006. P. 184.

2.4.2. Ką ego-dokumentai pasakoja apie Holokaustą Lietuvoje? Istorikų naratyvas akistatoje su asmeninėmis patirtimis

Tai, jog ego-dokumentai lietuvių literatūros reprezentacijoje daugiausia naudojami Holokausto temos pristatyme, galima laikyti simbolišku sutapimu, kadangi nepaisant to, jog sąvoka “ego-dokumentas” dabartinėje vartosenoje yra naudojama daug plačiau, ji pirmiausia buvo pritaikyta olandų istoriko Jakobo Preserio tyrimuose, skirtuose identifikuoti tokius specifinius dokumentus kaip išlikusiųjų liudijimai apie nacių nusikaltimus Antrojo Pasaulinio karo metais⁸²⁴. Šie liudijimai dienoraščių, memuarų ar asmeninėmis patirtimis paremtos grožinės literatūros forma ir yra pagrindiniai dėmenys, formuojantys Holokausto Lietuvoje istorijos pasakojimą, pristatomą Lietuvos mokyklose per literatūros pamokas. Dabartinis ego-dokumentų naudojimas mokyklinėse programose atliepia bendruosius konceptualius pokyčius Lietuvos edukacinėje sistemoje nuo nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. – skatinamas socialinės ir kultūrinės istorijos pažinimas, ir būtent ego-dokumentai atitinka visus iliustratyvaus, asmeniniu santykiu pagrįsto socialinės istorijos pristatymo kriterijus.

2.4.2.1. Lietuvos žydų istorija ir Holokausto istorija: vadovėlių autorių pasakojimai

Žydų istorija Lietuvoje iki Holokausto, kaip istorinis kontekstas pristatomiems dokumentinės literatūros tekstams apie Holokaustą, vadovėlių autorių aptariama tik viename iš 21 analizuoto literatūros vadovėlio, kuris yra skirtas išplėstinį literatūros mokymosi kursą pasirinkusiems 12-ųjų klasių mokiniams⁸²⁵. Šis vadovėlis pirmąsyk buvo išleistas 2008 m., kai literatūros apie vietinių žydų istoriją laukas buvo daug siauresnis nei po dešimtmečio. Taigi, autoriai naudojami tuo metu populiariausia ir plačiausia Solomono Atamuko monografija apie Lietuvos žydų istoriją⁸²⁶ ir iš esmės ją itin sutrumpinę perpasakojo. Visgi, per pastaruosius dešimt metų, šiame S. Atamuko veikale esanti informacija ne kartą buvo papildyta ar koreguota kitų istorikų darbais⁸²⁷, o minėtasis vadovėlis per tą laiką buvo perleistas ne

⁸²⁴ MASCUCH, Michael; DEKKER, Rudolf ; BAGGERMAN, Arianne. *Egdocuments and History: A Short Account of the Longue Durée*. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/hisn.12080> [žiūrėta 2019-01-13].

⁸²⁵ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. *Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d.* Vilnius: Baltos lankos, 2008.

⁸²⁶ ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias*. Vilnius: Alma littera, 1988. ar *Lietuvos žydai 1918-1940. Prarasto pasaulio aidas*. Sud. PLASSERAUD, Yves; ir MINCZELES, Henri. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

⁸²⁷ Lietuvos žydai. Istorinė studija. Sud. SIRUTAVIČIUS, V., STALIŪNAS, D.; ir VERBICKIENĖ J. Vilnius: Baltos lankos, 2012. ar STALIŪNAS, Darius. *Enemies for a day: antisemitism and anti-Jewish violence in Lithuania under the Tsars*.

vieną kartą, pateikti tekstai apie žydų istoriją Lietuvoje išliko nepakitę ir vėlesnėse versijose.

Pagrindinė tendencija vadovėlio pasakojime apie Lietuvos žydų istoriją – itin gerų santykių tarp lietuvių bei žydų iki pat Antrojo Pasaulinio karo pristatymas, kurį galima kildinti iš jau minėtojo S. Atamuko Lietuvos žydų istorijos pasakojime perteiktos žydų integracijos idėjos⁸²⁸. Pabrėžiama, jog Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo kaip religinės ir etninės tolerancijos oazė to meto Europoje, ir tai prisidėjo prie vietinių žydų kultūrinio bei ekonominio klestėjimo⁸²⁹. Vis dėlto, toks LDK pristatymas, grįstas pačių žydų tarpukariu palaikytais stereotipais, kvestionuotas vėlesnėje historiografijoje. Dar daugiau, tokie simplifikuoti lietuvių ir žydų santykių iki karo paaiškinimai komplikuoja ir kaitos LDK, Rusijos imperijoje ir tarpukario Lietuvoje gilesnį supratimą. Lietuvių dalyvavimas Holokauste pristatomas kaip visiškai netikėta išimtis ilgoje dviejų tautų draugystės istorijoje. Perskaitę įžanginį tekstą apie Holokaustą, pateiktą vadovėlio autoriaus, moksleiviai yra prašomi įrodyti, kad tragedija „Lietūkio“ garaže, kurios metu 1941 m. lietuviai Kaune viešai žudė žydus, neatitinka istorinių Lietuvos tradicijų⁸³⁰ (sic!). Lieka neaišku, kuo mokiniai turėtų remtis, siekdami įrodyti šį teiginį, išskyrus kelių sakinių tekstą apie toleranciją LDK, parengtą ir pateiktą vadovėlio autoriaus temos nagrinėjimo pradžioje. Žvelgiant iš ugdymo proceso perspektyvos, galima teigti, jog toks vadovėlinio teksto kanonizavimas ne tik eliminuoja kritinio mąstymo elementą iš edukacijos, bet ir skatina lietuvių dalyvavimo Holokauste teisinimą. Pats lietuvių dalyvavimo Holokausto įvykiuose faktas nėra nuneigimas⁸³¹, bet ir plačiau neanalizuojamas, paliekamas kaip gėdinga dėmė Lietuvos istorijos puslapiuose. Tačiau žvelgiant iš hermeneutikos pozicijos „Lietūkio“ garažo įvykių naudojimas kaip vieno pagrindinių pavyzdžių, tampančių Holokausto Lietuvoje įvaizdžiu, istorijos vadovėliuose yra dar problemiškesnis. Tokį problemišumą sąlygoja pačių „Lietūkio“ garažo žudynių specifika – šios žydų žudynės Kaune nacių okupacijos Lietuvoje pradžioje kaip organizuotas, struktūruotas ir visiškai ne spontaniškas, veikiau – parodomasis ir skatinamasis – procesas, ne tik neatspindi Holokausto supratimui itin svarbaus totalitarinės ideologijos veikimo⁸³², bet ir jį supaprastina iki žiaurumo elementų ir netgi „paaiškina“.

Budapest: CEU Press, 2015.

⁸²⁸ ATAMUKAS, Solomonas. Lietuvos žydų kelias. Vilnius: Alma littera, 1988.

⁸²⁹ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008. p. 205.

⁸³⁰ Ibid. p. 212.

⁸³¹ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. 10 kl. Literatūros vadovėlis. Vilnius: Baltos lankos, 2006. p. 174.

⁸³² Filosofė Hannah Arendt nuneigia fizinę destrukciją kaip esminį totalitarinių ideologijų elementą: „Totalitarinių režimų bėda ne ta, kad jėgos politiką jie vykdo ypač žiauriai, o ta, kad už jų politikos glūdi visiškai nauja, precedento neturinti

2.4.2.2. Ego-dokumentai: darbo su šiais istoriniais šaltiniais specifika

Naudojant ego-dokumentus (laiškus, atsiminimus, memuarus, dienoraščius etc.) edukaciniais tikslais svarbu klausti, kuo asmeniniai naratyvai praplečia ar papildo egzistuojančius didžiuosius istorijos naratyvus, ir kaip tai gali prisidėti prie švietimo tikslų įgyvendinimo. Nuo pat 1990 m. literatūros mokymo tikslu Lietuvos mokyklose buvo iškeltas jaunosios kartos aukštų dvasinių vertybių ugdymas, panaudojant literatūrą ir joje sukauptą išmintį kaip pagrindą šiam tikslui pasiekti.⁸³³ Ego-dokumentai, pristatantys Holokausto temą literatūros kurso mokyklose metu, atitinka šiuos tikslus, kadangi suteikia tvirtą pagrindą kelti klausimus apie žmogiškumą akistatoje su blogiu, žmogiškasias vertybes ir atsakomybę prieš save bei kitus. Vis dėlto, tokie dokumentinės literatūros šaltiniai kaip ego-dokumentai buvo įtraukti į mokymo programas tik praėjus daugiau nei dešimtmečiui nuo minėtųjų tikslų apie literatūros edukaciją mokyklose paskelbimo. Iš vienos pusės tai gali būti sietina su faktu, jog ego-dokumentai tiek kaip akademinų tyrimų sritis, tiek kaip laisvalaikio skaitymų literatūra tik neseniai išpopuliarėjo Lietuvoje. Iš kitos pusės, istorinių naratyvų įvairiapusiškumas niekada nebuvo tautinių valstybių varikliu, ir Lietuva čia nėra išimtis – tiek mokyklinėje, tiek akademinėje istorijoje dažniausiai pristatomas vienas linijinis Lietuvos(-ių) istorijos pasakojimas. Taigi, ego-dokumentų kaip didįjį Lietuvos istorijos naratyvą papildančios medžiagos apie Holokaustą Lietuvoje naudojimas literatūros mokymo kurse mokyklose kelia sudėtingą klausimą – kaip įvertinti atskirų asmeninių patirčių reikšmę tautos ar valstybės istorijai? Nors šis klausimas daugeliu atvejų taip ir lieka retorinis, svarbu atsiminti, jog netgi asmeninės patirtys, užfiksuotos ego-dokumentuose, yra neišvengiamai paliestos įvairių socialinių diskursų ir “pačios sąvokos, kurias žmonės naudoja save apibūdindami, būdai, kuriais pasirenkama pasakoti apie savo praeitį, vertybės, moralinės normos bei sąmoningumas, į kurį jie apeliuoja savo pasakojimais, neišvengiamai yra jų prisimenamo (ir patirto – A.N.) gyvenamojo laikotarpio produktai”⁸³⁴. Ego-dokumentai šiuo atveju gali būti suprantami kaip įrankiai, galintys padėti

valdžios koncepcija, o už jų Realpolitik glūdi visai nauja ir precedento neturinti tikrovės koncepcija. Visiškas tiesioginių padarinių nepaisymas, o ne žiaurumas, bešakniškumas ir nacionalinių interesų nepaisymas, o ne nacionalizmas, panieka naudos motyvams, o ne beatodairiškas savanaudiškumas, „idealizmas“, t.y. nesvyruojantis tikėjimas fiktyviu pasauliu, o ne valdžios geismas – visa tai tarptautinei politikai suteikė naują ir daug destruktivesnį veiksnį, kuriam negalėtų prilygti paprasčiausias agresyvumas.“ In: ARENDT, Hannah. Totalitarizmo ištakos. Vilnius: Tyto alba, 2001. p. 404.

⁸³³ Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai. Mokyklos samprata. Red. LUKŠIENĖ, Meilė; JACKŪNAS, Žibartas; ir KUOLYS, Darius. Vilnius: Leidybos centras, 1994.

⁸³⁴ FULBROOK, Mary; ir RUBBLACK, Ulinka. *In Relation: The „Social Self“ and Ego-documents...* p. 267.

rekonstruoti tam tikrų žmonių grupių kolektyvinį mentalitetą vienu ar kitu laikotarpiu, su sąlyga, jog jie bus pristatomi ir lyginami tarpusavyje, ne tik kaip individualios patirtys, bet ir kaip serijiniai įrašai. Taigi, analizuojant literatūros vadovėlius, pristatančius ego-dokumentus Holokausto tema, reikšminga įvardyti, kokią bazinę informaciją iš šių tekstų gali pasiimti skaitytojas ir koks skirtingais tekstais yra formuojamas bendras šių įvykių vaizdiny per visą mokyklinį literatūros kursą.

Reikšmingas ego-dokumentų pristatymo literatūros kurse aspektas yra per jų tekstus perduodama informacija apie žydų istoriją ir kultūrą bei Holokausto tragediją. Greta fotografijų ego-dokumentai literatūros vadovėliuose yra pagrindiniai istoriniai šaltiniai visoje Lietuvos švietimo programoje moksleiviams, kurie tiesiogiai pristato Holokausto istoriją, tad juose randamos faktinės detalės papildo bendrąjį vadovėlių autorių pateiktą istorinį naratyvą. Lyginant du pagrindinius dokumentinės literatūros tekstus, įtrauktus į keletą skirtingų literatūros vadovėlių, aiškėja, kokį naratyvą palaiko bei pratęsia ir kokias emocijas siekia skatinti vadovėlių autoriai bei literatūros programų kūrėjai savo parinktais literatūriniais pavyzdžiais. Pirmasis tekstas yra pusiau ego-dokumentikos pavyzdys – Icchoko Mero novelė “Geltonas lopas”⁸³⁵, kuri yra pagrįsta jo asmenine patirtimi Holokausto metu, kai autoriaus tėvai buvo nužudyti, o jam, dar mažam berniukui, išsigelbėti padėjo lietuvių šeima. Jo aprašyta tiesioginė patirtis kaip ego-dokumentas pristatoma po novelės kaip asmeninis I. Mero kreipimasis į Lietuvos žydų muziejų dėl Pasaulio tautų teisuolių vardo suteikimo šeimai, kuri jį išgelbėjo Holokausto metu⁸³⁶. I. Mero novelė per asmenines patirtis atskleidžia dvigubą autoriaus tautinį bei kultūrinį identitetą – žydo ir lietuvių, judėjo ir krikščionio – bei sudėtingą (tačiau įmanomą) šių identitetų kaitos procesą (“jie netgi duodavo man didesnę lašinių riekę, kad greičiau iš manęs išvartytų žydą”⁸³⁷). Faktografiškai šis dokumentinės literatūros pavyzdys pristato tokius istorinius dėmenis kaip lietuvių-žydų santykiai prieš Antrąjį Pasaulinį karą, lietuvių dalyvavimas Holokauste, “baltaraiščiai” ir jų veikla.

Literatūros vadovėlyje 12 klasei (2008 m.) greta Icchoko Mero kūrinių Holokausto istorija Lietuvoje taip pat iliustruojama ir ištraukomis iš Judelio Beilesio memuarų⁸³⁸. Pastarasis dokumentinio pobūdžio tekstas neįtrauktas į privalomųjų skaitinių sąrašus jokioje literatūros mokymo programoje

⁸³⁵ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. 10 kl. Literatūros vadovėlis. Vilnius: Baltos lankos, 2006. p. 175. ar AVČININKAS, Alius. Literatūra. 8. Mokomoji knyga. 2 dalis. Kaunas: Šviesa, 2017. pp.19-30.

⁸³⁶ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. 10 kl. Literatūros vadovėlis. Vilnius: Baltos lankos, 2006. p. 182.

⁸³⁷ Ibid. p. 175. ar AVČININKAS, Alius. Literatūra. 8. Mokomoji knyga. 2 dalis. Kaunas: Šviesa, 2017. p. 179.

⁸³⁸ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008. p. 159.

mokykloms, jis naudojamas išimtinai tik viename iš vadovėlių, tad galima prežiuruoti, jog jis vadovėlio autoriaus pasirinktas arba atsitiktinai, arba atsižvelgiant į asmeninį santykį su tekstu ar jo autoriumi. Faktografiškai pagal ištraukas iš „Judkės” pateikiamos šios pagrindinės detalės apie žydų gyvenimą Lietuvoje Antrojo Pasaulinio karo metais: Kauno žydų getas, Žydų geto taryba, žydų partizanai, žydų-krikščionių santykiai ir žydų vaikų gelbėjimas. Vadovėlyje po šio Judelio Beilesio ego-dokumento ištraukų pateikiami kiti su Antruoju Pasauliniu karu ir lietuviais (partizanais ar tremtiniais) susiję ego-dokumentai. Aiški tendencija iliustruoti kančių istoriją ego-dokumentų pagalba, kliaunantis vien pačiais šaltiniais kaip savipakankamais, yra kvestionuotina tiek edukacinio veiksmingumo, tiek istorijos pristatymo moksleiviams forma. Nei Judelio memuarai, nei lietuvių partizanų ar tremtinių atsiminimai vadovėlyje nėra kontekstualizuojami, ši prerogatyva yra pagal nutylėjimą palikta lietuvių kalbos mokytojams, kurie specializuojasi ne istorijos, o literatūros mokyme, todėl a) iš viso neaišku, ar tai bus padaryta; b) jei tai bus daroma, neužtikrinamos reikalingos mokytojo kompetencijos šia tema. Be tikslingo kontekstinio šių skirtingų etninių grupių patirčių viename regione palyginimo, viena po kitos pateikiamos istorijos gali būti klaidingai naudojamos kančių palyginimui.

Antrasis privalomas literatūros vadovėliams dokumentinis tekstas apie Holokaustą (pagal naujausią literatūros mokymo programą, 2016 m.) yra jau minėtas Anos Frank dienoraštis. Skirtingos ištraukos iš dienoraščio pateikiamos analizei įvairiuose vadovėliuose 8-ai klasei, bei egzistuoja rekomendacija moksleiviams perskaityti visą dienoraštį⁸³⁹ (o tai – gana reta praktika visų pristatomų literatūros kūrinių kontekste). 2017 m. pasirodęs literatūros vadovėlis 8-ai klasei⁸⁴⁰ laikytinas labiausiai ištobulintu būtent šių tekstų reprezentacijos klausimu – paaiškinamas pačio dienoraščio konceptas, skaitytojai supažindinami su Anos Frank biografija ir istoriniu kontekstu, pateiktos ir išskirstytos tematiškai skirtingos dienoraščio ištraukos, jų analizė orientuojama tiek į Holokausto istorijos pažinimą, tiek į paauglystės virsmų problematiką. Nors šio vadovėlio autoriai teikia prioritetą augančio vaiko naujų patirčių bei emocijų analizei, tačiau pasirinktos dienoraščio ištraukos padeda susikurti ir istorinės realybės Antrojo pasaulinio karo metais vaizdinį: daugybė suvaržymų, reguliavusių žydų kasdienį gyvenimą nacių valdžioje, žydų slėptuvės, Antisemitizmas kaip reiškiny (netgi su trumpais paaiškinimais apie šios sąvokos reikšmę) ar SS dehumanizuojanti veikla karo metu.

Dar viena reikšminga ego-dokumentų ir pusiau ego-dokumentų pristatymo literatūros vadovėliuose dimensija – jų vizualinės iliustracijos. Tyrėjai, studijuojantys Holokausto atmintį bei ego-dokumentus pabrėžia, jog „vizualinės kultūros artefaktai, ypač fotografijos, dažnai yra svarbesni nei

⁸³⁹ PETRAUSKAITĖ, J.; SKAIRIENĖ, V.; ir ŽVIRONAITĖ, L. Literatūra 8, Vadovėlis. Mokytojo knyga, I knyga. Kaunas: Šviesa, 2010.

⁸⁴⁰ AVČININKAS, Alius. Literatūra. 8. Mokomoji knyga. 2 dalis. Kaunas: Šviesa, 2017. pp. 6-18.

verbaliniai tekstai, ir tai yra intensyvaus vizualinių objektų platinimo XX a. ego-dokumentų repertuare pasekmė“.⁸⁴¹ Šios iliustracijos gali būti naudojamos arba kaip papildomi dokumentai, atspindys dokumentiniuose tekstuose pateiktą informaciją, arba kaip bendro pobūdžio iliustracinė medžiaga, papildanti vadovėlių autorių pateiktą naratyvą apie Holokaustą. Analizuotuose literatūros vadovėliuose, kuriuose rasti su Holokausto istorija susiję ego-dokumentai, tėra penkios skirtingos foto iliustracijos (3 viename vadovėlyje⁸⁴², 2 – kitame vadovėlyje⁸⁴³, ir 19 vadovėlių be jokių iliustracijų šia tema). 4 iš 5 fotografijų iliustruoja geto kasdienybę (3 – Kauno gete, 1 – neįvardytame gete) ir 1 iš 5 parodo sinagogą Šiaurės Rytų Lietuvoje 1927 m.⁸⁴⁴ Pastaroji fotografija turėjusi iliustruoti trumpą žydų bendruomenės Lietuvoje istorijos pristatymą, pateiktą vadovėlio autoriaus, o fotografijos iš getų priskirtos dokumentinės literatūros tekstų iliustravimui. Neaišku, kodėl pasirinktos fotografijos tik iš Kauno geto, ypač, jei atkreipsime dėmesį į tai, jog jos pridamos ir prie dokumentinės literatūros tekstų, kuriuose kalbama apie Vilniaus getą⁸⁴⁵. Taip pat neaišku, kodėl konkrečiau neįvardijama ir fotografijoje vaizduojama sinagoga – net jei preziumuosime, jog vadovėlio autoriai nežino tikslesnės informacijos, keista, jog iš gausybės egzistuojančių archyvinių fotografijų pasirinktas šis menkai iliustratyvus ir neinformatyvus pavyzdys. Juolab, apie žydų religiją ar maldos namus iliustruojamas vadovėlio tekstas neužsimena, tad neaišku, kokią informaciją (be tos, kad žydai gyveno Lietuvoje) siekiama iliustruoti šia fotografija.

2.4.3. Tarp ego-dokumentų ir pusiau ego-dokumentų: vadovėlių pasirinkimai ir analizės kriterijai

Šiame skyriuje jau išsiaiškinome, kad vienas iš pagrindinių kriterijų vadovėlių autoriams bei edukacinių programų sudarytojams renkantis, kuriuos tekstus įtraukti į programas Holokausto temos pristatymui, yra tekstų lyrinių subjektų amžius. Siekiant empatiško ryšio sukūrimo su mokyklinio amžiaus skaitytojais pasirinkta dokumentinė literatūra pristatanti vaikų ar paauglių patirtis Holokausto metu. Žinoma, kitas itin svarbus pasirinkimo

⁸⁴¹ MASCUCH, Michael; DEKKER, Rudolf ; BAGGERMAN, Arianne. *Egodocuments and History: A Short Account of the Longue Durée*. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/hisn.12080> [žiūrėta 2019-01-13]. pp.41-42

⁸⁴² KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008. p. 209 ir p. 219.

⁸⁴³ URBA, Kęstutis. Literatūros šaltiniai. 10, 1 d. Kaunas: Šviesa, 2012. p. 229 ir p. 235.

⁸⁴⁴ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008. p. 209.

⁸⁴⁵ URBA, Kęstutis. Literatūros šaltiniai. 10, 1 d. Kaunas: Šviesa, 2012. p. 22.

faktorius, atsižvelgiant į tai, jog analizuojamu atveju ego-dokumentai įtraukiami ne į istorijos, o būtent į literatūros mokymo kursą – literatūriškai kokybiškų tekstų prieinamumas. Tik per pastarąjį dešimtmetį galime pastebėti augančią ir marketingo labiau į plačiąją visuomenę orientuojamą dokumentinės ar pusiau-dokumentinės literatūros apie Holokaustą pasiūlą, tiek Holokaustą išgyvenusiųjų žydų atsiminimų ar dienoraščių forma (Grigorijaus Kanovičiaus “Miestelio romansas”, Icchoko Rudaševskio “Vilniaus geto dienoraštis”, Abraomo Suckeverio “Vilniaus getas”, Jakovo Zilbergo “Išgelbėti bulvių maišuose” etc.), tiek vietinių amžininkų kitataučių stebėtojų įvykių fiksavimo forma (Kazimiero Sakovičiaus “Panerių dienoraštis, 1941-1943 m.”). Taip pat negalime kalbėti apie ego-dokumentus kaip vienį, nes ir jie skiriasi tarpusavyje kaip atminties praktikos: ego-dokumentai kaip žydų amžininkų liudijimai, dienoraščiai ar laišakai parašyti Antrojo Pasaulinio karo metais ar keleri metai po jo, ir Holokaustą išgyvenusiųjų memuarai, užrašyti ar perpasakoti praėjus keleriems dešimtmečiams po sukrečiančių įvykių, reikalauja skirtingų analizės bei kontekstualizavimo metodų. Šie aspektai taip pat gali būti laikomi kaip vieni iš tinkamumo kriterijų renkantis iš egzistuojančių temų atspindinčių ego-dokumentų, kurie bus įtraukti į mokymo programas bei vadovėlius.

Klausimai ir užduotys analizei

Ne tik patys dokumentinės literatūros tekstai, kurie pasirenkami pristatyti žydų auto-refleksijas apie Holokaustą, bet ir juos sekantys klausimai bei užduotys jų analizei, turi reikšmės formuojamam ar besiformuojančiam supratimui apie Antrojo pasaulinio karo įvykius. Šios mokiniams skirtos užduotys turėtų juos paskatinti tiek susimąstyti apie Šoa kaip apie tai, kas daugiau niekada neturėtų pasikartoti, tiek analizuoti faktorius, sudariusius galimybę šiai tragedijai įvykti praityje. Kai kurie iš literatūros vadovėlių vaikams turi ir papildomus gretutinius vadovėlius mokytojams⁸⁴⁶. Tokiuose vadovėliuose pateikiama tiek platesnė istorinė informacija konkrečioms pamokų temoms, tiek egzistuoja rekomendacijos dokumentinės literatūros analizei. Siekiant suprasti tokią ego-dokumentiką kaip Anos Frank dienoraštis ar Icchoko Mero atsiminimai bei jais grįsta grožinė literatūra, mokytojai skatinami plačiau papasakoti apie Antrąjį pasaulinį karą ir literatūros pamokų metu, ar net integruoti literatūros, istorijos bei etikos pamokų kursus šia tema⁸⁴⁷. Pabrėžiamas dvasinių vertybių ugdymas per ego-dokumentus, iš esmės suponuoja bendrąją tolerancijos edukaciją (“Pakalbėkite su moksleiviais apie genocidą, rasizmą, Holokaustą. Paskatinkite moksleivius išreikšti savo nuomonę apie šiuos reiškinius”, “Perskaitykite pateiktus tekstus ir remdamiesi jais bei savo patirtimi pakalbėkite apie toleranciją”, “Suorganizuokite diskusiją klasėje “Ar mes

⁸⁴⁶ *Pavyzdžiui*, PETRAUSKAITĖ, J.; SKAIRIENĖ, V.; ir ŽVIRONAITĖ, L. Literatūra 8, Vadovėlis. Mokytojo knyga, I knyga. Kaunas: Šviesa, 2010.

⁸⁴⁷ *Ibid.* p. 53.

tolerantiški?""⁸⁴⁸). Jeigu traktuosime asmeninių pasakojimų skaitymą ne vien kaip autentiškos istorinės perspektyvos paieškas, bet "naudosime asmeninius naratyvus kaip įrankius, padedančius kuo giliau suprasti, koks buvo skirtingas žmonių kelias ir skirtingi santykiai priešaringų reikalavimų, baimės ir kitų emocinių patyrimų atmosferoje, kaip vyrai ir moterys bandė viskam suteikti prasmę, kokias pasakojimo formas rinkosi ir ką tai reiškę konkrečiame laike"⁸⁴⁹, aišku, jog literatūros vadovėlių autoriai pasirinko teisingą priegią dokumentinės literatūros analizei, pabrėždami būtent vertybes, kurias reprezentuoja dokumentinė literatūra, ir tai, koks yra šių vertybių aktualumas konkrečiu istoriniu periodu.

Nors pati "ego-dokumentų" sąvoka nėra naudojama nei rekomendacijose mokytojams, nei programose ar literatūros vadovėliuose, tačiau 8-tų klasių mokytojams yra rekomenduojama pabrėžti moksleiviams, jog Anos Frank dienoraštis yra dokumentinio tipo kūrinys ir paaiškinti tokių istorinių liudijimų svarbą⁸⁵⁰. Taip pat ir vienoje iš vadovėlinių užduočių moksleiviai prašomi įrodyti, jog pateikti I. Mero tekstai yra dokumentinės literatūros pavyzdžiai⁸⁵¹, taip preziumuojama, jog moksleiviai bus susipažinę su pagrindiniais kriterijais, nusakančiais dokumentinės ir grožinės literatūros skirtumus. Vis dėlto, dažniausiai dokumentinio pasakojimo apibrėžimas vadovėliuose nėra aiškiai suformuluojamas – pavyzdžiui, teigiama, jog tai yra pasakojimas, grįstas faktais ir pasižymintis meniška išraiška.⁸⁵² Moksleiviams nepaaiškinama skirtis tarp dokumentinių tekstų (ar ego-dokumentų) ir grožinės literatūros, referuojančios į tam tikrus istorinius įvykius. Norint suteikti dokumentinės literatūros tekstams perspektyvą, svarbu pabrėžti, jog tokie tekstai nebūtinai yra tiesioginiai rašančiojo minčių bei jausmų atspindžiai, ir jų perduodamos žinios visada yra tik dalinės.⁸⁵³ Taigi, tiek labiau į faktų perteikimą orientuoti, tiek labiau meninės formos siekiantys dokumentiniai tekstai negali būti betarpiškai laikomi visiškai nešališkais istoriniais liudijimais.

Simboliška, jog moksleiviai kviečiami vertinti pagrindinių dokumentiniuose tekstuose pristatomų veikėjų poelgius – nebūti tiesiog apatiškais skaitytojais (stebėtojais), bet atlikti gilesnę, netgi personalizuotą istorinę ar net sociologinę analizę ("Ką reiškia baltas raištis ant sargo rankos? Jei nežinai atsakymo, paprašyk savo istorijos mokytojo ar senelių

⁸⁴⁸ Ibid. p. 53, p. 55.

⁸⁴⁹ FULBROOK, Mary; and RUBLACK, Ulinka. *In Relation: The „Social Self“ and Ego-documents...* p. 271.

⁸⁵⁰ PETRAUSKAITĖ, J.; SKAIRIENĖ, V.; ir ŽVIRONAITĖ, L. *Literatūra 8, Vadovėlis. Mokytojo knyga, I knyga.* Kaunas: Šviesa, 2010. p. 55.

⁸⁵¹ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. *Literatūros vadovėlis. 10 kl.* Vilnius: Baltos lankos, 2006. p. 184

⁸⁵² AVČININKAS, Alius. *Literatūra, 8. Mokomoji knyga. 2 dalis.* Kaunas: Šviesa, 2017. p. 14.

⁸⁵³ MASCUCH, Michael; DEKKER, Rudolf ; BAGGERMAN, Arianne. *Egdocuments and History...* p. 40

pagalbos”⁸⁵⁴; “Kokius žydų gyvenimo ženklus gali pastebėti savo gyvenamojoje aplinkoje?”⁸⁵⁵ ar “Paklausk vyresnės kartos žmonių apie žydų gyvenimą tarpukario Lietuvoje ir jų tragediją Antrojo Pasaulinio karo metais. Remdamasis išgirstomis istorijomis, parašyk trumpą pasakojimą”⁸⁵⁶). Nors toks tiesioginis moksleivių įtraukimas į vietinės žydų istorijos bei Holokausto istorijos pažinimą gali būti suprantamas kaip pozityvi mokymo(si) patirtis, paremtas etnografinė metodika, tačiau kai kuriais atvejais tokie tiesioginiai bandymai įtraukti moksleivius prieštarauja esminėms Holokausto edukacijos idėjoms, apibrėžtomis Stokholmo deklaracija (2000 m.), ypač rekomendacijoms neskatinti moksleivių suvaidinti scenų iš Holokausto istorijos ar nebandyti savęs įsivaizduoti aukų vietoje. Tokių ribos tarp pozityvios edukacijos ir skausmo edukacijos peržengimą iliustruoja atvejai, kai moksleiviai kviečiami įsivaizduoti, kaip jie gyventų būdami žydais Holokausto metu ir kaip tai paveiktų jų kasdienybę, su kokiais sunkumais jie susidurtų⁸⁵⁷. Per pristatytas užduotis atsiskleidžia ir jas formuluojančiųjų literatūros vadovėlių autorių istorijos suvokimas – istorija pateikiama ne kaip objektyvi praeities įvykių refleksija, bet kaip asmeninių patirčių rinkinys, o senelių ar tėvų pasakojama jų istorijos interpretacija priimama kaip faktografinis naratyvas.

Tautinių mažumų kultūrinis paveldas į dabartinių laikų literatūros dalyko turinį inkorporuojamas itin menkai. Analizuotuose Lietuvių literatūros vadovėlių nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje vienintelės tautinės mažumos, kurių literatūrinis įnašas į Lietuvos kultūrą aptariamas, – tai žydai bei lenkai. Pastarųjų atveju, nėra aiškaus atskyrimo nuo Lietuvos lietuvių ir Lietuvos lenkų, o žydų atveju atvirkščiai – jie pristatomi vien kaip žydai, o ne Lietuvos žydai. Per literatūros istorijos pristatymą daugiausia dėmesio temų, susijusių su tautinėmis mažumomis Lietuvoje kontekste, skiriama Holokausto istorijos pristatymui, kuris pagrįstas ego-dokumentinės literatūros pristatymu bei analize.

⁸⁵⁴ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis. 10 kl. Vilnius: Baltos lankos, 2006. p. 182.

⁸⁵⁵ KANIŠAUSKAITĖ, Irena; ŠERVENIKAITĖ, Nijolė; ir ŽUKAS, Saulius. Literatūros vadovėlis 12 kl. Mokinio knyga išplėstiniam kursui I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008. p. 212.

⁸⁵⁶ Ibid. p. 114.

⁸⁵⁷ AVČININKAS, Alius. Literatūra, 8. Mokomoji knyga. 2 dalis. Kaunas: Šviesa, 2017. p. 12

IŠVADOS

1. Šiame tyrime išanalizavus skirtingas tautinių mažumų pristatymo formas Lietuvos (ir LTSR) istorijos, krašto pažinimo ir geografijos (tarpukariu) bei literatūros (nuo 1990 m.) vadovėliuose bei atitinkamų dalykų mokymo programose bei strategijose 1918-2018 m. Lietuvoje pasitvirtina hipotezė, jog tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymą sąlygoja konkretaus laikotarpio ideologinė valstybės politika. Lietuvoje valstybiniu lygmeniu inspiruojamoje mokyklinėje istorijos edukacijoje per pastarąjį šimtmetį susiduriama su „paslankios istorijos“ sampratos taikymu, kai pati Lietuvos valstybė ir jos dominuojanti tauta – lietuviai - renkasi skirtingą Lietuvos istorijos pateikimo kryptį idėjiškai ir politiškai skirtingais laikotarpiais. Lietuvos istorijos pasakojimas visų nagrinėjamų laikotarpių vadovėliuose formuojamas remiantis laikmečiui aktualiais ir patraukliais akcentais, kuomet siekiama suprasti, ne kaip iš tiesų buvo, o išvelgti tik tai, kas iš tos praeities būties aktualu gyvenamajam laikotarpiui. Tiek tarpukario Lietuvoje, tiek nuo 1990 m. atkurtos nepriklausomos Lietuvos istorijos mokyme vyrauja tautinė perspektyva, kuri remiasi nacionaliniais ir dominuojančiai tautai palankiais mažųjų Lietuvos tautinių bendruomenių (karaimų, totorių, kartais ir žydų) puoselėjimais savos istorijos Lietuvoje mitais kaip legitimia istorijos rašymo paradigma, ir ignoruoja didesnių tautinių grupių (lenkų ir rusų), kurių vietos istorijos versija nepritinka prie dominuojančio naratyvo, istorinius pasakojimus. LTSR istorijos mokyme egzistavo galimybė reikštis atskiriems tautiniams titulinės respublikos tautos – lietuvių – poreikiams, tačiau istorinės atminties sovietizavimo procese sovietinės ideologijos požiūriu nebelieka poreikio pristatinėti *buvusias* tautines mažumas šalyje – jos taip pat „sovietizuojamos“ (t.y. eliminuojamos iš tautinio pasakojimo ir niveliuojamos į komunistines socialines – engiamųjų ir engiančiųjų – kategorijas). Iš kitos pusės – sovietmečiu patys lietuviai buvo sovietiniai piliečiai *mažumos* statusu SSRS, todėl kitų tautinių mažumų pristatymas jų titulinėje respublikoje buvo suvoktas komplikotai, prioritetizuojant galimybę pirma pristatyti lietuvių istoriją ir siekiant, kad kitos tautinės grupės jos neužgožtų. Analizuotose dabartinėse Lietuvos Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos bendrosiose mokyklų programose, švietimo strategijose bei planuose istorijos mokymui keliami tolerancijos skatinimo bei ugdymo daugiakultūrijoje aplinkoje uždaviniai ne visada atitinka mokyklinio istorijos kurso turinį. Įdomu, kad tiek pirmasis – sėkmingo siektinos istorinės didaktikos pritaikymo edukacinėje sistemoje atvejis, tiek antrasis – paklusimo sovietų valdžios nubrėžtomis tautiškumo reiškimosi per istorijos mokymą gairėms atvejis, tiek trečiasis – praktikoje nepasiteisinančių istorijos mokymui iškeltų tikslų atvejis, veda į tą patį rezultatą. Visais aptariamais laikotarpiais Lietuvos istorija tiek švietimo programose, tiek vadovėliuose pateikiama kaip tautinė lietuvių istorija, o tautinės mažumos –

kaip marginali Lietuvos istorijos dalis, tad jų įtraukimas į Lietuvos istorijos pasakojimą nėra akcentuojamas. Nepriklausomos Lietuvos valstybės istorijos mokyme neegzistavo ir neegzistuoja alternatyvūs didžiajam tautiniam pasakojimui istorijos naratyvai.

2. Rekonstruojant trijų tiriamų periodų vadovėlių ir pagalbinių mokymo priemonių rengimo aplinkybes identifikuota, jog tiek tarpukariu, tiek Lietuvoje po 1990 m. egzistavo platus skirtingų autorių istorijos vadovėlių pasirinkimo spektras. Tarpukariu istorijos vadovėlius rengė daugiau nei dešimt autorių, tačiau geografijos ir krašto pažinimo vadovėlių autorių skaičius buvo siauresnis – iki 5 autorių visu laikotarpiu. Nepaisant nemažo vadovėlių autorių skaičiaus, tarpukariu dominavo vadovėlių perleidimai, kai kurie istorijos vadovėliai buvo perleidžiami dešimt ir daugiau metų, o istorijos naratyvas liko stabilus. Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje keičiant istorijos mokymo programą istorijos vadovėlių pasirinkimo galimybės palaipsniui plėtėsi, ėmė dominuoti daugiaautoriniai vadovėliai. Keičiantis istorijos mokymo programai senieji vadovėliai buvo/yra iš naujo apibūtinami Švietimo ir mokslo ministerijos, taip pat rengiami nauji, iš karto apeliuojantys į naujausias programas. Kaip matyti iš interviu su istorijos mokytojais, Lietuvoje po 1990 m. mokyklinėje edukacijoje ilgiau bedirbantys mokytojai ruošdamiesi pamokoms naudoja ne vieną, o keletą skirtingų istorijos vadovėlių. Nepaisant tarpukariu ir dabartinėje Lietuvoje egzistavusios galimybės mokyklose rinktis iš įvairių istorijos vadovėlių, tyrimo metu nustatyta, jog pagrindinė Lietuvos istorijos pasakojimo linija tautinių mažumų pristatymo atžvilgiu visuose pasirenkamuose vadovėliuose sutampa – laikomasi tautinės Lietuvos istorijos kaip lietuvių istorijos pristatymo perspektyvos. Sovietinėje Lietuvoje LTSR istorijos vadovėliai, turėję pereiti sovietinę cenzūrą, nepakitę buvo perleidžiami eilę metų, vienu metu buvo galima pamokų metu naudotis tik vienu parengtu ir tuo metu apibūtinu LTSR istorijos vadovėliu. Per visą sovietmetį vadovėliai turinio klausimais beveik nekito, tad galime iš esmės kalbėti apie vieną nepertraukiamą LTSR istorijos mokyklinį naratyvą visą 1957-1988 m. laikotarpį.

3. 27-iose tyrime analizuotuose tarpukario istorijos, geografijos ir krašto pažinimo vadovėliuose vyrauja 4 esminės kryptys, susijusios su Lietuvos tautinių mažumų reprezentacija: jų įtaka lietuvių nutautėjimui, raštingumas bei religinė tradicija, Vytauto Didžiojo asmenybė ir tautinės mažumos bei santykis su didžiais Lietuvos miestais (Vilniumi, Kaunu ir Klaipėda). Tautinių mažumų istorijos ir kultūros aspektų pristatymas būdingesnis būtent krašto pažinimo ir geografijos vadovėliams, istorijos vadovėliuose apie tautines grupes kalbama tik fragmentiškai – taip formuojant tik lietuvių istorinės Lietuvos įvaizdį. Geografijos ir krašto pažinimo vadovėliams būdingas tautinių mažumų bendruomenių ir lietuvių tautos lyginimas, pastarąją išskiriant kaip pranašesnę, bet nukentėjusią dėl kitų tautų invazijos į jos „gyvybinę erdvę“. Šitokia vadovėliuose egzistuojanti pozicija puikiai atitinka laikotarpio ideologiją, istorijos

mokymas aiškiai naudojamas kaip priemonė stiprinti lietuvių tautinį identitetą net ir kitų Lietuvos tautinių bendruomenių sąskaita, kitos tautos tampa lakmuso popierėliu, kuriuo patikrinamas lietuvių tautos vertingumas ir pranašumas. LDK kaip pavyzdinio valstybinio modelio vaizdinys buvo ir tarpukario istorinio naratyvo vienas esminių motyvų, tad matyti, jog jo aktualizavimas nūdienos istorinėje didaktikoje nėra tik Europos Sąjungos ideologinės politikos atgarsis – tai bendrojo Lietuvos istorijos pasakojimo, pradėto kurti dar tarpukario Lietuvoje, tęsinys. Vis tik pagal dabartinį vadovėlinį Lietuvos istorijos pasakojimą Lietuvos kaip daugiakultūrės valstybės istorija baigiasi su tarpukariu, Lietuvos karaimų ir totorių – su Vytauto nukritimu nuo žirgo 1430 m., Lietuvos žydų istorija – su Holokaustu, Lietuvos lenkų istorija – su “išspręstu” Vilniaus krašto klausimu, Lietuvos baltarusių ir rusų istorija taip ir lieka Lietuvos istorijos parašėse ir labiau primena paskiras pastabas nei vientisą pasakojimą.

4. Mokykliniame tarpukario Lietuvos istorijos pasakojime kalbant apie nacionalines tautas akcentuojamas tautos kitimas ar perkūrimo dėl sociokultūrinių procesų supratimas. Tai konstruktyvizmo šalininkams būdinga prieiga, tačiau tame pačiame Lietuvos istorijos naratyve ji apjungiamą su primordialistinio tipo samprata, vyravusia tarpukario viešajame diskurse bei mokyklinėje edukacijoje. Taip lietuvių kaip nacijos supratimas Lietuvos istorijos mokykliniame pasakojime paliekamas išimtinai primordialistiniam arealui, kai tautinėms mažumoms (ar išsivaizduojamai nutautėjusiems lietuviams) ir jų kultūrinėms formacijoms paaiškinti taikomos konstruktyvistinės prieigos. Šių prieigų sinkretiškumą pagilina ir tai, jog pats kalbėjimas apie nutautėjimą (su galimybe vėl pasirinkti „tikrąjį“ tautinį kelią) rodo primordialistinį reiškinių supratimą. Dvigubų grėsmių tautiškumui – nutautinimo per kitas konkrečias tautas ir nutautėjimo per globalizacijos procesus – pristatymas tarpukariu sukūrė nišą, kurioje skatinta puoselėti ir saugoti tautiškumą (su lietuviškumo turiniu) ne tik kaip prasmingą Lietuvos valstybės kaip tautinės valstybės sudedamąją, bet ir kaip tam tikrą reliką ar istorinę vertybę. Derėtų pabrėžti, kad nepaisant politinių pokyčių šalies viduje, perėjimo nuo demokratinio prie autoritarinio tipo valdymo po 1926 m. perversmo, nėra didelės kaitos tarp istorijos ir geografijos bei krašto pažinimo vadovėliuose pristatomo tautinių mažumų diskurso visu tarpukario periodu. Tai leidžia daryti prielaidą, kad nuo pat nepriklausomos Lietuvos paskelbimo vadovėliuose plėtotas lietuviškumo santykis su vietinėmis tautinėmis bendruomenėmis ideologiškai atitiko tiek demokratinio, tiek autoritarinio, tautininkų įvesto režimo, gaires.

5. Sovietiniame istoriniame pasakojime skirtingų tautinių grupių pristatymo atžvilgiu visiškai neperimamas tarpukario Lietuvos istorikų ar istorijos vadovėlių rengėjų įdirbis, o sovietmečio istorinio pasakojimo turinio ir ideologijos siekiama atsisakyti nepriklausomoje Lietuvoje. 9 analizuotuose LTSR istorijos vadovėliuose pristatomos ne visos istorinės Lietuvos tautinės mažumos – iš istorinio pasakojimo eliminuojamos neskaitlingosios tautinės bendruomenės – karaimai (jų nebuvo ir tarpukario Lietuvos istorijos

pasakojime) bei totoriai, o žydai bei lenkai pristatomi tik sporadiškai, sukuriant klaidinantį jų kaip laikino, atsitiktinio Lietuvos istorijos elemento vaizdinį. Gausiausiai iš visų tautinių grupių Lietuvoje po lietuvių kalbama apie rusus. Pastarosios tautinės grupės ir lietuvių santykių pristatymas itin romantizuotas, apie rusus kalbama tik kaip apie lietuvių tautos herojus. Tuo tarpu kita istorinė etninė grupė Lietuvoje – vokiečiai – taip pat pristatomi visuose LTSR istorijos vadovėliuose, tačiau iš visiškai priešingos, konfliktinės, perspektyvos – kaip lietuvių tautos amžinieji priešai. Kalbėjimas apie žydų žudynes sovietiniuose vadovėliuose atitinka bendras kalbėjimo apie žydų istoriją Lietuvoje tendencijas – jis ne tik kiekybiškai negausus, bet ir kupinas ideologizuoto vertinimo iš komunistinių vertybių perspektyvos. Sovietmečiu sustiprintas lietuvių kaip titulinės respublikos tautos pristatymas LTSR istorijos vadovėliuose, po 1990 m. eliminavus rusų tautos išskyrimo elementą, galimai palengvino tautinio Lietuvos istorijos modelio kaip iš esmės vienintelio pažįstamo per visą Lietuvos istoriją, pratęsimą, ir tuo pačiu komplikavo tautinių mažumų istorijos Lietuvoje pristatymą – nei sovietinis klasinės draugystės ar priešybių logika paremtas tautinių santykių pristatymo modelis, nei tarpukariu egzistuojanti daugiau antropologinė nei istorinė tautinių mažumų pristatymo perspektyva, neatitiko XX a. pab. demokratinų valstybių istorijos mokymo tendencijų, tad po 1990 m. teko kurti kokybiškai naują pasakojimą apie tautinių mažumų Lietuvoje istoriją.

6. 45-iems nūdienos istorijos vadovėliams, analizuotiems šiame tyrime, būdingos bendrosios tautinių mažumų pristatymo tendencijos pagal laikotarpius ar konkrečias temas: XVI-XVII a. LDK visuomeninis gyvenimas kaip daugiakultūrio (su)gyvenimo pavyzdys, žydų istorijos Lietuvoje išskyrimas iš kitų tautinių mažumų grupių, tautinių mažumų vieta Lietuvos valstybingumo projekte, kultūrinė autonomija tarpukario Lietuvoje ir jos reikšmė tautinėms mažumoms bei Holokausto istorija kaip žydų istorijos Lietuvoje dalis. Skurdžiausiai tautinės mažumos pristatomos XX a. II p. bei dabartinių laikų perspektyvoje, todėl sukuriama iliuzija, jog tautinių mažumų problema tėra tolimos praeities reliktas, neturintis aktualumo dabartyje. Tokia pristatymo perspektyva iš esmės prieštarauja švietimo programose numatytam bei vadovėlių autorių akcentuotam dabarties ir praeities sąryšio per istoriją išryškinimui. Visgi skirtingų nūdienos vadovėlių analizė parodė, jog galimybė įvairiausiai atskleisti tautinių mažumų istoriją bei paveldą Lietuvoje istorijos vadovėliuose egzistuoja, tačiau dėl nepriklausomybės metais susiformavusio standartinio istorijos pasakojimo būdo bei poreikio orientuotis į valstybinių egzaminų programą, ja retai pasinaudojama. Įvairiausiai pristatomi žydai Lietuvoje, o lenkų bei rusų pristatyme pasigendama jų kaip tautinių bendruomenių Lietuvoje išskyrimo, lieka neaiškus jų statusas bei santykis su LDK. Lyginant istorijos mokymo programų bei vadovėlių turinį, paliečiantį tautinių mažumų istorijos pristatymą, identifiкуotas vertybinis neatitikimas – egzistuoja deklaratyvios daugiakultūriškumo vertybės programose ir realiai funkcionuojančios

tautiškumo vertybės vadovėliuose – pastarieji du dėmenys atspindi, kaip Lietuvos visuomenė turėtų mąstyti (valstybinio švietimo siekinys) ir kaip visuomenė mąsto (valstybinio švietimo išdava).

7. 14-kos pusiau struktūruotų interviu su istorijos mokytojais, pradėjusiais dirbti jau nepriklausomoje Lietuvoje, analizė įgalino nustatyti, kaip praktikoje pritaikoma programų bei vadovėlių medžiaga apie tautines mažumas Lietuvoje. Identifikuota, jog istorijos mokytojai supranta tautines mažumas arba kaip problemą Lietuvos istorijoje (lenkai, žydai, rusai), arba kaip linksmą atrakciją (karaimai, totoriai). Istorijos mokytojai nekvestionuoja tautiškumo klausimų pristatymo istorijos pamokose – etnocentrinė Lietuvos istorijos vizija daugeliui mokytojų atrodo savaime suprantama bei priimtina istorijos mokymo perspektyva, o tautinės mažumos ir jų egzistavimas etninėse lietuvių žemėse suvokiamas kaip Lietuvos istoriją *papildantis* faktas.

8. Lyginant tiek faktinės, tiek interpretacinės informacijos apie tautines mažumas pateikimą tarpukario ir nūdienos vadovėliuose, pastebėta, jog tiek nepaisant tautinių mažumų artumo tarpukario Lietuvoje, tiek nepaisant nūdienoje vis gausėjančios istoriografijos tautinių mažumų tematika, abiejų laikotarpių vadovėliuose neišvengiama faktinių klaidų religiniais ar kultūriniais klausimais. Visgi tarpukario vadovėliuose apie tautines bendruomenes dažniau kalbama kaip vis dar egzistuojančias ir veikiančias grupes, o nūdienos vadovėliuose akistatoje su Holokaustu apie žydų bendruomenę imta kalbėti kaip apie praeities relikta, taip pat ir kitos tautinės grupės paliekamos tik praeityje be sąryšio su dabartimi. Ieškant alternatyvų nusistovėjusiam Lietuvos istorijos naratyvui, svarbu atkreipti dėmesį ir į tautinių mažumų dalyvavimą bendrai kuriamoje istorijoje. Tai ypač aktualu posovietinėje erdvėje, formuojantis naujiesiems tautiniams identitetams ir ieškant ištakų istorinėje plotmėje.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Šaltinių sąrašas

VADOVĖLIAI (pilna tyrime analizuotų vadovėlių bibliografija pateikiama lentelėse):

Žr. PRIEDAS NR. 1. Analizuoti tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai 1918-1939 m.

Žr. PRIEDAS NR. 3. Analizuoti LTSR istorijos vadovėliai mokykloms (1957-1988 m.)

Žr. PRIEDAS NR. 4. Analizuoti 1992-2017 m. laikotarpio istorijos vadovėliai.

Žr. PRIEDAS NR. 5. Analizuoti literatūros vadovėliai mokykloms (1992-2017 m.)

1. AGARAS, A. Lengvutė Lietuvos istorija. Ryga, 1910.
2. GABRYS, Juozas. *Geografijos vadovėlis skiriamas Lietuvos mokyklai*. S.l.: s. n., 1910.
3. MATULAITIS, Stasys. *Trumputė Lietuvos istorija*. Vilnius: Martyno Kuktos spaustuvė, 1908.
4. P.N. *Trumpa Visuotina Istorija. Senovės istorija. Dalis I. Tilžė*, 1903.
5. PAJAUTA. *Trumpai išpasakota Lietuvos istorija*. Vilnius: Juozapo Zadazkio spaustuvės išleidimas, 1912.
6. PAPARONIS, Lietuvos istorija. Seinai: „Šaltinio“ redakcijos lėšomis, 1910.

MOKYMO PROGRAMOS, KONCEPCIJOS, STRATEGIJOS

Tarpukario Lietuva (1918-1939 m.):

1. Bendrojo mokslinimo dalykų programos. Švietimo ministerijos žinios, nr. 4, 1932, pp. 234-248
2. GENIUŠAS J., Epizodiškosios istorijos kurso programos projektas. *Švietimo darbas*, nr. 8, 1927. pp. 747-755.
3. Istorijos programa (vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms). *Švietimo darbas*, nr. 11, 1930. pp. 543-545.
4. Istorijos programos pradžios mokyklai projektas. Tautos mokykla, nr. 23, 1934. pp. 442-444.
5. Krašto mokslo programos pradžios mokyklai projektas Švietimo ministerijai patiektas tvirtinti (istorijos programa pradžios mokyklai). Tautos mokykla, nr. 12, 1935. pp. 284-286.
6. Laikinoji pradedamųjų mokyklų Švietimo ministerijos patvirtinta programa. *Švietimo darbas*, Nr. 1, 1919. p. 9.

7. Laikinoji programa V-VI pradžios mokyklos skyriui (Kraštotyros, Lietuvos istorijos programos). Švietimo darbas, 1928, nr. 5, pp. 547-571.
8. Lietuvos istorijos programa: vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms. Švietimo darbas, Nr. 11. 1930. pp. 543-545.
9. Naujosios pradžios mokyklų programos. Mokykla ir gyvenimas, nr. 12, 1935. pp. 19-23.
10. Pradedamųjų mokyklų laikinoji programa (III-IV sk. Krašto mokslo programa). Švietimo darbas, nr. 1, 1919. pp. 10-20
11. Programa 4 metų pradžios mokykloms (kraštotyros programa, pastabos). Švietimo darbas, 1925, nr. 10, pp. 1039-1101.
12. Programa metinių kursų pradedamosios mokyklos mokytojams rengti (9 mėn. istorijos programa). Švietimo darbas, nr. 2-3, 1919. pp. 25-32
13. Programos pradinei mokyklai (istorijos programa). Mokykla ir gyvenimas, nr. 8-9, 1921. pp. 12-29
14. Programos vidurinei ir aukštesniosioms mokykloms. Švietimo darbas, nr. 7, 1929. pp. 649-696.
15. Programų projektai pradžios mokyklai. In: Lietuvos mokykla. Tautos ugdymo laikraštis. Nr. 4. Liepa-Rugsėjis. XVIII. Kaunas: „Šviesa“, 1935. pp. 264-309.
16. Reformos projektas: Švietimo ministerijos bendrojo lavinimo mokyklos (yra Lietuvos istorijos programa I-IV kl.; istorijos programa vidurinei mokyklai I-VIII k.). Švietimo darbas, nr. 6-7, 1920. pp. 17-54.
17. Šešerių metų pradžios mokyklos programos, Kaunas, 1936 (1937).
18. Švietimo ministerijos pradedamųjų mokyklų programos projektas (istorijos programa III-IV skyriui). Lietuvos mokykla, nr. 1, 1919. pp. 165-180.
19. Tėvynės pažinimo programa. III skyrius. Šešerių metų pradžios mokyklų programos. Mokyklos ir gyvenimo leidinys. Kaunas, 1936. pp. 10-13.
20. Vidurinės mokyklos programų projektai (istorijos programa I-VII kl.). Tautos mokykla, nr. 18, 1936. pp. 433-439
21. Vidurinių mokyklų programos, Lietuvos istorija, V klasė. Kaunas, 1939.
22. Vidurinių mokyklų programų projektai (istorijos programa I-VII kl.). Mokykla ir gyvenimas, nr. 7-9, 1936. pp. 64-100
23. Vidurinių mokyklų programų projektai, Kaunas, 1937.

Sovietinė Lietuva (1957-1988 m.):

1. Aštuonmečių, vidurinių ir vakarinių (pamaininių) mokyklų programos. Istorija. IV-XI kl., Kaunas: Šviesa. 1978 (1981, 1983).
2. Istorija. IV-XI kl. Kaunas: Šviesa, 1983 (1981, 1978...).
3. Vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos programos. Istorija.

V-XII kl. Kaunas: Šviesa, 1988.

Lietuva po 1990 m.:

1. 1999 m. istorijos programa. Parengė: BAKONIS, E.; JOKIMAITIS, R.; ir E. Manelis. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/rubrikos/programos/archyvas/468-1999-istorijos-programa#bendrosios-nuostatos> [žiūrėta 2018-11-12]
2. 2009-2011 m. Pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, 2009. Prieiga internetu: http://www.sac.smm.lt/images/file/Pagr_vid_ugdymo_planai_2009-2011.pdf [žiūrėta 2011-05-01]
3. Bendroji istorijos ugdymo programa 11-12 kl. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, 2011. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10];
4. Bendroji istorijos ugdymo programa. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas, 2011. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]
5. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai, 2003.
6. DĖL SEIMO NUTARIMO DĖL ILGALAIKĖS PILIETINIO IR TAUTINIO UGDYMO PROGRAMOS PATVIRTINIMO Nr. XP-1187 Prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.280471?jfwid=zweme9oq7> [žiūrėta 2018-08-15]
7. Ilgalaiškė pilietinio ir tautinio ugdymo programa, 2006.
8. Istorijos egzamino programa, 2011.
9. Istorijos pagrindinio ugdymo bendroji programa, Vilnius, 2016. Prieiga internetu: <http://istorijatau.lt/index.php/rubrikos/programos/992-istorijos-pagrindinio-ugdymo-bendroji-programa> [žiūrėta 2018-11-10]
10. JAKUBČIONIS, A.; ir KAUBRYS, S. *Lietuvos istorija 1918-1990 m.: programa*. 2006.
11. Lietuva. Švietimas regionuose. Mokykla. 2015. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2015. Prieiga internetu: [https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/Svietimas%20regionuose%202015%20\(3\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/Svietimas%20regionuose%202015%20(3).pdf) [žiūrėta 2018-10-05]]
12. Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa. Vilnius, 2016
13. Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinis brandos egzaminas. Prieiga per internetą: <http://www.nec.lt/339/> [žiūrėta 2018-04-10]
14. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos

- ir bendrojo išsilavinimo standartai. XI– XII klasės. Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2002.
15. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai. Mokyklos samprata. Red. LUKŠIENĖ, Meilė; JACKŪNAS, Žibartas; ir KUOLYS, Darius. Vilnius: Leidybos centras, 1994.
16. Lietuvos respublikos švietimo įstatymas. 1991 m. birželio 25 d., Vilnius. Įstatymas paskelbtas: Lietuvos aidas 1991, Nr. 153-0; Žin. 1991, Nr.23-593. Prieiga internetu: <http://ktkc.lt/assets/uploads/2018/02/Lietuvos-Respublikos-%C5%A1vietimo-%C4%AFstatymas.pdf> [žiūrėta 2018-11-14]
17. Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius: Leidybos centras, 1992. Prieiga internetu: <http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/koncepcija1.htm> [žiūrėta 2018-11-12].
18. LR švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, priėmimo data: 2003-06-17. [Galioja] Prieiga internetu: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0546D91E9C63> [žiūrėta 2018-12-12]
19. Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas, 2011, Skiltis: Pilietinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-10-12]
20. Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis Ugdymas, 2011. Istorija. [dabar galiojanti] Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-01-17]
21. Pagrindinio ugdymo etninės kultūros programa (2012 m.) Prieiga internetu: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/etnine-kultura/EK%20programa%20Pagrindinis%20ug%20zin120412.pdf> [žiūrėta 2019-01-12]
22. PLENTAITĖ, V. Lietuvių kalbos mokymas. Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993; Universaliosios ugdymo programos, 1992.
23. Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008 m. [galiojanti] Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/1_pradinio%20ugdymo%20bendroji%20programa.pdf [žiūrėta 2018-10-12]
24. Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa. Švietimo ir mokslo ministerija. Kaunas: „Šviesa“, 2014. Prieiga internetu: [https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdy-mo%20bendroji%20programa\(2\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/Prie%C5%A1mokyklinio%20ugdy-mo%20bendroji%20programa(2).pdf) [žiūrėta 2018-11-12]
25. Tautinė mokykla. Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija. Vilnius: „Žinija“, 1989.
26. Valstybinė švietimo 2013-2022 m. strategija. Vilnius, 2014.

27. Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatos. Vilnius, 2004.
28. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: dorinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/2_Dorinis_ugdymas.pdf [žiūrėta 2018-11-12]
29. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: Kalbos. Vidurinio ugdymo bendrųjų programų 2 priedas, 2008. [galiojanti] p. 4. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Kalbos_2_priedas.pdf [žiūrėta 2018-10-15]
30. Vidurinio ugdymo bendrosios programos: socialinis ugdymas. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf [žiūrėta 2018-08-10]

PAPILDOMOS MOKYMO PRIEMONĖS

1. Anykščių miestelio žydai. Užduočių sąsiuvinis VI-IX klasėms. Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus leidinys. Utenos spaustuvė.
2. BANYS, Bronislavas. *Lietuvos tautinės mažumos: mokymo priemonė: mokiniams, studentams, mokytojams, dėstytojams*. Vilnius: Rosma, 1998
3. GENIUŠAS, Juozas. *Epizodiško istorijos kurso metodika*. Kaunas: Mokytojo knygnėlis, 1927.
4. *Kelias į pasaulio pažinimą: metodinės medžiagos pristatymas*. Projektas „Inovatyvių mokymosi programų rengimas Utenos savivaldybėje plėtojant socialinę partnerystę“. Utena: Utenos Indra, 2012.
5. Knyga mokyklai apie Holokaustą. Kaip mokyti Holokausto istorijos. Vertimas iš: Teaching about the Holocaust. United States Holocaust memorial museum, Washington D.C. Red. Audra Kairienė. R.Paknio leidykla, 1999.
6. Švenčionių krašto žydai. Pratybų sąsiuvinis. Sud. Giedrė Geniušienė, Elena Kadzevičienė. Švenčionys, „Firidas“, 2004.
7. Tolerancijos ugdymas mokykloje: knyga mokytojui. Vilnius: Garnelis, 2004.
8. VILKELIENĖ, Kristina; DŽIAVEČKAITĖ, Sonata; KOSTIUKOVIENĖ, Lina; ir KAŠKELIS, Gražvydas. Istorija: užrašai [8 klasei]. Kaunas: „Šviesa“, 2017.

INTERVIU SU ISTORIJS MOKYTOJAIŠ MEDŹIAGA

1. Respondentas M1 [2017 01 09]
2. Respondentas M2 [2017 01 12]
3. Respondentas M3 [2017 01 18]
4. Respondentas M4 [2017 01 19]
5. Respondentas M5 [2017 01 25]
6. Respondentas M6 [2017 01 25]
7. Respondentas M7 [2017 01 25]
8. Respondentas M8 [2017 01 31]
9. Respondentas M9 [2017 02 01]
10. Respondentas M10 [2017 02 03]
11. Respondentas M11 [2017 02 06]
12. Respondentas M12 [2017 03 18]
13. Respondentas M13 [2017 03 23]
14. Respondentas M14 [2017 03 25]

PERIODIKA

1. ALANTAS, V. Kada mes turėsime Lietuvos istoriją. *Lietuvos aidas*, nr. 118, 1932. p. 5.
2. AVIŽONIS, K. Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje. *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...* p. 57.
3. ČIURLIONIENĖ, Sofija. Apie tautos auklėjimą. Švietimo darbas, red. A. Vireliunas, nr.1, 1923 m. Sausio mėn. Kaunas. p. 4.
4. Istorijos vadovėlių recenzijos ir kai kurie vadovėlių leidybos klausimai. *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...* p. 219.
5. JOVAIŠA, Leonas. Auklėjimas tarptautiniam bendradarbiavimui. Lietuvos edukologija, Vilnius, Leidybos centras. 1997. pp.202-205.
7. JURGINIS, Juozas. Tautybių santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilnius: s.n., 1982.
8. *Kai kurios Lietuvos TSR istorijos problemos*. Sud. LAZUTKA, S.; et al. Vilnius, 1988.
9. LAPPO, I. Istorijos dėstymo dalykas. *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...*
10. Lietuvos TSR istorijos dėstymo bendro lavinimosi mokyklose vystymosi bruožai (1940-1965). Z. Pilkauskas / Kai kurie pedagoginės minties ir švietimo istorijos klausimai. Pranešimų tezės. Vilnius, 1965. 49-51 pp.
11. MAČERNIS, M. Aplinkos ir Tėvynės pažinimas. Tautos mokykla, 1937.

12. Medžiaga Lietuvos TSR istorijai dėstyti XI klasėje. Red. J. Žiugžda. Lietuvos TSR mokslų akademija. Istorijos institutas, 1968.
13. SOBLYS, V. Tarptautinis istorijos mokslo normavimas ir mokykla. Švietimo darbas. Red. A. Kasakaitis. Rugsėjis, 9 (132). Klaipėda: Akc. „Ryto“ b-vės spaustuvė. 1930.
14. ŠALKAUSKIS, Stasys. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema. Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m. Antologija. III tomas. Sud. BUKAUSKIENĖ, Teresė. Vilnius: Mintis, 1996. pp. 338-356.
15. ŠALKAUSKIS, Stasys. Tautinio ugdymo uždaviniai. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.: antologija*. pp. 326-327.
16. ŠTUOPIS, P. *Ex praeterito spes in futurum* (Lietuvos istorijos reikalai). *Lietuvos aidas*, nr. 199, 1934. p. 2.
17. ŠTUOPIS, P. Istorijos mokymo reikalai. *Tautos mokykla*, nr. 10, 1935. p. 222.
18. VINCIŪNAS, R. Tautiškumo sąvoka, mokytojas ir vadovėliai. In *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais...* p. 51.
19. VIRELIŪNAS, Antanas. *Kaip mokyti kraštotyros? Geografijos metodika*. Kaunas: Sakalas, 1924.
20. VYDŪNAS. Tautiškas sąmoningumas. *Naujoji Romuva*, nr. 38. 1936. In *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.: antologija...* p. 295)
21. VOKIETAITIS, J. Tautiškasis auklėjimas pradžios mokykloje. „Švietimo darbas“, Nr. 11. 1930.
22. ŽIUGŽDA, Juozas. Lietuvių ir rusų tautų draugystė istorijos raidoje. Vilnius: Valst. Polit.lit.1-kla, 1947.
23. ŽIUGŽDA, Juozas. Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje. Kaunas: Šviesa, 1964.

KITI ŠALTINIAI

1. 2008- 2017 m. Ugdymo plėtotės centre įvertinti ir tinkami naudoti ugdymo procese istorijos vadovėliai <https://sodas.ugdome.lt/metodiniai-dokumentai/perziura/6650> [žiūrėta 2019-01-11]
2. BARZDYLA, A. Pražuvusieji vaikai arba žydų pamokslas lietuviams. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1910. Prieiga internetu: www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-12-11]
3. Bendrojo ugdymo dalykų vadovėlių ir kitų mokymo priemonių turinio vertinimo aspektai. Metodinė medžiaga. Parengė: VšĮ Šiuolaikinių didaktikų centras. Vilnius, 2014.
4. ČAIKOVSKIS, Arnoldas. Ideologinių diversijų užkulisiuose: medžiaga lektoriui. Vilnius: Žinija, 1988.

5. Dėl istorijos studijavimo. Rinkinys. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1948.
6. Du dokumentai apie tai, kaip buvo rašomas istorijos vadovėlis sovietinėje Lietuvoje 1956 metais. SIRUTAVIČIUS, Vladas. Lietuvos istorijos metraštis. 2017 metai, 1, 2017, pp. 211-221.
7. Galiojančių bendrojo lavinimo dalykų vadovėlių 2011–2012 mokslo metais sąrašas. Prieiga internetu: www.smm.lt/ugdymas/bendrasis/aprupinimas.htm [žiūrėta 2019-01-13]
8. JANULAITIS, Augustinas. *Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV-XIX a.* Kaunas, 1923.
9. JUČAS, M.; MERKYS, V.; ir VAITKEVIČIUS, B. Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 m. T.1. Vilnius: „Mokslas“, 1985.
10. KAUTSKY, Karl. Prie žydų klausimo. Londonas, 1904. Prieiga internetu: www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-12-11]
11. KRIČINSKIS, Stanislovas. Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
12. KULIKAUSKAS, P.; ŽIUGŽDA, J.; ir JURGINIS, J. Lietuvos TSR istorija. T. 1. Nuo seniausių laikų iki 1861 metų. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1953
13. MACIUS, Kazimieras. Vainora, žydų budelis. Apysakėlė. Vilnius: „Žinynas“, 1914. Prieiga internetu: www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-12-11]
14. PAKŠTAS, Kazys. *Baltijos Respublikų politinė geografija: politinės geografijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą.* Kaunas: Instituti Geographici Universitatis Lithuanae, 1929.
15. PENKAUSKAS, Pranas. *Istorijos dėstymo metodika.* Kaunas: s. n., 1930.
16. PLENTAITĖ, V. Lietuvių kalbos mokymas. Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.
17. ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija.* Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų Leidimo Komisija, 1936.
18. Tarpukarinio sąsiuvinio viršelis („Laimės“ spaustuvė Kaunas, Ugniagesių g-vė 13). *Iš asmeninio archyvo.*
19. TSRS istorijos skaitiniai. 4. T. Golubeva, L. Geleršteinas, 1978. p. 85.

Literatūros sąrašas

1. ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Sud. ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
2. ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
3. *Anti-Semitism in Hungary: Marton's list*. Prieiga internetu: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2012/11/anti-semitism-hungary> [žiūrėta 2018-01-16]
4. ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001.
5. ASH, Timothy Garton. *History of the present. Essays, sketches and despatches from Europe in the 1990s*. Penguin books, 2000.
6. ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias*. Vilnius: Alma littera, 1988.
7. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Apibrėžimo ir tapatumo kolizija: Lietuvos karimų socialinio statuso klausimu XIX a. I p. *Lituanistika*, nr. 1 (65), 2006. pp. 24-37.
8. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1996.
9. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Stanislovas Kričinskis ir jo veikalas. *Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*. Vilnius, 1993. pp. 3-11.
10. BALŽEKIENĖ, Aistė; LAPIENIENĖ, Audronė; MERKYS, Gediminas; ir TELEŠIENĖ, Audronė. Daugiakultūrio ir daugiakalbio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione. *Etniškumo studijos*. 2008/1-2. pp. 146-171.
11. BANKS, James. Integrating the curriculum with ethnic content: approaches and guidelines. *Multicultural education. Issues and perspectives*. Boston: Allyn and Bacon, 1989. pp. 189-207.
12. BERENIS, Vytautas. *Lietuviška liberalioji istorinė tradicija ir mitai. Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: dabarties vizija*. Vilnius: KFMI, 2009.
13. BERESNIOVA, Christine. *Holocaust education in Lithuania: community, conflict and the making of civil society*. Lanham MD: Lexington books, 2017.
14. BERGER, L. Peter; ir LUCKMANN, Thomas. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999.
15. BERGER, Stefan. Narrating the nation: historiography and other genres. *Narrating the nation: representations in history, media and the arts*. Ed. Stefan Berger, Linas Eriksonas, Andrew Mycock. Berghahn books, 2011. pp.1-15.

16. BERMAN, Sheri. Populism is not fascism. But it could be a harbinger. *Foreign affairs*. Vol. 95, no. 6. November/December, 2016. pp. 39-45.
17. BEVIR, Mark. National histories: prospects for critique and narrative. *Journal of the Philosophy of History* 1 (2007), pp. 293-317.
18. BINKYTĖ, Rūta; JAKULYTĖ-VASIL, Milda; ir JOKUBAUSKIS, Giedrius. The Jewish village of Degsnė: a case study. In *Jewish space in Central and Eastern Europe. Day-to-day history*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2007. pp. 185-194.
19. BLACK, Jeremy. *Clio's battles: historiography in practice*. Indiana university press, 2015.
20. BLUTINGER, C. Jeffrey. Yad Vashem and the State of Holocaust Education in Israeli Schools in the 1960s. *Jewish Social Studies*. Vol. 21, No. 1 (Fall 2015), pp. 123-150;
21. BRUBAKER, Rogers. Myths and misconceptions in the study of nationalism. *The State and the Nation.*, ed. HALL, John. Cambridge university press, 1998. pp. 273-306.
22. BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe*. London: Cambridge university press, 1997.
23. BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX a. pusėje*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
24. BUMBLAUSKAS, A. Akademinės istorijos ir istorijos didaktikos sankirta. *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*. Švietimo studijų sąsiuvinys. Nr. 2.1997, pp. 56-65.
25. BUMBLAUSKAS, A. Senasis Vilnius tautų istorinės sąmonės perspektyvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 8. 2000. pp. 20-39.
26. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Istorijos dėstymo tautinėje mokykloje koncepcija. In *Tautinė mokykla: Ugdymo turinio koncepcijų projektai*. T. 2. Kaunas: s.n., 1990.
27. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis. *Lietuvos istorijos studijos*, t. 30, 2012.
28. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Jerzy Giedroyc'o ULB koncepcija: žvilgsnis iš Lietuvos. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas; ir KOPCZYNSKI, Michal. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.
29. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Vilnius: VUL, 2009. pp. 14-47.
30. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos versus visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*.

- Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas; ir KOPCZYNSKI, Michal. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. pp. 63-79.
31. CESARANI, David. Holocaust controversies in the 1990s: the revenge of history or the history of revenge? Ed. David Cesarani, *After Eichmann. Collective memory and the Holocaust since 1961*. 2005. pp.78-87.
 32. CESARANI, David. Introduction. Before the Eichmann Trial. Ed. David Cesarani, *After Eichmann. Collective memory and the Holocaust since 1961*. 2005. pp.1-17.
 33. CIVINSKAS, Remigijus. Lietuvos miestiečių luomas ir jo struktūros nuo 1795 m. iki XIX a. vid. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, Istorija (05 H). VDU, 2001.
 34. CONNELLY, John. Nazis and Slavs: from racial theory to racist practice. *Central European History*, vol. 32, no. 1 (1999), pp.1-33.
 35. Čigonai Lietuvoje ir Europoje. Sud. VAITIEKUS, Severinas. Vilnius: „Tyto alba“, 1998.
 36. DIETSCH, Johan. Textbooks and the Holocaust in independent Ukraine. *European education*, vol. 44, no. 3 (Fall 2012). pp. 67-94.
 37. *Edukacija Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre*. Sud. LAURAITIENĖ, Dovilė; ir BURBAITĖ, Eglė. Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 2011.
 38. Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje. Sud. LAURINAVIČIUS, Č. Vilnius: LII, 2013.
 39. FULBROOK, Mary; and RUBLACK, Ulinka, In Relation: The „Social Self“ and Ego-documents. *German History*, Vol. 28, No. 3. pp. 263-272.
 40. GAIŽAUSKAITĖ, Inga; ir VALAVIČIENĖ, Natalija. Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu: vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2016.
 41. GELLNER, Ernest. Tautos ir nacionalizmas. Vilnius: Pradai, 1996.
 42. GIEDA, Aurelijus. Adolfo Šapokos regaduota „Lietuvos istorija“: populiarumo kontekstai. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007 (3). pp. 115-123.
 43. GIEDA, Aurelijus. Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883-1940 metais. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
 44. GIRNIUS, Kęstutis K. Lietuviški patriotizmai. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2006/4-5. pp. 153-156. Prieiga internetu <https://nzidiny.lt/wp-content/uploads/2018/12/NZ-2006-nr-4-5.pdf> [žiūrėta 2018-12-16]
 45. *Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybę*. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai. Vilnius, 2013 m. kovo 15 d. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per

internetą:

https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f [žiūrėta 2019-01-13]

46. GRANT, Nigel. Soviet education, Penguin books, England, 1979, 1964.
47. HARARI, Yuval Noah. Sapiens: glausta žmonijos istorija. Kitos knygos, 2018.
48. HELLER, Agnes. Cultural Memory, Identity and Civil Society. *International Politics and Society* No. 2, 2001.
49. HILBERG, Raul. Nusikaltėliai, aukos, stebėtojai. Žydų tragedija 1933-1945. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
50. Holokaustas Lietuvoje 1941-1944 m. Sud. BUBNYS, Arūnas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011.
51. *Hungary anti-Semitism: MP condemned over „list of Jews“*. Prieiga internetu: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-20510648> [žiūrėta 2018-01-16]
52. Ideology, and Politics: History in Soviet Primary and Secondary Schools Author(s): N. H. Gaworek Source: *The History Teacher*, Vol. 11, No. 1 (Nov., 1977), pp. 55-74.
53. *Istorijos mokymas Lietuvos mokykloje 1918-1940 metais: antologija*. Sud. ŠETKUS, B.; GRIGARAVIČIŪTĖ, S.; ir SETKUVIENĖ, R. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.
54. *Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: dabarties vizija*. Sud. REPŠIENĖ, Rita. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.,
55. *Istoriografija ir atvira visuomenė*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Sud. BUMBLAUSKAS A.; et al. Vilnius: Vaga, 1998.
56. IVANAUSKAS, Vilius. Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje. Tarp stagnacijos ir dinamikos (1968-1988 m.), Vilnius, 2011.
57. IVANAUSKAS, Vilius. *Tarp liaudies ir tautos: kultūrininkų veikla ir etniškumo projekcijos / Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius, 2013, pp. 243-286.
58. IVANOVAS, Bernaras. *Tautinių mažumų įvaizdžio samprata lietuvių tautininkų sąjungos ideologinėse nuostatose*. Kaunas: VDU, 2002. p. 5.
Prieiga per internetą: http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Politologija/2002-2_26/str4.pdf [žiūrėta 2019-01-04]
59. IVANOVAS, Bernaras. *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*. Vilnius: Versus aureus, 2005.
60. IX-asis Lietuvių Mokslo Draugijos susirinkimas. Viltis, birželio 13 d., 1915. p. 1. Prieiga internetu www.epaveldas.lt [žiūrėta 2018-

03-01]

61. JANMAAT, Jan Germen. The ethnic 'other' in Ukrainian history textbooks: the case of Russia and the Russians. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 37:3, 2007, pp. 307-324.
62. JANUŠAUSKIENĖ, Diana. Tolerancijos apraiškos Lietuvoje: vertybinės nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu. *Socialinių mokslų studijos*, 2013,5(2). p. 431.
63. JOYCE, Appleby; LYNN, Hunt; ir MARGARET Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
64. KAHNEMAN, Daniel. *Mąstymas, greitas ir lėtas*. Vilnius: Eugrimas, 2016.
65. KASATKINA, Natalija; ir MARCINKEVIČIUS, Andrius. *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918-1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 2009.
66. KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis*. Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000.
67. KAUBRYS, Saulius; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai*. Gimtasis žodis, 2013.
68. KEREN, Nili. Teaching the Holocaust in Israel. *Internationale Schulbuchforschung*. Vol. 22, No. 1, Unterricht über den Holocaust/Teaching the Holocaust (2000), pp. 95-108.
69. KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII a. (1733-1795 m.)*. VII tomas, I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
70. KOVACS, Monika. *Treatment of Jewish Themes in Hungarian Schools*. Prieiga per internetą: http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42d75369-d582-4380-8395-d25925b85eaf%7D/treatment_jewish_themes_hungarian_schools.pdf [žiūrėta 2019-01-13]
71. KRICHEVSKY, Lev. *Treatment of Jewish Themes in Russian Schools*. Prieiga per internetą: http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42d75369-d582-4380-8395-d25925b85eaf%7D/treatment_jewish_themes_russian_schools.pdf [žiūrėta 2019-01-13]
72. KRIČINSKIS, Stanislovas. *Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. Originalas: KRYCZYNSKI, Stanislaw. Tatarzy Litewscy. In *Roeznik tatarski*. T. 3. Warszawa: s.n., 1938.
73. KRIEG, Lisa Jenny. „Who Wants to Be Sad Over and Over Again?” *Emotion Ideologies in Contemporary German Education about the Holocaust*. Vol. 7, issue 2, September, 2015. pp. 110-128.
74. KUCIA, Marek. The Europeanization of Holocaust Memory and Eastern Europe. *East European Politics and Societies and Cultures*. Volume 30, No. 1, February 2016. pp. 97-119.
75. LAURINAITIS, Paulius Tautvydas; ir PETRULIS, Vaidas.

- Kauno totorių mečetė. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/Public/HeritageObject.aspx?id=225&ss=kino&type=2> [žiūrėta 2018-04-10]
76. LAZERSONAITĖ, Tamara. Tamaros dienoraštis. Vaga, 1997.
77. LEMPERTAS, Izraelis. *Litvakai*. Vilnius: Versus aureus, 2005.
78. LEONČIKAS, Tadas. Romai: situacijos apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005.
79. LIEKIS, Šarūnas. „A state within a state?“. Jewish autonomy in Lithuania, 1918-1925. Vilnius: Versus Aureus, 2003.
80. LIEKIS, Šarūnas; ir ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Visuomenės padėties pokyčiai XIV – XX a. In *Žydai Lietuvoje : istorija, kultūra, paveldas*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009. pp. 66-68.
81. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918-1940 m.: antologija*. Sud. BUKAUSKIENĖ, T. Vilnius: Mintis, 1996.
82. Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė. Sud. POTAŠENKO, Grigorijus; ir MOROZOVA, Nadežda. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.
83. Lietuvos švietimo politikos transformacijos. Sud. BULAJEVA, Tatjana; ir DUOBLIENĖ, Lilija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
84. Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas. Sud. ČEKMONAS, Valerijus; FIRKAVIČIŪTĖ, Karina; KIŠKIENĖ, Virginija, ir POTAŠENKO, Grigorijus. Vilnius: Kronta, 2001.
85. Lietuvos žydai 1918-1940. Prarasto pasaulio aidas. Ed. Yves Plasseraud and Henri Minczeles. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
86. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Sud. SIRUTAVIČIUS, V.; STALIŪNAS, D.; ir ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, J. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
87. LINDQUIST, David H. Guidelines for teaching the Holocaust: avoiding common pedagogical errors. *The social studies*, 2006 (September/October). pp. 215-221.
88. LYOTARD, Jean-Francois. Postmodernus būvis: ataskaita apie žinojimą. Vilnius: Baltos lankos, 2009.
89. LOPATA, Raimundas. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: LII, 1998.
90. MACDONALD, Sharon. *Memorylands: heritage and identity in Europe today*. Routledge, 2013.
91. MAČIULIS, Dangiras. Kaimo mokytojas tarpukario Lietuvoje: lojalus valdžiai ir autoritetas visuomenei. *Lituanistica*, 2005, t. 61, nr. 1, pp. 1-24.
92. MAČIULIS, Dangiras. Tautinė mokykla: žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.

93. MAČIULIS, Dangiras; NIKŽENTAITIS, Alvydas; ir SAFRONOVAS, Vasilijus. Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
94. MARTIN, Terry. *The Affirmative Action Empire: nations and nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2001.
95. MASCUCH, Michael; DEKKER, Rudolf ; BAGGERMAN, Arianne. *Egdocuments and History: A Short Account of the Longue Durée*. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/hisn.12080> [žiūrėta 2019-01-13].
96. MENDELSON, Ezra. *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Indiana University Press, 1987.
97. MERKINAITĖ, Simona; ir RADŽVILAS, Vytautas. Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
98. MIECZYSLAW, Jackiewicz. Adomas Mickevičius – paribio kultūros kūrėjas. In *Adomo Mickevičiaus Lietuva*. Kaunas: VDU, 1999.
99. MIKNYS, Rimantas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valstybingumo tradicija lietuvių tautinio judėjimo politinėje programoje (teorinis ir praktinis aspektai). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
100. MILLER, Alexei. *The Romanov Empire and Nationalism*. Budapest: CEU Press, 2008.
101. *Mokykliniai istorijos vadovėliai ir europinės visuomenės ugdymas Rytų ir Vidurio Europos šalyse. Konferencijos medžiaga*. Vilnius: VPU, 2006.
102. MUDDE, Cas. Europe's populist surge. A long time in the making. *Foreign affairs*. Vol. 95, no. 6. November/December, 2016. pp. 25-30.
103. NASSON, Leah. Holocaust – modes of remembrance and education. *Jewish affairs*, 2013. pp. 41-44.
104. Nationalizing the past: historians as nation builders in modern Europe. Ed. BERGER, Stefan; and LORENZ, Chris. Palgrave Macmillan, 2010.
105. NAUDŽIŪNIENĖ, Akvilė. Tarpukario istorijos ir krašto pažinimo vadovėliai: tautinių mažumų „artumo“ ir nereikšmingumo dichotomija. *Tautinės mažumos Lietuvoje. Virsmai ir atmintys*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.
106. *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Sud. BUMBLAUSKAS, A.; LIEKIS; ir POTAŠENKO, G. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

107. PAWLAT, Leo. *Treatment of Jewish Themes in Czech Schools*. Prieiga per internetą: http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment_Jewish_Themes_Czech_Schools.pdf [žiūrėta 2019-01-13]
108. Pilietinių ir tautinių vertybių raiška socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose. Tyrimo grupės vadovas: Linas Jašinauskas. Vilnius, 2008. Prieiga internetu: <https://sodas.ugdome.lt/metodiniai-dokumentai/perziura/3483> [peržiūrėta 2019-01-12]
109. *Pilietinių vertybių raiška geografijos vadovėliuose*. Aušra Birgelytė, Saulius Stanaitis, Šarūnas Gerulaitis, Tiltai. 2012, 1. Pp. 159-174.
110. PILKAUSKAS, Z. Lietuvos TSR istorijos dėstymo bendro lavinimosi mokyklose vystymosi bruožai (1940-1965). *Kai kurie pedagoginės minties ir švietimo istorijos klausimai. Pranešimų tezės*. Vilnius, 1965. pp. 49-51.
111. PINGEL, Falk. UNESCO guidebook on textbook research and textbook revision. Georg Eckert Institute for international textbook research (Germany), Paris/Braunschweig, 2010.
112. POLIN. Studies in Polish Jewry. Jews in the former Grand Duchy of Lithuania since 1772. Ed. LIEKIS, Šarūnas; POLONSKY, Antony; and FREEZE, Chaeran. Vol. 25. Oxford: The Littman Library of Jewish civilization, 2013.
113. POTASZENKO, Grigorijus. *Daugiatautė Lietuva*. Kaunas: Šviesa, 2008.
114. PUPŠYS, Vladas. *Lietuvos mokykla: atgimimo metai (1905-1918)*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 1995.
115. PUTINAITĖ, Nerija. Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Aidai, 2007.
116. ROUVINSKI, Vladimir. Ethnic enclosure in Soviet and Post-Soviet School textbooks. *The Humanities: Peace Studies and Peace Discourse in Education*. Vestnik of the Tomsk State Pedagogical University Vol. 1 (64). 2007.
117. RUKŠA, Antanas. Kai kurios šių dienų Lietuvos švietimo problemos. Nida, 1973.
118. RÜSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai, 2007.
119. SAFRONOVAS, Vasilijus. Atminties orientavimas ir mentalinis Klaipėdos integravimas Lietuvoje XX a. In *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
120. SALYS, Antanas; KISINAS, Izidorius. Čigonai. Kaunas, 1936.
121. SALNER, Peter; and SALNEROVA, Eva. *Treatment of Jewish Themes in Slovak Schools*. Prieiga per internetą:

[žiūrėta 2019-01-13]

122. SAUGĖNIENĖ, Nijolė. *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija, 2003.
123. SAVUKYNAS, Virginijus. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII-XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius: „Balto“, 2012.
124. SHAPIRA, Anita. *The Eichmann trial: changing perspectives*. Ed. David Cesarani, After Eichmann. *Collective memory and the Holocaust since 1961*. 2005. pp.18-37.
125. SHEFFI, Naama. *Between collective memory and manipulation: the Holocaust, Wagner and the Israelis*. Ed. David Cesarani, *After Eichmann. Collective memory and the Holocaust since 1961*. 2005. pp.64-75
126. SIMONIUKŠTYTĖ, Aušra. *Seredžiaus romai*. Vilnius: Versmė, 2003.
127. SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Tautinis komunizmas ir jo raiška. Istoriografiniai problemos aspektai / „Istorija“*. Mokslo darbai. 87 tomas. Vilnius, LEU, 2012/3. pp. 48-58.
128. SLEZKINE, Yuri. *The USSR as a Communal Apartment, or How a socialist state promoted ethnic particularism*. *Slavic review*, vol. 53. No. 2 (summer, 1994). pp. 414-452.
129. SNYDER, Tymothy. *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*. Vilnius: Tyto alba, 2011.
130. STALIŪNAS, Darius. *Alternatives to Lithuanian ethnonationalism in the 19th century: critical remarks on recent debates in Lithuanian historiography*. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, H. 3, 2007. pp. 417-428.
131. STALIŪNAS, Darius. *Collaboration of Lithuanians and Jews during the elections to the First and the Second Dumas*. In *A pragmatic alliance. Jewish-Lithuanian political cooperation at the beginning of the 20th century*. Budapest: Central European University Press, 2011. pp. 45-76.
132. STALIŪNAS, Darius. *Enemies for a day: antisemitism and anti-Jewish violence in Lithuania under the Tsars*. Budapest: CEU Press, 2015.
133. STALIŪNAS, Darius. *Ethnocentric to civic history: changes in contemporary Lithuanian historical studies*. *Emerging meso-areas in the former socialist countries: histories revived and improvised*. Hokkaido, 2005. pp. 311-331.
134. STASIULIS, Stanislovas. *Holokausto Lietuvos istoriografija: tradicijos ir problemos*. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas. Vilniaus universiteto leidykla, 2018.
135. STAŠAITIS, Stanislovas. *Istorija Lietuvos mokykloje 1940-1941 metais: tautiškumo naikinimas ir sovietinės ideologijos diegimas*.

- „Istorija“. Mokslo darbai, t. 70.
136. STAŠAITIS, Stanislovas. Istorijos didaktika ir jos uždaviniai. Vilnius: VPU, 2002.
137. STREIKUS, Arūnas. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1 (21).
138. SUNY, Ronald. The revenge of the past: nationalism, revolution and the collapse of the Soviet Union. Stanford University Press, 1993.
139. SVĖRIENĖ, Audronė. Istorijos vadovėlio kultūra (1999-2002 m.). *Knygotyra*, nr. 43. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
140. SZAKACS, Simona. Now and then: national identity construction in Romanian history. A comparative study of communist and post-communist school textbooks. *Internationale Schulbuchforschung*, 29 (1). pp. 23-47.
141. ŠETKUS, Benediktas. „Mažajo žmogaus“ istorinė atmintis: edukaciniai aspektai. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 9., 2009. pp. 167-175.
142. ŠETKUS, Benediktas. Istorija bendrojo lavinimo mokykloje. *Istorija (LXI)*. Vilnius: VPU, 2004. pp. 65-68.
143. ŠETKUS, Benediktas. Istorijos mokymo Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje tobulinimo kryptys. *Istorija (LIII)*. Vilnius: VPU, 2002. pp. 90-97.
144. ŠETKUS, Benediktas. Kai kurie užduočių ir klausimų istorijos vadovėliuose pateikimo aspektai. *Istorija (LVII)*. Vilnius: VPU, 2003. pp. 62-67.
145. ŠETKUS, Benediktas. *Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918-1940 m.* Vilnius: VPU, 2000.
146. *Švietimas daugiakultūrinėje aplinkoje - Europos dimensija: tarptautinės konferencijos medžiaga.* Sud. MELIANAS, Imantas. Vilnius: Inforastras, 2008.
147. TAMOŠIŪNAS, Tadas. *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje.* Vilnius: VPU, 2000.
148. *Tarpusavio supratimas: tarpetninė tolerancija.* Lietuvos žmogaus teisių centras, 2004.
149. *Tautinių mažumų švietimas Lietuvoje: teoriniai ir praktiniai aspektai: konferencijos medžiaga.* Vilnius: Tautinių bendrijų namai, 2001.
150. The past as history: national identity and historical consciousness in Modern Europe. Ed. BERGER, Stefan; and CONRAD, Christoph. Palgrave Macmillan, 2015.
151. THOMPSON, Mark R. Building nations and crafting democracies – competing legitimacies in interwar Eastern Europe. *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39.* Houndmills: Palgrave, 2002. pp. 20-38.
152. Tomo Čyvo, Aurimo Švedo ir Audrio Antanaičio pokalbis

tema „Laisvės kryžkelės. Kaip sovietmečiu buvo prievartaujama Lietuvos istorija“. Sausio 19 d., 2009 m. Prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-01-19-laisves-kryzkeles-kaip-sovietmečiu-buvo-prievartaujama-lietuvos-istorija/3380> [žiūrėta 2019-01-09]

153. TRIMAKAS, Ramūnas. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940). *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. T. 5. Nr. 3., 1999. pp. 67-80.

154. TROSKOVAITĖ, Dovilė. “*The name Karaites describes (...)* certain, different from others, ethnicity“: the formation of modern Karaites identity, 2012. Įteikta spaudai.

155. TROSKOVAITĖ, Dovilė. Identity in Transition: the Case of Polish Karaites in the First Half of the 20th Century, *Codrul Cosminului*, Vol. 20, No. 1, 2014, pp. 207-228;

156. TROSKOVAITĖ, Dovilė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdiniai Lietuvos ir Lenkijos karaimų tautiniame naratyve. *Naujausios tyrimų kryptys ir perspektyvos, Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai* t. 4, Vilnius, 2012, pp. 48–67.

157. TROSKOVAITĖ, Dovilė. Myth as a Way to Co-existence: A Case of Karaites Community in the 18th - 20th Centuries, Values and Memories. Multiethnicity in the European Past (8th-20th c.), *Cohesion building of multiethnic societies, 10th-21st c.*, ed. Przemysław Wiszewski, vol. 1, Wrocław, 2019;

158. TROSKOVAITĖ, Dovilė. Periferinės karaimų bendruomenės. Centro ir periferijos įtakos pasidalijimas XVII-XVIII amžiais. In *Orientalis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. pp. 38-44.

159. VAITEKŪNAS, Stasys. Čigonai Lietuvoje ir Europoje. „Tyto alba“, 1998.

160. VAITKEVIČIUS, Juozas. Istorinė (lyginamoji) didaktika. Vilnius, 2001.

161. VALANČIUS, Motiejus. *Paaugusių žmonių knygelė*. Tilžė: J. Schoenke spaustuvė, 1906.

162. VAREIKIS, Vygantas. Tolerancija ir atskyrimas: žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Lietuvos katalikų bažnyčia ir žydai. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 20. Vilnius: s.n., 2002. p. 97.

163. VASKELA, Gediminas. Bibliotekos, skaityklos, teatrai, kinoteatrai, muziejai ir spaustuvės miestuose 1926 metais. In *Lietuva 1919-1940 metais skaitmenimis*. Prieiga per internetą: <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/c026.htm> [žiūrėta 2018-04-10]

164. VAŠČENKAITĖ, Galina. *Lithuanian-Polish Relations after 2004: Good Old Cooperation in Regretfully, Bad New Wrapping*, Retrieved on the 1st of June, 2017 from <http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/09/LFPR-32-Vascenkaite.pdf>.

165. VILDŽIŪNAS, Linas. *Mūsų senelių ir prosenelių kaimynai žydai: moksleivių darbų konkursas*. Vilnius: Garnelis, 2007.
166. VILIŪNAS, Giedrius. Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 17, Vilnius, 2001, pp. 68-102.
167. VYŠNIAUSKAS, Arūnas. Konflikto dėl Vilniaus vaizdavimas tarybinio laikotarpio lietuviškuose vadovėliuose. *Europa Orientalis. Studia Dziejów Europy wschodniej; panstw Bałtyckich* 2, 2010.
168. WALSH, Kevin. *The representation of the past: museums and heritage in the post-modern world*. Routledge, 2003., *The museum as a place for learning*. Ed. CARR, David; et al. Cornell University, 2001.
169. WEEKS, Theodore. *Vilnius between nations, 1795-2000*. Northern Illinois University Press, 2015.
170. WĘGRZYNEK, Hanna. *Treatment of Jewish Themes in Polish Schools*. Prieiga per internetą: [http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment Jewish Themes Polish Schools.pdf](http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Treatment%20Jewish%20Themes%20Polish%20Schools.pdf) [žiūrėta 2019-01-13]
171. WHITE, Hayden. *Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę. Baltos lankos (5)*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
172. *Why should we teach about the Holocaust?* Ed. AMBROSEWICZ-JACOBS, Jolanta. Judaica Foundation Center for Jewish Culture, 2004.
173. ZALKINAS, Mordechajas. Rabinai ir rabinatas Lietuvoje. In *Žydai Lietuvoje. Istorija, kultūra, paveldas*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009.
174. *Žydai Lietuvoje. Istorija, kultūra, paveldas*. Sud. ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita; ir LEMPRTIENĖ, Larisa. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009.

PRIEDŲ SĄRAŠAS

PRIEDAS NR. 1. Analizuoti tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai 1918-1939 m.

PRIEDAS NR. 2. Lietuvos tautinių mažumų iliustracija tarpukario geografijos vadovėlyje

PRIEDAS NR. 3. Analizuoti LTSR istorijos vadovėliai mokykloms (1957-1988 m.)

PRIEDAS NR.4. Analizuoti 1992-2017 m. laikotarpio istorijos vadovėliai 5-12 klasėms

PRIEDAS NR. 5. Analizuoti literatūros vadovėliai mokykloms, 1990-2017 m.

PRIEDAS NR. 6. Pusiau struktūruoto interviu klausimynas istorijos mokytojams, pradėjusiems mokytis istorijos mokyklose po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.

PRIEDAS NR. 7. Rekomendacijos mokytojams

PRIEDAS NR. 1. Analizuoti tarpukario istorijos, geografijos bei krašto pažinimo vadovėliai 1918-1939 m.

Nr.	Metai	Autorius	Vadovėlis	Perleidimai
1.	1918	Antanas Alekna	Lietuvos istorija. Kaunas: S. Banaičio spaustuvė.	<ul style="list-style-type: none"> • 1919 m.: Lietuvos istorija. Papild. Leid. Kaunas: Šviesa. • 1920 m.: Lietuvos istorija. 3-iasis trump.leid. Kaunas: Šviesa. • 1923 m.: Lietuvos istorija. 2-asis papild. Leidimas. Tilžė: J. Reylenderis. • 1923 m.: Lietuvos istorija: su 4 spalvotais žemėlapiais. 4-asis trumpesnis leid. Tilžė: J. Reylenderis. • 1925 m.: Lietuvos istorijos pradžiamokslis. Kaunas: Šviesa. • 1931 m.: Lietuvos istorija. 5-asis trumpesnis patais. leid. Kaunas: Šviesa. • 1934 m.: Lietuvos istorija: su 4 spalvotais žemėlapiais. 6-asis patais. Trumpesnis leid. Kaunas: Šviesa.
2.	1918	Pranas Klimaitis	Lietuvos istorija. Voronežas: Lietuvių spaustuvė.	<ul style="list-style-type: none"> • 1921 m.: Prano Lietuvos istorija: vadovėlis pradedamosioms mokykloms. Kaunas: Lietuvos valstybės

				spaustuvė.
3.	1923	Jonas Trečiokas	Mūsų istorijos pradžiamokslis, Šiauliai: Savičio ir Šumausko sp.	<ul style="list-style-type: none"> • 1924 m.: Mūsų istorijos pradžiamokslis. 2-asis leid. Šiauliai: Titnagas.
4.	1923	Stasys Matulaitis	Lietuvių tautos istorija. Kaunas: Švyturys.	
5.	1926	Peliksas Šinkūnas	Krašto istorijos pradž. IV sk. Kaunas: Sakalas.	<ul style="list-style-type: none"> • 1927 m.: Krašto istorijos pradž. IV sk. 2-asis leid. Kaunas: Varpas. • 1928 m.: Krašto istorijos pradž. IV sk. Kaunas: Varpas. • 1934 m.: Geografijos vadovėlis IV sk. ir I klasei. Kaunas: Varpas.
6.	1926	Bronius Untulis	Visuotinė istorija. Kaunas: Varpas.	
7.	1926	Antanas Vireliūnas	Krašto mokslo vadovėlis: III-jam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: Sakalas.	<ul style="list-style-type: none"> • 1927 m.: Krašto mokslo vadovėlis: III-jam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: Sakalas. • 1931 m.: Krašto mokslo vadovėlis: III-jam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: Sakalas.
8.	1927	Peliksas Šinkūnas	Lietuvos geografija: vidurinei mokyklai bei namų mokslui.	

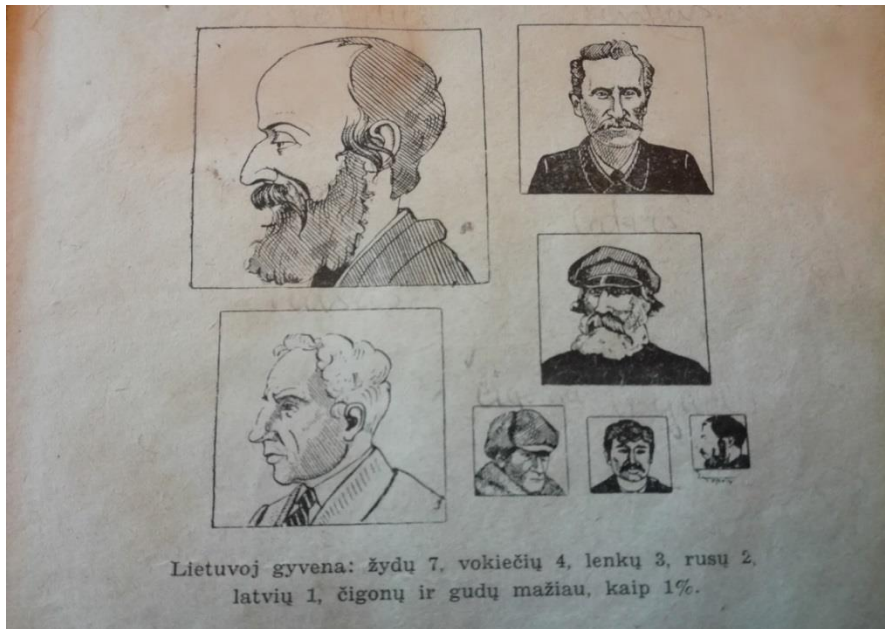
			Kaunas: Sakalas.	
9.	1928	Stanislovas Tarvydas	Geografija: vadovėlis pradžios mokslui. Kaunas: Spaudos fondas.	
10.	1930	Peliksas Šinkūnas	Europa: geografijos vadovėlis III klasei. Kaunas: Spaudos fondas.	<ul style="list-style-type: none"> • 1936 m.: Europa: geografijos vadovėlis progimnazijai ir gimnazijai. Kaunas: Spaudos fondas. • 1938 m. Europa: geografijos vadovėlis progimnazijai ir gimnazijai. Kaunas: Spaudos fondas.
11.	1934	P. Šležas ir Ig. Malinauskas	„Lietuvos istorija“. Kaunas: „Sakalo“ b-vė.	<ul style="list-style-type: none"> • 1947 m: Antroji papildyta laida išleista Vokietijoje, skirta lietuvių bendruomenei Vokietijoje.
12.	1935	Peliksas Šinkūnas	Lietuvos istorija. Vadovėlis IV pradž. mokyklos skyr. ir I gimnazijos klasei. Kaunas: Spaudos fondas.	
13.	1935	V. Daugirdaitė- Sruogienė	Lietuvos istorija. Vadovėlis	<ul style="list-style-type: none"> • 1939 m.: Lietuvos istorijos vaizdai ir

			gimnazijoms. Kaunas.	raštai. Tinka visoms mokykloms, Kaunas. Vėliau perleistas išėivijoje: • 1953 m., 1958 m.; 1987 m.: Lietuvos istorija, vadovėlis. Chicago: Terra. Išleistas ir nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje: 1990 m.: Lietuvos istorija: vyresniam mokykliniam amžiui. Vilnius: Vyturys.
14.	1936	Jonas Norkus	Istorijos vadovėlis V ir VI sk. Kaunas: Viltis.	• 1938 m.: Istorijos vadovėlis V ir VI sk. Kaunas: Spaudos fondas.
15.	1936	Peliksas Šinkūnas	Geografijos vadovėlis VI sk. Kaunas: Spaudos fondas.	• 1937 m.: Geografijos vadovėlis VI sk. Kaunas: Spaudos fondas.
16.	1936	P. Šležas ir V.Čižiūnas	Lietuvos istorija. Šeštam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: „Sakalas“.	
17.	1937	Juozas Geniušas	Istorijos vadovėlis V ir VI sk. Kaunas: Dirva.	
18.	1937	Peliksas Šinkūnas	Geografijos vadovėlis V sk. Kaunas: Spaudos fondas.	• 1938 m. Geografijos vadovėlis V sk. Kaunas: Spaudos fondas.

				<ul style="list-style-type: none"> • 1940 m. jau po Sovietinės okupacijos perleistas tas pats vadovėlis, tik pakeistu pavadinimu: Tarybų Lietuva. Geografijos vadovėlis vidurinėms mokykloms. Kaunas: „Sakalas“.
19.	1937	Stanislovas Tarvydas	Antropogeografija su ekonominės geografijos priedu: vadovėlis VI klasei. Kaunas: Sakalas.	
20.	1937	Stanislovas Tarvydas	Geografijos vadovėlis IV sk. Kaunas: Sakalas.	
21.	1937	Stanislovas Tarvydas	Kraštai ir žmonės: geografijos chrestomatija. Kaunas: Varpas.	
22.	1937	Elena Baronienė	Gimtasis kraštas: geografijos vadovėlis V sk. Kaunas: A. Ptašeko knygynas.	
23.	1938	Peliksas Šinkūnas	Geografijos vadovėlis IV sk. Kaunas: Spaudos fondas.	
24.	1938	Peliksas Šinkūnas	Lietuva, Latvija, Estija: geografijos	

			vadovėlis vidurinėms mokykloms. Kaunas: Sakalas.	
25.	1939	Jonas Norkus	Istorijos vadovėlis V ir VI pradž. mokyklos sk. Kaunas: Spaudos fondas.	
26.	1939	Juozas Geniušas	Naujieji amžiai: istorijos vadovėlis vidurinių mokyklų aukštesniosio ms klasėms. Kaunas: Spaudos fondas.	
27.	1939	Stanislovas Tarvydas	Geopolitika. Kaunas: Spaudos fondas.	

PRIEDAS NR. 2. Lietuvos tautinių mažumų iliustracija tarpukario
geografijos vadovėlyje⁸⁵⁸



⁸⁵⁸ ŠINKŪNAS, Pelikšas. Geografijos vadovėlis IV skyriui... (1938). p. 33.

PRIEDAS NR. 3. Analizuoti LTSR istorijos vadovėliai mokykloms
(1957-1988 m.)

Nr.	Leidimo metai	Autoriai	Vadovėlis
1.	1957 m. pirmas leidimas. 1958-1961 m. perleidimai kasmet.	J. Jurginis	Lietuvos TSR istorija: vadovėlis vidurinėms mokykloms. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
2.	1960 m. pirmas leidimas. Iki 1966 m. Dar 3 perleidimai (1961; 1962; 1966)	J. Jurginis, N. Kastanauskaitė; red. J. Žiugžda	Lietuvos TSR istorijos skaitiniai IV klasei. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
3.	1962 m. Perleista 1966 m.	A. Berlinskienė, A. Gaigalaitė, J. Jurginis, Z. Pilkauskas ; redagavo J. Žiugžda.	Lietuvos TSR istorija VII-VIII klasei. Kaunas: Šviesa.
4.	1967 m.	J.Jurginis, Z.Pilkauskas; red. Prof. J. Žiugžda.	Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei. Kaunas: Šviesa.
5.	1968 m. pirmasis leidimas; 1968-1979 m. perleista kasmet.	A.Gaigalaitė,R.Žepkaitė	“Lietuvos TSR istorija” X-XI klasei. Kaunas: Šviesa.
6.	1969 m. pirmas leidimas. Iki 1973 m. kasmet perleista.	J. Jurginis ; V Merkys.	Lietuvos TSR istorija: mokymo priemonė VII-IX klasei. Kaunas: Šviesa.
7.	1978 m.	M. Jučas, V. Merkys.	Lietuvos TSR istorija, 7-9 kl. Kaunas: Šviesa.
8.	1981 m.	K. Navickas, R.	Lietuvos TSR istorija,

		Žepkaitė, K. Surblys.	10-11. Kaunas: Šviesa.
9.	1988 m.	M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys.	„Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1917 metų“, Vilnius

PRIEDAS NR.4. Analizuoti 1992-2017 m. laikotarpio istorijos vadovėliai 5-12 klasėms

Nr.	Metai	Autoriai	Vadovėlis
1.	1992	J. Brazauskas	Lietuvos istorija IX klasei. II dalis. Kaunas: Šviesa.
2.	1993	A. Gumuliauskas	Lietuvos istorija nuo 1915 iki 1953 metų, X klasei. Kaunas: Šviesa.
3.	1993	A. Kasperavičius, R. Jokimaitis, A. Jakubčionis	Naujausiųjų laikų istorija. 10. Kaunas: Šviesa.
4.	1993	G. Jurkynienė, J. Jurkynas, A. Visockis	Naujųjų amžių istorija. 9. Kaunas: Šviesa.
5.	1996	A. Kasperavičius, S. Jegelevičius, S. Jurkevičius	Naujųjų amžių istorija. 8. Kaunas: Šviesa.
6.	1998	Viktoras Jakimavičius	Gimtoji šalis Lietuva, Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei. Vilnius: Alma littera
7.	1999	R. Jokimaitis, A. Kasperavičius, E. Manelis, B. Stukienė.	Pasaulio ir Lietuvos istorija, VI-XVIII amžiai. 8. Vilnius: Kronta.
8.	2000	B. Makauskas	Lietuvos istorija. Kaunas: Šviesa.
9.	2000	Z. Kiaupa, A. Maesalu, A. Pajir, G. Straube	Baltijos šalių istorija. Vilnius: Kronta.
10.	2000	R. Kamuntavičius, V. Kamuntavičienė, R. Civinskas, K. Antanaitis	Lietuvos istorija 11-12 klasėms. Vilnius: Vaga.
11.	2001	Stanislovas Stašaitis, Jūratė Šačkutė	„Tėvynės istorijos puslapiai“, Lietuvos istorijos vadovėlis V

			klasei. Vilnius: Margi raštai.
12.	2001	A. Kasperavičius, R. Jokimaitis, A. Sindaravičius, J. Laurinaitis, J. Brazauskas, A. Čižauskienė, B. Paulius	Naujausiųjų laikų istorija. 10. Vilnius: Kronta.
13.	2001	E. Bakonis, J. Janušas	Lietuva ir pasaulis. 11. Kaunas: Šviesa.
14.	2001	A. Gečas, J. Jurkynas, G. Jurkynienė, A. Visockis	Lietuva ir pasaulis. 12. Kaunas: Šviesa.
15.	2001	R. Kamuntavičius, V. Kamuntavičienė	Lietuvos istorija 11 klasei. Vilnius: Vaga.
16.	2001	R. Civinskas, K. Antanaitis	Lietuvos istorija 12 klasei. Vilnius: Vaga.
17.	2003	A. Galinis, V. Gerulaitis, S. Jurkevičius, G. Sapožnikovas, B. Šetkus	Žemė ir laikas. Integruotas geografijos ir istorijos vadovėlis. I dalis. 11-12 klasėms. Vilnius: Briedis.
18.	2003	D. Česnavičius, A. Galinis, V. Gerulaitis, S. Jurkevičius, G. Sapožnikovas, B. Šetkus	Žemė ir laikas. Integruotas geografijos ir istorijos vadovėlis. II dalis. 11-12 klasėms. Vilnius: Briedis
19.	2003	J. Jurkynas, G. Jurkynienė, A. Visockis	Lietuva pasaulyje, 9. Kaunas: Šviesa.
20.	2004	E. Bakonis	Lietuva pasaulyje, 10. Kaunas: Šviesa.
21.	2004	S. Bitlieriūtė, J. Litvinaitė	Lietuva pasaulyje, 8. Kaunas: Šviesa.
22.	2005	I. Kapleris, A. Meištas, K. Mickevičius, L. Steponavičienė,	Laikas. Istorijos vadovėlis, 8. I dalis. Vilnius: Briedis.

		R. Ramanauskas, Ž. Tamkutonytė- Mikailienė	
23.	2005	I. Kapleris, A. Meištas, K. Mickevičius, L. Steponavičienė, R. Ramanauskas, Ž. Tamkutonytė- Mikailienė	Laikas. Istorijos vadovėlis, 8. II dalis. Vilnius: Briedis.
24.	2006	I. Kapleris, A. Meištas, K. Mickevičius, A. Laužikienė, R. Ramanauskas, Ž. Tamkutonytė- Mikailienė	Laikas, Istorijos vadovėlis, 9. I dalis. Vilnius: Briedis.
25.	2006	I. Kapleris, A. Meištas, K. Mickevičius, A. Laužikienė, R. Ramanauskas, Ž. Tamkutonytė- Mikailienė	Laikas, Istorijos vadovėlis, 9. II dalis. Vilnius: Briedis.
26.	2007	I. Kapleris, A. Meištas, K. Mickevičius, A. Laužikienė, Ž. Tamkutonytė- Mikailienė	Laikas, Istorijos vadovėlis, 10. I dalis. Vilnius: Briedis.
27.	2007	I. Kapleris, A. Meištas, K. Mickevičius, A. Laužikienė, Ž. Tamkutonytė- Mikailienė	Laikas, Istorijos vadovėlis, 10. II dalis. Vilnius: Briedis.
28.	2008	G. Kaselis, R. Morozovienė, M. Tamošaitis	Istorijos vadovėlis, 12. I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
29.	2008	G. Kaselis, R. Kraujelis, S. Lukšys, A. Streikus, M. Tamošaitis	Istorijos vadovėlis, 12. II dalis. Vilnius: Baltos lankos.
30.	2008	J. Litvinaitė,	Tėvynėje ir pasaulyje,

		S. Bitlieriūtė	8. Kaunas: Šviesa.
31.	2009	A. Galinis, S. Jurkevičius, K. Petrauskis	Naujųjų amžių istorija, 9. Vilnius: Kronta.
32.	2009	E. Bakonis	Tėvynėje ir pasaulyje, 10. Kaunas: Šviesa.
33.	2009	J. Jurkynas, G. Jurkynienė, A. Visockis	Tėvynėje ir pasaulyje, 9. Kaunas: Šviesa.
34.	2009	Deimantas Karvelis, Nelija Kostinienė, Stasys Lukšys	Istorijos vadovėlis. 8 klasei. II dalis. Vilnius: Baltos lankos.
35.	2010	M. Tamošaitis	Istorijos vadovėlis, 10. I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
36.	2010	R. Kraujelis, A. Streikus, M. Tamošaitis	Istorijos vadovėlis, 10. II dalis. Vilnius: Baltos lankos.
37.	2010	S. Lukšys, M. Ščavinskas, M. Vitkūnas	Istorijos vadovėlis, 8. I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
38.	2010	S. Lukšys, M. Ščavinskas, M. Vitkūnas	Istorijos vadovėlis, 8. II dalis. Vilnius: Baltos lankos.
39.	2010	R. Butvilaitė, D. Karvelis, N. Kostinienė, S. Lukšys, S. Pivoras, M. Tamošaitis.	Istorijos vadovėlis, 9. I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
40.	2010	S. Lukšys, S. Pivoras, M. Tamošaitis	Istorijos vadovėlis, 9. II dalis. Vilnius: Baltos lankos.
41.	2010	I. Kapleris, R. Laužikas, A. Meištas, K. Mickevičius, M. Žolynas.	Laikas, Istorijos vadovėlis, 11. I dalis. Vilnius: Briedis.
42.	2010	I. Kapleris, R. Laužikas, A. Meištas, K. Mickevičius, M. Žolynas.	Laikas, Istorijos vadovėlis, 11. II dalis. Vilnius: Briedis.
43.	2012	Salomėja	Pilietiškumo pagrindai

		Bitlieriūtė, Algirdas Jakubčionis	ir laisvės kovų istorija: vadovėlis 9-10 klasei. Kaunas: Šviesa.
44.	2012	Mindaugas Tamošaitis	Istorijos vadovėlis 12 klasei, I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
45.	2017	R. Petrauskas, E. Saviščevas, V. Volungevičius, L. Kostiukovienė, G. Kaškelis.	Atrask istoriją, vadovėlis 8. Kaunas: Šviesa.

PRIEDAS NR. 5. Analizuoti literatūros vadovėliai mokykloms, 1990-2017 m.

Nr.	Metai	Autoriai	Vadovėlio pavadinimas
1.	1990	V. Galinis	Lietuvių literatūra. Vadovėlis XI klasei. Kaunas: Šviesa.
2.	1992	E. Savickaitė	Skaitiniai. 8. Kaunas: Šviesa.
3.	1995	V. Daujotytė, E. Bukelienė	Lietuvių literatūra. 12. Kaunas: Šviesa.
4.	1996	V. Daujotytė	Lietuvių literatūra. 11. Kaunas: Šviesa.
5.	2003	V. Daujotytė, R. Tamošaitis, R. Tūtlytė, G. Viliūnas	Literatūra. XI-XII klasei. Kaunas: Šviesa.
6.	2005	I. Kanišauskaitė, N. Šervenikaitė, S. Žukas	Literatūros vadovėlis. 9. Vilnius: Baltos lankos.
7.	2006	I. Kanišauskaitė, N. Šervenikaitė, S. Žukas.	Literatūros vadovėlis. 10. Vilnius: Baltos lankos.
8.	2006	Henrika Prosnjakova.	Lietuvių literatūra. Vadovėlis bendrojo lavinimo mokyklų VIII klasei. Vilnius: Gimtasis žodis.
9.	2008	A. Baltuonė, V. Dailidienė, R. Dilienė, D. Eigminienė	Literatūros vadovėlis. 11. Bendrasis kursas. Vilnius: Baltos lankos
10.	2008	I. Kanišauskaitė, M. Mikalajūnas, S. Žukas	Literatūros vadovėlis. 11. Išplėstinis kursas. I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
11.	2008	A. Baltuonė, R. Dilienė, D. Eigminienė, I. Kanišauskaitė, M. Mikalajūnas, D. Satkauskytė, N. Šervenikaitė, V. Tapinienė, S. Žukas	Literatūros vadovėlis. 11. Išplėstinis kursas. II dalis. Vilnius: Baltos lankos
12.	2008	R. Dilienė, I. Kanišauskaitė, V. Lisauskienė, D.	Literatūros vadovėlis. 12. Bendrasis kursas. Vilnius: Baltos lankos.

		Sakauskytė	
	2008	I. Kanišauskaitė, N. Šervenikaitė, S. Žukas.	Literatūros vadovėlis. 12. Mokinio knyga išplėstiniam kursui, I d. Vilnius: Baltos lankos.
13.	2009	I. Kanišauskaitė, N. Šervenikaitė, S. Žukas	Literatūros vadovėlis. 10. Vilnius: Baltos lankos
14.	2009	I. Kanišauskaitė, M. Mikalajūnas, S. Žukas	Literatūros vadovėlis. 11. Išplėstinis kursas. I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
15.	2009	A. Baltuonė, R. Dilienė, D. Eigminienė, I. Kanišauskaitė, M. Mikalajūnas, D. Sakauskytė, N. Šervenikaitė, V. Tapinienė, S. Žukas	Literatūros vadovėlis. 11. Išplėstinis kursas. II dalis. Vilnius: Baltos lankos.
16.	2009	R. Dilienė, I. Kanišauskaitė, V. Lisauskienė, D. Sakauskytė	Literatūros vadovėlis. 12. Išplėstinis kursas. I dalis. Vilnius: Baltos lankos.
17.	2009	R. Dilienė, I. Kanišauskaitė, V. Lisauskienė, D. Sakauskytė	Literatūros vadovėlis. 12. Išplėstinis kursas. II dalis. Vilnius: Baltos lankos.
18.	2009	I. Kanišauskaitė, N. Šervenikaitė, S. Žukas	Literatūros vadovėlis. 9. Vilnius: Baltos lankos.
19.	2012	K. Urba	Literatūros šaltiniai. 10, 1 d. Kaunas: Šviesa.
20.	2016	I. Kanišauskaitė, N. Šervenikaitė, A. Avčininkas, S. Žukas.	Literatūros vadovėlis 9 klasei. Vilnius: Baltos lankos.
21.	2017	A. Avčininkas	Literatūra. 8. Mokomoji knyga. 2 dalis. Kaunas: „Šviesa“.

PRIEDAS NR. 6. Pusiau struktūruoto interviu klausimynas istorijos mokytojams, pradėjusiems mokyti istorijos mokyklose po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.

1. Kiek laiko dirbate istorijos mokytoju?
2. Kokie yra pagrindiniai Jūsų darbo šaltiniai ruošiantis pamokoms? Kuriuos iš jų panaudojate pamokų metu?
3. Ar galėtumėte išskirti savo mėgiamiausius vadovėlius (*autorius, leidykla, serija*), su kuriais renkatės dirbti pamokų metu?
4. Kaip manote, kas apibrėžia gerą vadovėlį?
5. Kaip vertintumėte vadovėlio svarbą istorijos mokymosi procese?
6. Kuriuos Lietuvos istorijos įvykius išskirtumėte kaip sudėtingiausiai pristatomus istorijos pamokų metu? Kodėl?
7. Ar kalbant apie Lietuvos istoriją svarbu kalbėti apie tautines mažumas gyvenusias Lietuvoje?
8. Kaip manote, ar Lietuvos tautinių mažumų istorija pilnavertiškai pristatoma dabartiniuose Lietuvos istorijos vadovėliuose?
9. Kaip ir kokiuose kontekstuose būtų galima efektyviausiai moksleiviams pristatyti tautinių mažumų istoriją Lietuvoje?
10. Ar jaučiate/matote moksleivių tarpe susidomėjimą Lietuvos tautinių mažumų istorija? (iš ko tai atpažįstate? Ar pavyksta atsakyti į šį poreikį?)
11. Ar vykdate projektus klasėse, organizuojate ekskursijas susijusias su tautinių mažumų istorija ir paveldu Jūsų vietovėje?
12. Ar esate susipažinęs su daugiakultūrinio ugdymo prieiga? Ar taikote ją istorijos pamokų metu? Kaip?

PRIEDAS NR. 7. Rekomendacijos mokytojams

Remiantis tyrimo metu atlikta ir pristatyta 1918-2018 m. tautinių mažumų istorijos Lietuvoje mokymo analize rekomendacijose mokytojams pateikiamos ne metodinio, bet patariamąjio pobūdžio idėjos bei gairės, kaip tobulinti mokymą apie vietos tautinių mažumų istoriją literatūros istorijos ir istorijos pamokų metu.

1. Rengiantis istorijos pamokoms, kurių metu planuojama pristatyti ir tautinių mažumų istoriją bei kultūrą Lietuvoje patartina remtis ne tik vadovėliuose pateikta glausta medžiaga, bet ir papildomomis studijomis, skirtomis atskiroms Lietuvos tautinių mažumų istorijoms pristatyti, kadangi pastarųjų tyrėjai dažnu atveju daug labiau įsigilina į pristatomą objektą nei mokslo populiarinimui skirtų sintezių sudarytojai. Nepreziumuojama, jog mokytojai turėtų pateikti kuo platesnį ar kuo gilesnį kiekvienos tautinės ar konfesinės grupės Lietuvoje pristatymą pagal akademinės studijas, tačiau manoma, kad gilesnis pačių mokytojų susipažinimas su tautinių grupių istorijomis Lietuvoje, gali sąlygoti kokybiškesnį jų pristatymą skirtingų Lietuvos istoriją pristatančių temų kontekstuose. Galime išskirti bent po vieną rekomenduotiną atskiroms istorinėms Lietuvos tautinėms ir konfesinėms grupėms skirtą (ir lietuvių kalba prieinamą) studiją:

- I. Lietuvos rusai: KASATKINA, Natalija; ir MARCINKEVIČIUS, Andrius. Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918-1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas. Vilnius: Eugrimas, 2009.
- II. Lietuvos lenkai: BUCHOWSKI, Krzysztof. Litvomanai ir polonizuotojai. Mítai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX a. pusėje. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- III. Sentikiai Lietuvoje: Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė. Sud. POTĄŠENKO, Grigorijus; ir MOROZOVA, Nadežda. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.
- IV. Romai Lietuvoje: Čigonai Lietuvoje ir Europoje. Sud. VAITIEKUS, Severinas. Vilnius: „Tyto alba“, 1998.
- V. Žydai Lietuvoje: Lietuvos žydai. Istorinė studija. Sud. SIRUTAVIČIUS, V.; STALIŪNAS, D.; ir ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, J. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- VI. Karaimai Lietuvoje: TROSKOVAITĖ, Dovilė. Modernios karaimų tapatybės kūrimas, Istorija, t. 90, Vilnius, 2013, pp. 3-13.
- VII. Totoriai Lietuvoje: BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1996.
- VIII. Vokiečiai Lietuvoje: KAUBRYŠ, Saulius; ir TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai. Gimtasis žodis, 2013.

2. Siūlytina neieškoti tautinių ir konfesinių mažumų „atstovų-herojų“ (ypač veikusių ir gyvenusių emigracijoje, kai jų sąsajos su Lietuva ir jos kultūra užsibaigia jų ar netgi jų tėvų gimimu šalyje, ar šalies teritorijoje dar Rusijos imperijoje, kai Lietuva nebuvo nepriklausoma valstybė), o koncentruotis į tautinių ir konfesinių mažumų kasdienybės istoriją Lietuvoje, įtraukiant ne tik didmiesčių, bet ir mažesniųjų Lietuvos miestų istorijas.

Pastarosios itin aktualios Lietuvos žydų istorijos pristatyme per unikalią štetlų kultūros reprezentaciją.

3. Integruoti tautinių mažumų istoriją į lokalinės istorijos pristatymą neformaliame švietime: per išvykstamąsias edukacines ekskursijas savo gyvenamosiose vietovėse, identifikuojant tautinių ir konfesinių mažumų paveldo objektus ir jų vertes. Akcentuoti Lietuvos tautinių ir konfesinių mažumų išskirtinumą regiono kontekste, taip siekiant atskleisti tautinių mažumų Lietuvoje lokaliai specifikos nulemtus identitetus – kuo Lietuvos sentikiai skiriasi nuo rusų stačiatikių pačioje Lietuvoje ar už jos ribų; ar litvakai skyrėsi kultūriškai nuo Prancūzijos žydų ir t.t. Taip tuo pačiu deegzotizuoti tokias vietas tautines bendruomenes kaip karaimai ir totoriai, pabrėžiant ne tik mitologizuotą Vytauto perspektyvą jų istorijoje, bet ir kitus jų gyvenimo Lietuvoje aspektus – praplečiant karaimų istoriją nuo Trakų bent iki Panevėžio/Naujamiesčio, kuriame tarpukariu veikė itin aktyvi bendruomenė, o totorių istorijoje daugiau dėmesio suteikiant ne tik jų karybai Vytauto Didžiojo priežiūroje, bet ir išskirtinės totorių tapatybės formavimuisi per amatininkystę, Islamo religiją ar totorių raštiją.

4. Suvokti „nepatogias“ su tautinių mažumų istorija susijusias temas (Holokausto istoriją Lietuvoje; Vilniaus prijungimo prie Lenkijos istoriją tarpukariu etc.) kaip kviečiančias mąstyti ir diskutuoti, bet reikalaujančias empatijos ir jautrumo kitoms tautinėms bendruomenėms, tad šių temų neinscenizuoti, nedekontekstualizuoti bei nesupaprastinti pateikiant tik vieną istorinę įvykio interpretaciją (nesvarbu, ar ji būtų vadovėlyje, ar akademinės historiografijos pozicija, ar mokytojo asmeninė refleksija).

5. Vengti kančių lyginimo perspektyvos pristatant Holokausto istoriją Lietuvoje – nelyginti Holokausto aukų ir nusikaltėlių skaičiaus su sovietinių trėmimų, represijų ir partizaninio karo Lietuvoje (1945-1953 m.) aukomis bei budeliais. Nors kontekstinis šių tragiškų XX a. 4-6 deš. įvykių Lietuvoje palyginimas gali padėti įsigilinti į šią temą, tačiau *varžybos* tarp aukų skaičiaus kiekvienu atveju implikuoja individualios kančios bei tragizmo sumenkinimą. Daugiau dėmesio skirti Holokausto temos kontekste Antisemitizmo istorijos (konkrečiai 1940-1941 m.) Lietuvoje raidai ir priežastims.

6. Nepristatinėti tautinių ir konfesinių mažumų Lietuvoje tik kaip praeities relikto nesietino su globalaus pasaulio iššūkiais, o skatinti moksleivių supratimą, jog tautinės mažumos, nors ir skirtingos tautinės sudėties ir proporcijų, egzistavo ir egzistuoja daugumoje šiuolaikinių tautinių valstybių, kadangi nėra idealaus modelio, kai tautinė valstybė susiformuotų vien tik vienos save suvokiančios tautos etninėse žemėse. Pabandyti pristatyti skirtingų vietos tautinių ir konfesinių bendruomenių santykį su Lietuvos valstybingumo idėja skirtingais etapais: LDK, LDK sąjungoje su Lenkija, XIX a. pab., tarpukario Lietuvoje, sovietinėje Lietuvoje bei Lietuvoje po 1990 m.

7. Siekti supratimo, jog tautinės mažumos kaip Lietuvos gyventojų grupės yra ne problema, o tautinių mažumų patiriamos problemos

istorinėje perspektyvoje yra ir bendros Lietuvos valstybės istorijos problematikos dalis.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01513 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.